

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
akademik Z.M.Bünyadov adına Şərqsünəslıq İnstitutu

AKADEMİK

ZİYA MUSA OĞLU BÜNYADOVUN 100 İLLİK YUBİLEYİNƏ HƏSR OLUNMUŞ
“QƏDİM VƏ MÜASİR ŞƏRQ: MƏNBƏLƏR, TƏDQİQATLAR, PERSPEKTİVLƏR”
MÖVZUSUNDA BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANSIN
TEZİSLƏRİ

ТЕЗИСЫ

МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ «ДРЕВНИЙ И
СОВРЕМЕННЫЙ ВОСТОК: ИСТОЧНИКИ, ИССЛЕДОВАНИЯ, ПЕРСПЕКТИВЫ»
ПОСВЯЩЕННОЙ 100-ЛЕТНЕМУ ЮБИЛЕЮ АКАДЕМИКА
ЗИИ МУСА ОГЛЫ БУНИЯТОВА

ABSTRACTS

OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
"ANCIENT AND MODERN EAST: SOURCES, STUDIES, PROSPECTS"
DEDICATED TO THE 100TH JUBILEE OF ACADEMICIAN
ZIYA MUSA OGHU BUNYADOV

Bakı – 2023

Təşkilat komitəsi:

Akademik İsa Həbibbəyli (sədr)
Akademik Gövhər Baxşəliyeva (sədr müavini)
F.ü.f.d., dosent Ruhəngiz Cümşüdlü
T.ü.f.d., dosent Səbinə Səmədova
T.ü.f.d., dosent Gülər Qafqazlı
T.ü.f.d., dosent Fərda Əsədov
F.ü.f.d. Vüqar Məmmədov
Fəl.ü.f.d. Elnur Mustafayev
Pərviz Ağayev

Məsul katib:

İbrahim Bağirov

**“Qədim və müasir Şərq: mənbələr, tədqiqatlar, perspektivlər” mövzusunda
Beynəlxalq Elmi Konfransın tezisləri. Bakı, “Elm”, 2023, - 252 səh.**

ISBN 978-9952-569-04-9

**Akademik Ziya Bünyadovun 100 illik yubileyinin
qeyd edilməsi haqqında**

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

2023-cü ilin dekabr ayında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, görkəmli tarixçi və şərqşünas alim, tanınmış ictimai xadim, tarix elmləri doktoru, professor, Dövlət mükafatı laureatı, Əməkdar elm xadimi, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Ziya Musa oğlu Bünyadovun anadan olmasının 100 ili tamam olur.

Akademik Ziya Bünyadov zəngin elmi yaradıcılıq yolu keçmiş, respublikamızda şərqşünaslıq və tarix elmlərinin yeni mərhələyə yüksəlməsinə, ümumən, elmin təşkili işinə böyük əmək sərf etmişdir. Geniş erudisiyalı alim mənbəşünaslıq və orta əsrlər dövrü üzrə professional hazırlığa malik mütəxəssislərdən ibarət elmi məktəb formalaşdırmışdır. Ziya Bünyadovun fundamental araşdırmalarında orta əsr müsəlman Şərqi dövlətlərinin ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatı dərin təhlillər əsasında dolğun əksini tapmışdır. İlk dəfə onun elmi ictimaiyyətə çatdırdığı və dilimizə mükəmməl surətdə çevirərək əhatəli müqəddimə və şərhlərlə nəşr etdirdiyi bir çox nadir mənbələr bu gün də davamlı istinad olunan ən mötəbər qaynaqlar sırasındadır. Ziya Bünyadov Azərbaycan xalqının tarixinin saxtalaşdırılması cəhdlərinə qarşı daim ardıcıl və qətiyyətli mübarizə aparmış, taleyüklü milli məsələlərə münasibətdə hər zaman vətənpərvər ziyalı mövqeyi ilə seçilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, ölkəmizdə tarix elminin inkişafına dəyərli töhfələr vermiş akademik Ziya Bünyadovun 100 illik yubileyinin qeyd olunmasını təmin etmək məqsədilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akademik Ziya Bünyadovun 100 illik yubileyi ilə bağlı tədbirlər planı hazırlayıb həyata keçirsin.
2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 28 sentyabr 2023-cü il

AKADEMİK ZİYA BÜNYADOV HAQQINDA SÖZ

Böyük Azərbaycan alimi akademik Ziya Bünyadov elm tarixində görkəmli tarixçi-şərqşünas kimi qəbul olunur. O, qədim dövr Azərbaycan tarixi və ərəbdilli şərqşünaslıq sahəsində mükəmməl elmi məktəb yaratmışdır.

Akademik Ziya Bünyadovun tarixçi-alim kimi fəaliyyəti ilə şərqşünaslıq araşdırmaları bir-birini tamamlayır. Onun tarixşünaslıq üzrə sanballı elmi tədqiqatları Şərq dillərində olan əlyazmalarından, xüsusən də ərəbdilli mənbələrdən yaradıcı istifadə, zəngin istinad bazası ilə nəinki səciyyələnir, hətta bir çox cəhətdən fərqlənir. “Azərbaycan VII – IX əsrlərdə”, “Azərbaycan Atabəyləri dövləti” kimi monumental tarixi tədqiqatlarda istifadə olunan mənbəşünaslıq materialları həmin ciddi elmi əsərlərin özü qədər yeni və qiymətlidir. Akademik Ziya Bünyadovun şərqşünas-mənbəşünas kimi əsərlərinin hər birində ayrıca bir doktorluq dissertasiyası qədər yeni və zəngin tarixi məlumatlar vardır. Ona görə də akademik Ziya Bünyadovun tarixşünaslıq istiqamətindəki monoqrafiyaları fundamental tədqiqatlar və monumental elmi əsərlərdir.

Akademik Ziya Bünyadov Azərbaycan tarixşünaslıq elmini və şərqşünaslığı nadir elmi mənbələrlə zənginləşdirmişdir. Nəinki Azərbaycanda, ümumən postsovet məkanında əsərlərinin mənbəşünaslıq bazasının genişliyi və zənginliyi baxımından akademik Ziya Bünyadovla müqayisə olunacaq elm adamları çox deyildir.

Mənbəşünas kimi akademik Ziya Bünyadovu fərqləndirən və səciyyələndirən əsas xüsusiyyət onun nadir ərəbdilli mənbələri Azərbaycan dilinə tərcümə etməsi və həmin əsərlərə yazdığı şərhəldir. Ziya Bünyadovun ərəbcədən dilimizə tərcümə etdiyi əsərlər Azərbaycanın qədim dövr tarixini daha dərinləndirən öyrənməyə kömək edən qiymətli mənbələrdir. Bundan başqa, akademik Ziya Bünyadovun Azərbaycan dilinə tərcümə etdiyi əsərlərə yazdığı izahlar və şərhlər müstəqil bir elmi əsər təəssüratı yaradır.

Azərbaycan tarix elminin inkişafında akademik Ziya Bünyadovun müstəsna xidmətləri vardır. Görkəmli elm xadiminin doktorluq dissertasiyası kimi meydana çıxmış “Azərbaycan VII-IX əsrlərdə” monoqrafik tədqiqatı (1965) ölkəmizdə tarixşünaslığın şah əsərlərindən biridir. Nəşr edildiyi dövrdən 60 ilə yaxın bir müddət keçməsinə baxmayaraq, bu gün də Azərbaycan tarixinin həmin mərhələsi haqqında ən mötəbər elmi mənbə kimi qəbul olunur. Akademik Ziya Bünyadovun 1978-ci ildə çap edilmiş “Azərbaycan Atabəyləri dövləti” monoqrafiyası ölkəmizdə milli dövlətçilik tarixinə həsr olunmuş ən mötəbər elmi əsər hesab edilir. Ziya Bünyadov “Azərbaycan Atabəyləri dövləti” kitabı Səlcuqlarla başlanıb, Atabəylərlə davam edən Azərbaycan dövlətçilik ənənələrinin Şirvanşahlarla inkişaf etdirilməsinin ictimai-siyasi və tarixi səbəblərini zəngin elmi mənbələr vasitəsilə əsaslandırmışdır. Ziya Bünyadov tədqiqatında Atabəylər dövləti geniş mənada Azərbaycan dövlətçiliyinin intibahı dövrü kimi səciyyələndirilir. Monoqrafiyadakı “Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin yaranması və çiçəklənməsi”, “Atabəylər dövlətində inzibati idarə”, “Atabəylər dövlətində mədəniyyət haqqında oçerklər” fəsillərindən hər biri qarşıya qoyduğu problemə, məsələnin dərinləndirilməsinə və hərtərəfli həllinə və zəngin mənbəşünaslıq bazasına görə müstəqil elmi tədqiqat əsəri təəssüratı yaradır. Bu, Azərbaycan elmində milli dövlətçilik modelinin elmi ifadəsi olan mötəbər elmi mənbədir. Azərbaycan dövlətçiliyinin ayrı-ayrı mənbələri haqqında elmi əsərlər yazan tarixçi-alimlər üçün “Azərbaycan Atabəyləri dövləti” monoqrafiyası milli dövlətçiliyin Ziya Bünyadov modeli kimi davam etdirilmişdir. “Azərbaycan Atabəyləri dövləti” kitabına görə akademik Ziya Bünyadov Azərbaycan Respublikasının Dövlət Mükafatına layiq görülmüşdür.

Qədim dövr Azərbaycan tarixinin görkəmli tədqiqatçısı olan akademik Ziya Bünyadov müstəqil dövlətçiliyimizin XX əsr tarixinin də obyektiv mövqedən yazılmasının nümunəsini göstərmişdir.

Görkəmli alimin “Qırmızı terror” kitabında bolşeviklərin XX əsrin otuzuncu illərində törətdikləri qanlı repressiyalar sənədli şəkildə açıqlanıb göstərilmişdir. Sovet hakimiyyətinin hələ tarix

səhnəsində olduğu bir vaxtda yazılıb çap edilmiş bu əsərdə siyasi sistemin amansız və ədalətsiz mahiyyətinin ortaya çıxarılması Ziya Bünyadov cəsarətinin sayəsində mümkün olmuşdur. Böyük Vətən müharibəsində göstərdiyi igidliyə görə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adını qazanmış Ziya Bünyadov elm sahəsində və ictimai-siyasi hərəkatda da əsl qəhrəmanlıq nümunələri göstərmişdir.

Ölkəmizdə dövlət müstəqilliyi uğrunda aparılan mübarizələrdə də Ziya Bünyadov aydın və qəti azərbaycançılıq mövqeyi nümayiş etdirmişdir. O, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin şəxsiyyətinə və siyasətinə dərin inam və böyük etiram bəsləmiş, sınaqlardan çıxmış bu müstəqil dövlətçilik xəttinin etibarlı müdafiəçisi olmuşdur. O, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı kimi dövlət müstəqilliyimizin daha da möhkəmləndirilməsinə şərəflə və məsuliyyətlə xidmət etmişdir.

Akademik Ziya Bünyadovun bütün həyatı Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ilə bağlı olmuşdur. O, Akademiyada sadə elmi işçidən akademikliyə, elmi-tədqiqat institutunun direktoru və vitse-prezident səviyyəsinə qədər böyük yol keçmişdir. Türk Tarix Qurumunun müxbir üzvü seçilmiş akademik Ziya Bünyadov Özbəkistanın Xarəzm şəhərinin fəxri vətəndaşı adını qazanmışdır.

Azərbaycan dövləti akademik Ziya Bünyadovun xidmətlərini yüksək qiymətləndirmişdir. O, Azərbaycanın Əməkdar elm xadimi fəxri adı və “İstiqlal” ordeni ilə təltif olunmuşdur.

Gövhər Baxşəliyeva
AMEA-nın vitse-prezidenti v.i.e.,
akademik Z.M.Bünyadov adına
Şərqsünaslıq İnstitutunun
direktoru, akademik

ELMİMİZİN ZİYA BÜNYADOV ZİRVƏSİ

Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, Dövlət mükafatı laureatı, Azərbaycan şərqsünaslıq və tarix elminin korifeyi akademik Ziya Musa oğlu Bünyadovun həyat və yaradıcılığı parlaq bir ömrün güzgüsü olaraq zəngin yaradıcılıq və qəhrəmanlıq yolunu əks etdirir.

O öz fundamental tədqiqatları ilə Azərbaycan şərqsünaslıq məktəbinin şöhrətini ölkənin hüdudlarından çox-çox uzaqlara yayaraq orta əsrlər Şərqi və Ərəb xilafəti, Azərbaycan, Qafqaz və Orta Asiya tarixi üzrə görkəmli mütəxəssis kimi dünyada tanınmış, geniş elmi dairələrin rəğbətini qazanmışdır.

Ziya Bünyadovun elmi yaradıcılığı iki istiqamətdə inkişaf etmişdir: Yaxın və Orta Şərq ölkələrinin feodalizm dövrü tarixinin tədqiqi və Yaxın və Orta Şərq xalqlarının tarixinə, elm və mədəniyyətinə dair orta əsr müəlliflərinin əsrlərinin araşdırılması, izahlı tərcüməsi və nəşri.

1965-ci ildə çap olunan “Azərbaycan VII-IX əsrlərdə” kitabı Z.M.Bünyadova Azərbaycanın orta əsrlər tarixi üzrə görkəmli mütəxəssis şöhrəti qazandırmışdır. Bu, Azərbaycan tarixinin Ərəb xilafəti dövrünə dair Sovet tarixşünaslığında yazılmış ilk tədqiqat əsəri idi. Burada geniş şəkildə tədqiqata cəlb olunmuş ərəb, fars, türk, erməni, gürcü mənbələrinin, o vaxtadək məlum olmayan və çətin əldə edilən yazılı abidələrin dərin tədqiqi və təhlili sayəsində ərəb işğalı ərəfəsində və xilafət dövründə Azərbaycanın sosial-iqtisadi və siyasi həyatı hərtərəfli təhlil olunmuş, Azərbaycanın orta əsrlər tarixinə dair bir sıra mühüm problemlər ətrafı şəkildə araşdırılaraq öz həllini tapmışdır. Əsərdə xilafətə qarşı xalq kütlələrinin mübarizəsinə xüsusi yer verilmiş, Babəkin başçılıq etdiyi xürrəmilər hərəkatı geniş şəkildə işıqlandırılmışdır.

Görkəmli alimin “Azərbaycan Atabəylər dövləti” əsəri ölkəmizin və qonşu ölkələrin tarixinin çox az öyrənilən dövrünün araşdırılmasında mühüm mərhələ olduğuna görə elmi ictimaiyyət tərəfindən layiqincə qiymətləndirilmişdir. Kitabda Azərbaycanın o dövrdəki siyasi tarixi məsələləri ilə yanaşı XII əsrin ikinci yarısı – XIII əsrin birinci rübündə Orta Şərqi feodal sülalələrinə mənsub hökmdarların qurduğu dövlətlərin, o cümlədən, Azərbaycan Eldəniz Atabəyləri dövlətinin dövrün siyasi və mədəni həyatında mühüm rol oynadığı göstərilmişdir. Əsərdə həmçinin o dövrdə Qafqazda siyasi şəraiti xarakterizə edən bir çox qiymətli və ilk dəfə elmi dövriyyəyə daxil edilmiş materiallar yerləşdirilmişdir. Z.M.Bünyadov öz monoqrafiyasında Azərbaycanın və qonşu ölkələrin orta əsr tarixinə dair bir sıra problemlərin gələcək həlli, kifayət qədər öyrənilməmiş məsələlərin tədqiqi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən əsaslı elmi nəticələr əldə etmiş, bununla da feodalizm dövrü tarixinin başlıca problemlərinin, Şərqdə feodalizmin inkişafının ümumi qanunauyğunluqları və fərdi xüsusiyyətləri kimi mühüm nəzəri məsələlərin həllinə böyük töhfə vermişdir. Əsər 1980-ci ildə elm və texnika sahəsində Azərbaycan Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür.

1986-cı ildə Moskvada “Nauka” nəşriyyatı tərəfindən alimin “Xarəzmşahlar-Anuštəginlər dövləti, 1097-1231-ci illər” adlı monoqrafiyası nəşr edilmişdir.

Z.M.Bünyadovun saysız-hesabsız kitab, tərcümə və məqalələri orta əsrlər müsəlman dünyasının siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni tarixinə, tibb, astronomiya, seysmologiya və s. sahələrə aid orta əsr qaynaqlarından əxz edilmiş məlumatların şərhinə, yeni məxəzlərin üzə çıxarılması və əldə olunmuş məlumatların elmi dövriyyəyə daxil edilməsinə yönəldilmişdir. Alimin bu tədqiqat işlərindən hər biri gərgin axtarıların nəticəsidir.

Z.M.Bünyadov ixtisaslı şərqsünas kadrların hazırlanmasında da böyük xidmətlər göstərmişdir. O, Azərbaycanda mediyevist tarixçi ərəbşünaslar məktəbinin banisi və rəhbəri olmuşdur. O, İraq və Suriya Ərəb Respublikaları üçün yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasında mühüm rol oynamışdır. 27 namizədlik işinin rəhbəri və məsləhətçisi, 12 doktorluq dissertasiyasının opponenti olmuşdur.

AKADEMIK Z.M.BÜNYADOVUN
MƏNBƏŞÜNASLIQ ELMINƏ VERDİYİ TÖHFƏLƏR VƏ ORTA ƏSRLƏR
ŞƏRQİNİN TARİXİ MƏSƏLƏLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ

ИСТОРИЯ КУЛЬТУРЫ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ
АКАДЕМИКА ЗИИ БУНИЯТОВА

Хамидулла Болтабоев

*Национальный университет Узбекистана
заведующий кафедрой узбекского литературоведения,
доктор филологических наук, профессор
hbaltabaev@mail.ru*

Государственность Центральной Азии и история тюркских народов занимают центральное место в исследованиях академика Зии Буниятова. Начатый в начале XX века проф. Фитратом, Болатом Солиевым, Халидом Саидомходжаевым вопрос об истории культуры Центральной Азии, изучение которого было прервано на полвека, был серьезно изучен акад. З.М. Буниятовым. Он перевел один из трех трудов Рашидиддина, Джувайни и ан-Насави - важных исторических материалов по истории Центральной Азии «Сират ас-султан Джалал ад-Дина Манкбурны» на русский язык, ввел в научный оборот труды Гарса Нима ас-Сабия, Ибн Фувати.

В его главном исследовании, которое получило государственную премию, «Государство Хорезмшахов – Ануштагинов (1097-1231)», была описана история Хорезмшахов от возникновения государства (1097) до его падения (1231), была создана генеология Хорезмшахов, составлена хронологическая таблица династии халифов данного периода. В частности, монография была посвящена вопросам истории культуры VIII века, в которой было раскрыто творчество 11 тюркских поэтов из прокомментированных 41 восточных творцов. Были приведены предварительные данные о таком созидателе, как Муайан ад-Дин ал-Хорезми, Абу Хафз ал-Хорезми, который ранее не был известен литературной публике. Сведения о таких поэтах, как Рашидиддин Ватват, Джалал ад-Дин и Камол ад-Дин Исфгани, Захир ад-Дин Фарьяби, Асир ад-Дин Ахсикати, Сайф ад-Дин Исфارانги, обогатили литературоведение Центральной Азии.

Было зафиксировано литературное сотрудничество среднеазиатских писателей с азербайджанскими поэтами, в том числе литературные контакты Рашидиддина Ватвата с Хагани, Джамал ад-Дина Исфгани с Низами, Сайф ад-Дина Исфارانги с Шахом Исмаилом Хатаи, Фарьяби и правителем государства атабеков Кызыл Арсланом. Это обосновывает тот факт, что узбекско-азербайджанское литературное сотрудничество продолжалось со времен Хагани до наших дней. Разъясняет причины смерти писателя Сабира ат-Термизи, ведущего представителя литературной среды Чаганиана (Саганиан, окрестности нынешнего Термеза). Ссылаясь на научные труды литературоведов того периода Махмуда Замахшари, Кайса Рази, Насир ад-Дина Туси, определяет уровень филологической науки того периода.

Важность его труда «Государство Хорезмшахов – Ануштагинов (1097-1231)», хорошо видна при сравнении с трудом турецкого ученого Ибрагима Кафес оглы «История государства Хорезмшахов». Если турецкий ученый взял за основу историю 1092-1157 годов, то исследование Зии Буниятова доказало, что история этого государства продолжалась до 1231 года.

Ибрагим Кафес оглы вряд ли размышлял об истории культуры, в то время как З.М.Бунятов смог восстановить место хорезмийских писателей в трехсотлетней истории культуры.

Зия Бунятов не только перевел труд ан-Насави, но и восстановил деятельность султана Джалал ад-Дина, сравнив содержащуюся в нем информацию с «Аль-Комиль Фи-т-тарих» Ибн аль-Асира, «Жамеъ ат-таворих» Рашид ад-Дина, «Тарихи жахангуша» Джувайни.

АКАДЕМИК З.М.БУНИЯТОВ И ХОРЕЗМСКИЕ РУКОПИСИ ЕВРОПЕЙСКИХ ФОНДОВ

Гулноз Искандаровна Халлиева
Профессор узбекского государственного
университета мировых языков
gulnoz7410@mail.ru

Выдающийся ученый Азербайджана академик З.М. Буниятов благодаря своей широкой научной деятельности, изучил огромное количество рукописей, написанных на арабском, персидском, турецком и других языках. Среди них особое место занимает его труды по истории Хорезма, в частности публикация полного критического текста и перевод сочинения Шихаб ад-Дина ан-Насави «Сират ас-султан Джалал ад-Дина Манкбурны на основании рукописей Британского музея и Парижской национальной библиотеки, также монографическое исследование «Государство Хорезмшахов Ануштегинидов». Академик Б.Ахмедов справедливо отмечал что, этим переводом З.М. Буниятов оказал занятым изучением Востока историкам бесценную помощь – ввел в широкий научный обиход новый изумительный первоисточник по истории Хорезмшахов-Ануштегинидов»¹.

Красота изложения, яркость выраженных мыслей академика З.Буниятова и мое рождение именно в Хорезме дали мне стимул в продолжении благих дел ученого. В течении 2021 по ноябрь текущего года (2023) в рамках инновационного проекта, реализуемого в Ташкентском государственном университете востоковедения, я совершила научную поездку в европейские страны как Германия, Франция, Швеция, Австрия, Швейцария, Чехословакия, Финляндия и др(их14). Была свидетелем достойного сохранения наших поэтических и прозаических жемчужин в крупных европейских библиотеках. Исходя из цели проекта «Создание базы данных тюркских рукописей, хранящихся в европейских фондах» мною был проанализирован ряд хорезмских тюркских рукописей как «Насихатномаи Шахи» (Париж), «Фирдавс ал икбал» (Хельсинки), «Маъорифун насаб» (Берлин) и др.

«Маъорифун насаб» («Просветление генеалогий»), автограф-манускрипт хранящейся в единственном экземпляре в Берлинской государственной библиотеке талантливого хорезмского поэта и историка XIX века Бабаджана Санои. Книга начинается с традиционного восхваления, предисловия и состоит из пяти глав. В третьей главе описаны события оккупации Хорезма Чингисханом и героизм Джелаледдина Мангуберди. Наряду с сообщением об исторических событиях, произведение содержит несколько повествований, рассказов и более 700 стихотворных фрагментов: автор продемонстрировал прекрасное владение языками, используя при создании произведения как узбекский, так и арабский и персидский языки, включив в текст примеры стихов на арабском языке и образцы различных лирических жанров на персидском языке.

Литература каждой нации является неотделимой частью мирового художественного мышления, ибо интерес народов к литературе и чтение ими произведений считаются основными критериями, определяющими значение духовности. Известность того или иного народа в мире прежде всего связана с масштабами распространения и признания культуры, искусства и литературы этого народа. Мы уверены, что сохранившийся в Германии труд Бабаджана Санои «Маорифун насаб» в будущем внесет большой вклад в развитие не только нашей страны, но и мирового научного и философского мышления.

¹ Ахмедов Б. Памяти незабвенного друга, человека и ученого // Сильнее смерти. Баку: Элм, 2002. С. 467.207

**ЗНАЧЕНИЕ ТРУДА АББАС-КУЛИ-АГА БАКИХАНОВА
«ГЮЛИСТАН – И ИРАМ» (БАКУ: ЭЛМ, 1991) / ПОД РЕДАКЦИЕЙ
АКАДЕМИКА З.М. БУНИЯТОВА**

Даниял Сайдахмедович Кидирниязов

*Ведущий научный сотрудник Института истории, археологии и этнографии
Дагестанского федерального исследовательского центра РАН,
доктор исторических наук, профессор
daniyal2006@rambler.ru*

Как известно, Аббас-Кули-ага Бакиханов (1794-1849 гг.), выдающийся историк-востоковед, поэт, просветитель Азербайджана. Особенно он известен книгой «Гюлистан – и Ирам» («Райский цветник»). Эта книга была написана на языке фарси. Потом была переведена на многие языки, в том числе на русский.

В 1991 г. вышла книга видного азербайджанского историка XIX в. Аббас-Кули-Ага «Гюлистан – и Ирам» (Баку: изд-во «Элм» - 305 с.) Монография автора была подготовлена под редакцией, комментариями, примечаниями и указателями академика З.М. Буниятова.

Глубокообразованный для своего времени, Бакиханов прекрасно владел многими восточными языками, а также европейскими (русским, французским, польским). Кроме того, он написал большое число работ по лингвистике, поэзии, географии, философии, логике и др.

Следует отметить, что А.К. Бакиханов для написания работы «Гюлистан – и Ирам» привлек очень много документальных материалов о Дагестане и Ширване. Необходимо подчеркнуть, что автор почерпнул их из трактатов византийских, арабских, греческих, турецких, римских, иранских авторов. Кроме того, А.К. Бакиханов при исследовании часто применял литературные произведения, местную топонимию, артефакты материальной культуры, эпиграфику и т.д.

Следует также отметить, что знакомство с сочинением автора «Гюлистан – и Ирам» заставляет нас обратить внимание на большую эрудицию Бакиханова.

Действительно работа автора является крупным исследованием, в котором воссозданы все успехи исторической науки того времени.

Его выдающийся труд сложился на стыке двух культур: восточной и европейской, в том числе русской.

Следует отметить, что Бакиханов является хронистом средневековья, а также отечественным историографом, исследователем нового времени, в труде которого неотъемлемо переплеталось наследие классицизма и взаимосвязанной для него европейской и российской науки.

Как известно, в 1951 г. сочинение Бакиханова «Гюлистан – и Ирам» было издано на азербайджанском языке.

Необходимо указать, что работа Бакиханова 1999 г. была выполнена З.М. Буниятовым по автографу автора, хранящемуся в Институте рукописей Академии наук Грузии. Рукопись автора состоит из 340 с.

Следует сказать, что в рукописной работе, находящейся в Тбилиси, после редактирования была утрачена красота дискурса Бакиханова, форма повествования материала утратила первоначальную окраску. Поэтому академик З.М. Буниятов полагал целесообразным регенерировать исходный текст автора. Академик Буниятов приводил к новым условиям исключительно настоящие имена собственные, не разъясняя, не истолковывая свои соображения по части этимологии и топонимии.

При составлении комментариев и примечаний, их приблизительно 1 тыс., Буниятов сверил все его выдержки на источники и литературу. Нужно сказать, что это было так сложно, потому что А.К. Бакиханов использовал в работе много разных древних и средневековых письменных источников.

Также необходимо указать, что Бакиханов был действительно серьезным исследователем в повествовании истории региона, с которой автор хотел познакомить народы Южного Кавказа.

Что касается истории Ширвана XVIII – начала XIX столетий, то тут автор открывается перед читателем как великолепный ее консультант.

Следует отметить, что сочинение А.К. Бакиханова, осуществленное под редакцией академика З.М. Буниятова является первоисточником по большому временному отрезку. Поскольку в этом труде можно найти материалы по истории Азербайджана: Надир-шаха, вопросы по Шекинскому, Гянджинскому, Карабахскому, Бакинскому и Ленкоранскому ханств. Сложности и пробелы в истории азербайджанского народа XVII – XIX столетий столь огромны, что работа А.К. Бакиханова «Гюлистан – и Ирам», изданная в 1991 г. под редакцией академика Азербайджанской Академии наук З.М. Буниятова до сих пор не утрачивает силу как первоисточник по этому большому временному периоду.

Зия Муса-оглы Буниятов (21.12.1923-21.02.1997 г.) – крупный азербайджанский и российский исследователь – востоковед, участник Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг., Герой Советского Союза (Указом от 27.02.1945 г.) академик Академии наук Азербайджана.

Награжден орденами Азербайджанской Республики «Истиглал», «Независимость», а также удостоен российских орденов В.И. Ленина, Красного Знамени, Отечественной войны I степени, Октябрьской революции, а также наградами и других стран.

Был почетным гражданином многих стран. Долгие годы являлся вице-президентом АН Азербайджана, директором Института востоковедения.

Я лично встречался с З.М. Буниятовым два раза. В первый раз он приезжал в Махачкалу на юбилей известного профессора В.Г. Гаджиева, моего научного руководителя. Он с ним дружил и учился в Московском государственном университете.

Гаджиев В.Г. очень часто о нем рассказывал, как о настоящем друге. После окончания МГУ они тесно сотрудничали.

Второй раз я со своим научным руководителем В.Г. Гаджиевым встретился с академиком З.М. Буниятовым, в марте 1988 г., когда защищал свою кандидатскую диссертацию по истории в диссертационном совете Института истории Академии наук в Баку. З.М. Буниятов был членом Совета по защите.

Светлая память о великом сыне азербайджанского народа и выдающемся ученом навсегда сохранится в истории страны.

Сочинение А.К. Бакиханова, изданного в 1991 г. под редакцией, с комментариями, примечаниями и указателями выдающегося патриота, академика АН Азербайджана Зия Муса-оглы Буниятова, феноменального труда, не теряет своей важности и сегодня, а кругозор А.К. Бакиханова, его энциклопедическая одаренность и интеллект должны быть образцом для подражания и для современного поколения ученых-историков Азербайджана.

ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА ХОРЕЗМШАХОВ В НАУЧНЫХ ТРУДАХ АКАДЕМИКА З.М.БУНИЯТОВА

Алишер Худайбердиевич Дониёров

*Профессор кафедры История и этнология народов Центральной Азии
Ташкентского государственного университета востоковедения,
доктор исторических наук
doniyorov_alisher@mail.ru*

Зия Мусаевич Буниятов (1923-1997) – один из видных представителей мировой востоковедческой науки, крупнейший специалист по изучению сложного средневекового периода истории Востока. Благодаря его широкой научной деятельности, огромное количество рукописей и книг, написанных на арабском, персидском, турецком и других языках, было поставлено на службу науке. Исследование и анализ этих источников позволили осветить историю не только азербайджанцев, но и арабов, турков, иранцев, узбеков, грузин, молдаван и других народов, а новые факты, введенные З.М. Буниятовым в научный оборот, позволили заполнить многие белые пятна в истории этих народов.

Огромное количество оригинальных научных трудов, написанных самим З.М. Буниятовым, свидетельствуют о его необыкновенном таланте, эрудиции, исключительной энергии и поистине необъятных знаниях. Зия Буниятов, столь же амбициозный в жизни, как и в науке, не боялся идеологов и фракционеров советской эпохи и изучал историю тюркских народов объективно и правдиво. В результате своих исследований он опубликовал такие работы, как «Азербайджан в VII-IX веках», «Государство атабеков Азербайджана», «Историческая география Азербайджана», «Каспийское море в арабских источниках».

В 1973 году он перевел важнейшее для Узбекистана произведение Шихобиддина ан-Насави «Жизнеописание султана Джалал ад-Дина Манкбурны». Продолжая свои исследования, связанные с этим периодом, он опубликовал также монографию под названием «Государство Хорезмшахов Ануштегинидов (1097-1231)». В процессе написания этой монографии Зия Мусаевич ознакомился со 118 рукописями на арабском и персидском языках, научной литературой, изданной на 40 языках разных стран мира, и проанализировал их, что является доказательством того, насколько усердно ученый изучал предмет. Кроме того, в монографии освещена последняя жизнь хорезмийцев, живших на границах Турции и Сирии после его смерти вместе с Мангуберди.

В 1974 году в Баку поехал Раджаб Джуманизов, секретарь по идеологии Хорезмского обкома партии, историк и учёный. Тогда два историка беседовали о многовековой дружбе между народами, военной и политической деятельности Джалал ад-Дина Мангуберди. После этой встречи в Баку Зия Буниятов подарил Раджабу Джуманиязову 100 экземпляров своей книги о периоде хорезмшахов. Когда историк из Хорезма привез эти книги в Ургенч, любители истории обрадовались этому подарку и отметили его как праздник.

Следует подчеркнуть, что опубликование З. Буниятовым сочинения ан-Насави имело еще одно особенное значение в азербайджано-узбекских отношениях не только в историческом аспекте, но и в нашем недалеком прошлом. Так, во-первых, публикация этого сочинения была посвящена узбекскому генералу Сабиру Рахимову, что вызвало большой интерес и благодарность всей узбекской общественности, особенно в кругах интеллигенции. По мнению З.М. Буниятова, внимание специалистов и всех интересующихся историей это государство привлекало главным образом в связи с тем, что оно первым приняло на себя удары монгольского нашествия на Запад и, несмотря на то, что располагало военными силами, превосходившими по численности армии монголов, не смогло организовать оборону ни в приграничных областях державы, ни на основной ее территории.

AKADEMİK ZİYA BÜNYADOV VƏ ŞƏRQ MƏNBƏLƏRİNDƏ “QAFQAZ”

Qasım Hacıyev

*AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutu,
Qafqaz tarixi şöbəsinin müdiri, t.e.d., professor
gasimh@mail.ru*

Orta əsr tarixçisi, Azərbaycan ərəbşünaslıq məktəbinin banisi akademik Ziya Bünyadov Azərbaycan tarixinin tədqiqində böyük xidmətləri olmuşdur. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə, Atabəylər dövləti, Azərbaycan tarixi və s. əsərləri Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Akademikin bu əsərləri Azərbaycan tarixinin ümumdünya tarixində yerini müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir.

Ziya Bünyadovun ərəb dilində olan mənbələrdən tərcümələri də Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Yaxın və Orta Şərqi ölkələrinin tarixi, elmi və mədəniyyətinə dair orta əsr müəlliflərinin əsərlərinin tədqiqi ilə bərabər, Azərbaycanın da orta əsrlər tarixini öyrənmək üçün maraqlı mənbələr olan ərəb müəlliflərinin əsərlərini Azərbaycanın elmi dövriyyəsinə daxil etmişdir. Bu baxımdan Azərbaycanın, eləcə də ümumi Qafqazın tarixinə dair maraqlı məlumatlar verən əl-Kufinin, əl-Məsudin, əl-Bəlazurinin, əl-Müqəddəsinin, İbn-Xordadbehin, İbn-Misxəvehin, İbn əl-Əsirin əsərləri Azərbaycan tarixinin orta əsrlər dövrünü öyrənmək üçün əhəmiyyəti qeyd edilməlidir. Burada, əl-Kufinin “Kitab əl-fütuh” (Fəthlər kitabı), İbn əl-Əsirin “Əl-Kamil fi-t-tarix” (Mükəmməl tarix) əsərləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Ümumiyyətlə, Ziya Bünyadovun tərcümə etdiyi ərəb dilli mənbələrdə Şərqi ölkələrinin tarixi ilə bərabər, həm də Qafqazın tarixinə dair dəyərli məlumatların əldə edilməsi tarixşünaslığımız üçün çox əhəmiyyətlidir.

Ziya Bünyadovun yaradıcılığı şərqşünas və tarixçi kimi çox rəngarəngdir. Onun əsərləri Azərbaycan tarixinin orta əsrlər kimi mühüm bir dövrünün tarixi hadisələrini şərh etməklə bərabər Cənubi Qafqaz regionunun tarixinə dair prosesləri də əhatə edir. Bu mənada ərəb mənbələrinin tədqiqi, tərcüməsi və şərh böyük fayda vermişdir. Burada, Şərqi və Qərbi ölkələri ilə əlaqələrdə Azərbaycanın xüsusi yeri olduğunu bildirməklə yanaşı xalqımızın və dövlətimizin orta əsrlər dövründə Cənubi Qafqazın həyatında, tarixi-coğrafiyasında yeri və roluna dair məlumatların böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini təsdiq edir.

Cənubi Qafqazda, qədim və beynəlxalq ticarət yollarının kəsişdiyi yerdə yaranaraq inkişaf etmiş Azərbaycan şəhərlərinin iqtisadi, siyasi və mədəni həyatında mühüm rol oynamasına, bu şəhərlərin ölkələrarası ticarətinin mühüm məntəqələri olmasına dair məlumatlar tarixşünaslığımız üçün çox dəyərlidir.

Ziya Bünyadovun tarixi-elmi fikirləri günümüzə də çox səsləşir: “Alban (diofizit) kilsəsinin Bizansdan kömək umub ona arxalanması ərəblərin heç xoşuna gəlmirdi. Buna görə də, ərəblər erməni katolikosluğunun xahişlərini böyük həvəslə qəbul edir və beləliklə, bir oxla “iki dovşan” vururdular, yəni Cənubi Qafqazda Bizansın mənafeyini sarsıdır və qriqoryan keşişlərindən yardım görürdülər; bu keşişlər isə Arranda öz mənafeələrini güdürdülər”.

Bütün bunlar deməyə əsas verir ki, akademik Ziya Bünyadovun şərq mənbələrinə əsasən apardığı tədqiqatlar Qafqaz tarixinə dair tarixşünaslığın zənginləşməsinə mühüm töhfədir.

**BÖYÜK AZƏRBAYCAN TARİXÇİSİ
ZİYA BÜNYADOVUN ELMİ İRSİ YENİYETMƏ GƏNCLƏRDƏ
MİLLİ MƏNLİK ŞÜURUNUN FORMALAŞDIRILMASI VASİTƏSİ KİMİ**

İntiqam Cəbrayilov

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun

Təhsilin nəzəriyyəsi və tarixi şöbəsinin müdiri,

p.e.d., professor

intiqamcebrayilov@gmail.com

Araşdırmalar göstərir ki, xalqın inkişafında, dünyada tanınmasında o xalqa məxsus liderlərlə yanaşı, elm və mədəniyyət xadimlərinin də xüsusi rolu olmuşdur. Elm adamlarının yaradıcılığı, yazdıqları əsərlər milli mənəvi xəzinə kimi həmişə istinad mənbəyi olmuş və bu gün də intellektual potensial, xalqın əqli mülkiyyəti olaraq qorunur və öyrənilir. Əlbəttə, ixtisasından, tədqiq etdiyi elm sahəsindən asılı olmayaraq hər bir elm xadiminin milli tariximizdə özünəməxsus yeri vardır. Məhz onların fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan elm tarixinin qürur doğuran səhifələri yazılmış və bu səhifələr xalqımızın keçdiyi tarixi yolu aydın şəkildə əks etdirir.

Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycan elm tarixinin səhifələrində xüsusi yeri olan şəxsiyyətlərdən biri də görkəmli tarixçi alim, akademik Ziya Bünyadovdur. Ziya Musa oğlu Bünyadov (24 dekabr 1923-21 fevral 1997) zəngin elmi irs yaratmışdır. Onun tədqiqatları dünən olduğu kimi bu gün də aktualdır və gələcəkdə də elmi əhəmiyyətinə görə diqqəti cəlb edəcəkdir. Şərqsünaslıq elminin sirlərinə dərinlən yiyələnmiş böyük Azərbaycan tarixçisi Ziya Bünyadov bu elm sahəsinə aid 450-dən çox elmi əsər yazmış və bu əsərlər ona dünya şöhrəti qazandırmışdır. Mənbəşünaslıq, tarixşünaslıq problemləri, sosial-siyasi, mədəniyyət məsələləri bu vətənpərvər alimin yaradıcılığında xüsusi diqqət çəkən istiqamətlər kimi qeyd edilə bilər.

Ziya Bünyadov irsinin ən əhəmiyyətli cəhətlərindən biri də budur ki, onun yaradıcılığı yeniyetmə gənclərin milli mənlik şüurunun formalaşdırılmasında mühüm vasitə rolunu oynayır. Ölkəmizdə təhsilin bütün pillə və səviyyələrində, ümumtəhsil, orta ixtisas və ali məktəblərdə Azərbaycan tarixi fənninin tədrisində Ziya Bünyadov irsinə müraciət etmək, Vətən tarixinin ayrı-ayrı dövrlərinə, problemlərinə aid zəruri məsələləri öyrənmək mümkündür. Məsələn, “Azərbaycan VII-IX əsrlərdə”, “Azərbaycan Atabəylər dövləti”, “Dinlər, təriqətlər, məzhəblər”, “Qırmızı terror”, “Xarəzmşahlar-Anuştağınlar dövləti 1097-1231-ci illər” mövzusunda monoqrafik tədqiqatları, tərcümələri Şərq tarixi, o cümlədən Azərbaycan tarixini öyrənmək üçün nə qədər əhəmiyyətlidirsə, eyni zamanda yeniyetmə gənclərin milli mənlik şüurunun formalaşdırılmasına təsir baxımından da çox qiymətlidir.

Araşdırmalar göstərir ki, milli mənlik şüuru insanda ilk növbədə vətən, millət, dövlət və dövlətçiliklə bağlı hisslərin formalaşması, şəxsiyyətin milli kimliyi, özünüdərk etməsi, onun vətəndaşlıq keyfiyyətləri ilə müəyyən olunur. Milli mənlik şüuru vətəndaşın milli düşüncəsinin göstəricisi olmaqla onun xalq, millət və dövlət qarşısında vəzifə borclarını yerinə yetirmək, ödəmək üçün hərəkətverici qüvvədir. Milli hiss və düşüncələrin formalaşmasının intensivliyi isə daha çox yeniyetmə gənclik dövründə müşahidə olunur. Bu baxımdan ümumtəhsil məktəblərində Azərbaycan tarixi və ümumi tarix fənlərinin tədrisində akademik Ziya Bünyadovun əsərlərindən istifadə imkanları genişdir. Azərbaycan tarixinin orta əsrlər və müasir dövrünün ən mühüm hadisələrinin öyrənilməsində Z. Bünyadovun əsərləri zəngin mənbə rolunda çıxış edir. Bu əsərlərdən Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin aktual məsələləri, böyük tarixi şəxsiyyətlər barədə daha dərinlən məlumat əldə etmək imkanları vardır. Bu zəngin irslə tanışlıq sayəsində xalqımızın müstəqil dövlətçilik uğrunda mübarizəsi, dövlətçiliyin inkişafında tarixi şəxsiyyətlərimizin xidmətləri, qəhrəmanlıq nümunələri ilə diqqəti cəlb edən dövlət xadimləri, sərkərdələr (Cavanşir, Babək, Şəmsəddin Eldəniz, Məhəmməd Cahən Pəhləvan, Qızıl Arslan və b.) haqqında geniş məlumat əldə edə bilərik. Bu dövlət xadimləri və sərkərdələrin həyatı, fəaliyyətləri yeniyetmə gənclərin şəxsiyyətinin inkişafına, onların milli mənlik şüurunun formalaşmasına ciddi təsir göstərir. Göründüyü kimi Azərbaycanın dövlətçilik tarixində böyük xidmətləri olan şəxsiyyətlərin həyat və fəaliyyətinin öyrənilməsi üçün akademik Ziya Bünyadovun tədqiqatları

mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan tarixi fənn proqramları bu məsələlərin tədrisi üçün geniş imkanlar yaradır.

Tədqiqatlar göstərir ki, təcrübəli müəllimlər dövrün tarixi hadisə və proseslərini tədris edərkən təkcə dərslük materialları ilə kifayətlənmir, əlavə olaraq tarixi mənbələrə müraciət edir, Ziya Bünyadovun tədqiqatları barədə məlumat verir, mövzunun tarixşünaslıq, mənbəşünaslıq problemlərini də diqqətə çatdırırlar. Ən vacib məsələlərdən biri təlim prosesində və dərsləndə tədbirlərdə akademik Ziya Bünyadov irsinə müraciət edərkən tarixi fakt, hadisə və proseslərin, xüsusilə yeniyetmə gənclərin milli mənlük şüurunun formalaşması və inkişafına təsir göstərən fikir və ideyaların ön plana çəkilməsi, izah və şərhlərin bu istiqamətə yönəldilməsinə daha çox əhəmiyyət verilməlidir. Yeniyetmə gənclər xalqımızın dövlətçilik tarixində böyük rol oynamış dövlət xadimləri və sərkərdələrin ən mürəkkəb şəraitdə belə dövlət maraqlarını, xalq mənafeyini üstün tutmaları ilə bağlı faktları öyrənməklə onlarda milli özünüdərk, türkçülük, azərbaycançılıq, mübarizlik, vətənpərvərlik, dövlətçiliyə sədaqət və məhəbbət, torpağa, yurda bağlılıq və digər mənəvi keyfiyyətləri özündə ehtiva edən milli mənlük şüuru formalaşır.

Bütün bunları nəzərə alaraq böyük Azərbaycan tarixçisi Ziya Bünyadovun elmi irsini yeniyetmə gənclərdə milli mənlük şüurunun formalaşdırılmasının mühüm vasitəsi hesab edirik. Təlim prosesində, eləcə də dərsləndə vaxtlarda bu elmi irsdən məqsədəuyğun istifadə olunması vacibdir.

AZƏRBAYCANIN XİLAFƏT DÖVRÜ TARİXŞÜNASLIĞINDA ZİYA BÜNYADOV YARADICILIĞI

Nərgiz Əliyeva

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin

şöbə müdiri, t.e.d.

nargiz.aliyeva.52@mail.ru

Görkəmli alim və ictimai xadim, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, Əməkdar elm xadimi akademik Ziya Bünyadov (1923-1997) orta əsrlər Azərbaycan və Yaxın Şərq tarixinin məhsuldar tədqiqatçılarından olmuşdur. Görkəmli alimin “Azərbaycan VII-IX əsrlərdə”, “Atabəylər dövləti”, “Xarəzmşahlar dövləti”, “Azərbaycan tarixi üzrə mənbələrin icmalı”, “Dinlər, təriqətlər, məzhəblər” və s. əsərləri tarixşünaslığın, Azərbaycanın orta əsrlər islam tarixinin klassik nümunələridir. Z.M. Bünyadovun “Azərbaycanın görkəmli simaları haqqında yeni materiallar”, “Şirvan XII əsr-XIII əsrin birinci yarısında” və s. məqalələrində bir çox Azərbaycan ziyalıları haqqında dəyərli məlumatlar Azərbaycan tarixşünaslığında oxuculara təqdim edilmişdir.

Z.Bünyadov “VII-IX əsrlər Azərbaycan tarixi” əsərində ərəb fəthləri ərəfəsində və xilafət dövründə Azərbaycanda islamın yayılması, əhalinin islamlaşdırılması və qriqoryanlaşdırılması, Azərbaycan ərazisində ayrı-ayrı müstəqil dövlətlərin yaranması və s. məsələlərin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Azərbaycanın ərəblər tərəfindən fəth olunması dövrünün geniş və dərinəndən öyrənilməsi ilk dəfə olaraq Z.Bünyadov tərəfindən həyata keçirilmişdir. Əsərdə Xilafətə qarşı Azərbaycan xalq kütlələrinin hərəkəti və Babəkin rəhbərlik etdiyi Xürrəmilər üsyanı Z.Bünyadov tərəfindən mənbələr əsasında geniş və ətraflı tədqiq edilmişdir. Onun “Azərbaycan tarixi üzrə mənbələrin icmalı” (rus dilində) adlı əsəri, mənbəşünas-tarixçilərin stolüstü kitablarından biridir. Məlumat xarakterli bu kitabda Azərbaycan və azərbaycanlılar haqqında məlumatın verildiyi 76 orta əsr müəllifi və onların əsərləri haqqında məlumat toplanmışdır. Ziya Bünyadovun “Azərbaycan Atabəylər dövləti” əsərində siyasi tarixlə yanaşı, Azərbaycanın XII əsrdən monqol hücumlarına qədərki dövr islam mədəniyyətinin öyrənilməsi üçün ayrıca fəsil (VIII fəsil) verilmişdir.

Z.Bünyadov Azərbaycan xalqının tarixinə dair onlarca naməlum qaynağı tapıb, müqəddimə, izahat və lüğətlə nəşr etdirmişdir. Milli tarixşünaslığımızda Azərbaycanın mədəniyyət daşıyıcılarından olan ziyalıların tapılıb üzə çıxarılmasında da ən böyük rol akademik Z.M.Bünyadova məxsusdur. Azərbaycan orta əsrlərdə Yaxın və Orta Şərq ölkələrilə Xilafət tərkibində olduğuna görə, Z.Bünyadovun əsərləri bu ölkələrlə ictimai, siyasi, iqtisadi, dini, mədəni əlaqələrinin öyrənilməsi sahəsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu əsərlərdə Azərbaycanın Xilafət daxilindəki ictimai-siyasi, iqtisadi, dini, mədəni tarixi, islamaqədərki Azərbaycan və ölkənin türkdilli əhalisi, islam fəthləri sonrasında albanların qriqoryanlaşdırılması, islamlaşma, yeni dövlətlərin yaranması, xəzər-ərəb münasibətləri və s. haqqında ətraflı məlumat vermişdir.

Z.Bünyadovun əsərləri Azərbaycan tarixi elmində bir tarixi hadisə kimi qiymətləndirilmişdir. Z.Bünyadov dünyanın müxtəlif muzeylərində saxlanan ərəbdilli əlyazmaları tərcümə edərək, Xilafətin həyatında böyük rol oynamış, Sacilər və s. sülalələrin nümayəndələri haqqında digər mənbələrdə olmayan məlumatı təqdim etmiş, verilən məlumatlar geniş şərhərlə müşayiət olunmuşdur. Z.Bünyadov irsinin tədqiqi və təqdimi orta əsrlər Azərbaycan tarixinin daha dərinəndən öyrənilməsi üçün əvəzsizdir və bu tədqiqatlar, onların öyrənilməsi daim davam etdirilməlidir.

ÖLMƏZLİK QAZANMIŞ BÖYÜK İNSAN (AKADEMİK ZİYA BÜNYADOVUN ƏZİZ XATİRƏSİNƏ)

Tahirə Həsənzadə

*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
t.e.d., dosent
tahira.hasanzadeh@gmail.com*

Məqələdə akademik Ziya Bünyadovun, bu böyük və xeyirxah insanın özünəməxsus xarakterindən bəhs olunur. Alimin haqq-ədalətin müdafiəçisi, savadlı elmi işçilərə, tələbələrə qayğını diqqətə çatdırılır. Məqələdə mərhum alimin həyat yoldaşı Tahirə xanım Bünyadovanın “Ölümdən güclü” kitabından istifadə edilmişdir.

Bu il “Azərbaycan və azərbaycanlığı qoruyan bir şəxs”in (Budaq Budaqov) anadan olmasının 100 ili tamam olur. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin imzaladığı fərman hamının ürəyini fərəh və sevinc hissi ilə doldurdu.

Əbədi həyat, ölməzlik qazanmış akademik Ziya Bünyadov üçün işgüzar alimlərlə işləmək çox xoş idi və onlar üçün əlindən gələnlər hər bir köməyi edirdi. Təki, kiməsə nə isə lazım olsun. Ezamiyyətdə olarkən müxtəlif ölkələrdə çətinliklə əldə etdiyi nadir əlyazmaların (əlbəttə ki, əsasən Azərbaycana aid), sənədlərin surətlərini rəhbərlik etdiyi Şərqsünaslıq İnstitutuna, AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutuna bağışlayırdı. Bu ünvanlarda çalışan aspirant və dissertantlar Ziya müəllimin xatirəsini heç vaxt unutmayacaqlar. Əlçatmaz mənbələri öz tədqiqatçısına çatdırarkən onların üzlərinə qonan sevinci, razılığı görəndə Ziya müəllim məmnun qalardı. Bunda idi onun böyüklüyü!

Zahirən çox zəhmli, ağırtəbiətli görünən Ziya müəllim, sözün həqiqi mənasında humanist bir insan idi. O, istedadlı tələbəyə, tədqiqatçıya, biliyə can atan, savadlı gənclərə qarşı diqqətli idi. Onlara arxa, dayaq olmağa çalışırdı. Tənbel və başgirişlənələri isə əksinə, görən gözü yox idi. Ziya müəllim üçün tapşırıqla qiymət alan tələbə yox idi və belələri barədə deyirdi: “Oxumaq istəmirsə, qoy başqasının yerini tutmasın. O qədər İnstituta daxil ola bilməyən istedadlar var ki!”

Ziya Bünyadovun işıqlı həyat yolu onun ömür-gün yoldaşı, səlissə jurnalist qələminin sahibi, mərhumə Tahirə xanım Bünyadovanın “Ölümdən güclü” xatirə-kitabında öz əksini tapmışdır.

Tahirə xanım Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Ziya Bünyadovun faşizm üzərində qələbənin 50 illiyinin qeyd olunduğu günlərdə keçirdiyi həyəcanlı hissləri təsvir etməklə onun necə həssas bir insan olduğunu göstərir.

Bu böyük “İnsan”ın elmi, ictimai fəaliyyəti bizi daim onun haqqında xatirələrlə, gələcək nəsilləri isə onun timsalında əsl vətənpərvər olmağın dərslərilə yaşamağa sövq edəcək. Bir xatirəni yada salıram: “Ziya müəllimin dostları çox idi. Onlardan biri də Əməkdar Elm Xadimi, professor, AMEA M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun direktoru Cahangir Qəhrəmanov idi. Alimin 1997-ci ilin fevralın 10-da 70 illik yubileyi çox yaxın dostlarının, Z.Bünyadovun, Ə.Mirəhmədovun iştirakı ilə İnstitutun iclas zalında qeyd olundu. Çoxsaylı çıxışlardan sonra son sözü (sonuncu sözünü) akademik Z.Bünyadov dedi: “Cahangir, əgər o dünya varsa, görüşərik”.

12 gündən sonra 1997-ci il fevral ayının 22-də Ziya müəllim qəddarcasına qətlə yetirildi. Yaxşı insanların itkisi ağır olur və onlar heç vaxt unudulmur. Belə insanlar ölümdən güclü əbədi həyat qazanırlar. Ziya Bünyadov tariximizin atası, ürəklərdə daim yaşayacaqdır. Allah rəhmət eləsin, qəbri nurla dolsun.

ZIYA BÜNYADOV FENOMENİ XARƏZM NƏŞRLƏRİNDƏ (TARİXÇİ-ALİM UMİD BEKMUHƏMMƏDİN TƏDQIQLƏRİ ƏSASINDA)

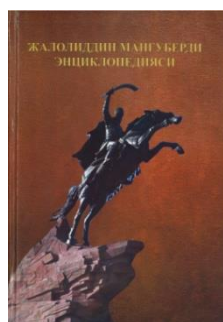
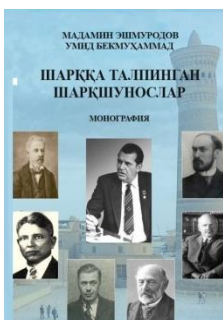
Almaz Ülvi Binnətova

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun
Azərbaycan-Türkmənistan-Özbəkistan ədəbi əlaqələr
şöbəsinin müdiri, f.e.d.
almazulvi1960@mail.ru*

GİRİŞ: Xarəzm vilayətinin paytaxtı “Urgənc şəhərinin fəxri vətəndaşı” (2012) olmuş Ziya Bünyadovun elmi irsi Özbəkistanda, xüsusən Xarəzm vilayətində geniş öyrənilir. Bunun da əsas səbəblərindən biri, xarəzmli tədqiqatçı, Xarəzm Məmun Akademiyasının böyük elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru Umid Bekmuhəmmədin yazdığı kimi, Cəlaləddin Mənquberdi ilə Xarəzmşahın Anuş-təqini dövlətini tədqiq edən iki böyük şəxsiyyət – Maqsud Şayxzadə və Ziya Bünyadovun dostluğu idi. Alim sonrakı tədqiqatlarında qeyd edir ki, “Ziya Bünyadov dəfələrlə Özbəkistanda olub, elm və sənət adamları ilə söhbət edib. Alimin bu müsahibələri və müxtəlif məqalələri “Özbəkistan ədəbiyyatı və incəsənəti”, “Şərq ulduzu”, “Güliston”, “Xorəzm həqiqəti”, “Xorezmskaya pravda” qəzetlərində dərc olunub. Həmçinin akademik ÖZ.TV və Xarəzm TV-yə verdiyi müsahibələr də televiziya arxivində qorunub saxlanılıb. Odur ki, akademik Özbəkistan mətbuatında dərc olunmuş məqalələri, müsahibələri, onunla görüşən həmvətənlərimizin xatirələri, başqa mənbələrdə nəşr olunmuş tərcümələri – seçilmiş əsərləri cildləri üzərində çalışırıq”.

KİTABLAR:

Umid Bekmuhəmmədin Ziya Bünyadov haqqında nəşr etdirdiyi “*Dostluq timsalı*” (2021) adlı tarixi bioqrafik очерklər kitabında akademik haqqında geniş tədqiqat yazısından sonra “Ziya Bünyadov və Xarəzm tarixi”, “Ziya Bünyadovun həyat və yaradıcılığı”, “Bünyadovun igidlik dostu”, “Mərkəzi Asiya tarixi akademik Ziya Bünyadovun tədqiqatlarında” adlı bölmələrdə Ziya Bünyadov və Xarəzm tablosu tam açıqlanmışdır. “*Şərqə tapınan şərqşünaslar*” (2023) monoqrafiyasında Şərq bölgəsinin, Şərq həyat tərzinə malik xalqların dünyada yeri və rolu, eləcə də dünyada şərqşünaslıq elminin yaranması və formalaşması, bu regionu tədqiq edən institutları, Rusiyada və Avropada formalaşan şərqşünaslıq elmi-tədqiqat mərkəzləri, bu elmin inkişafında böyük xidmətləri olan alimlərin həyat və yaradıcılığı tədqiq edilmişdir. Əsərdə Ziya Bünyadovun həyatı, yaradıcılığı, şərqşünaslıq elminə verdiyi töhfələr, Özbəkistan və Xarəzm səfərlərindən bəhs edilir. Müəlliflər Ziya Bünyadovun “Xarəzmşah-Anuşteqin dövləti” əsərini xarəzmşünaslığa böyük töhfə və indiyədək yazılmış ilk və nadir əsər kimi qiymətləndirmişlər. Həmçinin alimin səfəri zamanı tanış olub dostlaşan Pirmət Şermuhəmmədov, Nurəli Qabul, Məhkəm Mahmud, Azad Hüseynov, Aşıq Erkin, Kamil Əvəz kimi alim və yaradıcıların xatirələri vasitəsilə Ziya Bünyadov fenomenini üzə çıxarıblar. “*Cəlaləddin Mənquberdi ensiklopediyası*”na (2023) böyük sərkərdə və dövlət xadiminin mənsub olduğu Xarəzmşah-Anuşteqini, dövlət idarəsi, məmurları, onların vəzifələri, şəhər və qalaları, bərpa edilən bina və tikililəri, Çingiz xanın başçılıq etdiyi monqol istilası, aparılan müharibələr, onların taktika və strategiyası, Mənquberdinin mübarizələri, onun həyat və fəaliyyətinə dair dünya tarixşünaslığında çoxlu əsərlər yaradılmış tədqiqat əsərlərindən geniş məlumatlar daxil edilmişdir. “Cəlaləddin Mənquberdi ensiklopediyası”nı hazırlayarkən ən mühüm mənbənin Azərbaycanın böyük övladı Ziya Bünyadovun “Xarəzmşah-Anuşteqin dövləti” monoqrafiyası olduğunu müəlliflər xüsusilə qeyd ediblər. Ensiklopediyada Azərbaycan xalqının iki oğlu – Ziya Bünyadovun və Maqsud Şeyxzadənin həyat və fəaliyyətinə geniş yer verilmişdir.

ORTA ƏSRLƏR ƏRƏBDİLLİ MƏNBƏLƏRİNİN GÖRKƏMLİ TƏDQIQATÇISI

Xanımrə Kərimova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu,
aparıcı elmi işçi, f.ü.f.d., dosent
x.asadova@hotmail.com*

Şərqsünas-alim, görkəmli ictimai xadim, akademik Ziya Bünyadov Azərbaycan şərqsünaslıq və tarixşünaslıq elmində xüsusi yeri olan şəxsiyyətdir. Dünya şöhrətli alim elmi yaradıcılığını Yaxın və Orta Şərq ölkələrinin tarixinin tədqiqi, elm və mədəniyyətinə dair orta əsr müəlliflərinin əsərlərinin araşdırılması, izahlı tərcüməsi və nəşri istiqamətində aparmış və gərgin zəhmət bahasına əldə etdiyi məlumatları gənc nəsə ötürmüşdür. Ziya Bünyadov 450-dən çox elmi monoqrafiya, məqalə, məruzə, şərhli tərcüməsi olan zəngin və çoxşaxəli yaradıcılığı sayəsində şərqsünaslıq elminin müxtəlif sahələrinə aid çoxsaylı əsərlərində nəinki Azərbaycan xalqının, eləcə də bütün orta əsrlər müsəlman aləminin ictimai-siyasi və mədəni-iqtisadi tarixini tədqiq etmişdir. Onun bütün əsərləri ilkin mənbələrin dərin və dəqiq təhlilinə əsaslanır, araşdırdığı məsələlər isə orijinallığı ilə fərqlənirdi. Ziya Bünyadov tarix elminin yeni mərhələyə yüksəldilməsi işinə də, layiqli töhfələr vermişdir. Azərbaycan tarixinin müxtəlif dövrlərinə dair uzun illər ərzində ərsəyə gətirdiyi fundamental tədqiqatlar, eləcə də orta əsrlərə aid mənbələrin tərcüməsi ilə yanaşı, onlara yazdığı geniş şərhlər alimə böyük şöhrət qazandırır.

Bir çox orta əsr mənbələrində Yaxın və Orta Şərqi ən qüdrətli siyasi hərəkəti olan Babək üsyanı və Babəkin edamı zamanı göstərdiyi mətanət və mərdliyindən bəhs olunmuşdur. Dünya şərqsünaslıq elminin görkəmli nümayəndəsi, tariximizin orta əsrlər dövrünün araşdırılmasında çox böyük xidmətləri olmuş akademik Z.M.Bünyadov da “Azərbaycan VII-IX əsrlərdə” adlı monoqrafiyasında mötəbər mənbə kimi orta yüzilliklərdə “ədəb” janrında yazılan bir çox əsərlərin müəllifi X əsrin klassik ərəb nəsrinin tanınmış nümayəndələrindən biri Əbu Əli əl-Muhəssin ət-Tənuxinin yazdığı məşhur “Nişvar əl-muhədara və əxbər əl-muzəkəra” əsərindən sitatlar gətirmiş, Babəkin edamı zamanı düşmənləri qarşısında göstərdiyi qəhrəmanlıq səhnəsini Azərbaycan dilinə tərcümə edərək təsvir etmişdir. Qeyd edək ki, 1965-ci ildə çap olunmuş “Azərbaycan VII-IX əsrlərdə” kitabı ona Azərbaycanın orta əsrlər tarixi üzrə ciddi tədqiqatçı və mütəxəssis şöhrəti qazandırır. Ziya Bünyadovun “Azərbaycan Atabəyləri dövləti 1136-1225-ci illər” əsəri elmi ictimaiyyətin böyük qiymətini almaqla yanaşı, həm də 1980-ci ildə Azərbaycanın Dövlət mükafatına layiq görülüb.

Görkəmli alimin yaradıcılığını araşdırdıqca onun akademik Vasim Məmmədəliyev ilə birgə tərcümə etdikləri müqəddəs kitabımız Quran, ərəb ədəbiyyatında tərcümə etdiyi əl-Bakuvinin “Kitəb təlxisi-l-əsər”, ən-Nəsəvinin “Sultan Cəlaləddin Məngburnunun həyatı”, İbn Əsəm əl-Kufinin “Fəthlər kitabı”, əl-Hüseyninin “Əxbəru-d-dauləti-s-səlcuqiyyə” adlı kitablar, xilafət dövrünə aid yazdığı “Babək və Bizans”, “Xürrəm sözü”, “Bəzz qala-şəhərinin lokalizasiyası” barədə məqalələr və yuxarıda qeyd olunan fundamental əsərlər geniş tədqiqat aparan mütəxəssislər üçün böyük töhfədir və bu tədqiqatlar Azərbaycan şərqsünaslıq məktəbinin şöhrətini ölkənin hüdudlarından çox-çox uzaqlara yayıb.

Görkəmli ictimai xadim, akademik Ziya Bünyadovun Azərbaycanda yeni ərəbşünas tarixçilər nəslinin formalaşmasında səmərəli fəaliyyəti təqdirəlayiqdir və onun əziz xatirəsi daim xalqımızın yaddaşında yaşayacaqdır.

Z.M.BÜNYADOV VƏ ƏBUBƏKR İBN XOSROV ƏL-USTADIN «MUNİSNAMƏ»Sİ

Rəna Rzayeva

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq
İnstitutunun İran filologiyası şöbəsinin
aparıcı elmi işçisi, dosent
rzayeva1958@icloud.com*

2023-cü ilin, yəni bu ilin dekabr ayında həyatını, fəaliyyətini Azərbaycanda şərqsünaslıq və tarix elmlərinin inkişafına, yüksəlişinə həsr etmiş AMEA-nın həqiqi üzvü, görkəmli tarixçi və şərqsünas alim, tanınmış ictimai xadim, tarix elmləri doktoru, professor, Dövlət mükafatı laureatı, Əməkdar elm xadimi, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Ziya Musa oğlu Bünyadovun anadan olmasının 100 ili tamam olur.

Böyük ziyalı, alim Z.M.Bünyadovun istər bir alim, istər bir vətəndaş kimi xalqımızın qarşısında xidmətləri sonsuzdur.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində möhtəşəm «Munisnamə»si ilə özünəməxsus yeri olan simalardan biri də Əbubəkr ibn Xosrov əl-Ustaddır. «Munisnamə»nin Azərbaycan elm ictimaiyyətinə təqdimi də, məhz, akademik Z.M.Bünyadovun sayəsində olmuşdur. Belə ki əsərin əlyazma nüsxəsinin üzərindəki qeyddən aydın olur ki, o, 1920-ci ildə Ter-Avetisyan familiarlı bir nəfərdən «Min bir gecə kitabı» adı ilə satın alınmışdır. Düz yarım əsr «Munisnamə» bu ad altında Britaniya muzeyində saxlanmışdır. Nəhayət, əlyazma ingilis şərqsünası Q.M.Meredith-Ouensin diqqətini cəlb etmiş və o, müəyyənləşdirmişdir ki, həmin əlyazma «Min bir gecə» deyil, Azərbaycan Atabəyləri dövründə yaşamış Əbubəkr ibn Xosrov əl-Ustad adlı müəllifin qələminə mənsub «Munisnamə»nin unikal nüsxəsidir. Tədqiqatçı əlyazmanın qısa təsvirini hazırlamış və əsərin müəllifi haqqında onun giriş hissəsindən əldə etdiyi məlumatlarla birgə 1971-ci ildə Edinburqda «İran və islam» məcmuəsində çap etdirmişdir.

Bu məlumat həmin dövrdə Atabəylər dövlətinin tarixini tədqiq edən akademik Z.M.Bünyadovun diqqətindən yayınmamış və o, özünün «Azərbaycan Atabəyləri dövləti» adlı monoqrafiyasının həmin dövrün mədəni həyatına həsr olunmuş bölməsində əl-Ustaddan bəhs etmişdir. Alim əl-Ustadın «Munisnamə»dən başqa daha altı əsərinin adını çəkmiş, onların mövzusunun və kimlərə ithaf olunduğunu göstərmiş, «Munisnamə»nin XVII fəslinin 29-cu hekayətinə («Əbül-Əla Kirmani, onun oğlu, Naxçıvana səfərləri və sərgüzəştləri haqqında hekayət») diqqəti cəlb edərək, həmin hekayətdə xaçpərəst gürcü çarları ilə müsəlman Eldənizlər sülaləsi arasında aramsız müharibələrin olduğunu nəzərə çatdırmışdır.

Daha sonra, məhz, Z.M.Bünyadov əsərin əlyazmasının fotosuratının Azərbaycana gətirilməsinə nail olmuşdur. Əlyazmanın fotosurəti tədqiq məqsədi ilə prof. R.M.Əliyevə təqdim edilmişdir.

Sonralar Z.M.Bünyadov və Q.Y.Əliyev akademik A.Y.Krımskinin «Nizami və onun müasirləri» adlı kitabına yazdıqları şərhərdə Əbubəkr ibn Xosrov əl-Ustadın XI əsr fars şairi Əzrəqi Herəvinin mənzum «Əlfiyə və Şəlfiyə» əsərinə tənqid yazdığını da qeyd etmişlər.

Z.M.Bünyadov «Munisnamə»nin R.M.Əliyevin rus dilinə etdiyi tərcüməsinə yazdığı redaktor sözündə Əbubəkr ibn Xosrov əl-Ustadın «Munisnamə»sini yazmasında «Min bir gecə»dən, İran, hind və Çin əfsanələrindən bəhrələndiyini də qeyd etmişdir.

Alim əsərin janrını müəyyənləşdirərək «Munisnamə»ni «rəvayətlər, aforizmlər, hekayə və lətifələr toplusundan ibarət bir almanax» adlandırmışdır.

Ümumiyyətlə, bu möhtəşəm abidənin Azərbaycan ədəbi mühitinə təqdim olunması birmənalı olaraq böyük alim, akademik Z.M.Bünyadovun xidmətidir.

ВКЛАД З.М.БУНИЯТОВА В ИСТОРИЧЕСКУЮ НАУКУ И ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ АРМЯНСКИМ ФАЛЬСИФИКАЦИЯМ

Рафик Сафаров

*Ведущий научный сотрудник Института истории
и этнологии имени А.Бакиханова ИАНА,
д-р фил. по ист., доцент
rafiksafarov@mail.ru*

В относительно молодой азербайджанской историографии благодаря своему насыщенному и многогранному творчеству Зия Буниятов внес достойный вклад в дело развития исторической науки Азербайджана. Наряду с создаваемыми на протяжении многих лет фундаментальными исследованиями по различным периодам истории Азербайджана, а также переводами многочисленных средневековых источников, большую славу ученому также принесли его обширные комментарии к ним. Заслуживает одобрения его деятельность в формировании в Азербайджане нового поколения историков-арабистов.

Зия Буниятов подробно исследовал историю Азербайджана VII-IX веков, Азербайджана и Ирана XII-первой четверти XIII века (Государства Ильденизидов). Он также посвятил крупное исследование истории государства Хорезмшахов Ануштегинидов.

Он последовательно и решительно боролся с попытками фальсификации истории азербайджанского народа, всегда отличался позицией патриота-интеллигента в отношении к судьбоносным национальным вопросам. Одним из первых поднялся на борьбу против очередной волны посягательства армян и армянофилов на культуру, историю Азербайджана, возвысил свой голос за целостность Родины против армянской агрессии, начавшейся в 1987 году.

З.М.Буниятов первым привлек внимание научной общественности к неправомерности, беспочвенности, лживости армянской научной исторической традиции и концепции, к ее научной агрессивности и пробил брешь в этой традиции, показав ее предвзятость и зыбкость. Большим вкладом в науку в целом и в албанистику в частности явилась монография З.М.Буниятова «Азербайджан в VII-IX вв.», в которой впервые сделана попытка решить проблему григорианизации и исламизации албанского христианского населения.

Развитие кадрового потенциала историков создало условия для написания долгожданного коллективного труда «Историческая география Азербайджана» под редакцией З.М.Буниятова. В сборнике статей исследуются проблемы определения историко-географических пределов, политических рубежей, этнических границ и административно-территориальных единиц Азербайджана с III века до н.э. по XVIII век включительно. Но, к сожалению, в сборнике не отразилась историческая география Южного Азербайджана до VIII века.

В данном сборнике лишь статьи З.М.Буниятова и М.Х.Шарифли сумели преодолеть канонизированные выкладки ряда армянских, грузинских, российских, европейско-американских и прочих исследователей в вопросе историко-географической и политико-административной принадлежности Иреванского эялета Чухурсаадского вилаета не существовавшим позднее ни армянскому государству, ни географической Армении.

Путем преодоления непомерных трудностей с привлечением новых источников и введением в научный оборот азербайджанской историографии существующих работ наших оппонентов нам, начиная с конца 1988 года, в серии статей и книг впервые удалось доказать этнокультурную, историко-географическую и политико-административную принадлежность Чухурсаада, включая Иреван и Шурагель, Азербайджану с древнейших времен вплоть до 1918 года.

Таким образом, благодаря исследовательской и организаторской деятельности З.М.Буниятова и ряда других историков, нашим междисциплинарным исследованиям, Азербайджанское государство и пропаганда на основе научных исторических работ дают достойный политико-дипломатический и военный отпор агрессивной позиции Армении и ее покровителей.

AKADEMİK ZİYA BÜNYADOVUN YAŞADIĞI HƏYAT YOLU VƏ İDEYA İRSİNİN BƏZİ MƏQAMLARI HAQQINDA

Əli İbrahimov

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu

Heydər Əliyevin siyasi irsi və azərbaycançılıq fəlsəfəsi

şöbəsi, aparıcı elmi işçi, fəl.ü.f.d., dosent

ali.ibrahimov.artopa@gmail.com

Azərbaycanın ictimai-siyasi və ədəbi fikir tarixində böyük mütəfəkkir səviyyəsinə yüksəlmiş, qəhrəmanlıqla dolu həyat fraqmentlərinə mənsub şərqsünas-alim, görkəmli ictimai xadim, akademik Ziya Musa oğlu Bünyadovun 100 illik yubileyi qeyd olunur. Ziya Bünyadov Azərbaycan xalqının tarixinin saxtalaşdırılması cəhdlərinə qarşı aramsız və qətiyyətli mübarizə aparmış, bir sıra milli taleyüklü problemlərin həllində fəal rol oynamışdır. Astara şəhərində doğulmuş, orta məktəbi əla qiymətlərlə bitirərək Bakı hərbi məktəbinə qəbul olmuşdur. Nəsil şəcərəsinin əsaslandığı tarixi sənədlərə görə Bünyadov soyadı onun 13-cü ulu babası Şeyx Bünyadın adından götürülüb. Şeyx Ziya əd-Din onun bütöv adıdır. Bakı hərbi məktəbindən leytenant rütbəsi ilə ayrılaraq Böyük Vətən müharibəsi zamanı Mozdok yaxınlığında ilk döyüş sınağından uğurla çıxmışdır. Oder çayının hövzəsində düşmənin üç diviziyasının mühasirəyə düşməsində onun bölməsinin rolu əvəzsizdir. SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1945-ci il 27 fevral tarixli fərmanı ilə bölmənin komandiri Ziya Musa oğlu Bünyadova ən yüksək fəxri ad – Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verilmişdir. Azərbaycan Respublikasının 90-cı illərinin əvvəlində Prezident, Ali Baş Komandan Heydər Əliyevə dəstək olaraq azğın ermənilərin acığına Azərbaycanda nizami ordunun formalaşdırılması təklifini vermişdi və bu xüsusda çıxışlar etmişdir. Hazırda Azərbaycanın Silahlı Qüvvələri müasir hərbi texnika ilə təchiz edilmiş, möhkəm, intizamlı, yüksək döyüş ruhu ilə seçilən, düşməyə sarsıdıcı zərbə vurmağa qadir bir ordu olaraq formalaşmışdır.

Heydər Əliyev Ziya Bünyadovun fəaliyyətini yüksək qiymətləndirirdi: “Ziya Bünyadovun xidmətləri çoxdur və onun ən böyük xidmətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, 80-ci illərin axırlarında 90-cı illərin əvvəllərində o, böyük alim kimi, tədqiqatçı kimi Azərbaycanın açılmamış arxivlərinə bir daha getdi, o arxivlərdən Azərbaycan tarixinin XX əsrə aid səhifələrini açdı, tədqiq etdi..., ilk Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaranması ərəfəsində gedən prosesləri də, o dövrü də doğru-düzgün tədqiq edənlərdən biri Ziya Bünyadovdur”.

Böyük mütəfəkkir Sovet dönəmində təhrifə yol verilmiş bir çox tarixi faktları təzələdi. Ulu Öndər Ziya Bünyadovla vida mərasimində demişdir: “Ziya Bünyadov bir alim kimi heç nədən qorxmayaraq, heç kəsdən çəkinməyərək öz elmi fikirlərini söyləyirdi. O vaxtkı siyasi mühit, siyasi konyuktura bunu qəbul etmirdi. Ziya Bünyadov hətta buna görə günahlandırılırdı, onu hətta cəzalandırmaq istəyirdilər”.

Ziya Bünyadov Vasim Məmmədəliyevlə birlikdə müsəlmanların müqəddəs kitabı olan Qurani-Kərimi ərəb dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Azərbaycanda 30-cu illərdə repressiyaya məruz qalmış bir çox vətənpərvər ziyalıların faciəli həyatlarının araşdırılmasına həsr olunmuş “Qırmızı terror” kitabının çap edilməsinə nail olmuşdur.

Böyük zəhmət, əzmkarlıq sayəsində ərsəyə gətirdiyi əsərləri xalqımızın ictimai siyasi, mədəni və ədəbi irsinin daha da zənginləşməsində əvəzsiz mənbə kimi dəyərləndirilməkdədir. Tarixçi, şərqsünas, ədəbiyyatşünas-alim, böyük qəhrəman və mütəfəkkir kimi fəaliyyət göstərmiş Ziya Bünyadov Azərbaycan xalqının tarixi yaddaşında dünya şöhrətli şəxsiyyətlər səviyyəsində sevilə-sevilə yaşayacaqdır.

ZIYA BÜNYADOVUN AZƏRBAYCAN TARIXŞÜNASLIĞINA GƏTİRDİYİ YENİLİKLƏR

Sevinc Qasımova

Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsi

t.ü.f.d., dosent

qasimovasevinc@mail.ru

Hər bir millət, xalq seçilmiş şəxsiyyətləri ilə tanınır. Azərbaycan tarix boyu belə görkəmli şəxsiyyətləri ilə tanınıb və özünü dünyaya tanıdıb. XX yüzillikdə belə şəxsiyyətlərdən biri də tanınmış şərqşünas-tarixçi alim Ziya Bünyadovdur. Bu il 100 illik yubileyini keçirəcəyimiz Z. Bünyadov həm həyatı, həm də ölümü ilə yaddaşlarımızda böyük iz buraxmışdır. Təkcə elmi fəaliyyəti ilə deyil, eyni zamanda vətənə xidməti ilə də fərqlənən ziyalımız tariximizin elə bir dövrü yoxdur ki, onu araşdırmamış və onunla bağlı nəşə bir yenilik ortaya çıxarmamış olsun. Tarix elminin əsas sütunu mənbəşünaslıq və tarixşünaslıq hesab edildiyindən Ziya Bünyadovu bu sütunun XX yüzillikdə titanik daşlarından hesab etsək, yanılmırıq. Onun həm çoxsaylı mənbələri ilk dəfə elmi dövriyyəyə gətirməsində, təhlilində, şərhində, həm də tarixçilikdə xidmətləri olduqca böyükdür. Həyatı, yaradıcılığı və fəaliyyəti ilə nəinki Azərbaycanda, eləcə də dünyada tanınan korifey şəxsiyyət olan Z. Bünyadov 45 illik elmi fəaliyyətində çoxsaylı məqalələr, əsərlər və monoqrafiyalar yazmışdır. Elmi tədqiqatları Azərbaycanla məhdudlaşmayan sözün əsl mənasında ziyalı alim Mərkəzi Asiya, onun Azərbaycanla əlaqələri, dünya tarixinin aktual mövzuları ilə yaxından maraqlanmış və tədqiqatlar aparmışdır. Ziya Bünyadov dövrün çətinliklərinə baxmayaraq hər zaman tarixi həqiqətləri deməyə çalışmış, Sovet dövrünün antitürk siyasətinin tüğyan etdiyi dövrdə o çox cəsarətlə Azərbaycan xalqının etnogenezi məsələsinə diqqət çəkərək, ərəbdilli, farsdilli mənbələr əsasında Azərbaycandakı türk etnosunun gəlmə yox, yerli olduğunu sübut etmişdir. 1937-ci il repessiyası, azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından kütləvi şəkildə qovulması, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinə tarixi mənbələr əsasında tutarlı cavab verməsi alimin cəsarətli addımları sayılır. Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalına, Sumqayıt hadisələrinə də biganə qalmamışdı. O, “Niyə Sumqayıt?” məqaləsində bu hadisələrin niyə xalqlar dostluğunun simvolu olaraq yaradılmış Sumqayıt şəhərində başlanmasının səbəbini izah etmişdir. Ziya Bünyadov arxivlərdə işləməklə “Arxivlər açılır” başlığı ilə qazetlərə verdiyi məqalələrdə Azərbaycan xalqının bilinməyən faciələrini açır və gələcək tədqiqatçı kadrlara öyrənilməmiş problemlərin araşdırılmasını tövsiyə edirdi. Ziya Bünyadov eyni zamanda Türkiyə arxivlərindən də zəngin materiallar gətirməklə vətən tarixşünaslığını zənginləşdirmişdir. O, Başbakanlıq Osmanlı Arxivində saxlanılan iki mühüm sənədin: 1727-ci il tarixli “Gəncə-Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri”nin və “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”nin mikrofilmlərini ölkəmizə gətirməklə gənc kadrların istifadəsinə vermişdir. O bu mənbələri XVIII əsr Osmanlı-Azərbaycan əlaqələrinin öyrənilməsində çox qiymətli xəzinə hesab etməklə onun aktuallığını göstərir, bu mənbələrin ermənilərin Azərbaycanın tarixi torpaqlarına qarşı irəli sürdüləri iddiaların əsassız olduğunu sübut edir. O, eyni zamanda XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda baş verən hadisələrə, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin təbliği, İslam dininin olduğu kimi öyrənilməsinə diqqət çəkmiş, maarifçilik hərəkatında xidməti olan A.A.Bakıxanov, M.Kazımbəy irsinə də xüsusi əhəmiyyət vermişdir. Məqaləni yazmaqda məqsəd Z.Bünyadovun mənbələrin öyrənilməsi və tarixşünaslığa gətirdiyi elmi yenilikləri müqayisəli təhlil yolu ilə müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

**AZƏRBAYCANIN ŞƏRQŞÜNAS-ALİMİ – AKADEMİK ZİYA BÜNYADOVUN
ELMİ İRSİ (21.12.1923-21.02.1997)**

Samirə Mir-Bağırzadə

*AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun
Kulturologiya və incəsənət nəzəriyyəsi şöbəsinin
aparıcı elmi işçisi, f.ü.f.d., dosent
samiramb7777@gmail.com*

Görkəmli akademik Ziya Bünyadov – sovet və azərbaycanlı alim, şərqşünas alim, Azərbaycan EA-nın akademiki, "Birlik" sovet nümayəndə heyətinin rəhbəri, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, Berlin şəhərinin (Pankov vilayətinin) fəxri vətəndaşı, Urgenç şəhərinin (Özbəkistan) fəxri vətəndaşı, Böyük Vətən Müharibəsi cəbhələrində Ukrayna, Moldova, Qafqaz (Mozdok və Tuapse uğrunda döyüşlərdə), Belarus və Polşa uğrunda gedən döyüşlərdə fəal iştirak etmişdir. Yerli və xarici nəşrlərin səhifələrində, o cümlədən ərəbdilli "İttihad", "Şəms Kürdistan" və "Tahi" nəşrlərdə alimin hərbi xatirələri böyük yer tutur. Ziya Bünyadov – ərəb, fars, rus, türk, gürcü və erməni dillərini mükəmməl, həmçinin alman, ingilis və latın dillərini də bilirdi. O – Astara şəhərində Birinci Dünya Müharibəsi veteranı, hərbi tərcüməçi - Musa Mövsüm oğlu Bünyadovun (1895-1961) ailəsində dünyaya göz açmış, Bibiheybət alim-şeyxlərinin məşhur və sanballı ailəsindən idi. Şərq alimlərinin əsərlərini araşdırmağa davam etmək üçün atası onu öz kitabxanasına apararaq, şərqşünaslığa dair çoxlu kitabları, əlyazmaları göstərərək, qeyd etdi ki, İslam İntibahı – Avropa İntibahından əvvəl idi, çünki İslam mədəniyyətinin alimləri və filosofları dəqiq və ictimai elmlərin sirlərini hələ avropalılardan əvvəl öyrənmişdir. Kitabxanasındakı ərəb dilində yazılmış bütün bu əlyazmaların indiyə qədər onun (Ziya Bünyadovun) tərəfindən tədqiq edilməməsi ədalətlidir? Sonralar onun diqqəti – orta əsr İslam elmi əlyazmalarında, həmçinin Azərbaycan haqqında məlumatları özündə əks etdirən tədqiqatlarda – onun tarixi, coğrafiyası, geologiyası (o təbii fəlakətlər və onların qarşısının alınması yolları ilə maraqlanırdı), bütün suallar və problemlər üçün sübut bazası olan bütün elmlər, kəşflər üzərində cəmləşmişdir. Z. Bünyadovun elmi fəaliyyəti müxtəlif istiqamətlərdə – Qərb və Şərq mədəniyyətinin tədqiqi, onların inkişafı, qarşılıqlı təsiri, Azərbaycanın tutduğu böyük yeri, onun öyrənilməmiş və yeni kəşflərinin ardıcıl tarixi yolunda inkişaf etmişdir. 1950-ci ildə Z. Bünyadov Moskva Dövlət Universitetinin Şərqşünaslıq fakültəsinin aspiranturasına – ərəb dili kafedrasına daxil olur. 1954-cü ilin mayında "Afrikada İtaliya imperializmi" mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə edir. İslam tarixinə olan marağı onun Tarix fakültəsinə daxil olmasına şərait yaratdı və 1964-cü ildə "Azərbaycan VII-IX əsrlərdə" mövzusunda dissertasiyasını müdafiə edərək, tarix elmləri doktoru alimlik dərəcəsi adını alır. 1965-ci ildə professor elmi adına layiq görülüb. 1967-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçilmişdir. 1988-1990-cı illərdə Z. Bünyadov Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutunun direktoru olub. 1988-ci ildə türk xalqlarının tarixinin öyrənilməsində xidmətlərinə görə Türk Tarixi Quruluşunun fəxri üzvü, 1990-cı ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti seçilmişdir. 1992-ci ildə yenidən AMEA-nın Şərqşünaslıq İnstitutuna rəhbərlik edib. 1990-cı ildə Quranın akademik Vasim Məmmədaliyevlə birgə tərcüməsinə görə alim *Q.Z. Tağıyev adına mükafata* layiq olub. Akademikin xidmətləri dövlət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, bir çox orden və medallarla təltif edilmişdir.

Ziya Musa oğlu Bünyadov (1923-1997) dünya şərq elminin görkəmli nümayəndələrindən biri, Şərq tarixinin mürəkkəb orta əsrlər dövrünün tədqiqi üzrə böyük mütəxəssisdir. Azərbaycanda müstəqil şərqşünaslıq və mənbəşünaslıq məktəbinin banisi olan, elmi fəaliyyətinin 45 ili ərzində Ziya Bünyadov 450-dən çox elmi əsər – monoqrafiya (onlardan "Azərbaycan Atabəyləri dövləti" və "Xalq dövləti Xorəzmşahlar-Anuşəginlər (1097-1231)" və s.), məqalələr, rəylər; ətraflı şərhələrlə çoxlu elmi tərcümələr etmiş, müxtəlif dünya ensiklopediyalarına, elmi jurnallarına, elmi qəzetlərinə onlarla məqalələr hazırlamışdır. O, Azərbaycan və dünya mədəniyyətinə böyük töhfə verib. Yaxşı olardı ki, alimin bütün elmi əsərləri, tədqiqatları, monoqrafiyaları, kitabları, məktubları, əlyazmaları, qiymətli sənədləri *AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında akademik Ziya Bünyadovun Elmi Fondu*, o cümlədən, onun elektron məlumat bazası açılsın. Onun elmi irsi gələcək dünya tədqiqatçıları üçün böyük töhfə olardı.

AKADEMİK Z.M.BÜNYADOVUN TƏRCÜMƏÇİLİK FƏALİYYƏTİNDƏ ORTA ƏSRLƏR TARİXİ MÖVZUSU

Yaxşıxanım Nəsirova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu,
Türkiyə tarixi və iqtisadiyyatı şöbəsi
aparıcı elmi işçi, t.ü.f.d.
yaxshi.selim@bk.ru*

Qafqaz, o cümlədən Azərbaycan, Yaxın və Orta Şərq xalqlarının dili, tarixi, mədəniyyəti, coğrafiyası sahəsində apardığı elmi tədqiqatların nəticələrini əks etdirən yüzlərlə kitab və monoqrafiyaların, məqalələrin müəllifi olan akademik Z.M.Bünyadovun elmi fəaliyyətində orta əsr müəlliflərinin ərəb, türk, rus və s. dillərində olan əsrlərinin tərcüməsi və müvafiq şərhlərlə nəşri xüsusi yer tutur. Bu əsərlərdə əks olunmuş, vətənimizin tarixi ilə bilavasitə bağlı olan məlumatlar bu gün də müxtəlif elmi istiqamətlərin tədqiqatçıları üçün ilkin mənbə kimi əvəzolunmaz və dəyərlidir. Dünya şöhrətli alimin orta əsrlər Yaxın və Orta Şərq tarixinə dair əsrlərin elmi tədqiqi ilə yanaşı, şərhlərlə birlikdə tərcüməsini də təqdim etməsi geniş bir arealda yaşayan xalqların ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi tarixinin öyrənilməsində çox mühümdür. Onun çevirdiyi əsərlərə əlavə etdiyi “Ön söz”, “Tərcüməçidən” və s. başlıqlı yazılarda həmin əsərə, onun müəllifinə, hadisələrə dair şərhləri, bəzən bir sözə və ya fikrə aid böyük bir hadisə haqqında məlumatları təqdim etməsi oxucu və tədqiqatçı üçün çox əhəmiyyətli yətlidir.

Dəyərli alimin bilavasitə adı ilə bağlı olan digər mühüm bir istiqaməti də qeyd etmək istərdik. Keçən əsrin 80-ci illərindən başlayaraq Z. Bünyadovun təşəbbüsü və bilavasitə iştirakı ilə ilk dəfə olaraq, Azərbaycan tarixinin orta əsrlər dövrünün tədqiqinə dair Osmanlı arxiv sənədlərinin – tapu-təhrir dəftərlərinin (vergi reyestrlərinin) sistemli şəkildə araşdırılması və nəşri ilə xüsusi bir elmi istiqamətin əsası qoyulmuşdur. Naxçıvan, İrəvan, daha sonra isə Gəncə-Qarabağ ərazilərinin Osmanlı hakimiyyətində olduğu dövrünə - XVI və XVIII əsrin əvvəllərinə aid vergi reyestrləri ilk dəfə araşdırılmış, tərcümə olunmuş və şərhlər əlavə edilərək nəşr olunmuşdur. Sonrakı illərdə bu istiqamətin davamı olaraq AMEA akad. Şərqsünaslıq İnstitutunun alimləri tərəfindən ardıcıl tədqiqatlar aparılmış və tarixi Azərbaycan torpaqlarına aid Osmanlı maliyyə-vergi sənədləri araşdırılmış, elmi əsərlər hazırlanmış və nəşr olunmuşdur.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin dünya şöhrətli akademik haqqında dediyi sözləri xatırlatmaq yerinə düşərdi: “Onun elmi yaradıcılığı, Azərbaycana, Azərbaycan elminin inkişafına göstərdiyi xidmətlər haqqında kitablar, əsərlər yazılmalıdır. O, Azərbaycan elmini, Azərbaycan tarix elmini, şərqsünaslıq elmini həqiqətən zənginləşdirən əsərlər yaradırdı. Onun orta əsrlərə aid əsrlərinin böyük tarixi əhəmiyyəti var, yəni tariximizin ona qədər məlum olmayan böyük mərhələlərini tədqiq edib, elmi surətdə əsaslandırır xalqımıza çatdırmışdır”.²

² Görkəmli alim və ictimai xadim, akademik Ziya Bünyadovla vidalaşma mərasimində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi – Şəhriyar adına Mədəniyyət Mərkəzi, 23 fevral 1997-ci il. <https://lib.aliyevheritage.org/az/8489690.html>

ZIYA BÜNYADOVUN ƏDƏBİ YARADICILIĞI HAQQINDA

Fikrət Süleymanoğlu

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

böyük elmi işçi, f.ü.f.d.

fikret55@mail.ru

Akademik Ziya Bünyadovun zəngin yaradıcılıq irsi yalnız elmi əsərləri – monoqrafiya və məqalələri, ərəb, türk, rus dillərindəki tarixi qaynaqları izah və şərhlərlə tərcümə etməsi ilə məhdudlaşmır. Bura onun aktual ictimai-siyasi mövzularda qələmə aldığı kəskin elmi-publisistik məqalələrini, Quranın ana dilimizə tərcüməsini (akademik V.Məmmədliyəvlə) də əlavə etmək lazım gəlir.

Amma akademikın parlaq istedadının əzəmətini sübut edən və diqqətdən kənar qalan başqa bir yaradıcılıq sahəsi də var – ədəbi yaradıcılıq. Məlum olduğu kimi, Z.Bünyadov “toplum standartları”na uyğun gəlməyən, özünə xas xarakterə sahib, maraq dairəsi geniş və çoxşaxəli olan bir insan idi. Hərbi nizam-intizamlı və ciddi bir şəxs olmaqla yanaşı, o həm də zarafatı çox sevir, yumora yer olmadığı halda belə haradansa yumor elementləri tapıb ortamı asanlıqla müsbət enerji ilə yükləyə bilirdi. Onun xarakterinin bu cəhəti özünü ədəbi yaradıcılığında – şeir/parodiyalarında, nəsrində və bədii tərcümələrində aydın şəkildə göstərir.

Z.Bünyadovun ədəbi yaradıcılığa nə vaxt başladığı barədə əlimizdə hələlik tutarlı bir məlumat olmasa da araşdırmalar onun ilk mətbu şeirinin 1979-cu ildə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində, ilk tərcümələrinin 1981-ci ildə “Azərbaycan” jurnalında dərc olunduğunu göstərir. Üç il sonra isə onun yenə həmin müəllifin – yumorist yazıçı M.Kolosovun razılığı ilə “məhəlləmizin mühitinə uyğunlaşdırdığı” ilk tərcümə kitabı – “Ədib Sayan Yıxılmazovun həyatından hekayələr” (Yazıçı, 1984) işıq üzünə görünür. Bu tərcümələr hər şeydən öncə Ziya müəllimin yumor dilimizə nə qədər hakim olması baxımından diqqəti cəlb edir. Təkcə onun ədəbi dövriyyəyə daxil etdiyi obrazların adlarına baxmaqla bunu aydın görmək olar: Sayan Yıxılmazov, Fitçalanov, Canik Hoqqabazov, Xırt Xırtoviç, Dəm Həmdəmoviç, Sürsümükova, İtbasanov, Xakəndəzov, Guppagurupov...

Akademikın ölümündən sonra nəşr edilmiş “Polis məmuru Dümbül bəyin macərası” (Ozan, 1997) povestində isə o bir vaxtlar hüquq mühafizə orqanlarında, ümumiyyətlə cəmiyyətdə baş verən neqativ hadisələri və özbaşınalıqları orijinal bir üslubda Dümbül bəy, Xanzadə Xanım, Məmiş Şişman, və s. kimi obrazların yaşam tərzi və əməlləri üzərindən ustalıqla açıb göstərir.

Z.Bünyadovun ədəbi yaradıcılığından bəhs edərkən parodiyaları haqqında ayrıca danışmaq lazım gəlir. Poeziya həvəskarı olan, yeni nəşr olunan şeir kitablarını həvəslə mütaliə edən müəllif bununla bağlı yazırdı: “Başqa ədəbiyyatlarda şairlərin əsərlərinə parodiyalar yazılır. Mən buna ədəbiyyatın təbliği kimi baxıram. Mən də öz ələmdə belə bir təcrübəni sınaqdan keçirmək istədim”. Bunu da qeyd etmək ki, onun həmişə maraqla qarşılanan parodiyalarını “Azərbaycan” jurnalı, “Ədəbiyyat və incəsənət”, “Bakı”, “İstiqlal”, “Zaman” və “Elm” qəzeti böyük həvəslə dərc edirdi. Akademik parodiyalarını əsasən yaxın münasibətdə olduğu şairlərin – Nəbi Xəzri, Bəxtiyar Vahabzadə, Hüseyn Arif, Fikrət Qoca və digərlərinin şeirlərinə yazır, bəzən istedadlı gəncləri də unutmurdu. Bu baxımdan onun Eldar Baxış və Əhməd Qəşəmoğlunun şeirlərinə yazdığı parodiyalar diqqəti daha çox cəlb edir.

Deyilənlər onu göstərir ki, akademikın ədəbi yaradıcılığı fərqli aspektlərdən araşdırılmalı, onun həyatı ilə bağlı nəşr olunan kitablarda yaradıcılığının bu sahəsinə də yer verilməlidir.

ZIYA BÜNYADOV TARİXİMİZİN ƏN GÖRKƏMLİ NÜMAYƏNDƏLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

Cəmil Quliyev

*LDU nəzdində Sosial və Aqrar-Texnoloji Kolleç
müəllim, t.ü.f.d.
qcamil@mail.ru*

2023-cü il dekabrın 21-də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, görkəmli tarixçi və şərqşünas alim, tanınmış ictimai xadim, tarix elmləri doktoru, professor, Dövlət mükafatı laureatı, Əməkdar elm xadimi, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Ziya Musa oğlu Bünyadovun anadan olmasının 100 ili tamam olur. Prezident İlham Əliyev akademik Z.Bünyadovun 100 illik yubileyi ilə bağlı Sərəncam imzalamışdır. Akademik zəngin elmi yaradıcılıq yolu keçmiş, respublikamızda şərqşünaslıq və tarix elmlərinin yeni mərhələyə yüksəlməsinə, ümumən, elmin təşkili işinə böyük əmək sərf etmişdir. Alim mənbəşünaslıq və orta əsrlər dövrü üzrə yüksək hazırlığa malik mütəxəssislərdən ibarət elmi məktəb formalaşdırmışdır. Z.Bünyadovun araşdırmalarında orta əsr Müsəlman Şərqi dövrlətlərinin ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatı dərin təhlillər əsasında əksini tapmışdır. İlk dəfə onun elmi ictimaiyyətə çatdırdığı və dilimizə mükəmməl surətdə çevirərək əhatəli müqəddimə və şərhərlə nəşr etdirdiyi bir çox nadir mənbələr bu gün davamlı istinad olunan ən mötəbər qaynaqlar sırasındadır. Z.Bünyadov xalqımızın tarixinin saxtalaşdırılması cəhdlərinə qarşı daim qətiyyətli mübarizə aparmış, tələyüklü milli məsələlərə münasibətdə hər zaman vətənpərvər ziyalı mövqeyi ilə seçilmişdir və yaradıcılığı hər bir tarixçi üçün örnəkdir. Ziya Musa oğlu Bünyadov 1923-cü il dekabr ayının 21-də Astara şəhərində, hərbi tərcüməçi ailəsində anadan olmuşdur. Anası Lənkəranın Liman şəhərində doğulmuş Azərbaycandakı ruslardan olan Raisa Mixaylovna Qusakova idi. Ziya II dünya müharibəsində Berlinədək vuruşaraq şərəfli döyüş yolu keçirmişdir. 1945-ci il 27 fevralda Ziya Bünyadova Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verilmişdir. Sonda yazını 100 illiyini fəxarət hissi ilə qeyd etdiyimiz Ümummilli lider Heydər Əliyevin 22 fevral 1997-ci ildə akademik Ziya Bünyadovla vida mərasimində söylədiyi nitqi ilə yekunlaşdırmaq istəyirəm. O deyirdi: “Ermənistanın millətçi və separatçı qüvvələri tərəfindən Qafqaza və Ermənistan-Azərbaycan tarixinə aid cürbəcür və tariximizi təhrif edən, saxtalaşdıran, Ermənistanda meydana çıxmış müxtəlif yazıların, məqalələrin əleyhinə ilk dəfə səsini qaldıran və onlara əsaslı, dəlilli və tarixi mənbələrə istinadla cavab verən, onların qarşısını alan alim Ziya Bünyadov idi. O vaxtlar Sovet İttifaqı və Ermənistan mətbuatında, kitablarda, elmi yazılarda, Azərbaycan və Moskvadakı məqalələrdə gedən mübahisələr çoxlarının yadındadır. Hər tərəfdən dəstə ilə alimlər, yada alim adı daşıyan cürbəcür adamlar Azərbaycan tarixinə o vaxtlar təcavüz edirdilərsə, bu tərəfdən Ziya Bünyadov, yenə də deyirəm, öz iradəsi, biliyi ilə, elmi əsərləri ilə onlara layiqli cavab verirdi və tariximizin doğru-düzgün olduğunu dünyaya sübut edirdi, onu qoruyurdu. Ona görə də erməni millətçiləri, erməni separatçıları Azərbaycana mənfi münasibət göstərən xarici qüvvələr Ziyanı özlərinə düşmən kimi qəbul edirdilər”.

AZƏRBAYCAN ŞƏRQŞÜNASLIQ VƏ TARİX ELMLƏRİNİN İNKİŞAFINDA AKADEMİK ZİYA BÜNYADOVUN ROLU

Ceyhun Ağayev

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına
Şərqsünaslıq İnstitutu, Şərq-Qərb şöbəsinin
böyük elmi işçisi, f.ü.f.d.
ceyhun.sakiroglu@mail.ru*

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan şərqsünaslıq və tarix elmlərinin inkişafında Ziya Bünyadovun fundamental tədqiqatları, onun həyat və fəaliyyəti parlaq ömrün, zəngin yaradıcılığın, yüksək peşəkarlığın bariz nümunəsidir. Dünya şərqsünaslığının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan akademik Ziya Bünyadovun Azərbaycan şərqsünaslığını yeni mərhələyə yüksəltmişdir. Belə ki, mənbəşünaslıq və orta əsrlər dövrünü əhatə edən təhlillərinə mütəmadi olaraq tədqiqatçılar tərəfindən istinad edilməsi və ən mötəbər elmi əsaslar adını alması Z.Bünyadovun nə qədər dəyərli bir alim olduğunu sübut edir. Ziya Bünyadovun elmi yaradıcılığı əsas etibarilə iki istiqamətdə inkişaf edib: Yaxın və Orta Şərq ölkələrinin feodalizm dövr tarixinin araşdırılması və Yaxın və Orta Şərq xalqlarının tarixi, mədəniyyəti, onların izahlı tərcüməsi.

Akademik Ziya Bünyadov apardığı məqsədyönlü tədqiqatlar sayəsində şovinist erməni tarixçilərinin saxtakarlıqlarını dönə-dönə yalanlamış, onları elmi sübut və faktlarla rüsvay etmişdir. Bünyadov erməni təcavüzkarlarının işğal olunmuş ərazilərdə Azərbaycanın mədəni irsini, mədəniyyət obyektlərini məhv etmələrini, onların bu torpaqlarda məskunlaşmasının tarixi səbəblərini və Ermənistanın hazırkı ərazisində vaxtilə azərbaycanlıların əcdadlarının yaşadığını elmi əsərlərində sübut etmişdir.

Z.Bünyadov ADR tarixinin (1918-20) öyrənilməsi, siyasi repressiya qurbanları və haqq-ədalətin bərqərar olması, milli-mənəvi, dini dəyərlərimizin inkişafı və qorunması istiqamətində böyük nailiyyətlər qazanmışdır. Buna misal olaraq akademik Ziya Bünyadov Vasim Məmmədaliyevlə birlikdə müqəddəs Qurani-Kərimi Azərbaycan dilinə tərcümə edib və ömrünün son aylarında "Dinlər, təriqətlər, məzhəblər" kitabını yazmışdır.

Ziya Bünyadov Azərbaycan şərqsünaslıq və tarix elmlərinin inkişafı və o cümlədən xalqımızın tarixinin saxtalaşdırılması cəhdlərinə qarşı daim ardıcıl və qətiyyətli mübarizə aparmış, taleyüklü milli məsələlərə münasibətdə hər zaman vətənpərvər ziyalı mövqeyini ortaya qoymuşdur. Elə buna görədir ki, Ümummilli lider Heydər Əliyev Ziya Bünyadovun fəaliyyətini yüksək qiymətləndirirdi: "Ziya Bünyadovun xidmətləri çoxdur və onun ən böyük xidmətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, 80-ci illərin axırlarında – 90-cı illərin əvvəllərində o, böyük alim kimi, tədqiqatçı kimi Azərbaycanın açılmamış arxivlərinə bir daha getdi, o arxivlərdən Azərbaycan tarixinin XX əsrə aid səhifələrini açdı, tədqiq etdi, öz kitablarında, dövrü mətbuatda yazılar verdi və beləliklə də, əgər əvvəllər Azərbaycan tarixinin orta əsrlərə aid çox mühüm dövrlərini elmi əsərlərində işıqlandırdısa, açdısa, göstərdisə, son illərdə özünü buna həsr etdi. O cümlədən ilk Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaranması ərəfəsində gedən prosesləri də, o dövrü də doğru-düzgün tədqiq edənlərdən biri Ziya Bünyadovdur".

Bu tədqiqat işində Azərbaycan şərqsünaslıq və tarix elmlərinin inkişafında Akademik Ziya Bünyadovun rolu araşdırılmış, bu istiqamətdə aparılan elmi-tədqiqatların əhəmiyyəti, vacibliyi və yaratdığı imkanlar ətraflı qeyd olunmuşdur.

MƏSUD BİN NAMDAR... ZİYA BÜNYADOV... VOLF MENDELEVIÇ BEYLİS...

Elnarə Zeynalova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

böyük elmi işçi, f.ü.f.d.

ezeynalova77@gmail.com

Orta əsrlərə aid Azərbaycan tarixinin araşdırılmasında görkəmli ərəbşünas alim Ziya Bünyadovun göstərdiyi xidmətlərdən biri Məsud bin Namdarın yaradıcılığı ilə bağlıdır. Məsud bin Namdarın əsərləri həm ədəbi, həm də tarixi cəhətdən əhəmiyyətlidir. Beyləqandan olan Məsud bin Namdar həm dövlət məmuru, həm də ədib və şair kimi fəaliyyət göstərib. Onun əsərləri Fransa Milli Kitabxanasının ərəb fondunda 4433 şifri altında saxlanılır. Həmin əlyazma 1962-ci ildə akademik Ziya Bünyadov sayəsində əldə edilmiş və araşdırılmaq üçün sovet alimi Volf Mendeleviç Beylisə həvalə edilmişdir. Şirvan və Arranın XI əsrin sonu XII əsrdəki vəziyyətini araşdırmaq, həmin dövrün tarixi-siyasi vəziyyəti ilə yanaşı, ədəbi, mədəni inkişafı haqqında da məlumat ehtiva edən bu əlyazma ilə bağlı Beylisə Ziya Bünyadov arasında maraqlı yazışmalar olmuş və Beylis öz məktublarında akademikə əlyazma ilə bağlı apardığı tədqiqatın nəticələri, yazdığı məqalələr haqqında məlumat vermişdir. Beylis 1970-ci ildə Moskvada həmin əlyazmanın mətninin faksimileni ön söz və göstəricilərlə birgə nəşr etdirmişdir. Təbii ki, faksimile əlyazmanın surəti olsa da, çap zamanı yazılar aydın oxunmur. Bunu tərtibçi özü də qeyd etmişdir: *“Təəssüf ki, əldə etdiyimiz fotokopiya nöqsanlıdır. O tərsinə çəkilib və bəzi b vərəqlərindəki son sətirlər soldan aydın oxunmur”*. Beylisin məlumatına görə, Məsud bin Namdarın təxminən 505-ci ildə (111-12-ci illər) tərtib olunmuş əsərlərindən ibarət bu toplunun əlyazması 1612-ci ildə Paris Milli Kitabxanasına daxil olmuş və XVIII əsrdən etibarən tədqiqata cəlb olunsa da, tam şəkildə tədqiq olunmamışdır. Əlyazmanı tarixi cəhətdən tədqiqata cəlb edən Beylis 1975-ci ildə Bakıda «Сочинения Масуда ибн Намдара как источник по истории Аррана и Ширвана» adlı doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmişdir. Qeyd etdiyimiz kimi, əlyazmada məktublarla yanaşı ədəbi əsərlər də öz əksini tapıb. Məsud bin Namdarın ədəbi irsi isə Akif Əliyev tərəfindən “Məsud ibn Namdarın ədəbi irsi” adlı namizədlik dissertasiyasında araşdırılıb. Hər iki tədqiqatın avtoreferatı ilə tanışlıq göstərdi ki, Məsud bin Namdarın əsərləri XI-XII yüzilliklərdə Azərbaycanın həm tarixi, həm ədəbiyyatı, həm də yazılı ədəbiyyatın xalq yaradıcılığı ilə bağlılığını öyrənmək üçün qiymətli mənbədir. V.F.Minorski, K.Kaen, Y.A.Paxomov, Z.Bünyadov, Q.Əhmədov, A.Əliyev kimi tədqiqatçılar Məsudun əsərlərini müxtəlif aspektdən araşdırıb, maraqlı nəticələr əldə etsələr də, əlyazma kitab şəklində salınmayıb və tam şəkildə tərcümə olunmayıb. Bu da Məsud bin Namdar yaradıcılığının bir küll halında öyrənilmədiyini göstərir. Bunun üçün əlyazma daha oxunaqlı şəkildə salınmalıdır. Paris Milli Kitabxanasından onlayn şəkildə əldə etdiyim fotosurət buna imkan verir. Məsud ibn Namdar yaradıcılığının ətraflı tədqiqinin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, əsas da Azərbaycan nəsr tarixi üçün əhəmiyyətini nəzərə alaraq, gələcəkdə Ziya Bünyadovun təşəbbüsü ilə başlanan bu işi davam etdirməyi düşünürəm.

QAFQAZ ALBANIYASININ TARİX VƏ ƏDƏBİYYATININ TƏDQIQINDƏ AKADEMİK ZİYA BÜNYADOVUN ROLU

Gülnar Əqiq Cəfərzadə

*Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan
Ədəbiyyatı Muzeyi, böyük elmi işçi, f.ü.f.d.
gulnarjafarzade2002@gmail.com*

Qafqaz Albaniyası əsasən müasir Azərbaycan və Ermənistan, qismən Gürcüstan və Dağıstan respublikalarının ərazilərində mövcud olan tarixi dövlət olmuşdur. Paytaxtı əvvəlcə Kabalaka (Qəbələ), sonra isə Partav (Bərdə) şəhərləri olan Albaniya dövlət kimi e.ə. təqribən IV-III əsrlərdə formalaşmış, VII yüzillikdə ərəb xilafətinin tərkibinə qatılanadək mövcudluğunu qoruyub saxlamışdır.

Antik yunan coğrafiyaşünası Strabonun məlumatına görə, Albaniya əhalisi türkdilli, irandilli və qafqazdilli etnik qruplara bölünən 26 tayfadan ibarət idi. Qaynaqlarda Albaniya ərazisində yaşayan xalq və tayfalar sırasında utilər, qarqarlar, amazonkalar, maqlar, kaspilər və başqalarının adları çəkilir. Tarixi mənbələr göstərir ki, Albaniyada üstünlüyü türkdilli alban tayfaları təşkil edirdi. Bir çox tarixçilər, o cümlədən Azərbaycanda tarixşünaslıq elminin banisi sayılan Abbasqulu ağa Bakıxanov albanları “alan” adlı türkmənşəli tayfalar adlandırmışlar.

Müasir Azərbaycan tarixşünaslıq elmində Qafqaz Albaniyasının ictimai-siyasi və etnik-mədəni tarixinə dair ilk ciddi araşdırmalar aparən görkəmli tarixçi-alimlərdən biri də mərhum akademik Ziya Bünyadov (1923-1997) olmuşdur. Z.Bünyadov Albaniyanın ictimai-siyasi tarixini öyrənməklə bərabər, apardığı fundamental ciddi tədqiqatlar sayəsində bu günümüzdə də aktuallığını qoruyub saxlayan alban ədəbiyyatı probleminə aydınlıq gətirməyə çalışmışdır.

Bildiyimiz kimi, Moisey Kalankatuklunun “Albaniya tarixi” (“Ağvan tarixi”) və Mxitar Qoşun “Alban salnaməsi” əsərləri Qafqaz Albaniyasında yaşayan əcdadlarımızın tarixi haqqında məlumat verən mühüm qaynaqlardır. Əfsuslar olsun ki, adlarını çəkdiyimiz hər iki salnaməçi etnik mənşəcə azəri türklərinə mənsub olsalar da, əsərləri bizə erməni dilində gəlib çatmışdır.

Dəfələrlə erməni və rus dillərində nəşr olunmuş bu əsərləri ilk dəfə akademik Ziya Bünyadov erməni dilindən Azərbaycan dilinə çevirmiş və apardığı ciddi tədqiqatlar nəticəsində belə qənaətə gəlmişdir ki, bu qədim alban abidələrinin ilkin variantı alban türkcəsində yazılmış və sonra erməni kilsəsi tərəfindən qədim erməni-qrabar dilinə tərcümə edilərək əslə məhv edilmişdir.

“Ağvan tarixi” Albaniyanın Kalankatuk kəndindən olan Moisey Kalankatuklu tərəfindən X əsrdə qələmə alınmışdır. Müəllif Qafqaz Albaniyasının tarixi haqqında olan bu mühüm əsərdə alban ellərinin vətənpərvər hökmdarı Cavanşirə (619-680) həsr etdiyi fəsildə onun hakimiyyət illərini Albaniya dövlətinin çiçəklənmə dövrü hesab edir və Cavanşirin sui-qəsd nəticəsində qətlə yetirilməsini təsvir edərkən Albaniyada yaşayan Dəvdək adlı şairdən bəhs edir.

Dəvdək VII əsrdə yaşamış alban şairi olmuş, onun yaradıcılığından dövrümüzə yalnız alban hökmdarı Cavanşirin ölümünə yazdığı yeganə mərsiyə-elegiya gəlib çatmışdır. Moisey Kalankatuklu Bərdədə sarayda yaşayan Dəvdəyin Cavanşirin faciəli ölümündən təsirləndiyini və bu yanıqlı mərsiyəni qələmə aldığı söyləyir. Əsər akroşeir (müvəşşəh) üslubunda yazılmış və Dəvdək bu ağının yazılmasında alban əlifbasının bütün 52 hərfindən istifadə etmişdir. Moisey Kalankatuklunun, eləcə də Dəvdəyin soy-kökünün türkdilli albanlara mənsub olduğuna etiraz edən erməni alimləri “Ağvan tarixi”nin və Cavanşirin ölümünə yazılmış mərsiyənin vaxtilə erməni qriqoryan kilsəsində saxtalaşdırılaraq qrabar dilinə çevrilmiş variantını əsas gətirirlər. Akademik Z.Bünyadovun qeyd etdiyi kimi, Dəvdəyin qəsidəsi erməni qrabar dilinə çevrilərkən 36 hərfdən ibarət olan erməni əlifbasına uyğunlaşdırılmışdır. Lakin alban ədəbiyyatının ilkin mənbələrini məhv etmiş üzdəniraq erməni tərcüməçilər öz işlərində nə qədər məharətli olsalar da, şeirin məzmun və formasında yaranmış ziddiyyətli məqamlar Z.Bünyadovun diqqətindən yayınmamışdır.

ЧЕЛОВЕК С БОЛЬШОЙ БУКВЫ – З.М.БУНИЯТОВ

Натаван Агаева

*Институт востоковедения им. акад. З.М.Буниатова,
Отдел истории и теории востоковедения
n.agmaeva@gmail.com*

Вклад выдающегося азербайджанского учёного академика З.М.Буниатова в мировую востоковедную науку сложно переоценить. В письмах и воспоминаниях своих современников он предстаёт как великий учёный, плоды научной деятельности которого оказали неимоверное влияние на творчество большого ряда ориенталистов, медиевистов, историков и других учёных своего времени. Свою книгу воспоминаний действительный член Академии наук Республики Татарстан Миркасым Абдулахатович Усманов начинает следующими словами: «Бывают такие знакомства и встречи, которые на всю жизнь оставляют глубокий след в душе человека. Таковыми были для меня встречи с Зией Мусаевичем Буниатовым»³. В личном архиве М.А.Усманова хранится около тридцати писем, из которых можно почерпнуть обширные сведения о заслугах З.Буниатова перед наукой, которые так высоко ценил М.Усманов. Благодаря усилиям З.Буниатова большое количество книг, которые были редки и трудно доставаемы, входили в научный оборот различных стран и придавали исследованиям новое направление. Например, о редкой книге о деятеле татарского национального движения Гаязе Исхаки, изданной в Анкаре и введенной З.Буниатовым в научный оборот татарского научного сообщества упоминает сам М.Усманов. Или известный узбекский ученый, академик Бурибай Ахмедов о полном критическом тексте сочинения арабского историка XIII в. Шихаб ан-Насави «Сират ас-султан Джалал ад-Дина Манкбурны», переведенном З.Буниатовым с арабского на русский язык, писал: «Этим переводом З.М.Буниатов оказал занятым изучением Востока историкам бесценную помощь – ввел в широкий научный обиход новый изумительный первоисточник по истории Хорезмшахов-Ануштегинидов»⁴. Для тюркологов З.Буниатов так же оказал невероятную услугу, переведя книги известного турецкого историка и теолога Бахрии Учок «Женщины-правительницы в мусульманских государствах» и «Воспоминания о Кавказе» учителя одной из Стамбульских школ Мутафы Бутбая, который в начале 1918 г. побывал на Кавказе. И таких примеров бесконечное множество.

В своей речи по случаю трагической гибели З.М.Буниатова в 1997 году Общенациональный лидер Гейдар Алиев отмечал, что уход из жизни таких личностей, как Зия Буниатов, несомненно, является большой потерей и причиной огромного горя, так как «он был одним из самых выдающихся ученых и одним из самых выдающихся представителей нашего народа в XX веке...он был Человеком с большой буквы»⁵. Научное наследие З.М.Буниатова богато трудами, которыми ученые со всего мира пользуются по сей день.

³ Усманова Д. М. С бакинским саламом: из личной переписки З. М. Буниатова и М. А. Усманова (к 100-летию со дня рождения З. М. Буниатова) // Гасырлар авазы – Эхо веков (Echo of centuries). – 2022. – № 1. С. 156-168.

⁴ Ахмедов Б. Памяти незабвенного друга, человека и ученого // Сильнее смерти. Баку: Элм, 2002. С. 467.207

⁵ <https://lib.aliyev-heritage.org/print.php?lang=ru&page=8489690>

ZIYA BÜNYADOVUN “DİNLƏR, TƏRİQƏTLƏR, MƏZHƏBLƏR” KİTABI VƏ QURANI-KƏRİMİN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ MƏNACA TƏRCÜMƏSİ

Novruz Nuriyev

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına
Şərqsünaslıq İnstitutu, Şərq ölkələrinin
tarixşünaslıq şöbəsinin elmi işçisi
novruz.nur@mail.ru*

Akademik Ziya Bünyadov müasir Azərbaycan Şərqsünaslığının təməlini qoyan görkəmli tarixçi alimlərimizdən biridir. Yaradıcılığının çoxşaxəli və fərqli mövzuları əhatə etməsi onun ensiklopedik və polimat bir alim olduğunun əyani sübutudur. Görkəmli alimin yaradıcılığında digər mühüm mövzularla yanaşı, dini mövzular, xüsusilə İslam dininə bağlı məlumat xarakterli, eyni zamanda elmi və mənəvi əhəmiyyətli bir çox əsərlər yer alır. Bu istiqamətdə Z.Bünyadovun elmi yaradıcılığında mövcud olan iki mühüm tədqiq və tərcümə işi yer alır. Bunlardan biri səmavi kitabların sonuncusu olan və İslam dininin müqəddəs kitabı sayılan Qurani-Kərimin Azərbaycan dilinə mənaca tərcüməsi, digəri isə “Dinlər, təriqətlər, məzhəblər” kitabıdır. Sonuncu əsərin 1977-ci ildə nəşr olunduğu məlum olsa da, daha dolğun və ətraflı nəşri 2007-ci ildə mərhum akademik qələmə aldığı “Ön Söz” ilə birlikdə təkrar həyata keçirilmişdir. Z.Bünyadov və akademik V.Məmmədəliyevin 1992-ci ildə nəşr etdikləri “Qurani-Kərimin” mənaca tərcüməsi kitabı müstəqillik dövründə tərcümə olunan ilk səmavi kitablara aid nəşrdir. Məlumdur ki, Qurani-Kərimin digər dillərə bilavasitə tərcüməsi mümkünsüzdür. Bu zaman ayələrin ehtiva etdiyi ilahi məna öz əhəmiyyətini itirmiş olur. Səmavi qaynaqlı bu kitabın Azərbaycan dilinə mənaca tərcüməsi (məal) zamanı müəlliflər ilk dəfə olaraq transkriptdən istifadə ediblər. XX əsrin əvvəllərində mənaca tərcümə və təfsir olunan Qurani-Kərim nümunələrində (Mir Məhəmməd Kərim ağa Mircəfərzadə, Şeyx Mövlazadə Şəkəvi) bu xüsusiyyətə fərqli formada önəm verilmişdir. Hər bir ayənin nazil olma səbəbi (əsbabi-nuzul) olduğu üçün ayənin hansı mənaya gəldiyini bilməkdən ötrü mütləq şəkildə onun nazil olduğu tarixi hadisəyə və ya məqama nəzər salmaq önəmlidir. Bu baxımdan Z.Bünyadov və V.Məmmədəliyevin Qurani-Kərimin Azərbaycan dilinə mənaca tərcüməsi latın qrafikalı yazıda və oğuz-türk dil qrupuna aid olan dildə unikal bir tərcümə əsəridir. Kitabın günümüzədək bir neçə təkrar nəşri mövcud olmuşdur. Z.Bünyadovun “Dinlər, təriqətlər, məzhəblər” əsəri isə ensiklopedik sorğu kitabı olaraq, səmavi dinlərə aid xeyli sayda termin, ifadə və şəxs adlarını özündə ehtiva edir. Müəllif kitabın yazılmasında məqsəd kimi ateizmin təbliğinə qarşı insanları daha dəqiq məlumatlarla təmin etməkdən ibarət olduğunu vurğulayır. “Ateist soruq kitablarının” əhalidə yaratdığı yanlış məlumatlandırmanın əleyhinə insanların din haqqında ibtidai biliklər əldə etməsi üçün hazırlanan bu sorğu kitabının unikallığı təkcə İslam dininin deyil, digər dinlərin də məlumat meyarlarını özündə cəmləşdirməsidir. Kitabda mövzu üzrə deyil, əlifba sırası ilə ardıcılıq gözlənilmişdir ki, bu da istənilən mövzunu daha asan əldə etmək üçün mükəmməl düşünülmüş bir addımdır.

Akademik Z.Bünyadovun elmi dəhası təkcə bununla yekunlaşmır. Bir çox nəsillər şərqsünas alim onun tədqiqatlarından yararlanaraq, Yaxın və Orta Şərqi tarixi, etnoqrafiyası, dini-mədəni müxtəlifliyi haqqında tədqiqat işi apara bilir. Bu da dəyərli alimin sonrakı nəsillərə akademik töhfəsidir.

AKADEMİK ZİYA BÜNYADOVUN QƏDİM TARIXİN TƏDQIQINDƏKİ ROLU

Aysel Kərimova

*AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun
Azərbaycanın e.ə. IV əsr- b.e. VII əsrinin ortaları tarixi şöbəsi
elmi işçi
karimova.aysel@rambler.ru*

Azərbaycan tarixin nəhəngi Ziya Bünyadov zəngin elmi fəaliyyətində bir sıra tarixi həqiqətləri üzə çıxararaq sanballı əsərlər yazmışdır. Xüsusilə yaradıcılığının Azərbaycanın müstəqillik mübarizəsi illərinə təsadüf edən hissəsi tarixşünaslığımız üçün son dərəcə əhəmiyyətlidir. Bəhs edilən 90-cı illərdə Azərbaycan elminin ağır günlərində bir an belə olsun fəaliyyətini dayandırmayan alim bütün təzyiqlərə tutarlı cavab vermişdir. Azərbaycan tarixini saxtalaşdıran düşmənlərə qarşı dönülməz qəti mövqedə dayanan Ziya Bünyadov elə erməni mənbələrinə əsaslanaraq bu saxtakarlıqları, çirkin əməlləri aşkara çıxarmağa nail olmuşdur.

Görkəmli alimin elmi fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərindən biri də mənbələrin tərcüməsi işi idi. Xüsusilə Azərbaycanın qədim tarixinin mənbələrinə əsasən, dolğun və həqiqətləri əks etdirəcək şəkildə tədqiqinin tərəfdarı olan Ziya Bünyadov Musa Kalankatlunun “Albaniya tarixi” və Mxitar Qoşun “Alban salnaməsi” əsərlərini doğma dilimizə tərcümə edərək 1993-cü ildə nəşr etdirmişdir. Adı çəkilən əsərləri tərcümə etməklə yanaşı müəllif burada dolğun və ətraflı şərhlər vermişdir.

Musa Kalankatlunun “Albaniya tarixi” əsərinə sonradan əlavələr edən və cəfəng fikirləri həqiqət kimi qələmə verməyə çalışan erməni tarixçiləri akademik Ziya Bünyadovun tədqiqatları ilə layiqli cavablarını almışlar.

Erməni alimlərinin və erməni kilsəsinin Albaniyanın tarixi ərazilərinə və Alban kilsəsinə qarşı olan iddialarını elmi mülahizələri və nəticələri ilə təkzib edən Ziya Bünyadov bütün bu iddiaların əsassız olduğunu sübut etmişdir. Belə ki, xristianlığın əvvəlcə Albaniyada qəbul olunması faktı erməni katalikosu Ananiyanın tələbi ilə dəyişdirilmişdir. Onun israrı ilə “Albaniya tarixi” əsərində ermənilər üçün “əlverişli” olmayan hissə çıxarılmış, yerinə həqiqəti əks etdirməyən, uydurma hissələr əlavə edilmişdir. Bu qondarma məlumatlarda Albaniyada ilk yepiskopu Alban çarı Urnayrın xahişi ilə ermənilərin maarifçisi Qriqori tərəfindən təyin olunması, ümumiyyətlə Urnayrın xristianlığı qəbul etmədiyi və bütpərəst olduğunu və s. bunun kimi yalan məlumatlar öz əksini tapmışdır. Akademik Ziya Bünyadov digər mənbələrə əsaslanaraq (M.Brosse, Anili Mxitar və d.) yuxarıda deyilənləri elmi əsaslarla təkzib etmişdir.

Akademik Ziya Bünyadovun Azərbaycan elminin təməl daşlarından biri idi və tariximizin elmi cəhətdən əsaslandırılmış cəhətdən tədqiqi məhz Ziya Bünyadovun adı ilə bağlıdır.

**АДМИНИСТРАТИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВА АТАБЕКОВ
АЗЕРБАЙДЖАНА В НАУЧНОМ ТРУДЕ З. М. БУНИЯТОВА**

Эльнара Буниятова
*Институт востоковедения
имени академика З.М.Буниятова НАНА
Отдел Истории и теории востоковедения
младший научный сотрудник
buniyatova-elnara@mail.ru*

Общеизвестно что, изучение истории становления государственности в Азербайджане имеет огромное значение в понимании специфики этногенеза азербайджанского народа. С этого ракурса исследована одна из ярких страниц истории Азербайджана, охватывающая вторую половину XII века и начала XIII века нашей эры. Период господства Атабеков имеет важное значение для понимания этнокультурных особенностей становления азербайджанского народа. В этом понимании попытка исследования истории государства Атабеков Азербайджана, предпринятая в фундаментальном труде академика З.М.Буниятова «Государство Атабеков Азербайджана» следует считать значительным достижением Азербайджанской востоковедческой науки. Вместе с тем данная научная работа является значительным вкладом в источниковедение с точки зрения изучения научных источников по истории Среднего и Ближнего Востока. В частности, в описании важных политических и общественных событий, происходящих в государстве Атабеков Азербайджана, в научной работе академика З.М.Буниятова был использован фундаментальный труд известного арабского историка Мед ад Дина Абул Хасана Али Ибн Мухаммада ибн ал-Асира (1160-1233). Академик З.М. Буниятов в своем научном труде «Государство Атабеков Азербайджана», создал целостную картину становления и дальнейшего распада государства Атабеков Азербайджана. А также академиком З.М. Буниятовым разработаны основные положения о политическом устройстве государства Атабеков Азербайджана в правлении династии Илдегизидов. Особую ценность представляет собой характеристика по разделению высшей политической власти в Иракском Султанате, данная З.М. Буниятовым. Далее в работе охарактеризованы другие должностные лица администрации в Иракском султанате, в частности полномочия визиря и великого Хаджиба. А так же интересным и важным для истории государства атабеков Азербайджана является написанное по-арабски сочинение Садр ад-Дина Абу-л-Хасана Али ибн Абу-л-Фавариса Насира ибн Али ал-Хусайни “Зубдат ат-таварих [фи] ахбар ал-умара ва-л-мулук ас-Селджукийя” («Сливки летописец. сообщающих о сельджукских эмирах и государях»). Последним событием, упомянутым в сочинении ал-Хусайни, является смерть атабека Узбека (1225 г.). Однако основное изложение здесь доведено до 1194 г. (10,11). Особую группу источников в научной работе З.М. Буниятова, составляют сборники официальных документов, а также переписки, по которым можно в какой-то мере восстановить систему административного управления в этом государстве, получить представление о функциях органов управления, и иной терминологии. Далее в своем труде З.М. Буниятов тщательно изучил и отобрал материалы для характеристики различных сторон хозяйственной и общественной жизни Азербайджана в период господства Атабеков, многие примечательные сообщения включены им в переводах в текст книги. Это дает возможность иметь полное представление о политическом положении в Закавказье XII - начала XIII в. Таким образом, академиком З.М. Буниятовым были разработаны системообразующие принципы государственного устройства Государства Атабеков Азербайджана.

ŞƏRQŞÜNAS-ALİM Z.BÜNYADOVUN QƏHRƏMANLIQ YOLU

Aynurə Məmmədova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqişnaslıq İnstitutu,
Şərqişnaslığın tarixi və nəzəriyyəsi şöbəsi
aynuramammadova@gmail.com*

Onun mübarizə yolu çox erkən başlamışdı. 1923-cü il dekabrın 21-də Astara şəhərində dünyaya göz açan Ziya Musa oğlu Bünyadov orta məktəbi bitirəndən sonra Bakı Ümumqoşun Məktəbinə daxil olmuşdu. Seçdiyi bu hərbi istiqamət onu qəhrəmanlıqlarla dolu uzun bir ömür yoluna qovuşdurmuşdu. Çox keçmir ki, İkinci dünya müharibəsi başlanır və Ziya Bünyadov 1941-ci ildə cəbhəyə gedir. Gənc zabit 1-ci Belarus cəbhəsinin tərkibində Berlinədək döyüş yolu keçir. Orduda onu cəsur və istedadlı döyüşçü kimi tanıyırdılar. Şücaətindən bəhs edən döyüş epizodlarından birində deyilir ki, kapitan Bünyadovun əlahiddə rotası Pilitsa çayını birincilər sırasında keçib. Həmişə düşmənin müdafiə xətlərini bir-birinin ardınca adlayan rota döyüşçüləri bu dəfə də hünər göstərirlər. Çayın o biri sahilinə çatan kimi qəfləti zərbə ilə mühüm əhəmiyyət daşıyan körpünü tuturlar. Hitlerçilər üç piyada diviziya ilə çaya yaxınlaşırlar, lakin burada güclü müqavimətə rast gəlirlər. Düşmən əlavə qüvvə – dörd tank və yüzlərlə əsgər göndərir. Faşist təyyarələri göydən od ələməyə başlayır. Döyüşçülər hər tərəfdən hücumla məruz qalsalar da, nəinki dözümlü gətirməyə, hətta üstünlük əldə etməyə nail olurlar. İki saat yarım körpünü nəzarətdə saxlayır və sovet tərəfinin tank və mexanikləşdirilmiş hissələrinin körpünü keçməsinə imkan yaradırlar. Bu zaman kapitan Bünyadovun cəsur hərəkətləri düşmənin dörd piyada diviziyasına zərbə endirməyə şərait yaradır. Əməliyyatlar maneəsiz davam edir. Bu şiddətli vuruşda 670 sovet döyüşçüsündən yalnız 47-si sağ qaldı. Göründüyü kimi, qorxubilməz gənc azərbaycanlı zabit güllə yağışının altından salamat çıxmağı bacarmışdı. Bir aydan sonra fevralın 27-də həmin döyüşdə göstərdiyi misilsiz igidliyə görə Ziya Bünyadov Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verildi. Berlin şəhərinin alınması uğrunda gedən döyüşlərdə də şücaət göstərdiyi üçün artıq mayor rütbəsi almış Z.Bünyadov müharibə qurtarandan sonra Almaniya paytaxtının Pankov rayonunun komendant köməkçisi təyin edilir. O, şəhərin təsərrüfat və mədəni həyatının bərpa olunmasında fəal iştirak etdiyinə görə Almaniyanın "Vaffenbruderschaft" və "Artur Bekker" medallarına layiq görüldü.

Bir müddətdən sonra sinəsində Sovet İttifaqı Qəhrəmanının Qızıl Ulduzunu gəzdirən 23 yaşlı azərbaycanlı zabit ordu sıralarından tərxis olunaraq, həyatını tarix elminin öyrənilməsində və tədqiqinə həsr etməyi qərara alır. Bu gün mübaliğəsiz demək olar ki, akademik Ziya Bünyadov elmdə də əsl döyüş, qəhrəmanlıq dolu yarım əsrlik bir yol keçib. Beləliklə, Ziya Bünyadov haqqında əsl sözü elə Ziya Bünyadovun özü deyib. Keçdiyi həyat yolu ilə sanki özünə əbədi, uçulmaz-sökülməz bir heykəl ucaldıb. Qəhrəman kimi döyüşdü, qəhrəman kimi də yaşadı. Həmişə ön cərgədə, mübariz döyüşçü, fədakar insan, əsl vətəndaş və qəhrəman olan Ziya Bünyadovun xatirəsi xalqın qəlbində əbədi yaşayacaq.

ƏBDÜRRƏŞİD BAKUVİNİN “KİTAB TƏLXİS ƏL-ASAR VƏ ƏCAİB ƏL-MƏLİK ƏL-QƏHHAR” ƏSƏRİ ZİYA BÜNYADOVUN TƏRCÜMƏSİ İLƏ

Aynur Orucova

AMEA Tarix İnstitutu, kiçik elmi işçi
aynur.orucova1995@gmail.com

Azərbaycan elminin görkəmli şəxsiyyətlərindən biri olan Ziya Bünyadov tariximizin mənbəşünaslıq və tarixşünaslıq bazasının zənginləşməsində əvəzolunmaz xidmətlərə sahibdir. Onun xidmətləri sayəsində istər Azərbaycan tarixi, istərsə də digər Şərqi ölkələrinin tarixinin öyrənilməsində mühüm nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Ziya Bünyadovun zəngin yaradıcılığı orta əsrlər dövrünün siyasi, ictimai, mədəni və s. həyatının müxtəlif məsələlərinin açılmasında mühüm rol oynayır. Orta əsrlər dövrünün öyrənilməsində əhəmiyyətli hesab olunan qaynaqların tərcümələrinin edilməsi isə əvəzolunmaz tarixi xidmətdir. Ziya Bünyadov tərəfindən tərcüməsi edilməklə elmimizə verilən bu töhfələr sayəsində həm Azərbaycan, həm də Şərqi ölkələrinin tarixinin müxtəlif dövrlərinin siyasi hadisələrini, ictimai-iqtisadi həyatın fərqli məsələlərini araşdırmaq mümkündür. Orta əsrlər dövrünün əhəmiyyətli qaynaqlarından biri azərbaycanlı alim Əbdürrəşid Bakuvinin “Kitab Təlxis əl-Asar və Əcaib əl-Məlik Əl-Qəhhar” (“Abidələrin xülasəsi və qüdrətli hökmdarın möcüzələri) adlı əsəri də görkəmli alimimiz tərəfindən tərcümə edilmişdir.

Orta əsrlər dövrünün görkəmli şəxsiyyəti Əbdürrəşid Bakuvi XIV-XV əsrlərdə yaşamış dövrünün məşhur tarixçi, coğrafiyaçı, kosmoqrafi idi. Müəllifin “Kitab Təlxis əl-Asar və Əcaib əl-Məlik Əl-Qəhhar” (“Abidələrin xülasəsi və qüdrətli hökmdarın möcüzələri) adlı əsəri onun yaradıcılığının dövrümüzdə gəlib çatmış nadir nümunələrindəndir. Müəllif Bakıda doğulsa da, bir çox Şərqi ölkələrinə səyahət etmiş, o ərazilər barədə məlumatlar əldə etmiş və əsərini də zəngin bilgiləri əsasında yazmışdır. Ziya Bünyadovun zəhməti sayəsində bu əsər 1971-ci ildə ilk dəfə ərəbcədən rusçaya çevrilmişdir, daha sonra 1992-ci ildə əsər doğma dilimizə tərcümə olunaraq çap edilmişdir. Görkəmli alimimiz bu əsərə müqəddimə və şərhlər də yazmışdır.

Z. Bünyadov kitabın müqəddiməsində Bakuvinin şəxsiyyəti, əsərin Parisdə saxlanılan nüsxəsi, yazılma tarixi, elmdəki əhəmiyyəti, Zəkəriyyə Qəzvininin əsəri ilə müqayisəsini təqdim edir. Z. Bünyadov qeyd edir ki, ərəb coğrafiyasının öyrənilməsi ilə məşğul olan tədqiqatçılar Bakuvinin əsərindəki məlumatların Qəzvinidən daha çox maraq doğurduğunu bildirirlər. Bakuvi və Qəzvininin əsərinin oxşarlığının müqayisəsini qeyd edən Z. Bünyadov iki müəllifin mətnləri arasında uyğunsuzluqların altı yüzə qədər olduğunu, lakin bu dəyişikliklərin hamısının Bakuvi tərəfindən edilmədiyini, əsərin üzünün köçürənin də müdaxilə edə biləcəyini bildirir. Ümumilikdə isə alim Bakuvinin əsərini məlumatların zənginliyinə görə daha üstün bilir. Z. Bünyadov əsərin tərcüməsində Bakuvinin iqlimlərə bölmə əsnəsini davam etdirərək tərcüməni də eynilə verib. Əsərdə hər iqlimdə təsvir olunan yerlər barədə verilən məlumatlar maraq doğurur. Çünki burada təkcə Bakuvinin gəzib-gördüyü şəhərlər, yaşayış məntəqələri barədə deyil, həmçinin Bizans, Roma, Çin şəhərləri, xəzərlərin, slavyanların yaşadığı yerlər barədə də məlumatlar mövcuddur. Kitabın sonunda Z. Bünyadovun əsərlə bağlı qeydləri mövcuddur. Z. Bünyadovun zəngin tərcümə yaradıcılığının bir nümunəsi olan Bakuvinin bu əsəri, həmçinin mənbəşünaslığımızda xüsusi yer tutur.

ALBAN KATOLİKOSLARININ FƏALİYYƏTİ ZİYA BÜNYADOVUN TƏDQIQATLARINDA

Jalə Əhmədova

*AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun dissertantı,
Azərbaycanın e.ə. IV əsr-eramızın VII əsri tarixi
şöbəsinin böyük laborantı
jalehmedova1989@mail.ru*

Akademik Ziya Bünyadov Azərbaycan tarixində böyük iz qoymuş şəxslərdəndir. Böyük Vətən müharibəsində göstərdiyi şücaətlərə görə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülən Ziya Bünyadov qələmi ilə də Azərbaycan tarixinin dürüst və qərəzsiz yazılması uğrunda mübarizə aparmışdı. Azərbaycanın dövlətçilik tarixində mühüm yer tutan Albaniya dövlətinin tarixinin müxtəlif problemləri də Ziya Bünyadovun tədqiqatlarında mühüm yer tutmuşdur.

Onun tədqiqatlarında Albaniya tarixi məsələlərinin əsas istiqamətlərindən biri xristianlığın siyasi münasibətlərdə rolu məsələsi olmuşdur. Cənubi Qafqazda albanlar ən erkən xristianlıq tarixi olan xalqlardandır və məlum olduğu kimi, Kiş kilsəsi qaynaqlara görə, bütün Şərq kilsələrinin birincisi hesab edilir. Alban kilsəsinin mövcudluğu, müstəqilliyi məsələsi və müstəqilliyini itirməsi məsələsi hər zaman tarixşünaslıqda aktual mövzulardan olmuşdur və akademik Ziya Bünyadovun tədqiqat predmetinə daxil olan məsələlərdən biri də məhz bu olmuşdur. Erməni kilsəsinin rəhbərləri hər zaman yadelli işğalçıların dəstəyi ilə alban kilsəsinə özlərinə tabe etməyə çalışsalar da, alban katalikosları öz müstəqilliklərini qorumağa çalışmış, yeri gəldikcə, əhalini təmsil edən şəxs qismində siyasi danışıqlar belə aparmışlar. Alban katalikoslarından Vironun və Nersesin bu istiqamətdəki fəaliyyəti Ziya Bünyadovun tədqiqatlarında xüsusi yer tutur. Ziya Bünyadov onun fəaliyyətini qiymətləndirərək yazır ki, kilsə və dövlət başçısı vəzifəsindəki bütün fəaliyyəti Vironun həqiqətən ağıllı bir dövlət xadimi olduğunu göstərir.

Akademik Ziya Bünyadov əsərlərində ərəb fəthləri ərəfəsində Cənubi Qafqazda gedən siyasi və dini proseslərin mənbələr əsasında aydın mənzərəsini təsvir etmişdir. Fəthlərdən sonra Albaniya ərazisində yaşayan əhalinin böyük əksəriyyətinin islama keçməsi və erməni kilsəsinin alban əhalisini qriqorianlaşdırmaq cəhdləri paralel gedirdi. Erməni katolikosları Alban kilsəsinə özünə tabe etmək üçün əvvəlcə Sasanilərin, daha sonra isə ərəblərin gücündən istifadə edirdi. Ziya Bünyadovun tədqiqat predmetində olan başqa bir məsələ isə erməni katalikoslarının alban kilsəsinin müstəqilliyinə son qoyulması uğrunda mübarizəsidir. Ziya Bünyadovun tədqiqatından məlum olur ki, VIII əsrin əvvəllərində erməni katolikosu İlya alban kilsəsinin avtokefallığına son qoymaq üçün onların Bizansla müttəfiqlik etməsi barədə xəlifəyə yanlış məlumat vermiş, hadisələrin sonrakı gedişi alban kilsəsi üçün yaxşı nəticələnməmişdir. Belə ki, Xilafət VIII əsrin əvvəllərində Mərvan ibn Məhəmmədin başçılığı ilə Albaniyaya qoşun yeritmiş, 701-ci ildə Partav (Bərdə) katolikosu Nerses Bakur və onun himayədarı alban çarı I Varaz Trdatın həyat yoldaşı çariça Sprama ağır şəkildə cəzalandırılmış və bununla da faktiki olaraq alban kilsəsi erməni Qriqorian kilsəsinə tabe edilmişdir. Bu qərar alban kilsəsinin sonrakı taleyində sarsıdıcı iz buraxmış, alban əlifbasında yazılan bütün mətnlərin məhvi ilə nəticələnmişdir. Sonralar erməni kilsəsinin söyləri nəticəsində ölkənin xüsusilə dağlıq ərazilərində yaşayan alban əhalisi də sürətlə qriqorianlaşmışdır.

ZIYA BÜNYADOV VƏ BU GÜN

Ülkər Həsənova

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Türköloji mərkəz Türk tarixi bölməsinin mütəxəssisi
ulker.bdu@bk.ru*

Azərbaycan tarixinin araşdırılmasında əvəzolunmaz xidmətləri olan Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, görkəmli tarixçi və şərqşünas alim, tanınmış ictimai xadim, tarix elmləri doktoru, professor, Dövlət mükafatı laureatı, Əməkdar elm xadimi, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Ziya Bünyadovun elmə verdiyi böyük töhfələr bu gün də geniş müstəvidə öyrənilir. Hər zaman elmə və elm xadimlərinə dəyər verən və onların işlərini yüksək şəkildə qiymətləndirən cənab prezident İlham Əliyev akademik Ziya Bünyadovun 100 illik yubileyinin keçirilməsi münasibətilə sərəncam imzalamışdır. Bu sərəncamı rəhbər tutaraq ölkənin müxtəlif yerlərində akademik Ziya Bünyadovla bağlı silsilə tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlanılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, akademik Z. Bünyadovun adını daşdığı AMEA-nın Şərqşünaslıq İnstitutunda hər il alimin adı ilə bağlı konfrans, seminarlar təşkil olunması alimə verilən dəyərin bariz nümunəsidir.

Fundamental biliyə malik akademik Ziya Bünyadov Azərbaycan tarixinin araşdırılmasında keçmişin bizə verdiyi simvol və mənbələrini aşkar edərək tarixin saxtalaşdırılmasının qarşısını almışdır. Bununla da akademik Z. Bünyadov tarixi gerçəklikləri faktlar əsasında aşkar edərək Azərbaycan xalqının gələcək müqəddaratının həll edilməsində böyük rol oynamışdır. Bu təkcə tarixi həqiqətlərin araşdırılması deyil, həm də bir millət olaraq milli kimliyinin müəyyənləşdirilməsində və dəqiqləşdirilməsi çox önəmli bir addım idi. Akad. Z. Bünyadov çox gözəl bilirdi ki, milli kimliyi olmayan bir xalqın gələcək taleyindən danışmaq absurd bir məsələdir. Həm elmi, həm də milli müstəvidə aparılan tədqiqatlar tarixi keçmişə dayanan millətin var olmasının sübutu idi. Bu tədqiqatlar təkcə özündə tarixi ehtiva etmir, həmçinin milli hissiyat məsələsi də dayanırdı. Z. Bünyadov araşdırmaları ilə Azərbaycan xalqının milli şüur, milli özünüdərk, milli mənəviyyət məsələlərinin formalaşdırılmasının bariz nümunəsidir. O, araşdırmalarına təkcə alim mövqeyi ilə deyil, eyni zaman vətənpərvər azərbaycanlı kimi yanaşırdı. Akademik həmçinin dərin təhlillər əsasında tarix elminin yeni mərhələyə yüksəlib inkişaf etməsində əhəmiyyətli yeri olmuşdur.

Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri, müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, görkəmli siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyev akademik Ziya Bünyadovun elmi tədqiqatlarını yüksək səviyyədə qiymətləndirmiş və onun haqqında bu fikirləri səsləndirmişdir: “O, öz varlığı ilə elə bir insan idi ki, böyük, şərəfli həyat yolu ilə elə bir yüksək səviyyəli şəxsiyyət adı almışdı ki, onun haqqında nə qədər çox desək də, yenə də tam qiymətini verə bilməyəcəyik”.

Bu gün də akademik Ziya Bünyadovu gördüyü işlər istiqamətində həqiqətləri işıqlandıraraq, Azərbaycanın tarix elminə verdiyi töhfələrdən dolayı olaraq dərin ehtiramla anırıq.

ZIYA BÜNYADOV YARADICILIĞINDA DİNİ FƏLSƏFİ İSTİQAMƏTLƏR

Fəridə Allahverdiyeva

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu

tagiyevaferide@gmail.com

Ziya Bünyadov görkəmli şərqşünas-alim Azərbaycan elmində fəaliyyətinin çoxistiqamətliliyi və zənginliyi ilə fərqlənən görkəmli şəxsiyyətlərdən biridir. Ziya Bünyadovun fəaliyyəti istər şərqşünaslıq elmində, istər tarix elmində, istərsə də dini-ilahiyyat elmində özünəməxsus yerdə dayanır. Ziya Bünyadovun müqəddəs kitab Qurani-Kərimi tərcümə etməsi isə xüsusi vurğulanmalıdır. Dinlə bağlı fəaliyyətdə Ziya Bünyadovun Sovet hakimiyyətinin dağılmasından sonra yaranan dini anlayışlar boşluğunu tamamlamaq üçün attığı adımlar da təqdirəlayiqdir. Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaranması ərəfəsində gedən prosesləri, o dövrü doğru-düzgün tədqiq edənlərdən biri də Ziya Bünyadovdur.

Azərbaycanda yeni ərəbşünas tarixçilər nəslinin formalaşmasında onun fəaliyyəti təqdirəlayiqdir. Alimin elmi yaradıcılığı iki istiqamətdə inkişaf edib: Yaxın və Orta Şərq ölkələrinin feodalizm dövrü tarixinin tədqiqi; Yaxın və Orta Şərq xalqlarının tarixinə, elm və mədəniyyətinə dair orta əsr müəlliflərinin əsərlərinin araşdırılması, izahlı tərcüməsi və nəşri. Ziya Bünyadovun şərqşünaslıq elminin müxtəlif sahələrinə aid çoxsaylı əsərlərində nəinki Azərbaycan xalqının, eləcə də bütün orta əsrlər müsəlman aləminin ictimai-siyasi və mədəni-iqtisadi tarixi tədqiq edilir.

Həmçinin yazdığı “Dinlər, təriqətlər, məzhəblər” kitabından da görünür ki, Ziya Bünyadov dini düşüncələrində məzhəblərin ayrı-seçkiliklərinə yol verməmişdir. Görkəmli şəxsiyyət elmdə həmişə öz orijinal araşdırma və məqalələri ilə yadda qalıb. Həmçinin alim bununla yanaşı, orta əsr Azərbaycan tarixi, Şərq fəlsəfəsi və islam mədəniyyəti barədə də geniş araşdırmalar aparıb. Bu araşdırmaların hər biri orijinal elmi məqalə xarakterli olub. Həmin məqalələrdən sonra alimlər tərəfindən tarixə yeni və əsaslı baxış, elmi yanaşmalar olub.

Ziya Bünyadov çılğın təbiəti, mübariz ruhu, dürüstlüyü ilə hər nə qədər ağır sınaqlarla qarşılaşsa da, həyatda ağır zərbələr alsa da, hətta bəzən ziddiyyətli addımlar atsa da, nəticə etibarilə öz insan ləyaqətini itirməmiş, vətəndaşlıq şərəfini yüksək tutmuş, sözünü ucadan deməyi bacarmış və beləliklə, bütün çətinliklərə sinə gərrib məğlubiyyəti qələbəyə çevirməyə müvəffəq olmuşdur.

Ziya Bünyadov öz fundamental tədqiqatları ilə Azərbaycan şərqşünaslıq məktəbinin şöhrətini ölkənin hüdudlarından çox-çox uzaqlara yayıb. İllər ötəcək, Azərbaycan xalqının böyük oğlu, ölkəmizin cəfakəş vətəndaşı Ziya Bünyadovun əziz xatirəsi qədirbilən xalqımızın, gələcək nəsillərin yad-şaşında əbədi yaşayacaq.

AKADEMİK Z.M.BÜNYADOVUN MƏNBƏŞÜNASLIQ ELMİNƏ VERDİYİ TÖHFƏLƏR VƏ ORTA ƏSRLƏR ŞƏRQİNİN TARİXİ MƏSƏLƏLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ

Gülnarə Ağayeva

*AMEA Məhəmməd Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutu, bibliograf
agayevagulnara3@gmail.com*

Akademik Ziya Bünyadov Azərbaycanın şərqsünas-alimi, görkəmli ictimai xadimi, mütəfəkkiri, qəhrəmanı, şəxsiyyəti, ərəbşünası və tarixçisidir. Akademikin türk xalqlarının tarixinin öyrənilməsində, Şərq mədəniyyətinin və ədəbiyyatının tədqiq olunmasında böyük xidmətləri olmuşdur. Görkəmli ictimai xadim Azərbaycan tarixinə aid çoxlu sayda məqalələr yazmışdır. Ziya Bünyadovun Azərbaycan ədəbiyyatına göstərdiyi ən böyük xidmətlərdən biri onun 1991-ci ildə "Gülüstani-İrəm" əsərini ön söz və şərhərlə birgə çap etdirməsi olmuşdur. Ziya Bünyadov bu xidmətinə görə 1993-cü ildə Abbasqulu ağa Bakıxanov adına mükafata layiq görülmüşdür. Akademikin araşdırmaları içəri-sində onun orta əsrlərin mütəfəkkir şairi olan Nəsimiyə aid araşdırması olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Araşdırmada şairin edam olunmağı və dərisinin diri-diri soyulmağı barədə bir sıra məlumatlar vardır. Şərqsünas-alim Nəsiminin edamına aid bir çox məqalələr yazmışdır. Akademik Ziya Bünyadovun Nəsiminin irsinin araşdırılmasındakı xidmətləri Azərbaycan və ümumilikdə, Şərq ədəbiyyatının tədqiq olunmasında olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir.

Ziya Bünyadovun "Albaniya tarixi" kitabı qədim Albaniya tarixinin, mədəniyyətinin araşdırılmasında çox böyük uğur idi. Belə ki, əsər Azərbaycan tarixşünaslığında əvəzsiz mövqeyə malikdir. Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü olan Ziya Bünyadov qədim və müasir Şərq mənbələrinin yorulmaz araşdırmaçısı olmuşdur. Onun qiraətləri də digər əsərləri kimi əvəzolunmazdır.

Akademik Ziya Bünyadov Azərbaycanda ərəbşünaslıq məktəbinin banisidir. Onun elmi yaradıcılığı Yaxın və Orta Şərq ölkələrinin feodalizm dövrü tarixinin tədqiqinə həsr olunmuşdur. Görkəmli ictimai xadim Yaxın və Orta Şərq xalqlarının tarixini tədqiq etmişdir. Şərqsünas-alim yaradıcılığı boyunca Şərq ölkələrinin elm və mədəniyyətini araşdırmış və geniş izahını vermişdir. Onun şərqsünaslıq elminin araşdırılmasına dair çoxsaylı əsərləri, elmi monoqrafiyaları, məqalələri, məruzələri, şərhli tərcümələri vardır. Bu külliyyat Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi və mədəni-iqtisadi tarixinin tədqiqində əvəzsiz rola malikdir. Onun bütün əsərləri zəngin və çoxşaxəlidir. Akademikin Azərbaycan tarixinin müxtəlif dövrlərinə dair araşdırmaları dövrümüzdə də olduqca mühüm əhəmiyyətlidir. Onun orta əsrlərə aid tədqiqatları alimə böyük şöhrət qazandırmışdır. Z.M.Bünyadovun qədim və müasir Şərqin araşdırmalarına aid əsərləri beynəlxalq elmi konfransların müzakirə mövzusu olmuşdur. Ziya Bünyadovun qiraətləri də öz növbəsində, beynəlxalq elmi konfransların müzakirə obyektlərindən olmuşdur. Akademik Z.M.Bünyadov Şərq xalqlarının tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı problemləri daim öz əsərlərində tədqiq mövzusu etmişdir. Akademikin mənbəşünaslıq elminə verdiyi töhfələr günümüzdə də öz aktuallığını qoruyub, saxlaya bilmişdir. Şərqsünas Şərqin tarixi məsələlərinə daim öz əsərlərində geniş yer vermişdir. O, qədim və orta əsrlər Şərq tarixinin tarixşünası və mənbəşünası kimi bu sahənin dərin bilicisi olmuşdur. Alim müasir Şərq ölkələrinin ictimai və siyasi proseslərə, Şərq xalqlarının dininə, fəlsəfi və ictimai fikirlərinə, Şərq xalqlarının ədəbiyyatına və dilinə dair tədqiqatlarını daim araşdırma mövzusu kimi seçmiş və bu sahəyə dair problemlərə əsərlər həsr etmişdir.

Z.Bünyadovun həyat və yaradıcılığının böyük bir hissəsini Şərqin orta əsrlər tarixini araşdırması təşkil etmişdir. O, Yaxın və Orta Şərq xalqlarının tarixini, elm və mədəniyyətini daim araşdırmışdır. Akademik Z.M.Bünyadovun zəngin və çoxşaxəli yaradıcılığı vardır. O, Azərbaycan tarixinin tədqiqatçı və mütəxəssisidir. Dahi şəxsiyyət Z.Bünyadov Azərbaycan xalqının böyük oğlu, dahi ziyalisidir.

QƏDİM VƏ ORTA ƏSRLƏR ŞƏRQ TARİXİNİN TARİXŞÜNASLIĞI VƏ MƏNBƏŞÜNASLIĞI

СВЕДЕНИЯ О ТЮРКАХ В ТРУДЕ ИБН АЛ-КАСИРА «НАЧАЛО И КОНЕЦ ИСТОРИИ»

Наргиз Ахундова
Академик НАНА
nargiz070859@gmail.com

Известный ученый и теолог средневекового Востока ибн Касир (1301-1373) оставил заметный след в мусульманской историографии. Его фундаментальный труд «Начало и конец истории», состоящий из 14-ти томов, в котором излагается история мира от ее сотворения до «судного дня», одно из самых известных исторических сочинений исламского мира. Ибн ал-Касир жил в XIV веке и являлся свидетелем многих из описанных им событий. В его труде наряду с реальными событиями и фактами, также приводятся и известные мифологические сведения.

Интересующие нас сведения о тюрках находятся во всех томах труда и охватывают период от доисламских времен до вторжения монголов в мусульманский мир. Автор, разделяя свое повествование на годы мусульманского летоисчисления, дает нам интересные факты о происхождении тюрков, ареале их первоначального расселения, а также о начале их контактов с мусульманским миром со времен Пророка и «праведных» халифов. Обширна информация также о контактах арабов-мусульман с тюрками в период завоеваний Средней Азии и Кавказа. Мы находим обширные сведения о хазарах и военных действиях арабов, а также некоторые упоминания об Азербайджане.

Период тюркского влияния в Аббасидском халифате («самаррский период») также широко освещен в источнике. Даются сведения о причинах строительства Самарры, взаимоотношениях халифов и их тюркских военачальников, отдельных личностях тюркского происхождения, которые занимали не только военные, но и административные должности в мусульманской империи до его политического упадка в 945 году.

Взаимоотношения тюркской элиты и армии с Буидами, занявшими Багдад и установившими здесь свое политическое правление, а также отношение Буидов к тюркским государствам на периферии мусульманского мира (Ихшидидам в Египте) показаны на примере многочисленных фактов и событий.

В труде ибн ал-Касира также встречаем детальное описание создания государства Газневидов, его создателя Махмуда ибн Сабуктекина и его наследников. Сельджукское завоевание Багдада, деятельность правителей династии и визирей (на примере Низам ал-Мулька). Кроме того, автором с большой симпатией и даже с использованием поэтических эпитетов показано противостояние сельджукских султанов с крестоносцами, начавшими свои походы на Ближний Восток.

Привлекает внимание также упоминание об атабеке Эльдегизе, его деятельности и личностных особенностях. Также интересны сведения о султанине Салахаддине и его победах над крестоносцами, деятельности его наследников.

Упомянуты мамлюки, появление на политической арене Чингиз хана и неудачи монголо-татарской армии в борьбе с армией мамлюкских султанов.

В одном из последних сообщений источника, автор повествует о том, что был среди признанных исламских авторитетов на приеме уполномоченного османского султана, где последний призвал представителей различных мазхабов к единению, подчеркнув, что в тяжелые моменты турки за советом всегда шли к ученым.

КАРАХАНИДСКИЕ КАГНАТЫ В XI-XIII ВВ.

Ярослав Валентинович Пилипчук

*Старший преподаватель кафедры всемирной истории и археологии
исторического факультета Украинского государственного университета
им. М. Драгоманова, г. Киев, Украина,
д-р ист. наук,
pylypchuk.yaroslav@gmail.com*

Период 840-1005 гг. был временем формирования Караханидского каганата. Для него была характерна дуальная структура, что указывало на связь Караханидов с древнетюркским временем. Первым караханидским каганом был Куль Бильге. В 960 г. Сатук Богра-хан стал первым исламским правителем Караханидского каганата. В 992-1005 гг. Караханиды занимались завоеванием Мавераннахра. Земли таджикского государства Саманидов были разделены между Газневидами и Караханидами. Раннекараханидский монетный чекан был оригинальным и не копировал саманидские традиции. Караханиды сохраняли пиетет перед халифами из династии Аббасидов. Караханидское государство несмотря на степные традиции осознавало себя как тюркское мусульманское государство. В 1006-1008 гг. Караханиды потерпели ряд поражений от Газневидов и были вынуждены отказаться на время от притязаний на Хорасан и Тохаристан. За власть в Караханидском каганате боролись Алиды и Хасаниды. Али-Тегин вступил в альянс с Сельджуками против Газневидов. С 40-х гг. XI в. Караханидское государство фактически распалось на восточный и западный каганаты. В каждом из них продолжалась борьба за власть. В войне с Караханидами погиб великий сельджукский султан Алп-Арслан. Действия Малик-шаха в нескольких кампаниях против Караханидов были более успешными. Политику давления на Караханидов после распада Сельджукского султаната на более мелкие султанаты осуществлял хорасанский сельджукский султан Санджар. С конца XI в. по 1141 г. Западный Караханидский каганат был вассалом Сельджукидов. Восточный Караханидский каганат фактически был независимым государством. Западные Караханиды помогали Сельджукам в битве против киданей при Катване в 1141 г. В 30-х гг. XII в. Восточно-Караханидский каганат был завоеван киданями. Восточный Караханидский каганат как вассал киданьского государства Си Ляо существовал до 1180 г. Западно-Караханидский каганат был подчинен киданями в начале 40-х гг. XII в. и распался на самаркандское и ферганское владения. В свою очередь, Ферганское владение дробилось на более мелкие уделы – Ташкентский, Парабский, Касанкий. Самаркандские каганы из Караханидов воевали против карлуков в 50-60-е гг. XII в. В конце XII в. и начале XIII в. Караханиды как вассалы Си Ляо вели борьбу против экспансии таджикского государства Гуридов. Ослабление Си Ляо привело к экспансии хорезмийцев и ликвидации самаркандского владения Караханидов. Первая война Караханидов с хорезмшахами из династии Анутегинидов произошла еще в середине XII в. В 1210 г. хорезмийские и караханидские войска воевали как союзники против киданей. В 1212 г. хорезмшах Мухаммед б. Текеш ликвидировал Самаркандское владение Караханидов. Ферганское владение с центром в Узгенде также было ликвидировано в 1212 г.

ПРЕДМЕТНАЯ КОЛЛЕКЦИЯ КУНСТКАМЕРЫ КАК ИСТОЧНИК ПО ИЗУЧЕНИЮ ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Севиндж Алиева

зав. кафедрой Всеобщая история и ТТТ АГПУ

д-р ист. наук

a.sevemin.i@mail.ru

В фондах Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) Российской академии наук (МАЭ РАН) хранится около 50 предметов, относящихся к азербайджанцам и Азербайджану.

Первые предметы одежды (джорабы) азербайджанцев поступили в фонды МАЭ в 1844 г. (от чешского зоолога Фридриха Антона Коленати). Коллекция предметов из Елизаветпольской губернии поступила от военного врача Михаила Львовича Гриненберга в ноябре 1905 г. Комплекты мужской и женской одежды азербайджанцев из Корягинского уезда Елизаветпольской губернии поступили в Музей в 1912 г. из Кавказского музея. Предметы из г. Шуши преподнесены в дар Музею от известного азербайджанского деятеля Джейхуна Гаджибейли в 1915 г.

В музее хранятся предметы из г. Елизаветполь Елизаветпольской губернии (совр. г. Гянджа): верхнее женское платье из полупелюшковой ткани, украшенное декоративным шитьем, длиной 105 см, носки, пояс мужской ременной кожаный с ножнами и кинжал, шелковый головной женский платок (дл. 78 см, шир. 69 см.), мешочек для мелочей из нити (дл. 16 см, шир. 7 см.).

Достаточно многочисленны также предметы азербайджанской национальной одежды из Корягинского (быв. Джебраильский) уезда Елизаветпольской губернии (совр. Физулинский): хлопчатобумажная мужская нижняя рубашка (веревка, дл. - 72 см (общая); шир. - 66 см (общая), 24 см (рукав), 25 см (плечо); шаровары женские (ситец, ткань шерстяная, дл. - 88 см; шир. - 238 см (штанина); хлопчатобумажные кальсоны (дл. - 102 см; куртка женская (плюш, коленкор, сатин); черкеска (сукно, ткань хлопчатобумажная, дл. - 118 см; шир. - 42 см.); платок полупелюшковый (дл. - 143 см; шир. - 114 см.), платок головной, хлопчатобумажный (дл. - 112 см; шир. - 101 см.), носки женские; архалук (хлопчатобумажный, ситец, шнур, шитье декоративное); обмотки, туфли мужские.

Интерес представляют также экспонаты из города Шуша (до 1915): кукла - 36,5 см. (дощечка-основа куклы), (верхняя юбка - 29 см.), (грудная часть куклы 14 см.), матрац для куклы из ткани (длина 32,2 см; ширина - 18 см.; подушка, ткань (дл. - 17 см; шир. - 15 см.), подушка (дл. - 17 см., 25 см (оборка); шир. - 6 см.), одеяло (дл. - 42 см; шир. - 38 см.), кисея (дл. - 43 см; шир. - 32 см.), белило.

В музее представлены также экспонаты из г. Ленкорань (XIX - начало XX вв.): инструмент для прибивания утка на ткацком станке (металл, дл. - 9 см (лопаточка), 1 см (зубчики), 8 см (ручка); шир. - 10 см; кувшин (стекло, выдувание, выс. - 23,3 см, 8,8 см (горло); диам. - 6,5 см (горло внизу), 7,7 см (горло вверху), 10 см (дно); наусник, переданный в дар от Г.Н. Петрушевской в 1992 г. (ширина 12,5, высота 3,5, шнурки 28 см.

Набор из 24-х клише азербайджанских набойных досок и одного помазка поступила в фонды МАЭ в 1928 г. Они имеют геометрический и растительный орнаменты. В 1930 г. из Кавказского музея в МАЭ были переданы азербайджанские мужские и женские кожаные туфли, поршни, инструмент для прибивания утка на ткацком станке, кувшин и светильник.

Все эти предметы, несомненно, представляют большой интерес для специалистов.

YUSİF XARƏZMİNİN “MƏFATİHUL-ÜLUM” ƏSƏRİ HƏM DƏ TARİXİ MƏNBƏ KİMİ

Zəkiyyə Əbilova

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
baş elmi işçi, fə.l.e.d.
zekiyye.abilova@mail.ru

Dünya tarix elminin dərinəndən araşdırılması üçün onun iki əsas sütununu bilmək vacibdir. Bunlardan biri mənbəşünaslıq, digəri tarixşünaslıqdır. Mənbəşünaslıq tarixi mənbələrin yaranması və onlarda tarixi həqiqətin obyektiv olaraq əks olunmasının qanunauyğunluqlarını öyrənir. Burada tarixçilik ənənələrinin yaranmasından müasir dövrə qədər olan bir prosedur, bu prosedurda müxtəlif xalqların, dövlətlərin, siyasi-vəziyyətin, dinin, mədəniyyətlərin və s. təsirindən söhbət açılır və həmin dəyişkənlik zamana və mühitə görə təhlil edilir. Bu mövzunu araşdırarkən Azərbaycan tarixçiləri ilə yanaşı, osmanlı, ərəb, fars, rus, Qərbi Avropa və Amerika tarixçilərinin də əsərlərinə diqqət çəkmək, Azərbaycan tarixinə digər qonşu dövlətlərin təsiri, onların təsirinin Azərbaycan tarixçiliyində yeri və rolunu da təhlil etmək lazımdır.

Bu baxımdan, Abdullah Məhəmməd ibn Əhməd ibn Yusif əl-Xarəzminin (v. 937 m.) “Məfatihul-ülum” (Elmlərin açarları) əsəri də maraqlı bir mənbədir. On beş babdan ibarət olan əsərin Altıncı babı “əl-Əxbər” (Xəbərlər) adlanır və doqquz fəsildən ibarətdir.

Birinci fəsil farsların mülükləri (şahları) və onların ləqəblərinin xatırlanması haqqındadır.

İkinci fəsil islamın xəlifə və mülüklərinin nəf və ləqəblərinin xatırlanması haqqındadır.

Üçüncü fəsil cahiliyyədəki yəmən mülükləri və onların ləqəbləri haqqındadır.

Dördüncü fəsil Yəmən mülüklərindən keçib gələn mülüklərin xatırlanması haqqındadır.

Beşinci fəsil Rum və yunan mülüklərinin xatırlanması haqqındadır.

Altıncı fəsil farsların xəbərləri ilə bağlı çoxişlənən sözlər haqqındadır.

Yeddinci fəsil islam ərəblərinin fəthləri, yürüşləri və xəbərləri ilə bağlı çoxişlənən sözlər haqqındadır.

Səkkizinci fəsil cahiliyyə ərəblərinin mülüklərinin xəbərləri ilə bağlı tez-tez xatırlanan sözlər haqqındadır.

Doqquzuncu fəsil rum xəbərləri xatırlanarkən çox işlənən sözlər haqqındadır.

Birinci fəsildə Pişdadilərin şahlarını sadalayan Xarəzmi Kəyumərsdən başlayır. Qeyd edir ki, ləqəbi Gilşah, yəni Palçıq Məlik idi. Çünki o onlarda ilk insan idi. Sanki yerdən başqa heç kəsə hökmranlıq etməyirdi. Bir qədər sadaladıqdan sonra yazır: “...Sonra Dara, ləqəbi əl-Kəbir-Böyükdür. Sonra Dara bin Dara, onun oğludur. Ləqəbi əs-Sani-İkincidir. Bu təbəqədən sonra İskəndər Yunəni. Yunanca adı Aleksandrys bin Feyləsufdur. Deyirlər ki, o, Zülqərneyndir”.

Əsərin bütün bablarında olduğu kimi, Altıncı babda da mütəxəssislər üçün maraqlı ola biləcək xeyli məlumat vardır. Babın altıncı fəslində Azərbaycanla bağlı yazılır: “Mərz” fars dilində sərhəd deməkdir. “Mərzban” sərhəd sahibidir. Farslar çayın sahibi, yəni Ceyhun adlandırırırlar. “Mərzi-Turan”, yəni “türkün sərhədi” deməkdir. Xorasan gündoğan deməkdir. Xorabaran – günbatan deməkdir. “Ən-Nimruzi-məhəbbin” cənub küləyinin əsdiyi məkandır. Azərbadikan şimal küləyidir. “Azər” qış aylarından biridir. “Bad” küləkdir. Mənası “Qış küləyinin əsdiyi yer” deməkdir. Sonralar söz ərəbləşdirilmiş, Azərbaycan şəklini almışdır. “Bəhlə” fars dillərindəndir – əl-Bəhləviyyə. Bəhlə beş ölkənin – İsfəhan, ər-Rey, Həmədan, Man-Nəhavənd və Azərbaycanın yerləşdiyi məkanın adıdır.

К ВОПРОСУ О БИОГРАФИИ И ПРОИСХОЖДЕНИИ МИРЗЫ МУХАММЕД ГЕЙДАРА ВИЗИРОВА

Фуад Тагиев

*Институт истории им.А.А.Бакиханова НАН Азербайджана
ведущий научный сотрудник, д-р фил. по ист., доцент
tagfu@rambler.ru*

Азербайджанский ученый Мирза Мухаммед Гейдар (Хайдар, Гайдар) ибн Хаджи Мирза Агаси (Акаси) Визиров (Вазиров) жил и творил в XIX веке в Дербенде.

Самым известным его творением является «Дарбанд-нāма-йи джадид» или «Китāб-и джадид мусаммā ба Дарбанд-нāма» – «Новое Дербенд-наме», или «Новая книга о Дербенте», а также неопубликованный труд о событиях в Азербайджане от смерти Надир-шаха до начала XIX века.

Визиров поддерживал отношения с известными современниками Мирза-Казем-беком, М.Ф.Ахундовым, А.А.Бакихановым, встречался с российским востоковедом И.Березиным, академик Х.Френ представлял «донесение» о его труде в Российскую Императорскую АН.

Исследователи отмечают Визирова как «незаслуженно забытого», жизнь и творчество которого до сих пор полностью не исследованы.

В литературе приводятся ошибочные сведения о датах рождения и смерти Визирова. Поводом для этого послужила работа Ениколопова, посвященная А.А.Бакиханову, где в том числе приводятся сведения о его современнике Визирове и выводится год его рождения – 1776.

Более достоверным представляется год его смерти, приводимый действительным членом-секретарем Дагестанского статистического комитета Е.Козубским в изданной им в 1906 году истории Дербента – 1880. Таким образом, становится ясно, что с годом рождения произошла путаница, объяснение же может быть различным. Оснований для недоверия данным Козубского, учитывая фундаментальность его труда и характер работы в этот же период, не имеется. Примечательно и то, что когда в 1897 г. проводилась первая всеобщая перепись населения Российской империи среди 11-ти счетчиков населения в Дербенте был некто по фамилии Визиров, с большой вероятностью родственник, у которого Козубский мог также, учитывая и общность службы, получать необходимые сведения для своего сочинения.

Мы можем установить и происхождение Визирова. На это указывают имя его родителя и собственно специфическая фамилия. В 30-40-х гг. XIX века первым министром (Садр-е Азамом) или же первым визирем Каджарского Ирана являлся Хаджи-Мирза-Агаси (Акаси) Иравани, сыгравший видную роль в истории этой страны. Согласно источнику, он был женат на дочери Фетх-Али-Шаха Каджара, сам являясь представителем племени Байат. Как известно, огузское племя Байат в различные периоды истории Азербайджана доминировало в Ираванском (нужно отметить, что один из списков истории Дербента Визирова (русский перевод) ныне находится в Ираване) и Дербендском регионах, с чем и должно быть связано появление Мирзы Мухаммед Гейдара Визирова среди сородичей в Дербенте. Об этом свидетельствуют и его слова из последней главы истории Дербента: «Некоторые Дербенд отделяют от Азербайджана и считают его Хазарским и Дагестанским городом. Некоторые историки считают его конечной границей Азербайджана».

СРЕДНЕВЕКОВЫЙ ГОРОД ШИРВАН (К ПОСТАНОВКЕ ПРОБЛЕМЫ ЛОКАЛИЗАЦИИ)

Эльмира Джафарова
*НАН Азербайджана Институт Археологии,
Этнографии и Антропологии, ведущий научный сотрудник
д-р фил. по ист., доцент
shirvan_baki@mail.ru*

Вопрос о локализации средневекового города Ширван, упомянутого в письменных источниках вызывает определенные суждения до настоящего времени. К сожалению, эти сведения так и не получили фактического подтверждения. В отечественной науке известно несколько версий его локализации. Согласно источникам, в Азербайджане Ширваном сначала называли город, затем область и даже страну. Во время нашествия хазарских войск Ширваном именовался довольно укрепленный город. Точное местонахождение города Ширвана четко не определено. В разные годы исследователи отождествляли его с руинами города Шабран. Однако, письменные источники IX-XIII вв., свидетельствуют, о том, что Ширван и Шабран два различных города. Были также предложены варианты локализации Ширвана на месте поселения Кенд-ери, недалеко от Шамахи. Археологические исследования опровергли эти данные, поскольку в IX-X вв. этот населенный пункт уже не существовал. Арабский путешественник Аль-Мугаддаси упоминает о расстоянии в три перехода между Шамахой и Ширваном. Также он сообщает, что «Ширван большой город на равнине. На базарной площади расположена мечеть – джаме (Джума мечеть). По территории города протекает река». До сих пор не все ясно о локализации средневекового городища Шехергях в Кюрдемире. Исследователи не раз возвращались к вопросу его локализации, но единой концепции так и не сложилось. Например, некоторые исследователи локализовали город Ширван на городище Шехергях. Шехергях характеризуют как городище с площадью 25-30 га. В плане оно прямоугольной формы и расположено на возвышенности. На территории городища сохранились остатки крепостной стены, жилых и хозяйственных построек, разрушенных в ходе многолетней распашки. Исследованиями определено, что расцвет Шехергяха приходится на XII – начало XIII в. На основании анализа письменных источников, местонахождения городища и атрибуции монет исследователи склоняются к версии о том, что это могут быть остатки города Ширван. Г.А. Джидди рассматривал Шехергях как поселение городского типа, которое было разрушено в XIII-XIV вв. в результате войны между золотордынскими ханами и ильханидами.

Вопросы локализации города Ширван нашли отражение и в работах З.М. Буниятова. З.М. Буниятов помещает город Ширван около Шабрана. Локализуя этот город недалеко от Сиязани, на городище Шаргях IX-XII вв. (территория Хызинского района). Некоторые исследователи считают, что эта территория полностью соответствует описанию средневековых путешественников. В историографии этот вопрос остается открытым. Новые материалы, богатый подъемный материал остатки различных строений и проведенные нами исследования позволяют еще раз вернуться к этой проблеме.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ОБСТАНОВКА НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ НАКАНУНЕ МОНГОЛЬСКОГО НАШЕСТВИЯ ПО ДАННЫМ МУСУЛЬМАНСКИХ ИСТОЧНИКОВ

Тимохин Д.М.

*ФГБУН Институт востоковедения РАН, к.и.н., с.н.с.
(Москва, Россия)*

В рамках данного доклада нам хотелось бы рассмотреть как мусульманские историки и географы описывали политическую обстановку в пределах Южного Кавказа накануне монгольского нашествия. Прежде всего, хотелось бы выяснить какие политические образования существовали на тот момент в пределах этого региона и как мусульманские авторы описывают взаимоотношения между ними. Подобная постановка вопроса позволит выяснить, прежде всего, причины успехов монгольского и хорезмийского вторжения в эти земли. Кроме того, понимание противоречий между различными политическими актёрами к началу 1220-х годов на Южном Кавказе могли иметь религиозную основу с учетом того, что помимо мусульманских правителей Ширвана и Азербайджана ключевую роль в регионе играет христианское Грузинское царство. Именно правители этой державы накануне монгольского нашествия ведут активную дипломатическую деятельность, а также проводят целый ряд военных кампаний, цель которых, прежде всего, присоединение региона, который мусульманские историки и географы по традиции называли ар-Ран. Значимость этих земель подчеркивает и тот факт, что именно в пределах ар-Рана уже в годы хорезмийского нашествия долгое время будет находиться административный и военный центр державы хорезмшаха Джалал ад-Дина Манкбурны.

Анализ политической обстановки на Южном Кавказе накануне монгольского нашествия позволит дать ответ на еще один важный вопрос: действительно ли территории этого региона были включены в состав Хорезмийской державы при 'Ала' ад-Дине Мухаммаде (1200 – 1220) или же подчинение ему региональных правителей Ширвана и Азербайджана носило чисто номинальный характер и внутри собственных владений они по-прежнему оставались вполне независимыми правителями. Ответ на этот вопрос важен, с одной стороны, для понимания того, что представляла собой сама Хорезмийская держава, а с другой стороны – позволит лучше понимать политические процессы, которые протекали в рамках Южного Кавказа накануне монгольского нашествия. В качестве наиболее яркого примера в данном случае нами будет выделена держава атабека Азербайджана, Узбека, чье номинальное подчинение хорезмийцам являлось, с нашей точки зрения, ответом на угрозу экспансии со стороны Грузинского царства. Подчиняясь хорезмшаху 'Ала' ад-Дину Мухаммаду, провозглашая хутбу на его имя и чеканя с его именем монеты, Узбек рассчитывал на защиту в случае новых вторжений грузинских войск на его территории. Однако монгольское нашествие и гибель Хорезмийской державы вынуждают этого правителя в одиночку противостоять угрозе со стороны Грузинского царства вплоть до 1225 года, когда уже хорезмшах Джалал ад-Дин Манкбурны фактически отстраняет Узбека от власти и начинает серию блестящих кампаний в отношении Грузии и других соседних регионов.

**ИСТОРИЧЕСКАЯ ХРОНИКА «ДЕРБЕНД-НАМЕ» НА ЯЗЫКАХ
НАРОДОВ МИРА (ПАМЯТИ ВЫДАЮЩЕГОСЯ ДАГЕСТАНСКОГО
ТЮРКОЛОГА ГАСАНА ОРАЗАЕВА (1947-2023))**

Милена Нуриевна Османова

*Старший научный сотрудник отдела востоковедения
Института истории, археологии и этнографии*

*Дагестанского федерального исследовательского центра РАН, к.и.н.
osmanova-milena@rambler.ru*

Дагестанская историческая хроника «Дербенд-наме», созданная жителем Эндирея Мухаммадом Аваби Акташи (кон. XVI – 1 пол. XVII в.), всегда привлекала пристальное внимание ученых – источниковедов, текстологов, лингвистов, историков. В настоящее время в мире зафиксировано около 60 списков рукописи, что свидетельствует о широком распространении сочинения как в оригинале, так и в переводах на разные языки. Самая пространный ее версия содержит текст о военно-политических событиях, происходивших на Северо-Восточном Кавказе уже после смерти автора, вплоть до середины XIX в. - переписчики дополняли списки произведения сведениями о более поздних событиях, расширяя, таким образом, хронологические рамки сочинения. С начала XVIII века списки «Дербенд-наме» стали поступать в известные библиотеки Петербурга, Москвы, Парижа, Берлина, Геттингена, Кракова и других городов. Есть сведения о списках «Дербенд-наме» в Стамбуле, Тегеране, Тебризе, Ашхабаде, Баку, Закаталах, Махачкале, Каспийске, Дербенте, а также во многих частных книжных коллекциях жителей Дагестана. До середины XX века в научном мире не были известны списки «Дербенд-наме», написанные на горских дагестанских языках, и среди исследователей бытовало мнение, что сочинение существует только на арабском, персидском и тюркских языках.

В науке существуют различные версии относительно того, на каком языке первоначально было создано «Дербенд-наме» - на тюркском, фарси или арабском языке. Т. Байер, Ю. Клапрот считали, что оно было создано на тюркском языке, В. Бартольд — на фарси, М. Алиханов-Аварский и М.-С. Саидов — на арабском. Большой вклад в дело изучения хроники «Дербенд-наме» внесли наши дагестанские коллеги-востоковеды А.Р. Шихсаидов, М.-С. Д. Саидов, П.М. Алибекова, А.Н. Козлова, А.А. Исаев, А.К. Аликберов, Д.М. Маламагомедов.

В 2018 г. наш ныне покойный коллега, известный дагестанский тюрколог Г.М.-Р. Оразаев, также считавший, что «Дербенд-наме» первоначально было написано на тюркском языке, осуществил масштабный проект – собрал воедино списки сочинения «Дербенд-наме» на всех языках, на которых оно известно в настоящее время. Таким образом, в одном издании были сосредоточены тексты хроники на 14 языках мира: 4 европейских (включая русский язык), 4-х восточных, 6-ти языках народов Дагестана. К сожалению, для Г.М.-Р. Оразаева остался недоступным латинский перевод хроники, осуществленный сподвижником Петра I молдавским господарем Дмитрием Кантемиром, хранящийся в фонде № 784 архива Азиатского музея Российской академии наук (ныне Институт восточных рукописей РАН). В данном проекте посчастливилось участвовать и мне: я осуществляла подготовку к изданию перевода на английский язык М.А. Казембека (1802-1870), сделанный им в 1839 г. в казанский период его научно-педагогической деятельности и изданный позже, в 1851 г., в типографии Императорской академии наук.

Находки списков сочинения «Дербенд-наме» на языках народов Дагестана, их изучение и публикация, анализ содержащихся в хронике сведений помогли переосмыслить и конкретизировать некоторые вопросы духовной жизни региона. В настоящее время эти сведения широко используются в научных трудах, посвященных разным аспектам истории народов

Восточного Кавказа. Научное издание [*Мухаммад Аваби Акташи. «Дербенд-наме»: тексты на языках народов мира и комментарии*] /Составитель и автор предисловия Г.М.-Р. Оразаев. Махачкала, Издательский дом «Дагестан», 2018. - 496 с.] получило высокую оценку ученых-историков, текстологов, литературоведов, а также стало великолепным подарком для всех любителей истории родного края.

О ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТРАКТАТАХ, ХРАНЯЩИХСЯ В РУКОПИСНЫХ ФОНДАХ УЗБЕКИСТАНА

Малика Анваровна Насырова

*Oriental университет. Проректор по делам науки и инновации,
кан. филол. наук, доцент.
Узбекистан, Ташкент
m.nosirova2005@mail.ru*

Как известно, в эпоху средневековья в Центральной Азии был широко распространён арабский язык, как метаязык научной литературы. Трансляция ислама, как конфессионально-культурного компонента общественной жизни того времени, способствовала зарождению арабоязычной научно-лингвистической и учебной литературы в регионе.

На протяжении нескольких веков создавались фундаментальные труды – таких как «ал-Муфассал фи санъати-л-иъраб» – «Обстоятельная (книга) по искусству флексии», «Мукаддамату-л-адаб» – «Введение в науку адаб», «Асасу-л-балагати – Основы красноречия», «Ал-Унмузж фи-н-нахв - Образцы по грамматике», «Ал-Муфид фи-т-тасриф – Полезное по морфологии» Махмуда аз-Замахшари (1075-1144), «Ал-Мисбах фи-н-нахв - Светильник в грамматике» Насра Мутарризи (1144-..), «Ал-Иклид– «Ключ (к тайнам науки о языке)» Умара ал-Жанди (ум. в 700/ 1301г.), «Китабу сихри-л-иъраб – “Книга о волшебстве флексии», «Ал-Иъжаб фи илими-л-иъраб – “Восхитительная (книга) о науке флексии» Мухаммада ал-Харезми (555/1160–617/1220), «Мукаддама ад-Дарири» Хамидуддина Дарири (ум.в 1267г.), «Тасриф-л-афъал – Спряжение глаголов» Мухаммада ал-Муъиззи и т.д.

В настоящее время многочисленные манускрипты сочинений этих авторов хранятся в рукописном фонде института востоковедения Академии Наук Республики Узбекистан имени Абу Рейхана Беруни.

Шесть редких рукописей произведения «Муфассал» хранятся в фонде вышеуказанного института. Рукопись произведения под номером 11459, датированная 744/1343 г., была переписана Кутбиддином Широzi почерком насх. Общий объем рукописи составляет 155 страниц. Второй экземпляр произведения, номер рукописи 3697, состоит из 335 страниц и представляет собой полную версию книги, переписанную (скопированную) в 768/1367 г. Следующая рукопись, хранящая под номером 5198 дефектна. В состав рукописи произведения, хранящиеся под номером 3272 входят сразу две рукописи «Муфассала». Рукопись была написана Хусейном ибн Хаджи Рази в 822/1419 году. В фонде также имеется три экземпляра книги под номерами 5198, 5675 и 8972. В этом фонде также есть два литографических экземпляра произведения «Муфассал».

В том же фонде хранятся семь рукописи (№10455; № 12018; № 10461; № 12214; № 12147; №11743; №10326) «Тасриф ал- афъал» Мухаммада аль-Муъиззи. В международной исламской Академии Узбекистана имеется свой рукописный фонд - «Манбалар хазинаси», где хранятся 15 рукописей (№ 33; №34; №40; №124; №157; №176; №1780; №220; №226; №237; №243; №247; №391; №394; №395) этого произведения. Из них рукописи под номером 124, 220 и 243 являются полными. Рукопись, под номером 243, является самым ранним среди остальных и была переписана почерком насталык в 1770 году.

Изучение этих манускриптов позволит восполнить существующий пробел в изучении арабской лингвистической и научной традиции на примере Центральной Азии.

СВЕДЕНИЯ АНТИЧНЫХ АВТОРОВ О СЕВЕРНЫХ ПРЕДЕЛАХ АТРОПАТЕНЫ В ПОСЛЕДНЕЙ ЧЕТВЕРТИ III – СЕРЕДИНЕ II ВЕКА ДО Н.Э.

Рауф Меликов

*Ведущий научный сотрудник Института истории им. А.А.Бакиханова
Национальной Академии наук Азербайджана, к.и.н.
raufmalikov@list.ru*

По данным Полибия, в 20-е годы III в. до н.э. владения атропатенского царя Артабазана простирались от Каспийского моря до верховьев реки Риони, т.е. включали части Армении и Иберии. Сообщение Полибия подтверждается тем, что среднемидийская (атропатенская) культура в той или иной степени оказала влияние на её соседей.

По данным Страбона, мидяне (атропатенцы) оказали большое влияние на армян. “Марские [т.е. мидийские] селения” на востоке от Агрыдага (Арарат) упоминаются средневековыми армянскими авторами. Среди армянской знати этого периода было немало атропатенцев по рождению, существовали брачные связи между атропатенской и армянской элитой. В древнеармянском языке зафиксировано определённое количество заимствований из среднемидийского (атропатенского) языка.

О мидийской гегемонии в областях исторической Грузии свидетельствуют данные Полибия и грузинских источников. Язык одной из версий армазской билингвы II в.н.э., обнаруженной в Мцхете, исследователи считают мидийским. В одном из преданий, сохранившихся в грузинских источниках, древнегрузинское государство именуется “Ариан-Картли”, т.е. “арианской” Грузией. По данным Страбона, оседлое население Иберии “одевается помидийски”. По “Картлис цховреба”, III в. до н.э. в Иберии был временем засилья “персидских” элементов, под которыми надо понимать только мидян Атропатены. Нам известны иранские имена иберийских царей.

Таким образом, следы влияния атропатенской культуры заметны в Армении и Иберии.

Возникшие в 160 г. до н.э. два армянских царства вели захватническую политику в отношении соседей. Страбон пишет: “Армению, в прежние времена бывшую маленькой страной, увеличили войны Артаксия и Зариадрия... Они расширили свои владения, отрезав часть земель у окружающих народов. У мидян [атропатенцев] они отняли Каспиану, Фавниту и Басоропеду”.

Область Каспиана, в античное время расположенная в низовьях рек Куры и Аракса и примыкавшая к юго-западному побережью Каспийского моря, соответствует средневековому Пайтакарану.

По мнению некоторых исследователей, область Фавниту (Фавена) соответствовала средневековому Сюнику (совр. Зангезур). Фавниту следует локализовать на территории Зангезура от района Грузии Гардабани и Мингячевира на севере до Нахчывана на юге. Подобная локализация Фавнитиды подтверждает сообщение Полибия о владениях Артабазана в верховьях Риони.

Полагают, что область Басоропеда соответствовала средневековой области Парспатуник, которая была частью провинции Васпуракан. В I–IV веках часть этой территории именовалась Мардпетакан и возглавлял её мардпет – глава маров, т.е. мидян-атропатенцев. С этим связано предположение, что первоначально эта территория была наследственным владением правителей Атропатены. Область Басоропеду можно локализовать на территории современной Нахчыванской АР, а также на правом берегу Аракса (в зоне Гарадага до города Маранд), включая приурмийские территории.

SOME ASPECTS OF THE DIPLOMATIC GIFT EXCHANGES BETWEEN THE SAFAVID AND MUGHAL EMPIRES

Ahmad Guliyev

*Leading Research Fellow, at the A.A.Bakikhanov Institute of History,
Azerbaijan National Academy of Sciences, PhD., Assoc.Prof.
ahmadguliyev@yahoo.com*

Throughout the sixteenth and seventeenth centuries, these two powerful Islamic dynasties forged a remarkable history of dynastic interaction. Despite occasional outbursts of hostility, Mughal-Safavid relations were mostly marked by concord and appreciation of each other's vital interests.

Over the past two decades, the diplomatic history discipline has undergone a significant transformation. A methodologically renewed history of diplomacy has turned to social and cultural-historical perspectives of diplomacy, which had been largely neglected in the past.

Gifts, integral to early modern diplomacy, were commonly exchanged between the Safavids and the Mughals. The exchange of gifts, an important aspect of the Safavid and Mughal political systems, is a key to understanding the nature and scope of diplomatic interactions between these two powers.

Despite some advancement in recent decades, no attempts have been made to study in a systematic way the cultural and political meanings of gifts, and the connections between gifts and identities in diplomatic gift exchanges of the Safavids with the Mughals.

This paper aims to explore material dimension of the Safavid-Mughal diplomatic encounters. We will particularly explore the varied meanings attached to diplomatic gifts in the Safavid and Mughal court cultures. What kinds of political and cultural meanings did the Safavids apply to these gifts, and how were they received and interpreted by the Mughal court? Attention will also be paid to the ways in which they were perceived by the Mughals in comparison with objects brought from Europe or Ottoman court. We will also focus on the elements of diplomatic ceremonies related with presentation of the diplomatic gifts and the cultural role of ambassadors in Safavid - Mughal diplomatic communication. Symbolic significance of numbers in diplomatic gift exchanges between these two powers will also be examined. To what extent and in what ways did the numbers carry importance in the Safavid-Mughal material encounters? This paper emanates from a research project entitled "Gifts without borders: Material and symbolic dimensions of Safavid-Mughal diplomacy" funded by the Gerda Henkel Foundation.

ABDULLAH NAXÇIVANININ “ŞƏRH MƏSABİH ƏS-SÜNNƏ” ƏSƏRİNİN BAKI NÜSXƏSİ

Rübabə Şirinova

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

f.ü.f.d., dosent

rubaba.sirinova@mail.ru

XII əsrdə yaşamış hədisşünas alimlərdən biri olan, Hüseyn bin Məsud bin Muhəmməd İmam Bağavi, Xorasanda Herat ilə Mərvə şəhərləri arasında yerləşən Bağ kəndində 436/1044-cü ildə anadan olmuşdur. İmam Bağavi hədis, fiqh, təfsir və tarix mövzularında bir çox əsərlər yazmışdır. Onun hədis elminə aid yazdığı əsər “Məsabih əs-sünnə” adlanır. Katib Çələbi (1067 / 1677) “Kəşf əz-Zunun” adlı bibliografik əsərində “Məsabih əs-sünnə” haqqında məlumat verərək yazır ki: “Yığma mahiyyətində yazılan əsərlərin ən gözəli Bəğavinin “Məsabih” adlı əsəridir. Çünki onun tərtibi çox gözəldir. Hədislər yerli yerində yığılmışdır. Bir başqası hər hansı bir babın yerini dəyişdirməyə çalışsa Bəğavidən daha uyğun bir yerə qoymazdı” deyərək əsəri tərifləyir. Sonra isə qeyd edir ki, bu əsərə 40 – a yaxın şərhlər, haşiyələr, təliqlər, tərcümələr yazmışdır. Şərh yazanlar içində Azərbaycanlı alimlərin olduğunu qeyd edərək, onlardan Əbu Abdullah İsmail bin Məhəmməd bin İsmail bin Əbd əl-Malik bin Ömər Əşrəf ət-Tibrizi, Yahya bin Əli bin Məhəmməd bin əl-Hüseyn bin Bistami əş-Şeybani əl-Xətib ət-Təbrizi (Əbu Zəkəriyyə), Şəmsəddin Məhəmməd bin Müzəffər əl-Xalxali, Abdullah İbn Əhməd Zeyn Naxçıvani, Cəmaləddin Yusif bin İbrahim əl-Ərdəbili, Şeyx Əbul Nəcib Abdulqahir bin Abdullah əs-Suhraverdi, Abduləziz bin Məhəmməd bin Abduləziz əl-Əbhərinə göstərir.

Zeyn əl-Ərəbi Əbu əl-Mali Əli bin Abdullah bin Əhməd əl-Naxçıvani əl-Misri (758/1356) hədis alimi olub, Zeyn əl-Ərəbi adı ilə məşhur olmuşdur. Nisbəsindən aydın olur ki, o Naxçıvanda anadan olmuş, sonra isə Misirdə yaşamışdır. Zeyn əl-Ərəbi əl-Naxçıvani bir sıra əsərlərə şərh yazmışdır: İbn Sinanın “Qamun fit-Tibb”inə, “Şərh kulliyat əl-qanun fi əl-Tibb”, Zəməxşərinin “ən-Numuzuc fin Nəf”inə, “Şərh əl-Numuzəc lil-Zəməxşəri”, Bəğavinin “Məsabih əs-Sünnə”sinə, “Şərh məsabih əs-Sünnə” adlandırmışdır. Naxçıvanının “Şərh məsabih əs-Sünnə” əsərinin dünya kitabxanalarında, muzeylərində və əlyazma xəzinələrində onlarla nüsxələri qorunub saxlanır. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda “Şərh məsabih əs-Sünnə” əsərinin D – 883 şifri altında mühafizə olunan bir nüsxəsini ilkin olaraq aşkarlamışıq. Əsər qara mürəkkəblə nəsx xətti ilə Şərq istehsalı olan ağ ahərlənmiş kağıza yazılıb. Əsərdə kitablar, bablar qırmızı mürəkkəblə nisbətən iri xətlə verilib. “Şərh məsabih əs-Sünnə” əsəri iki cildən ibarətdir; birinci cild “Kitəb əl-İman” ilə başlayır – “Kitəb əl-Həcc” ilə bitir (6a -150a). İkinci cild isə “Kitəb əl-Biyu” ilə başlayıb – “Kitəb - əl-Mənakis” ilə bitir (150a-378b). Mətnin kənarlarında şərhlər, haşiyələr yazılmışdır. Əlyazmada Orta əsr mətnşünaslığında tətbiq olunan şərti işarələrdən istifadə olunub. Əlyazma mətnşünas alim Əbdülqəni Nuxəvi Xalisəqarızadənin kitabxanasındandır. 1a vərəqində Əbdülqəninin qeydləri və bu qeydləri 1288/1871-ci ildə yazdığı qeyd olunub. Cildi tünd qəhvəyi rəngli dəridir. Əsər h.883/m.1479-cu il tarixində katib Əvəz bin Xəvacə əl-Qarahasari tərəfindən köçürülmüşdür.

OSMANLI ARXIV SƏNƏDLƏRİNDƏ “AZƏRBAYCAN” TOPONİMİ

Zülfüyyə Vəliyeva Önlən

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqişnaslıq İnstitutu,

Türkiyə tarixi və iqtisadiyyatı şöbəsi

böyük elmi işçi, t.ü.f.d.

veliyevaz@gmail.com

“Azərbaycan” adının tarixi mənbələrdə hansı dövrdən etibarən və hansı formalarda istifadə olunması tədqiqatçılar və ictimaiyyət tərəfindən həmişə maraqla qarşılanmış aktual bir məsələ olmuşdur. Osmanlı arxiv materiallarında “Azərbaycan” toponimi müxtəlif siyasi və ictimai hadisələr səbəbi ilə tez-tez istifadə olunmuşdur. Ümumiyyətlə, qeyd etməliyik ki, Osmanlı təhrir dəftərləri, diplomatik yazışmalar və s. toponim tədqiqatları baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Həmin arxiv materiallarının bir çoxu yerli və xarici araşdırmaçılar tərəfindən transliterasiya və tərcümə edilmiş olsa da, onlar arasında hələ də tədqiq edilməyi gözləyən bir sıra sənəd də mövcuddur.

Qarabağ və erməni probleminin tarixi köklərini araşdırmaq məqsədilə Osmanlı arxiv sənədləri əsasında apardığımız tədqiqatlar prosesində həm Şimali, həm də Cənubi Azərbaycan regionuna aid çoxsaylı tarixi toponim diqqətimizi çəkmişdir. Məhz bu səbəblə 2019-cu ildən “Osmanlı diplomatik yazışmalarında Azərbaycan toponimləri” adlı geniş araşdırma hazırlamağa başladıq. Əldə etdiyimiz məlumatlar əsasında demək olar ki, Azərbaycanın bir çox əhəmiyyətli şəhərləri – Təbriz, Gəncə, Şirvan, Bakı, Salmas, Urmiya, Naxçıvan və s., geostratejik mövqeyə sahib əraziləri haqqında Osmanlı sənədlərində xeyli məlumat öz əksini tapmışdır. Ticari və siyasi mərkəzlər kimi diqqəti çəkən həmin şəhərlərin Osmanlı dövləti zamanındakı inzibati quruluşu, iqtisadi münasibətləri və istehsal olunan məhsulları və s. haqqında da arxiv sənədlərində çox sayda maraqlı məlumat yer alır.

“Azərbaycan” toponiminin Osmanlı diplomatik yazışmalarında hansı dövrdən etibarən və hansı formalarda istifadə olunması isə xüsusi maraq cəlb edir. Belə ki, topladığımız Osmanlı arxiv materialları əsasında demək olar ki, “Azərbaycan” adı ilk dəfə 1593-cü ilə aid sənəddə istifadə olunmuşdur. Həmin arxiv sənədində – Gəncə və Qarabağın icmal təhrir dəftərinin dibaçəsində (girişində) “Şirvan və Gürcüstan vilayətləri və bütün Azərbaycan ölkəsi (məmalik-i Azərbaycan)” ifadəsi keçir. Qeyd olunmuş dövrdən 1920-ci ilə qədər olan arxiv sənədlərində Azərbaycan toponimi tez-tez, müxtəlif hadisələr səbəbilə və müxtəlif söz birləşmələri ilə qarşımıza çıxır. Bunlar aşağıdakılardır: Azərbaycan əhalisi, Azərbaycan əsgərləri, Azərbaycan Dərşaadət Müməssili-Siyasiliyi, Azərbaycan xanları, Azərbaycan hüdudu, Azərbaycan hökuməti, Azərbaycan İrəni, Azərbaycan erməniləri, Azərbaycan İslam ordusu, Azərbaycan kargüzəri, Azərbaycan pulu, Azərbaycan sərdarı, Azərbaycan üzəması, Azərbaycanlı üsəra, azərbaycanlılar və s.

Tarixi toponim araşdırmaları coğrafiyamızda varlığını davam etdirən və ya unudulmuş tarixi adların ortaya çıxarılması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Ölkə adının tədqiqi isə yalnız toponimik araşdırma baxımından deyil, həm də yurdumuzun yüz illik siyasi tarixi açısından dəyərli bir məsələdir. Belə ki, “Azərbaycan” toponiminin tarixi mənbələrdə müxtəlif formalarda geniş miqyasda istifadəsinin təsbiti 1918-ci ildə onun siyasi bir varlıq kimi – “Azərbaycan Cümhuriyyəti” adı ilə ortaya çıxmasının tarixi əsaslarını izah edir.

AZƏRBAYCANIN ERKƏN ORTA ƏSRLƏR TARİXİNƏ DAİR MƏNBƏLƏR

Aytac Şirəliyeva

BDU Ərəb filologiyası kafedrasının müəllimi,

t.ü.f.d.

aytajshiraliyeva@gmail.com

Azərbaycanın təbii şəraitinin rəngarəngliyi, əlverişli iqlim və Xəzər dənizi ta qədimdən müəlliflərin və səyahətçilərin diqqətini cəlb edib. Yazılı mənbələrdə, Azərbaycanın istehsal olunan məhsulların müxtəlifliyi və zənginliyi ilə yanaşı, nadir və onun sərhədlərindən kənarında belə yüksək tələbat duyulan neft və ipəyi ilə məşhur olması qeyd olunur. Azərbaycan coğrafi ərazisinə, təbii sərvətlərinin zənginliyinə və əlverişli iqliminə görə dünyanın bir çox ölkələri ilə karvan yolları, o cümlədən, Yaponiyadan Çin ərazisini aşaraq, Hindistandan, Mərkəzi Asiyadan, Qafqazdan, Ərəbistandan Avropaya qədər qurudan və dənizdən keçən məşhur İpək, ədviyyat və ətriyyat yolları vasitəsi ilə əlaqəli idi.

Bundan əlavə III-VII əsrlərdə Azərbaycan Ön Asiyanın Qafqazda maraqları olan üç nəhəng hərbi-siyasi gücünün – Bizansın, Sasanilərin və Xəzər xaqanlığının maraq dairəsində idi. Onların hər biri bu Qafqaz ölkəsinin hərbi-strateji durumunu və ticari-iqtisadi imkanlarını öz hərbi və digər maraqları üçün istifadə etməyə çalışırdı. Sasanilərlə Azərbaycan arasında qarşılıqlı əlaqələrin formasından biri də, şahənşahların məqsədyönlü köçürmə siyasəti idi. Bunun nəticəsi olaraq Azərbaycan ərazilərində, xüsusilə də Deyləm, Gilan və Mazandaranda İran tayfaları yaşamağa başladı. Onlara vergilərin ödənişində xüsusi imtiyazlar, ən yaxşı torpaqlar verilir, əvəzində isə tabe olunmuş ərazilərdə imperiyanın hakimiyyətini möhkəmləndirməyi tələb edirdilər. Azərbaycanda istismar olunan təbəqənin iqtisadi, sosial, siyasi və dini zülmə məruz qalması, dəfələrlə sənətkarların, ustaların, əkinçilərin və şəhər əhalisinin hakim dairəyə qarşı çıxışlarına səbəb oldu.

Xilafətin yaranması, ərəb dövlətinin ortaya çıxması və ərəb fəthləri ərəblərlə sasanilərin müharibəsini qaçılmaz etdi və bu hərbi əməliyyatlar da həmçinin, Azərbaycan ərazisində baş verirdi. VII əsrin ortalarından etibarən Azərbaycanın tarixi Xilafət və islam dünyasının tarixi ilə çox bağlıdır.

Ərəb fəthləri ərəfəsində Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatının təhlilində Z.M.Bünyadovun əsərlərinin böyük əhəmiyyəti vardır. O, Azərbaycan Atropatena və Albaniya dövlətlərində baş vermiş siyasi hadisələri çoxsaylı mənbələr əsasında təhlil etmiş, dövrün tarixi hadisələrinə obyektiv qiymət vermişdir.

Dövrün tədqiqi zamanı Azərbaycanda baş vermiş siyasi və ictimai-iqtisadi hadisələri, şəhərlər haqqında ərəb mənbələrinin verdiyi məlumatları araşdıraraq dövrün konkret mənzərəsini təhlil etmiş N.M.Vəlixanlının əsərlərinə, pəhləvidilli kitablardan biri olan “Dastan-e Bəhram Çubin” əsərinə müraciət olunur.

Firdovsinin “Şahnamə” poeması dövrün dəyərli farsdilli qaynaqlarından biridir. Müəllif X əsrə qədərki tarixçilərin əsərlərindən də istifadə edərək Sasani dövlətinin tarixini, baş vermiş siyasi hadisələri, qonşu dövlətlərlə münasibətləri poetik şəkildə təsvir etmişdir.

Ərəbdilli mənbələrdə də həm Azərbaycanın islamaqədərki tarixi, həm də islam dövrünün siyasi, dini, ictimai-iqtisadi tarixi geniş şəkildə təsvir olunmuşdur. Ət-Təbərinin, Əl-Bəlazurinin, Əl-Yaqubinin, İbn Xordadbehin, Yaqut Əl-Həməvinin əsərləri bu sıradadır.

Əbu Mənsur əs-Sə`əlibinin “Ğurar əxbar muluk əl-furs va siyarihim” əsəri Azərbaycan tarixinin erkən orta əsrlər dövrünün tədqiq olunmasında çox əhəmiyyətli mənbələrdən biridir. Ərəbdilli mənbələr sırasına aid olan bu əsərdə Azərbaycan Atropatena və Albaniya dövlətlərinin ictimai, siyasi, iqtisadi, dini-ideoloji həyatı, onların qonşu dövlətlərlə münasibətləri haqqında maraqlı məlumatlar vardır. Azərbaycanın erkən orta əsrlər tarixinin bir çox tərəflərini bu məlumatlar əsasında dolğun şəkildə öyrənmək mümkündür.

ƏL-MƏSUDİNİN "KİTAB ƏT-TƏNBİH VA ƏL-İŞRAF" ƏSƏRİNDƏ İSTİFADƏ ETDİYİ MƏNBƏLƏR

Nüşabə Bayramlı

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun
Ərəb ölkələrinin tarixi və iqtisadiyyatı şöbəsinin
aparıcı elmi işçisi, t.ü.f.d.
nusaba.bayramli@gmail.com*

Orta əsrlər islam tarixinin görkəmli nümayəndəsi "müsəlmanların Herodotu" olaraq tərif edilən Əbu əl-Həsən əl-Məsudi (öl.h. 343/956) müxtəlif elmlərə dair 40-a yaxın əsər yazsa da, onlardan ancaq "Muruc əz-zəhəb və məadin əl-cauhər" və "Kitab ət-Tənbih va-l-İşraf" adlı iki kitabı günümüzə qədər gəlib çatmışdır.

Ərəb ədəbiyyatının ilk tarixi-coğrafi mənbələrindən biri sayılan "Kitab ət-Tənbih va-l-İşraf" əsərini yazarkən müəllif çoxsaylı dünya səyahətlərində gördüyü, öyrəndiyi məlumatlarla yanaşı, ona qədər yazılmış ərəb mənbələrindən, eləcə də hələ Əməvilər dövründən başlayaraq Abbasilər xilafəti zamanında geniş vüsət almış yunan, fars, suryani, hind dillərindən ərəbcəyə çevrilmiş əsərlərdən də istifadə etmişdir.

Əl-Məsudi "ət-Tənbih va əl-İşraf", eləcə də digər əsərlərini yazarkən özündən əvvəl yazıb-yaratmış 85 müsəlman tarixçidən bəhs etmişdir. Əl-Məsudi istinad etdiyi bir çox tarixçilərin adlarını qeyd etmiş, hətta onların yazdıqları əsərlərə tənqidi yanaşaraq, müəyyən izah və şərhlər vermişdir. O özündən əvvəl yaşamış tarixçilərdən Vəhb ibn Münəbbih (öl.h.110/728), İbn əl-Kəlbi (öl.204/818), əl-Heysəm bin ət-Tai (öl.h.206/820) ət-Təbəri (h.310/922) və başqalarının adlarını zikr edir.

Ancaq bunların içərisində ət-Təbəri ("Tarix əl-mülük..") və əl-Bəlazuri ("Futuh əl-Buldən") əsas olmaqla on mühüm ərəb mənbəsindən daha çox istifadə etdiyini qeyd edir.

Çox maraqlı bir cəhət də qeyd olunmalıdır ki, əl-Məsudi "ət-Tənbih va-l-İşraf" əsərinə yazdığı müqəddimədə bundan əvvəllər özünün yazdığı kitablarına istinad etdiyini və bir növ burada onların xülasəsini verdiyini göstərir.

İslam tarixi ədəbiyyatında hadisələri illərə görə deyil, mövzularına görə qələmə almaqda ilk ərəb tarixçisi sayılan əl-Məsudinin geniş əhatəli elmi yaradıcılığı sonrakı nəsillər üçün əvəzsiz bir mənbə rolunu oynamışdır.

Orta əsrlər müsəlman intibah tarixinin "qızıl dövrünün" böyük tarixçisi sayılan əl-Məsudinin "ət-Tənbih va əl-İşraf" əsəri islam tarixinin ən mühüm mənbələrindən biri olaraq əsərdə haqqında bəhs edilən ölkə və xalqların etnoqrafiya, elm, mədəniyyət, ədəbiyyat, siyasət, iqtisadiyyat və s. sahələrdəki vəziyyəti barədə zəngin məlumat mənbəyidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əl-Məsudinin bu əsərində Azərbaycan və qonşu ölkələr haqqında da qiymətli məlumatlar yer alır.

AZƏRBAYCANIN XIII-XIV YÜZİLLİKLƏR TARİXİ TÜRKDİLLİ QAYNAQLARDA (ÜMUMİ DƏYƏRLƏNDİRMƏ)

Bayram Quliyev

Xəzər Universiteti

Tarix və Arxeologiya Departamenti, t.ü.f.d.

bayram.guliyev@khazar.org

XIII-XIV yüzilliklərdə Azərbaycan ərazisində mövcud olan dövlətlər zəifləmiş, moğol yürüşləri baş vermiş, ardından da mərkəzi Azərbaycan olan Elxanlı ulusu qurulmuşdur. Bu cür mürəkkəb tarixi proseslər bir çox tarixi qaynaqlar işığında öyrənilmişdir ki, bunlardan bir qrupu da türkdilli qaynaqlardır. Heç şübhəsiz ki, bu yöndə araşdırma aparan hər kəs türkdilli qaynaqların böyük bir qismindən yararlanmışdır. Lakin bu qaynaqlara ümumi yanaşma və təsnifləndirmə indiyə qədər gerçəkləşdirilməmişdir. Xatırlatmaq istərdik ki, mövcud araşdırmada bütün türkdilli qaynaqlar əks olunmasa da bəzi mənbələr ilk dəfədir ki buraya daxil edilmişdir.

Türkdilli qaynaqlar əsasən iki qrupa bölünür: a) Anadoluda yazılan türkdilli qaynaqlar; b) Türküstanda yazılan türkdilli qaynaqlar;

Anadoluda yazılan qaynaqların əksəriyyəti Osmanlı qaynaqlarıdır. Osmanlıca yazılmış əsərlərə diqqət yetirərsək bu əsərlərin böyük bir qisminin ərəb tarixi qaynaqlarının təsiri ilə yazıldığını gözlənləmək olar. Bunlara nümunə olaraq Behiştî Əhməd Çələbinin “Tarixi-Behiştî”, Mehmed Solaqzadənin “Solaqzadə tarixi”, Mehmed Kəşrinin “Kitabı-Cahannüma”, Xoca Səadəddin Əfəndinin “Tacüt-təvarix” və digər əsərləri göstərmək mümkündür. Osmanlıca yazılmış əsərlərin çoxu bu qəbildən olan əsərlərdir. Bu əsərlərdə XIII yüzillik haqqında birbaşa məlumat verilməsə də bəzi məqamlarda Çingiz xan neqativ formada xatırlanır. Lakin Osmanlının yarandığı bir dövrdə Elxanlı – Səlcuqlu münasibətləri bu əsərdə əks olunarkən bir az yumşalmanın baş verdiyini görmək mümkündür.

Anadoluda yazılmış əsərlərin bir qismi isə əsasən ərəb tarix yazıçılığının təsirinə düşməmişdir. Bu növ qaynaqlara nümunə olaraq Yazıçızadə Əlinin “Təvarixi-Ali Səlcuq” və Seyid Mehmed Rzanın “Əs-səbbüs-səyyar fil-əxabri-mülkit-Tatar” və başqa əsərləri göstərmək olar. Bu əsərlərdə Oğuz xan və onun oğulları Moğol və Tatar haqqında məlumat ilə birlikdə Moğol imperiyası, Çingiz xanın oğlanlarının yaratdığı dövlətlər haqqında məlumatları da tapmaq mümkündür.

Osmanlı qaynaqları içərisində sadəcə birinin – Gelibolulu Mustafa Əlinin “Kühül-əxbar” əsəri tamamilə fərqlənir. Dörd kitabdan ibarət əsrin üçüncü kitabı (müəllif “rükn” adlandırır) Moğol və Türk tarixinə həsr olunur. Burada həm Moğolların, həm də Türklərin yaratdığı dövlətlər haqqında geniş məlumat əldə etmək olar. Əsərin dördüncü kitabı isə tamamilə Osmanlı tarixinə həsr olunmuşdur. Bu kitabda demək olar ki, Moğollardan bəhs olunmur.

İkinci qrup türkdilli qaynaqları əsasən Türküstanda yaradılmışdır. Bu əsərlər tamamilə Moğol dönəmi və Elxanlı dövləti zamanını başqa bir bucaqdan görməyimizi səbəb olur. Bu əsərlərdə Moğol yürüşləri bir çox hallarda fəth kimi qiymətləndirilir. Bu əsərlərə misal olaraq Əbulqazi Bahadur xanın “Şəcərəyi-Türk”, Şah Abbas oğlu Seyfəddin Əksikəndinin “Məcmələt-təvarix”, Anonim “Təvarixi-qozidəyi-nüsrənamə”, Ötəmiş Hacınin “Çingiz-namə” və başqa əsərləri göstərmək olar.

XIII-XIV yüzilliklər tarixinin öyrənərkən türkdilli qaynaqlar həm hadisələrə fərqli mövqedən baxmamıza, həm də tarixi şəxsiyyətlərin adının düzgün transkripsiyaya edilməsinə imkan verir.

HƏMDULLAH MUSTOVFI QƏZVİNİN “NÜZHƏT ƏL-QULUB” ƏSƏRİNDƏ XIII-XIV ƏSRLƏR AZƏRBAYCANIN ETNOKONFESSİONAL TARİXİNƏ AİD BƏZİ QEYDLƏR

Nurlan Nəsirov

Xəzər Universiteti

Tarix və Arxeologiya Departamenti, t.ü.f.d.

nurlan.nasirov@khazar.org

XIII -XIV əsrlər Azərbaycanın sosial-iqtisadi və siyasi həyatında mürəkkəb dövrlərdən biridir. Bu dövrdə moğol-türk tayfalarının Orta Şərqi coğrafiyasına nüfuz etməsi Azərbaycanda da etnik və dini proseslərə təsirsiz ötüşmədi. Dövrə aid önəmli tarixi və coğrafi məlumatları özündə ehtiva edən, moğol-türk və islam tarixinin önəmli qaynaqlarından biri, məşhur salnaməçi Həmdullah Mustovfi Qəzvinin “Nüzhət əl-Qulub” əsəridir. Ortaçağ Şərqi tarixinə aid önəmli məxəzlərdən hesab olunan “Nüzhət əl-Qulub” əsərində moğol istilaları sonrası Azərbaycanın müxtəlif şəhərləri təsvir olunarkən əhalinin etnik və dini, məzhəbi inanc sisteminə aid də bəzi məlumatlara rast gəlmək mümkündür. Xüsusilə, moğol-türk tayfalarının Azərbaycana axınları və bunun etnik, dini həyata təsiri haqqında müəllifin epizodik amma xüsusi elmi dəyəri olan məlumatları öz unikalılığı ilə diqqəti cəlb edir. Müəllif İlxanlıların inzibati-ərazi bölgüsünə əsaslanaraq tarixi Azərbaycan coğrafiyasını Azərbaycan, Arran və Muğan başlığı altında vilayətlərin ayrı-ayrı şəhərlərinin təbii-coğrafi sistemi (sərhədləri, hansı coğrafi koordinatlarda yerləşməsi, tümən adlı inzibati vahid üzrə dövlət xəzinəsinə daxil olan gəlirlərin miqdarı və s) və əhalinin əsas məşğulliyəti haqqında təfəssilatlı məlumatlar verir. Bununla yanaşı onun həm özündən əvvəlki ərəb coğrafiyaşünas müəlliflərdən, həm də öz dövründə müxtəlif Azərbaycan şəhərlərinin (Təbriz, Ərdəbil, Marağa, Sərab, Xoy və s) əhalisinin irqi və fiziki təsviri, eləcə də, bu şəhərlərdə əhalinin dini inancları (xüsusilə islam məzhəbləri) haqqında təsbitləri olduqca elmi dəyəri olan unikal məlumatlardır. Tədqiqatlar zamanı bəlli olur ki, Moğollar zamanında Azərbaycanın əksər şəhərlərində olan əhalinin etnik tərkibi türklərdən ibarət olmuş və dini məzhəbləri isə daha çox əhli-sünnə təşkil etmişdir. Bununla yanaşı, müxtəlif şəhərlərdə az sayda digər dini konfessiyalara mənsub, xüsusilə xristian etiqaadlı insanlar da yaşamışlar. Araşdırmanın əsas məqsədi “Nüzhət əl-Qulubda” olan məlumatları tədqiqata cəlb etmək, bu tarixi bilgiləri digər qaynaqlarda olan məlumatlarla qarşılıqlı şəkildə müqayisə və təhlil edərək tarixi gerçəkləri aşkar etməkdir.

ТАМИЛОВЕДЕНИЕ В УЗБЕКИСТАНЕ: ИСТОРИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Мактуба Махаматжановна Муртазаходжаева

Ташкентский государственный университет востоковедения,

старший преподаватель

Ташкент, Узбекистан

said_lola@mail.ru

Школа индологии в Узбекистане имеет 75-летнюю историю. В этой школе есть свои принципы и ориентиры. Нынешняя кафедра под названием «Языки Южной и Юго-Восточной Азии» была основана в 1947 году. Основателями отдела стали специалисты из Москвы и Санкт-Петербурга, такие как кандидат филологических наук В.С.Москалёв и И.Д.Серебряков. Основная задача кафедры – подготовка специалистов по языкам хинди и урду, которые считаются наиболее влиятельными живыми языками Индии и Пакистана.

В данной статье рассматривается история внедрения тамилологии в Узбекистане и его современные перспективы. Хотя вышеупомянутое отделение имеет 75-летнюю историю, тамилология, как особая область, сформировалась в последние годы прошлого века. Понятие тамильского языка и литературы является новинкой в узбекско-индийском исследовании. Этот объект научно поддерживается представителями российской школы индологии, в том числе А.М. Мерварт, С.Г. Рудином, Н.В. Гуровым, М.С. Андроновым, Ю.Я. Глазовым, В.А.Макаренко, А.М. Пятигорским, Л.В. Бычихиной. А.М. Дубянским опубликован ряд научных статей и монографий. Покойный профессор Азод Нариддинович Шоматов основал тамилологию в узбекско-индийском учении. Под руководством профессора О.Шоматова в рамках спецкурсовой работы, дипломной работы изучались обычаи, танцы тамильского народа, специфика тамильского языка, в том числе сравнительная фонетика тамильского языка и хинди, филологическая сущность «Камбарамаяна»⁶. С 1995 по 1997 год тамильский язык преподавался как факультативный предмет. По кадровым требованиям эта работа не подошла. Но тамильская филология изучается как источник научных исследований по двум направлениям. Сегодня научный сотрудник университета Камола Эргашева занимается научной работой по грамматике тамильского языка в рамках докторской диссертации. Опубликованы научные статьи по грамматике тамильского языка. Крупным прорывом в этой области стало издание двуязычного словаря⁷.

Тамильскую литературу, особенно тамильские романы, изучает Мактуба Муртазаходжаева. В результате научных исследований тамильской литературы опубликовано более 15 статей о творчестве Чиннаппы Бхарати – представителя современной тамильской прозы. Также были предприняты попытки перевести примеры тамильской литературы. Узбекский читатель имеет возможность познакомиться с романом тамильского писателя Чиннаппы Бхарати «Павлаи», который был издан на узбекском языке.⁸

Вывод. В этом направлении ведутся научно-методические исследования, но объектов для проведения научных исследований еще недостаточно.

⁶ Филологические значения эпоса «Камбарамаянам». «Шарк машъали («Маяк Востока»)), ТГУВ, выпуск 3, 2020 год, стр. 68-78

⁷ К. Эргашева «Узбекско-тамильский словарь», «Тамильско-узбекский словарь» Ташкент, 2014 г.

⁸ «Жахон адабиёти» («Мировая литература»), 2015 год, 1-2 издание

URARTU MIXİ YAZILI MƏNBƏLƏRİNDƏ QƏRBİ AZƏRBAYCAN ƏRAZİSİNDƏ ETİUHİ ÖLKƏSİ (^{KUR}ETİUHİ/Nİ) HAQQINDA MƏLUMATLAR

Ramin Əlizadə

*AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun
Qədim dövr tarixi şöbəsinin böyük elmi işçisi
tarixiramin@gmail.com*

E.ə. IX-VII əsrlərdə Azərbaycan ərazisində yaşamış qədim tayfalar, güclü hərbi-siyasi ittifaqlar, həmçinin yerli dövlətlər haqqında Urartu mixi yazılı mənbələrində məlumatlara rast gəlmək olar. E.ə. IX əsrin son rübündən etibarən Urartu hökmdarlarının şimal-şərqə doğru – Qərbi Azərbaycan (müasir Ermənistan) ərazisinə işğalçı və talançı hücumları başlandı. Urartu hücumları Assuriya ekspansiyasının Mesopotamiyadan şimala doğru genişlənməsi nəticəsində baş vermişdi. Assuriya ordusu Urartu qalalarının bir qismini ələ keçirib dağıtdıqdan sonra Urartu şimal-şərqdə assurların hücum təhlükəsindən uzaqda yeni hərbi-siyasi mərkəz axtarışındaydı. Qərbi Azərbaycan ərazisi məhz bu səbəbdən Urartu hücumlarının gücləndiyi bölgəyə çevrilmişdi.

Urartu mixi yazılı kitabələri Azərbaycanın həm şimalında, həm də cənubunda yaşayan qədim tayfalar haqqında məlumatların əks olunduğu mənbələr olub, antik yunan və Roma müəlliflərinin əsərləri meydana çıxanadək ilk sinxron mənbələr hesab olunur. Araz çayından şimalda və cənubda yerləşən tarixi Azərbaycan torpaqlarında baş vermiş hadisələrdən eyni vaxtda bəhs edən mənbələr sinxron mənbələr adlanır. Urartu hökmdarı İşpuininin oğlu Minua ilə birlikdə hakimiyyətdə olduqları dövrdə Van gölü sahilində Tuşpa qalasının yerləşdiyi qayalıqlarda həkk edilmiş mixi yazılı kitabələrdə Qərbi Azərbaycan ərazisindən Etiuhi ölkəsi kimi bəhs edilmişdir. Urartu mənbələrində Etiuhi ölkəsi (^{KUR}Etiuhi/ni-^{KUR}ebani/KUR-ni)) ilə yanaşı etiuhilər (^{KUR}etiuhini{e}li), yəni Etiuhi ölkəsinin sakinlərindən də bəhs edilir. Etiuhilərdən daha erkən Urartu mətnində – İşpuininin oğlu Minua ilə birlikdə hakimiyyətdə olduğu dövrə aid kitabədə bəhs edilməsi xüsusilə önəmlidir.

Etiuhi ölkəsi qərbdə Sarıqamışdan (Qars), şərqdə Göyçə gölünün qərb sahillərinə qədər, cənubda isə Orta Araz hövzəsinədək əraziləri əhatə edirdi. Urartu mənbələrində bu ölkənin adına Uduri-Etiuhi tayfalarının ölkəsi kimi də rast gəlinir. Qərbi Azərbaycan ərazisində ən güclü tayfa ittifaqı yaradan etiuhilələrin bir hissəsi Urartu hücumları nəticəsində yaşadıkları torpaqları tərk edərək şərqə doğru axın etmişdir. Məlumdur ki, Qafqaz Albaniyasının Kürdən cənubdakı vilayətlərindən biri Uti adlanırdı. Bu vilayətin adının qədim Etiuhi əhalisinin şərqə köçündən sonra meydana gəldiyini söyləmək olar. Qeyd edək ki, antik yunan və Roma müəlliflərinin əsərlərində Qarabağın düzən hissəsi Uti vilayəti kimi xatırlanır.

Beləliklə, Urartu mixi yazılı mənbələrindən məlum olur ki, Qərbi Azərbaycan ərazisində urartuluların şimal-şərq istiqamətində hücumlarına qarşı ciddi müqavimət göstərən yerli dövlət Etiuhi olmuşdur. Etiuhi Qərbi Azərbaycan ərazisində meydana gəlmiş ilk dövlətdir. Erkən Urartu mənbələrində Etiuhi ölkəsinin bir yox, bir neçə hökmdar tərəfindən idarə olunması haqqında məlumatların verilməsi burada mərkəzləşdirilmiş dövlətin formalaşması prosesinin yadelli hücumlarının gücləndiyi dövrdə tədricən baş verdiyini göstərir.

МЕЖПЛЕМЕННОЙ ФАКТОР В ПЕРВОЙ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЕ В ХАЛИФАТЕ

Вели Жаля

*Институт Востоковедения им. акад. З.М.Буниятова НАНА,
научный сотрудник,
jalya_vl@mail.ru*

Основные причины сражения Джамаль (656 г.), Сиффинского сражения (657 г.) и битвы при Нахраване (658 г.), периода правления Али ибн Абу Талиба нужно искать в процессах, происходящих при жизни пророка Мухаммеда. Ещё до пророка Мухаммеда соперничество за влияние и главенство в управлении хаджем и другими важными позициями между курейшитскими племенами Бану Хашим и Бану Умеййа оказало влияние на последующие события. Поэтому племена Умеййа, не уверовав Мухаммеду, стали его основными противниками. Принятие ими веры после завоевания Мекки носило вынужденный характер. Кроме того столкновения происходящие между мусульманами и идолопоклонниками и в особенности убийство Али ибн Абу Талибом на поле боя глав племени Умеййа стало причиной обид и разочарований со стороны их потомков. Назначение сыновей одного из основных представителей Омеййадов Абу Сафьяна наместником Сирии после покорения Мекки во время правления второго халифа Омара приблизило к власти бывших противников ислама. Основным шагом в этом направлении было завладение Османом ибн Афваном тронном третьего халифа. Несмотря на то, что Осман ибн Афван был одним из первых представителей Омеййадов принявших ислам, привлечение им других представителей этой династии к государственным кругам способствовало укреплению их позиций. Убийство Османа ибн Афвана со стороны мятежников привело к враждебности наместника Сирии Муавии по отношению к следующему халифу Али ибн Абу Талибу. Переход к наступлению Муавии после неудачной битвы Джамаль привел к усилению недовольства в центре халифата. Поэтому продолжавшаяся несколько дней битва при Сиффине вошла в историю как вторая внутренняя война в халифате. Несмотря на успешное продвижение армии Али ибн Абу Талиба выступление вперёд сторонников Муавии со страницами Корана, нанизанными на копья, привело к замешательству среди воинствующих сторон. В это время внутри армии выступавшей со стороны Ирака произошел раскол недовольной группы Нахраванских шейхов.

Можно сказать, что каждая из битв, произошедших в период правления Али ибн Абу Талиба стала причиной последующей. Однако основной причиной происходящих событий было учинение препятствий в переходе наследства пророка Мухаммеда его потомкам. Это стало основной целью Омеййадов, впоследствии ставших правящей династией региона. После правления Али ибн Абу Талиба они достигли своей цели.

MENANDRIN “TARIX” ƏSƏRİ GÖYTÜRK VƏ AVAR XAQANLIĞININ TARIXİNƏ MƏNBƏ KİMİ ƏHƏMİYYƏTİ

Könül Allahverdi

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun

dissertantı

allahverdi.konul@gmail.com

Bizans tarixçisi Menandrın “Tarix” əsəri günümüzədək gəlib çatmış hissələri 558-ci ildən 582-ci ilədək olan hadisələri təsvir edir. Onun Bizansın Sasani imperiyası, Göytürk və Avar xaqanlığına qarşı apardığı siyasi və hərbi mübarizəsi haqqında verdiyi məlumatların əvəzsiz dəyəri vardır. Hətta Bizans və bu dövlətlər arasında aparılan sülh danışıqlarını da təsvir etmişdir.

Göytürk xaqanlığı ilə ilk tanışlıq 568-ci ildə II Yustinin (520-578) hakimiyyəti dövründə xaqanlığın səfirini Maniaxın Konstantinopol sarayına gəlməsi ilə olmuşdur. Səfirin bura gəlişinin səbəbi xaqanlıq ilə Bizans arasında Sasani dövlətinə qarşı ittifaq yaratmaq idi. Diqqəti çəkən məqam səfir Maniaxın İstəmi yabqu adından «skif» dilində məktub gətirməsidir. Bu sonralar bir çox tədqiqatçıların da diqqətini çəkmişdir. Ümumiyyətlə, Bizans tarixçiləri hunları, antik tarixçilər kimi «skif» də adlandırırdılar. Bizanslılar hun-türk xalqlarının dilinə, adət-ənənəsi ilə yaxından tanış idilər. Mövcud olduqları müddət ərzində daim türk xalqları ilə mübarizə aparmalı olmuşdular.

Menandr Göytürklərin hökmdarı kimi təsvir etdiyi Dizavulun tarixçilər İstəmi Bahadır yabqu olduğunu artıq sübut etmişdir. O, Göytürk xaqanlığının 551-ci ildə əsasını qoymuş Bumın xaqanın kiçik qardaşı 552-ci ildən 576-cı ilədək ölkənin qərb hissəsinin idarə etmişdir. Məhz İstəmi yabqunun siyasi fəaliyyəti nəticəsində İpək yolu xaqanlığın nəzərəti altına keçmişdir.

Bizans sonradan öz səfiri Zimarxı Göytürk xaqanlığına göndərmişdi. Zimarxın səyahəti müddətində gördükləri hər şey Menandrın əsərində qeyd edilmişdir. Bu məlumatlar türklərin VI əsrdə yüksək mədəniyyətə malik olduqlarını sübut edən əvəzsiz mənbədir. Bizansın türklərlə əlaqə yaratmaq istəkləri imperator Tiberiyn dövründə də olmuşdur. Lakin artıq türklərin Bizansın əsl üzünü gördüklərini və onlarla ittifaq yaratmaq istəmədikləri göstərilir. Belə ki, Göytürk dövlətinə tabe olmaq istəməyən avarlar Avropaya köç etmiş və Bizans üçün təhlükə olmağa başlamışdılar. Burdan irəli gələrək Bizans onlarla müttəfiq olmağa cəhd etmişdi. Bu Göytürk xaqanlığına məlum olduğunda Bizans səfiri xaqanlıqda pis qarşılanmışdır.

Menandrın əsəri Avar xaqanlığının yaranması, Bizansla münaqişələrini öyrənmək baxımdan da əhəmiyyətli qaynaq hesab edilir. Əsərdən bizə avarların hun xalqlarından biri olduğunu və Göytürk dövlətinə tabe olmaq istəmədikləri üçün Avropaya köç etdikləri məlum olur.

Avarların Bizansa qarşı siyasəti öz dəyişkənliyi ilə seçilirdi. Bizanslıların özləri də digər xalqlarla avarlar arasında ədavət yaratmağa, avarların Bizansa təsir gücünü zəiflətməyə çalışırdılar. Avar xaqanı Bayanı dəfələrlə hiylə ilə qalib gəlməyə səy göstərən Bizans buna müvəffəq ola bilmədikləri üçün onu riyakar, yalançı və sair adlandırırdılar. Menandrın və digər müəlliflərin verdikləri məlumata əsasən qərara gəlmək olar ki, türk xalqlarının yaratdıqları dövlətlər VI əsrdə Bizans və Sasani imperiyaları üçün əsl təhlükə mənbəyi idi.

QƏDİM ŞƏRQDƏ ŞƏHƏRSALMA MƏDƏNİYYƏTİNİN FORMALAŞMASI

Selcan Həşimova

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu

Qədim dövr tarixi şöbəsi, kiçik elmi işçi

hasimovaselcan@gmail.com

E.ə. III minilliyin əvvəlindən başlayaraq, Misir istisna olmaqla, siyasi-iqtisadi əhəmiyyətli şəhərlərin müdafiə səddi ilə təmin olunması dövlətlərin prioritet vəzifəsinə çevrilmişdir. Dairəvi və ya düzbucaqlı formalı müdafiə divarlarının hündürlüyü və qalınlığı şəhərin əhəmiyyətindən və hücumda dayanıqlığından, giriş darvazalarının monumentallığı şəhərin iqtisadi qüdrətindən xəbər verirdi. Mesopotamiyanın cənubunda müdafiə divarı ilə əhatələnmiş ilk yaşayış məntəqəsi Uruk olmuşdur. E.ə. 2800-cü ildə (I Erkən sülalələr dövrü) burada xarici və daxili qala divarları mövcud idi. Babilistanda ən möhtəşəm müdafiə səddi I Navuxodonosorun zamanında (e.ə. 1126-1105-ci illər) Sippar və Opis şəhərləri arasında inşa olunmuşdur, onun perimetri 150 km təşkil edirdi. Antik dövrün yunan müəllifi Ksenofont “Anabazis” əsərində bu möhtəşəm tikilini “Midiya səddi” adlandırmış, onun bişmiş kərpicdən inşa edildiyini, eninin 8 m, hündürlüyünün 10 m olduğunu bildirmişdir. E.ə. I minillikdə Babil şəhəri ikiqat müdafiə divarı ilə əhatələnmişdir.

Urbanizasiya prosesinin birinci mərhələsində şəhərin müdafiə divarı ilə əhatələnməsi vacib şərt olmamışdır. Məsələn, Narmerin şifer-plitəsindəki təsvirlərdən görünür ki, Misirin Yuxarı və Aşağı hissələrinin birləşdirilməsi ərafəsində (e.ə. IV minilliyin sonu) Nilin deltasında qala divarlarına bənzər müdafiə səddi olan şəhərlər (Memfis, Abidos, Tin, Buxan) mövcud olmuşdur. Misirin ilk möhkəmləndirilmiş paytaxt şəhəri I Amenemhet tərəfindən təqribən e.ə. 2000-ci ildə Memfisin yaxınlığında salınmışdır.

Urbanizasiya proseslərinin normal gedişi müharibə, təbii fəlakət və siyasi əhəmiyyətini itirməsi səbəbindən pozula bilərdi.

a) Xarici müdaxilələr şəhərlərin infrastrukturuna ağır zərbə vururdu. Məsələn, Kiçik Asiyada e.ə. III minillikdə mövcud olmuş 10 ən iri yaşayış məskənində aparılan arxeoloji qazıntılarda yanğın nəticəsində dağıntıların olduğu təsdiqini tapıb.

b) Şəhərlərin gündəlik həyatına, hətta aqibətinə ekoloji amillər təsir göstərirdi. Məsələn, e.ə. XVI-XII əsrlərdə Babilistan şəhərlərinin siyasi böhran keçirməsi ilə Diyala çayının öz məcrasını dəyişməsi eyni vaxta təsadüf etmişdir. Bu amillər nəticəsində Diyala hövzəsində oturaq məskənlərin sayının kəskin dərəcədə azalması müşahidə olunur. Cənubi Mesopotamiya Əhəməni imperiyasının tərkibinə qatıldıqdan sonra (e.ə. 539-cu il) yaşayış məntəqələrinin sayı tədricən artaraq 33-dən 57-ə yüksəlmiş və hər birinin sahəsi 75-100 hektaradək artmışdır. Bu artım iqtisadi yüksəlişə səbəb olduğundan Babil əyaləti Əhəməni imperiyasının ən çox gəlir gətirən bölgəsinə çevrilmişdir.

c) Urbanizasiya prosesi bölgənin qabaqcıl şəhərinin siyasi əhəmiyyətini itirməsi ilə pozula bilərdi. Məsələn, Selevk Nikator e.ə. 305-ci ildə öz adına şəhər (Bağdaddan 25 km cənubda indiki Təll-Ömər) salandan sonra Babil birdəfəlik əhəmiyyətini itirmişdir.

Azərbaycanın qədim yaşayış məntəqələrinin və şəhərlərinin meydana gəlmə səbəbləri ümumən Ön Asiyanın analoji məskənləri ilə eynilik təşkil etsə də, inkişaf modelinə görə fərqlənirdi.

“SƏLCUQNAMƏ”LƏR ŞƏDDADİLƏR DÖVLƏTİNİN TARİXİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ ÜÇÜN MƏNBƏ KİMİ

Arzu Bəbirova

*AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu,
doktorant
bebirovaarzu@gmail.com*

Azərbaycan ərazisində yaranan Şəddadilər dövlətinin dövrünə nəzər salsaq, bu dövrün qaynaqları içərisində məlumat baxımdan ən kəsad olan farsdilli qaynaqlardır. “Səlcuqnamə”lər də bu tip qaynaqlardan biridir. Sadəcə Yazıcıoğlu Əli “Səlcuqnamə”si xaric (əsər türk dilindədir), demək olar ki, bütün “Səlcuqnamə”lər fars dilində yazılmışdır.

Bu dövlətin tarixinin ilkin dövrlərinə dair tarixi mənbələrin sayı çoxluq təşkil etsə də, Şəddadilərin Gəncə mərkəzli son dövrlərinə dair mənbələr azlıq təşkil edir. Bu boşluğu əsasən Şəddadilər ilə birbaşa münasibətləri olan və Böyük Səlcuqlu imperatorluğunun tarixinin əsas mənbələrindən hesab olunan “Səlcuqnamə”lər doldurur. Zahirəddin Nişapurinin “Səlcuqnamə”, Əhməd bin Mahmudun “Səlcuqnamə”, Yazıcıoğlu Əlinin “Təvarixi-Ali Səlcuq”, Anonim “Səlcuqnamə”, İbn Bibi əl-Hüseyn bin Məhəmməd bin Əli əl-Cəfəri ər-Ruqadinin “Əl-Əvamirül-əlaiyyə və fil-ümumirül-Aliyyə”, digər adı ilə “Səlcuqnamə” əsəri, Məhəmməd bin Əli bin Süleyman ər-Ravəndinin “Rahətüs-südur və ayətüs-sürur” əsəri bu qəbildən hesab olunur.

Ümumi nəzər yetirsək, bu əsərlərin hamısında siyasi proseslərlə ilə birlikdə Gəncə şəhəri və bu şəhər haqqında məlumatlar əks olunmuşdur. Burada təsvir olunan Şəddadilər Böyük Səlcuqlu imperatorluğunun tərkibindədir, lakin yarımüstəqil əmirlik kimi də fəaliyyət göstərir. Demək olar ki, bütün “Səlcuqnamə” tipli əsərlərdə II Fəzl ibn Şavur (1067-1073) və III Fəzl ibn Fəzl (1073-1088) dövrlərində siyasi proseslər müəyyən ölçüdə əks olunmuşdur.

Zahirəddin Nişapurinin “Səlcuqnamə”sində Gəncə artıq Böyük Səlcuqlu imperatorluğunun bir parçası kimi təsvir olunur və Şəddadilər hökmdarlarından heç birinin adı çəkilmir. Əhməd bin Mahmudun “Səlcuqnamə” əsərində II Fəzl ibn Şavur (1067-1073) dövrü geniş şəkildə əks olunmuşdur. O, II Fəzli, Gəncə və ətraf ərazilərin onun nəzarətində olduğunu, həmçinin heç kəsə tabe olmadığını vurğulayır. Gəncə Şəddadilərinin Böyük Səlcuqlu imperatorluğuna birləşdirilməsini aydın bir şəkildə ifadə edir. Qaynaqdan aydın şəkildə bəlli olur ki, bu proses yumşaq şəkildə və problemsiz həyata keçirilmişdir. Yazıcıoğlu Əlinin “Təvarixi-Ali Səlcuq” əsərində Gəncə Sultan I Məlikşahın dövründə (1072–1092) xatırlanır. Bu zaman Gəncə Şəddadilərin mərkəzi olmaqdan çıxmış, Ani əmirlik mərkəzi kimi fəaliyyət göstərirdi. Buna bənzər tarixi proseslər İbn Bibi əl-Hüseyn bin Məhəmməd bin Əli əl-Cəfəri ər-Ruqadinin “Əl-Əvamirül-əlaiyyə və fil-ümumirül-Aliyyə” əsərində də əks olunmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, sadəcə Şəddadilər dövləti deyil, X – XII əsrlər Azərbaycan tarixinin bir çox dövrlərinə dair problemlərin təhlili və aydınlanması zamanı “Səlcuqnamə”lər önəmli bir yerdə dayanır. Onların verdiyi məlumatlar əksər hallarda digər qaynaqlarda ya az əks olunur, ya da heç əks olunmur.

QUTİLƏRİN MESOPOTAMIYA İLƏ ƏLAQƏLƏRİNİN ARAŞDIRILMASINDA “UTUHEQALIN POEMASI” DAŞ KİTABƏSİ MƏNBƏ KİMİ

Səxavət Əmrahov

*AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun
Qədim dövr tarixi şöbəsinin böyük laborantı
sexavetemrahov@gmail.com*

E.ə. III minilliyin II yarısında Azərbaycanın cənubunda öz dövlətlərini yaratmış Qutilər artıq qonşu Mesopotamiya dövlətləri ilə əlaqə saxlamağa başlamışdılar. Əsasən köçəri həyat tərzini yaşayan qutilər intensiv olaraq Mesopotamiyanın ərazisinə nüfuz etməyə başlamışdılar. E.ə 2155-ci ildə Akkad dövlətini məğlub edən qutilər burada öz hökmranlıqlarını qurdular və təxminən 150 il Mesopotamiyanın cənubunda hakimiyyətlərini sürdürdülər.

Qutilərin Mesopotamiyada ağalığına dair yazılı materialların qıtlığı bu dövr barədə yalnız onlara qarşı nifrət ruhunda yazılmış daş kitabələrədən məlumat alma məcburiyyəti yaradır. Bu kitabələrədən biri də “Utuheqalın poeması” da adlandırdığımız Utuheqalın şərəfinə qoyulmuş qələbə stelasıdır. 3 nüsxədən ibarət olan bu abidə e.ə II minilliyin əvvəllərinə - Babil dövrünə aiddir. Kitabənin İsin xanədanlığı dövründə hazırlanmış nüsxəsi 1912-ci ildən etibarən Luvr Muzeyində saxlanılır.

Kitabə Utu-Henqalın qutilər, xüsusilə də onların hökmdarı Tiriqan üzərində qələbəsini təsvir etmişdir. Kitabədə qutilər “dağların zəhərli ilanı, tanrıların düşməni, Şumerin dövlətçiliyini dağlara aparan, Şumeri ədavətlə dolduran, əri arvadından, uşaqları valideynlərindən ayıran, düşmənçiliyə və zorakılığa rəvac verən xalq kimi nəzərdə tutulur. Şumer şəhərləri ilə bağlı olan misralarda qutilərin əsir aldıklarını və öldürmədiklərini, onları öz ölkələrinə apardıklarını bildirməsindən aydın olur ki, qutilərin şəhər mədəniyyəti mövcud olmuşdur. Lakin əsir Quti şəhərlərində taleyi ilə bağlı heç bir məlumat yoxdur.

“Utuheqalın poemasına” görə məğlub olduğunu görən Quti çarı Tirikanın Utuheqala sülh üçün öz sərkərdələri Ur-Ninaz və Nabi-Enlili sülh təklifi ilə elçi göndərdiyini, lakin bu təklifin qəbul edilmədiyini və elçilərin həbsə atdırıldığı bildirilir. Adlarının şumer və akkad mənşəli olması səbəbilə tarixçilər tərəfindən bu sərkərdələrin Quti ordusuna başçılıq edən yerli nümayəndələr olduğu fikrini irəli sürülür. Eposda onların qonşulara başçılıq etməsi ilə əlaqədar heç bir məlumat yoxdur. Haqlı olaraq zənn edilir ki, belə bir vəziyyətdə Tirikan ordusunu yerli sərkərdələrə əmanət edə bilməzdi.

Tirikanın Utuheqalın üstün olduğunu görünəcə ailəsi ilə birgə qaçmağa cəhd etdiyi, ancaq yaxalandığı haqda məlumat verilsə də sonrakı aqibətləri haqqında məlumat verilməmişdir. Kitabədə yalnız “Utuheqal onu ayaqlarının dibində yatırdı və ayağını boynuna qoydu” deyərək məlumat vermişdir.

ÇAĞDAŞ TÜRKİYƏ TARİXŞÜNASLIĞINDA “ŞƏRQİN SONUNCU İMPERATORU” NUN ŞƏXSİYYƏTİ

Səbinə Aliyeva
Bakı Dövlət Universiteti
sabinalyeva@mail.ru

Nadir şah Əfşar nəinki yaşadığı dövrdə, həmçinin müasir dövrdə də həm vətən, həm Avropa, həm də Türkiyə tarixçilərinin diqqət mərkəzində olub və olmağa davam edir. Çünki Nadir şah uçurumun bir addımlığında olan Azərbaycan Səfəvilər dövlətini Osmanlının, Rusiyanın və əfqanların əlindən xilas etmiş, dövlətin itirilmiş qüdrətini bərpa etmişdi. Daha sonra isə II Təhmasibi taxtdan edirib, öz əlləri ilə taxta çıxartdığı azyaşlı Şah III Abbası da taxtdan endirib, 1736-cı ildə dövlətin varlığına son qoydu. Mənsub olduğu tayfanın adı ilə Əfşar imperatorluğunun əsasını qoyan Nadir şah Əfşar uğurlu müharibələrinə, islahatlarına görə “Şərqi sonuncu imperatoru” adlandırılmışdı.

Nadir şah Əfşarın şəxsiyyəti ilə bağlı Türkiyə tarixşünaslığında Yılmaz Karadeniz “İran tarixi (1700-1925)”, İsmayıl Hakkı Uzunçarşılı “Osmanlı tarixi”, Abdurrahman Ateş “Nadir Şah Döneminde Osmanlı-İran siyasi ilişkileri (1720-1747)”, Uğur Kurtaran “Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754)”, Uğur Kurtaran “Yeni Kaynakların ışığında Sultan I Mahmud dönemi Osmanlı-İran ilişkileri (1731-1747)”, Umut Kırcı “Nadir Şah dönemi Afşarlı Tarihinin Ana Kaynakları”, Alper Yıldırım “I. Mahmud devri Osmanlı-İran siyasi ilişkileri” əsərlərinə müraciət edə bilərik.

Nadir şah Əfşarın şəxsiyyətini 2 dövrə ayıra bilərik: 1. Sərkərdəlik dövrü; 2. Şahlıq dövrü. Türkiyə tarixşünaslığında Nadir şah Əfşarın cəsur, qorxusuz, igid, mərd, stratejik bir şəxsiyyət olduğu göstərilmişdir. Yuxarıda adlarını göstərdiyimiz əsərlərin hər birinə ayrı-ayrı baxdıqda görürük ki, demək olar, Nadirin şəxsiyyəti haqqında fikirlər üst-üstə düşür. Onun 24 Oğuz boyunun 6-sı olan Əfşar tayfasına mənsub olduğu, kiçik yaşlarında atasını itirməsi, anası və qardaşı ilə 18 yaşında özbəklərin Xorasana yürüşü nəticəsində əsir düşməsi, 4 il sonra əsirlikdən qaçması, əvvəl Baba Əlinin daha sonra Şah II Təhmasibin yanında fəaliyyət göstərməsi və ən nəhayət, Əfşar şahı olması haqqında geniş məlumatlar öz əksini tapmışdı. Əsərlərin hər birində oxşar və eyni zamanda yanlış olan bir fikir var ki, bu da Azərbaycan Səfəvilər dövləti kimi Əfşar imperiyasının da türk deyil, İran dövləti adlandırılmasıdır. Həmçinin Nadir şah Əfşar da türk hökmdar kimi deyil, İran taxtında əyləşmiş iranlı hökmdar kimi araşdırılmışdır. Bu səhv düşüncənin səbəbi olaraq coğrafi ərazi məsələsini misal göstərə bilərik. Lakin, bizim fikrimizcə, bunun səbəbi Osmanlı dövlətinin özündən başqa heç bir dövlətin türk, müsəlman dövləti olmasını qəbul edə bilməməsindən irəli gəlir.

MÜASİR ŞƏRQ

ÖLKƏLƏRİNİN İCTİMAİ VƏ SİYASİ PROSESLƏRİ

ЗНАЧЕНИЕ ПОБЕДЫ АЗЕРБАЙДЖАНА В ФОРМИРОВАНИИ ТЮРКСКОГО ПОЛЮСА В МИРОВОЙ ПОЛИТИКЕ

Лала Ахмедова

*Институт востоковедения им. акад. З.М.Бунятова,
отдел стран Центральной Азии,
д-р филол. наук, профессор
lala-axmedova@mail.ru*

Современный миропорядок всё более стремительно приобретает полицентричную структуру, в которую динамично вписался тюркский мир. Страны тюркского полюса: Турция, Азербайджан, Туркменистан, Узбекистан, Казахстан, Кыргызстан - в совокупности занимают 13-е место в мире по уровню ВВП и имеют демографический ресурс в 60 млн. молодого населения. На основе общей этничности и общего географического пространства формирование тюркского полюса в геополитической структуре мира за последние тридцать лет прошло путь от гуманитарной организации ТЮРКСОЙ до межгосударственного политического союза Организации тюркских государств. Созданный механизм ОТГ поддерживает ее структуру с упором на политико-дипломатический трек.

Политическая и военная поддержка Азербайджана Турецкой Республикой стала особо значимым стимулом к укреплению тюркского единства. Азербайджан на всех этапах независимого развития развивал военное сотрудничество с Турцией и последовательно адаптировал турецкую модель армии для строительства отечественных вооруженных сил. Победа Азербайджана во Второй Карабахской войне изменила баланс сил в Каспийско-Черноморском регионе в пользу тюркского полюса. Развивая через Турцию свое геополитическое присутствие в Восточном Средиземноморье, Азербайджан усиливает свое влияние и за пределами Каспийско-Черноморского региона. В результате победы во Второй Карабахской войне стратегическое значение Азербайджана и его широкая транспортная включенность в глобальном масштабе были укреплены. Турция является ключевым государством для Евросоюза и развитие этих отношений может в значительной степени стабилизировать баланс сил в Каспийско-Черноморском регионе. В среднесрочной перспективе баланс сил в Каспийско-Черноморском регионе изменится в сторону продвижения интересов стратегического союза Азербайджана и Турции.

Стратегическое сотрудничество Азербайджана и Турции в политической, военной, экономической и культурно-образовательной сферах создали «горизонтальную» геополитическую ось тюркского полюса.

Военно-стратегический союз Азербайджана и Турции, утвержденный Шушинской Декларацией, открыл путь к укреплению оборонного сотрудничества государств тюркского полюса. В ноябре 2022 в турецком городе Испарта впервые прошли военные учения ОТГ. Развивается сотрудничество между органами по управлению чрезвычайными ситуациями стран-членов ОТГ. Впервые прошли совместные учения МЧС тюркских государств «Баку 2023».

Усилению геополитического влияния стран тюркского полюса способствовала Транскаспийская инициатива Турции по прокладке Восточно-Западного Срединного Коридора. В

геополитическом аспекте Срединный коридор позволяет союзу Азербайджана и Турции проводить реалполитику разумного балансирования между антагонистическими центрами мировой политики.

В результате Победы открылся путь к восстановлению прямых коммуникаций в транзите энергоресурсов и развитии международных транспортных коммуникаций Азербайджана и Турции по историческому Зангезурскому коридору. Гарантии взаимопомощи в оборонной сфере Азербайджана и Турции закономерно распространяются и на обеспечение безопасности Зангезурского коридора. Расстояние между Турцией и Азербайджаном через Зангезурский коридор сократится до 38 километров, что позволит провинциям Турции на границах Кавказа стать экономически сильнее. Зангезурский коридор важен для тюркского полюса как новый транзитный хаб с модернизированной инфраструктурой.

NAKİ BEY ŞEYHZAMANLI'NIN (KEYKURUN) HATIRATI IŞIĞINDA XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA KUZEY AZERBAJYAN'NIN SİYASİ DURUMU

Prof. Dr. Cavid Qasimov

*Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü öğretim üyesi
cavidahmedoglu@gmail.com*

Tufan Altunöz

*Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Öğrencisi
tufanaltunoz2112@gmail.com*

Naki Bey Şeyhzamanlı (Keykurun) Bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasında çok önemli hizmetlerde bulunmuş aydınlardan biridir. Doğma büyüme Gence'li olan Naki Bey Şeyhzamanlı ilk siyasi faaliyetine de bu şehirde başlamış ve 1905'de Ahmet Ağaoğlu (Ağayev) tarafından kurulan Difai Partisi'nin üyesi olmuştur. Ahmet Ağaoğlu'nun Azerbaycan'dan ayrılmasından sonra ise Nasip Bey Yusufbeyli'nin başkanı olduğu Türk Ademi Merkeziet Partisi'nin en aktif üyesi olmuştur. Naki Bey Şeyhzamanlı, 1917 Şubat Devriminden sonra Kuzey Azerbaycan'daki siyasi süreçte çok aktif yer almış ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasında önemli çalışmalarda bulunmuştur. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Milli İstihbarat Teşkilatı'nın kurulması ve bu kurumun yönetimini üstlenen Naki Bey Şeyhzamanlı, 28 Nisan 1920'de Azerbaycan'ın Bolşevikler tarafından istilası sonucunda Türkiye'ye yerleşmek zorunda kalmıştır. Kendisi, Türkiye'de yaşadığı dönemde 'Keykurun' soyadını kabul etmiş ve Sovyet yönetimi altında bulunan Azerbaycan'ın siyasi durumuyla ilgili çeşitli dergi ve gazetelerde makaleler yayınlamıştır.

Naki Bey Şeyhzamanlı'nın en kıymetli çalışması ise, 1964'te İstanbul'da yayınladığı "Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları (1905-1920)" isimli kitaptır. Kitap hatırat özelliğine sahiptir ve genel olarak XX. Yüzyılın başlarında Kuzey Azerbaycan'da cereyan eden siyasi olayları kapsamaktadır. Hatıratı daha çok XX. yüzyılın başlarında Kuzey Azerbaycan'da bağımsızlık uğrunda mücadele, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin hangi zorluklarla kurulduğu ve Azerbaycan'ın bağımsızlığının korunmasında Kafkas İslam Ordusu'nun nasıl bir tarihi misyon üstlendiği ayrıntılı şekilde anlatılmıştır.

20-21 Aralık 2023 tarihlerinde Sovyetler Birliği Kahramanı, Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi asil üyesi Ziya Musa oğlu Bunyadov'un anısına yapılacak olan "Eski ve Modern Doğu: Kaynaklar, araştırmalar ve gelecekteki inkişaf perspektifleri" (Ziya Bunyadov okumaları) isimli Uluslararası Sempozyuma sunacağımız bildiride Naki Bey Şeyhzamanlı'nın (Keykurun) Hatıratı ışığında XX. Yüzyılın başlarında Kuzey Azerbaycan'ın siyasi durumuyla ilgili bilgi verilecektir.

THE OTTOMAN ARMY'S AID TO SOUTHERN AZERBAIJANIS SUBJECTED TO ARMENIAN GENOCIDE (1918)

Subhan Talibli

*Institute of Oriental Studies, named after Z.M.Bunyadov, of ANAS,
"Genocide Memorial Complex" in Guba.*

*PhD., Assoc. Prof.
subhantalibli@gmail.com*

In 1918, in the western region of South Azerbaijan, including Urmia and Salmas, as well as the surrounding towns and villages, Armenian forces, joined by Aysors, perpetrated a genocide against Azerbaijanis. During the six-month-long genocide, up to 200,000 Azerbaijanis were brutally massacred. Unfortunately, no country, except the Ottoman Empire, came to the aid of the unarmed and defenseless Azerbaijani people who were being systematically killed. In fact, countries such as Russia, France, America, and England, particularly through their local representatives and missionary organizations, provided Armenians with arms and facilitated the conditions for the genocide of Azerbaijanis. Their aim was to diminish the Azerbaijani population through massacres in the western part of South Azerbaijan, ultimately creating the groundwork for a Christian state on Azerbaijani territory.

Upon learning of the Armenian and Aysor-led massacre of Azerbaijani Turks in the western region of South Azerbaijan, the Ottoman army decided to intervene. However, the harsh winter conditions, including snow-covered roads, hindered their immediate response.

In early April 1918, the command of the Ottoman Sixth Corps proposed to the General Command of the Ottoman Army that the Fourth Ottoman Corps should be dispatched via the Dilman-Khoi road. By late May and early June, a contingent of the Ottoman army had reached the city of Khoi and then proceeded towards Salmas. In his work, 'History of the Massacre of Muslim Azerbaijanis by the Gilos,' M. Azadi notes, 'When the Ottoman army moved from Khoi to Salmas, the leader of the Christian armed groups, consisting of Armenians and Aysors, Armenian Agapetros, led their forces from Urmia to Salmas. However, after several days of fights, they could not withstand the Ottomans and were forced to retreat.' A. Dehgan adds in his work, 'Zardusht Yurdu Rza'iyya,' that during their withdrawal, 'Armenians and Aysorians from Salmas took their families and belongings, loaded them onto carts, and moved towards Urmia. When the Ottomans reached Salmas, there were no Christians remaining in the city.'

In July 1918, while the Ottoman state conducted an operation in Dilman, the 6th Ottoman Brigade began to move from Ushnaviyya towards Urmia to encircle the Armenians and Gilos.

On July 18, 1918, concurrently with the Ottoman forces' movement in Dilman, the 6th Brigade, alongside the 6th Ottoman Corps, launched an attack on Urmia from the south. Although these military units encountered difficulties, they reached the Urmiya Silvana road by July 20. The 4th Brigade, under the leadership of Bitlis governor Heydar Bey, initiated an attack on the Urmia Armenians from Bacirgah, west of Urmia, with tribal horsemen. During these assaults, the 22nd battalion seized Dizatken, and the 16th battalion captured Govhar hill.

The confrontations between Armenians and Ottomans in the western region of South Azerbaijan escalated. On July 25, more than 1,500 enemy cavalry and infantry launched an attack on the 7th Ottoman Brigade, along with two cannons. Following a fierce battle, the Ottomans were forced to retreat. On the night of July 25th to the 26th, Ottoman forces fell back to Gushchu and then to Alikan. By July 26, Armenians had advanced to Gulunju but eventually confronted Ottoman resistance and heavy fire.

The 159-day-long genocide concluded when the Ottoman army entered Urmia on August 1, 1918. The surviving population poured into the streets to welcome the Ottoman army, as they finally felt free and safe. While the genocide claimed the lives of up to 200,000 Azerbaijanis, it successfully thwarted the creation of a second Armenian state on Azerbaijani soil.

AZƏRBAYCAN DEMOKRAT FIRQƏSİNİN (ADF) YARANMASI VƏ CƏNUBİ AZƏRBAYCANDA MİLLİ DÖVLƏTÇİLİYİN BƏRPASINDA ROLU

Həsən Səfəri

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun
Cənubi Azərbaycan şöbəsi, böyük elmi işçi, t.ü.f.d.
seferihesen@gmail.com*

1925-ci ilə Pəhləvi rejiminin hakimiyyəti çevrilişlə qəsb etməsindən sonra Cənubi Azərbaycana qarşı ciddi zülm və ayrı-seçkilik siyasəti başladı. Bu da azərbaycanlı azadxahlar qarşısında ən azı muxtariyyət tələbindən başqa heç bir şans buraxmadı. Ümumiyyətlə Pəhləvi rejiminin zülmünə qarşı Cənubi Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində baş qaldıran etirazlar tədricən böyük bir hərəkatı və inqilabı şəraiti formalaşdırdı. Artıq 1945-ci ildə Cənubi Azərbaycandakı sosial, siyasi və iqtisadi durum elə bir həddə gəlib çatmışdır ki, millət rejimin zorakılığına müqavimət göstərməkdən başqa çıxış yolunun qalmadığını görürdü. Belə bir şəraitdə xalqın mübarizəsinə başçılıq edə bilən və onu əsas hədəfə yönəltməyi bacaran bir təşkilatın yaradılması qarşıya məqsəd qoyuldu. S.C.Pişəvərinin başçılığı ilə 1945-ci ilin sentyabrın 3-də Azərbaycan Demokrat Fırqəsi (ADF) yaradıldı. Yayılan 3 sentyabr müraciətnaməsində ADF-ni təsis edənlər firqənin əsas məqsədlərini açıq şəkildə xalqa çatdırıb, Pəhləvi diktaturasının Azərbaycan üçün heç bir yol buraxmadığını da belə qeyd etmişlər: “Ayrı bir çarə yoxdur. Çox tez bir surətdə gərək qanuni-əsasının icra və təkmili yolunda ciddi işə başlayıb, milli hökuməti aşağıdan yəni xalq içindən və camaatın geniş kütlələrinin ehtiyacı üzərində, əyalət və vilayətdə yaşayan xalqların xüsusiyyətləri əsasında qurmaq lazımdır”. Cənubi Azərbaycanın milli zülmə və ayrı-seçkiliyə məruz qaldığına görə xalqın əsas istəyi də buraya ən azından muxtariyyət statusu qazandırmaqla azərbaycanlıları zülm və ayrı-seçkilikdən qurtarmaq, eləcə də Azərbaycan dilinin Cənubi Azərbaycanda dövlət dili elan edilib, tədrisin həmin dildə aparılması idi. Lakin Cənubi Azərbaycanda milli hərəkatın öncülləri İran dövlətini daha artıq qıcıqlandırmamaq üçün əsas məqsədlərində İranın ərazi bütövlüyünü qorumağa maraqlı olduqlarını elan edirlər. Bu məsələ ilə bağlı 12 şəhrivər (3 sentyabr 1945-ci il) müraciətnaməsində deyilirdi: “... biz istəyirik ki, İranın istiqlalı və tamamiyyətini hifz etməklə bərabər, öz daxili işlərimizi də idarə etməkdə muxtar və azad olaq... fars dilini dövlət dili olmaq şərti ilə milli mədrəsələrimizdə öz dilimiz ilə bərabər tədris etməyə imkan verəcəyik”. ADF-nin yaradılması isə Cənubi Azərbaycanda Azərbaycan Milli Hökumətinin qurulmasına şərait yaratdı. ADF təşkilatçılığı ilə Azərbaycan Milli Məclisinə seçkilər oldu və milli məclis yaradıldı. Bunun ardından Azərbaycan Milli Hökuməti yaradıldı. Beləliklə, Cənubi Azərbaycanda Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin (ADF) yaradılması burada milli dövlətçiliyinin bərpasında böyük rol oynamışdır.

“İPƏK YOLU İQTİSADI KƏMƏRİ” LAYİHƏSİNDƏ CƏNUBİ QAFQAZ TİCARƏT MARŞRUTLARININ YERİ VƏ ÇİNİN BU XƏTLƏRƏ YANAŞMASINA TƏSİR GÖSTƏRƏN AMİLLƏR

Ülkər Əliyeva

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına

Şərqişinaslıq İnstitutu,

t.ü.f.d., dosent

aliyevaulker8282@gmail.com

“İpək Yolu İqtisadi Kəməri” layihəsinin məqsədi ənənəvi dəniz yollarından kilometrərlə uzaqlaşacaq quru nəqliyyat şəbəkəsi yaratmaqdır. Çinin Cənubi Qafqaz layihələrinin ən fəal iştirakçısı Azərbaycandır. Azərbaycan Çin hökumətinin “Bir kəmər, bir yol” təşəbbüsünü fəal şəkildə dəstəkləyir.

Çin 2013-cü ildə “Bir kəmər və bir yol” təşəbbüsünü elan etdiyi zaman Cənubi Qafqaz Çin tərəfindən əhəmiyyətli bir istiqamət kimi nəzərdə tutulmamışdı. Lakin sonradan onun bölgəyə baxışı dəyişdi. Çin, Cənubi Qafqazı Mərkəzi Asiya-Qərbi Asiya iqtisadi dəhlizinin bir hissəsi olduğuna görə strateji cəhətdən yüksək qiymətləndirməyə başladı.

Çinin Cənubi Qafqaza marağının əsasında bu regionun Qara dəniz və Mərkəzi Asiya regionlarının qovşağında yerləşməsi, Çinin region ölkələri arasındakı münasibətlərdə, o cümlədən Rusiya, ABŞ, Avropa Birliyi, İran və Türkiyə kimi dünya liderlərinin münasibətlərində öz sferasına malik olmaq istəyi durur.

Çinlə Avropanı birləşdirən üç əsas ticarət dəhlizi var: birincisi Rusiyadan, digəri İrandan və ya Süveyş kanalından keçir. Orta dəhliz isə Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutu adı ilə tanınır. Qeyd edək ki, əsas təşəbbüskarı Türkiyə olan Orta dəhliz, Çin və Pakistanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilən Şərq-Qərb layihəsinə ən yaxşı alternativdir. Qərbin Rusiya Federasiyasına qarşı sanksiyalarının sərtləşdirilməsi və bununla bağlı Şimal-Cənub dəhlizi layihəsinin tammiqyaslı həyata keçirilməsində problemlər yarandığı şəraitdə ona alternativ layihə – Çin və Pakistanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilən Şərq-Qərb dəhlizi (Çin-Pakistan-İran-Türkiyə) getdikcə geniş vüsət alır.

Bəzi ekspertlər qeyd edirlər ki, Çin və Türkiyə tədricən Şimal-Cənub layihəsinə böyük oyundan geri çəkir. Qərb isə Rusiyanı İrandan ayırmaq üçün Şərq-Qərb layihəsinə üstünlük verir. Rusiyanı daha da təcrid etmək üçün Avropa ölkələri Orta dəhlizə də xüsusi diqqət ayırırlar.

Azərbaycan həm Şimal-Cənub, həm də Şərq-Qərb layihələrinin tərəfdaşdır. Ölkənin hər iki marşrut xəttinin kəsişmə nöqtəsində yerləşməsi davamlı investisiya axınına imkan verir. Bu layihələrlə yanaşı, Zəngəzur koridorunun istifadəsi də ölkəmiz üçün faydalı olacaq.

Lakin Cənubi Qafqaz respublikaları arasında ziddiyyətlər (xüsusən də Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsi), İran və Türkiyənin (həmçinin bəzi böyük dövlətlərin) bu münaqişələrə qarışmasını nəzərə aldıqda Çinin bu regiondan keçən marşrutlar üzrə yükdaşıma layihələrinə inamsızlığı və onlara külli miqdarda pul yatırmağa maraq göstərməməsi məntiqlidir. Xəzər regionunun nəqliyyat kommunikasiyaları vasitəsilə Çindən Avropaya malların çatdırılması həyata keçirilsə də, bu marşrutlar hələ tam gücü ilə fəaliyyət göstərmir.

Hazırda Çin ölkəni Pakistan və İran vasitəsilə Avropadakı müştərilərlə birləşdirən, Xəzər marşrutlarına alternativ olan yeni marşrutu (Çin-Pakistan-İran-Türkiyə-Avropa) sınaqdan keçirir. Bu şəraitdə Çin yükdaşımaqlarını Xəzər hövzəsi ölkələrə cəlb etmək uğrunda səylərin davam edəcəyi aydın məsələdir.

Cənubi Qafqaz da Çin üçün həyati əhəmiyyət kəsb etdiyindən regionda münaqişələr nizamlansa və təhlükəsizlik lazımcə təmin olunarsa, Çin bu istiqamətə daha çox diqqət yetirəcək.

İSLAM DİNİ BAXIMINDAN TERRORİZMLƏ MÜBARİZƏ ZƏRURƏTİ VƏ QLOBAL ƏMƏKDAŞLIQ PERSPEKTİVİ

Məmmədəli Babəşli

*AMEA akademik Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu
Şərq-Qərb şöbəsinin müdiri, i.ü.f.d.
mbabasov@yahoo.com*

Müasir dövrdə ciddi qlobal problem halına gəlmiş terrorizm ən üstün varlıq olaraq yaradılmış insan həyatına dəyər verilmədiyini göstərir. Qlobal güclərin mənafeləri naminə haqlı olan deyil, güclü olan haqlı, beynəlxalq hüquq və insan haqları isə yox sayılır. Çoxsaylı faciələrdən, tökülən günahsız qandan ibrət almamış və demokratiyanın dayağı kimi çıxış edən böyük dövlətlərin rəvac verdikləri bəşəri cinayətlər durmadan artır. İslamın təlqin etdiyi başqalarını yaşatmaq naminə yaşamaq missiyası unudulur, özünümüdafiə hüququ ilə terroru bir-birindən ayırmaq çətinləşir. Bir tərəfdən, törədilən vəhşət və barbarlığın, soyqırım və etnik təmizliyin bilavasitə özünə deyil, kimə qarşı edildiyinə baxılır. Digər tərəfdən, ikili standartlara yol verilərək digər dinlərin mənsubları törətdikləri terror aktları fərdi məsələ kimi izah edilir, müsəlman olduğu təqdirdə isə məqsədyönlü şəkildə terroristin dini kimliyi ön plana çıxarılır. Məhz bu səbəbdən də insanlığın sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşaya bilməsi üçün çıxış yolları axtarılması zərurəti hasil olur.

Mövcud məruzədə terroru islam dini ilə eyniləşdirmək ənənəsinin, beynəlxalq medianın qərəzli münasibətinin qeyri-məqbul olduğu nəzərə çatdırılır. İslam dininə görə milli və dini kimliyindən asılı olmayaraq hər bir insanın yaşamaq hüququna malik olduğu, heç kimin həyatına haqsız yerə qəsd etməyə icazə verilmədiyini ifadə edilir. Hətta haqsız yerə bir insanın canına qıymağın bütün insanları öldürmək, yaşamasına səbəb olmağın isə xilas etmək kimi qəbul olunduğu vurğulanır. İslam adından ortaya çıxan marginal radikal qrupları bəhanə edərək əksəriyyət təşkil edən mötədil müsəlmanlara qarşı qərəzli mövqe nümayiş etdirilməsinin yanlış olduğu xatırladılır.

İslam dini adından törədilən terror aktlarının müsəlmanları yaşadıkları cəmiyyətlərdən daha da uzaqlaşdırdığı, islam barədə yanlış təsəvvürləri dərinləşdirərək bütün müsəlmanlara mənfi təsir etdiyi vurğulanır. Zorakılığa əl atan radikalların əməllərinə görə islam dinini ittiham etməyin normal məntiqə sığmadığı ifadə edilir. Bununla belə, terrorçular müsəlman kimi görüldükləri üçün müsəlmanların da terror bəlasının yayılmasının qarşısını almaq üçün əllərindən gələni etməyə borclu olduqları qeyd edilir. Həmçinin insan həyatı və hüquqları, şərəf və azadlıq kimi dəyərləri daha yüksək səslə müdafiə etməli olduqları vurğulanır. Hətta daha əvvəl zülmə məruz qalmış olmalarına baxmayaraq, dinimizin ləkələnmiş imicini düzəltmək üçün hər cür terror aktını qəti və birmənalı şəkildə pisləmələrinin vacib olduğu xatırladılır.

Son olaraq, beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizədə qlobal əməkdaşlığın həyati əhəmiyyət kəsb etdiyi əsaslandırılır. Şərq və Qərb düşüncə tərzində problemə baxışın fərqli cəhətləri və insan hüquqları baxımından terrorizmə qarşı mübarizə üsulları nəzərdən keçirilir. Terrorizm çoxşaxəli problem olması səbəbindən, həll yollarının da dini amillərlə yanaşı, siyasi, iqtisadi, sosial amilləri də əhatə etməsinin, düzgün dini maariflənmənin zəruri olduğu qeyd olunur.

RUSIYA-UKRAYNA MÜHARİBƏSİNDƏ ÇİNİN MÖVQEYİ

Zenfira Şıxəlibəyli

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqişinaslıq İnstitutu,
Asiya-Sakit okean regionu ölkələri şöbəsinin müdiri, f.ü.f.d.
zenfira.sh@gmail.com*

Artıq bir ildən çoxdur ki, dünya ölkələri Rusiya və Ukrayna arasındakı müharibədən narahatlıq nümayiş etdirir. Belə ölkələrdən biri də ÇXR-dır. Miqyasına və müddətinə görə ehtimalları aşan bu müharibə bir çox dövlətin olduğu kimi Çinin də beynəlxalq münasibətlərinə yenidən nəzər salmasına səbəb olmuşdur. Müharibə Çin rəsmilərinin gözləntilərinə uyğun inkişaf etmədiyini göstərdi, belə ki, rus ordusunun uğursuzluqları ÇXR-in hadisələrə fərqli kontekstdən yanaşmasına gətirib çıxardı.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Görfəz müharibəsindən” və ABŞ-ın “antiterror əməliyyat”larından fərqli olaraq bu gün dünya heç də münaqişənin tərəfləri arasında bölünməmişdir. Ölkələrin bir qismi Rusiyanın tərəfdarları, bir qismi Rusiya təcavüzünə qarşı cəbhədə konsentrasiya olmuşdursa, digər bir qismi isə müharibənin gedişinə uyğun olaraq dəyişkən mövqedə yer almaqdadır. Belə bir ölkələrdən biri də Çindir.

Bir çox ekspertlər iddia edirlər ki, hazırkı hadisələrin gedişi onu göstərir ki, müharibə Çinin Avropa ilə münasibətlərinə müsbət təsir edir. Digərləri isə Çinin çıxılmaz vəziyyətdə qaldığını sübut etməyə çalışırlar. Bəziləri isə Çinin münasibətini yeni bir terminlə qeyri-müəyyən strategiya ilə izah edirlər.

Ümumiyyətlə, Çinin müharibədəki mövqeyi hansı dəyişiklərə gətirə bilər və bu təsirin miqyası hansı səviyyədədir? Bu suallar hal-hazırda əksər ekspertləri düşündürən məsələlərdən biridir.

Məlumdur ki, müharibə başlamamışdan 20 gün əvvəl Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putin Çin lideri Sin Sipi ilə görüşmüş və “dostluq və əməkdaşlığın hüdudları yoxdur” kimi fikirləri ilə iki ölkə arasında mehriban münasibətlərin davam edəcəyinə ümidləri ilə diqqət çəkmişdir. Belə ki, məhz bu görüşdə tərəflər Ukrayna ilə olan münasibətlərini və müharibə təhlükəsi zamanı tərəflərin görə biləcək tədbirlərini də müzakirə etmişlər.

Ümumiyyətlə, Rusiyanın Ukrayna üzərinə hücum edəcəyi haqqında məlumatlar heç bir Rusiya rəsmisi tərəfindən açıq şəkildə səslənməmişdir. Ekspertlərin bu haqda müxtəlif proqnozlar və mülahizələri, xüsusən də RLDP-nin lideri V.Jirinovskinin avantürist çıxışları Rusiyanın belə bir addım atacağına əsas vermirdi. Lakin müharibə başladı və dünyanı siyasi-diplomatik münasibətlərinə kifayət qədər təsir etdi.

Qeyd etməliyik ki, müharibənin ilk günlərində Çin dairələri tərəfindən Rusiyanın Ukraynaya təcavüzünün dəstəklənməsi üçün sosial şəbəkələrdə xeyli iş görülmüşdü. Bunların arasında V.Putinin müharibə haqqında çıxışlarının çin dilində nümayiş edilməsi, sosial şəbəkələrdə Rusiyanın mövqeyini müdafiə edən çoxsaylı videoların yer alması, eyni zamanda Çin hökumətinin rəsmi qiymət verməkdən çəkinməsi də bunu sübut edə bilər. Putini özünün dostu hesab etdiyi Sin Zipin müharibə ilə bağlı sualları cavablandırarkən təmkin nümayiş etdirməsi də bu məsələdə çin cəmiyyətinə təsirsiz keçməmişdir.

TÜRKİYƏDƏ PREZİDENT İDARƏETMƏ SİSTEMİNƏ KEÇİLMƏSİ VƏ BUNUN NƏTİCƏLƏRİ

Namiq Məmmədov

Azərbaycan Milll Elmlər Akademiyası

akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu

Türkiyə tarixi və iqtisadiyyatı şöbəsinin müdiri, t.ü.f.d.

mammadov.namig@yahoo.com

Türkiyə Respublikası qurulduqdan sonra ölkənin siyasi həyatının müzakirə obyektinə olmuş ən mühüm məsələlərdən biri də hökumət idarəetmə sisteminin müəyyən edilməsi istiqamətində olmuşdur. Ölkədə baş verən hakimiyyət çevrilişləri və onların məntiqi davamı kimi yeni idarəetmə sisteminin formalaşdırılması, həmçinin yeni Konstitusiyaların qəbul edilməsi də bu məsələnin müzakirə obyektinə çevrilməsinə təkan verən proseslərdən hesab oluna bilər. Türkiyədə Respublikanın idarəetmə sisteminin dəyişdirilməsi fikirlərini ortaya atan və müdafiə edən əsas qüvvələr ideoloji olaraq “sağ” yönümlü partiyalar olmuşlar. 1970-ci illərdən etibarən bu partiyalar həm proqramlarında, həm də seçki bəyannamələrində dəyişiklik ehtiyaclarını vurğulamışlar. Ədalət və İnkişaf partiyası “sağ” yönümlü partiya olmaqla (mühafizəkar-demokrat) bu prosesin davamçısı kimi çıxış etmişdir. 2002-ci ilin noyabrında keçirilmiş seçkilər nəticəsində hakimiyyətə gələn Ədalət və İnkişaf partiyası (AK Parti - ƏİP) digər sahələrdə olduğu kimi dövlət idarəçiliyi, o cümlədən parlamentli respublika idarəetmə sistemində də islahatlar keçirmək təkliflərini irəli sürməyə və bu istiqamətdə konkret addımlar atmağa başladı. Dövlət idarəetmə sahəsindəki bu islahatları, ümumilikdə Türkiyədə həyata keçirilən demokratik islahat hərəkatı prosesinin bir hissəsini təşkil edir. Türkiyənin 1961-ci il Konstitusiyası 20 il müddətində qüvvədə olsa da, 1982-ci ildə qəbul edilən yeni Konstitusiya onun idarəetmə ilə əlaqədar əsas müddələrini yenidən ehtiva etmiş oldu, ölkənin idarəetmə forması parlamentli respublika olmaqla təsbit edildi. Konstitusiya əsasən, qanunverici hakimiyyət üzvləri 4 il müddətinə ümumi seçki ilə seçilirdilər. Seçkilər proporsional seçki üsulu əsasında təşkil olunurdu. Ölkənin prezidenti parlament tərəfindən 7 il müddətinə seçilirdi.

Siyasi sistemdə dəyişiklik prosesində 2007-ci il qırılma nöqtəsidir. 24 aprel 2007-ci ildə ƏİP Abdulla Gül prezidentliyə namizədliyini irəli sürmüş və aprelin 27-də TBMM-də prezident seçkilərinin ilk turu, mayın 6-da isə ikinci turu həyata keçirilmiş, lakin 367 sayına nail olunmamışdır. Beləliklə, böhran yaranmış və ƏİP hökuməti seçkilərin yenilənməsinə qərar verərək erkən parlament seçkilərinin tarixi kimi 22 iyul 2007-ci il tarixini müəyyən etmişdir.

Erkən parlament seçkiləri ilə yanaşı, ƏİP sistemin kilidlənməsi nəticəsində 367 böhranının bir daha təkrar olunmaması üçün prezidentin xalq tərəfindən seçilməsini də özündə ehtiva edən Konstitusiya dəyişikliyi məsələsində ANAP ilə razılığa gəldi. Bu Konstitusiya dəyişiklikləri 21 oktyabr 2007-ci ildə həyata keçirilən referendumda 68.95 faiz səs çoxluğu ilə qəbul edilmişdir. Beləliklə, sistemdə davamlı olaraq böhran yaradan prezidentin TBMM tərəfindən seçilməsi üsuluna son qoyulmuş və “prezident vəzifəsinin demokratikləşdirilməsi” prosesi başlanmışdır. 2014-cü ildə Türkiyədə prezident ilk dəfə əməli olaraq xalq tərəfindən seçilmişdir.

MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ ŞAMAXIDA ALİ TƏHSİLİN İNKİŞAFI

Zərifə Cavadova

*ADPU-nun Şamaxı filialı, t.ü.f.d., dosent
cavadova.zerife@mail.ru*

Azərbaycan xalqı uzun illər boyu apardığı milli azadlıq mübarizəsinin məntiqi nəticəsi olaraq XX əsrin sonlarında yenidən öz müstəqilliyini bərpa etmişdir. Bundan sonra dövlət quruculuğu, sosial-iqtisadi və mədəni sahələri əhatə edən islahatların aparılması, müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi istiqamətində işlərin həyata keçirilməsi zərurəti yaranmışdır. Lakin çox ağır və mürəkkəb bir şəraitdə bu vəzifələrin öhdəsindən gəlinməsi olduqca çətin olmuşdur. Buna baxmayaraq Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin ikinci dəfə xalqın təkidi ilə hakimiyyətə gəlməsindən sonra nəinki ölkəmizin müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi mümkün olmuş, hətta respublikamızın Cənubi Qafqazda lider dövlətə çevrilməsinə nail olunmuşdur.

Həmin dövrdə prioritet məsələlərdən biri də bölgələrdə təhsilin, xüsusən ali təhsilin inkişaf etdirilməsi olmuşdur. Ulu Öndər regionların sosial-iqtisadi və mədəni, o cümlədən ali təhsilin də inkişaf etdirilməsini daim diqqət mərkəzində saxlamışdır. Ali təhsilin regionlarda da inkişaf etdirilməsi istiqamətində mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsinə nail olmuş, o cümlədən də Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Şamaxıda da ali təhsil sahəsində əhəmiyyətli işlərin görülməsi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev də regionların inkişafı məsələsini daim diqqət mərkəzində saxlamaqla digər məsələlər kimi, ali təhsilin də inkişafını, bölgələrdə də savadlı mütəxəssis kadrlarının hazırlanmasını, gənc nəslin müasir dünyagörüşlü bir şəxsiyyət, vətəndaş kimi yetişdirilməsini vacib hesab etməklə bu istiqamətində mühüm qərarların qəbul edilməsinə nail olmuş və bu gün də bu iş uğurla davam etməkdədir.

Bölgədə bir ali təhsil müəssisəsi olaraq hazırkı dövrdə də dövlətimizin qərarlarına müvafiq olaraq Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şamaxı filialı müəllim kadrlarının hazırlanması istiqamətində Azərbaycan təhsilinin müasir dünya təhsil sisteminə uyğunlaşdırılması, beynəlxalq tələblərə cavab verən humanist təhsil sisteminin tələblərə uyğun təşkil edilməsi sahəsində ardıcıl işlər həyata keçirməkdədir.

ADPU-nun Şamaxı filialında nəinki pedaqoji təhsil sistemində praktiki müəllim hazırlığına istiqamətlənmiş fundamental və tətbiqi tədqiqatların təmin edilməsi üzrə işlər gürülür, həmçinin əldə edilmiş elmi nəticələr tədris prosesinə tətbiq edilir. Hazırkı dövrdə bakalavr pilləsində təhsil alan tələbələrin elmi-nəzəri və praktik hazırlığının yüksəldilməsi, təhsil müəssisəsinin digər ali təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlığının artırılması vəzifələri diqqət mərkəzində saxlanılmaqdadır.

Regionda pedaqoji kadr hazırlığı ilə məşğul olan vahid ixtisaslaşmış ali təhsil müəssisəsi olan Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şamaxı filialı yaranmasının 30 illiyini qeyd etdikdən sonra da öz fəaliyyətini qarşıda duran vəzifələrdən biri olan müasir tələblərə cavab verən təhsil infrastrukturunun daha da gücləndirilməsi istiqamətində qurmaqda davam etməkdədir.

İRAN İSLAM RESPUBLİKASININ REGION DÖVLƏTLƏRİNƏ QARŞI YÜRÜTDÜYÜ XARİCİ SİYASƏTİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Hüseyn Fəxrəddin

*Lənkəran Dövlət Universiteti, t.ü.f.d, dos.
fexreddin-1955@mail.ru*

1979-cu ilin fevral ayında İranda yeni dini-siyasi hakimiyyət bərqərar oldu və həmin dövrdə dünyada mövcud olan siyasi düşərgələrin təsirinə məruz qalmayaraq özünəməxsus bir yol ilə getməyə başladı.

Rəsmi olaraq 1979-cu il aprelin 1-də yaradılması elan edilən İran İslam Respublikası ölkədə İslam dininə əsaslanan və tənzimlənən teokratik rejimli bir dövlət quruluşu yaratdı. Getdikcə bütün ictimai, siyasi və iqtisadi həyatı İslamlaşdıran İran İslam Respublikası özünün xarici siyasət fəaliyyətini “nə qərb, nə şərq, təkə İslam” şüarı altında formalaşdırmağa başladı.

İran dövlətinin iqtisadiyyatı və beynəlxalq nüfuzu üçün neft amilinin böyük əhəmiyyəti vardır. Elə bu səbəbdən də İranda siyasi hakimiyyət dəyişilsə də yeraltı sərvətlərlə zəngin Fars körfəzi rayonunda yürüdülməz xarici siyasət dəyişilməz qaldı. Şah rejimi dövründə İran Fars körfəzi ABŞ-ın jandarmı kimi bir funksiyanı yerinə yetirirdi. İran Fars körfəzi rayonunda həmişə Səudiyyə Ərəbistanı və İraq ilə birincilik uğrunda mübarizə aparırdı.

İran İslam Respublikasının xarici siyasətinin mühüm xüsusiyyətlərindən biri də ölkədə baş verən milli-azadlıq hərəkatını daha çox İslami hərəkat kimi qiymətləndirmək olub. İranın bir sıra ali rütbəli dini-siyasi liderləri “islami hərəkat heç bir coğrafi sərhəd tanımır” kimi bir tezis irəli sürürdülər. Onlar bildirirdilər ki, bu hərəkat tezliklə digər müsəlman ölkələrinə də sirayət edəcəkdir. İran dövləti öz xarici siyasətini bu tezis əsasında formalaşdırıb həyata keçirirdi. İran İslam Respublikasının xarici siyasət fəaliyyətində üstün istiqamətlərdən biri də dünya müsəlman ölkələrini və müsəlmanlarını müdafiə etməkdən və onlarla həmrəy olmaqdan ibarət idi.

İslam inqilabının qələbəsindən sonra ölkənin dini-siyasi rəhbərliyi bütün İran ərazisində “vahid müsəlman ümməti” ideyasını irəli sürüb tətbiq etməyə başladı. İran dövlətinin daxili və xarici siyasətində bu ideyadan əsasən birləşdirici və ölkənin bütövlüyünü qorumaq amili kimi istifadə edilirdi. Region ölkələrinin əhalisinin müsəlman olmasından istifadə edilərək dini yönümlü seminarlar təşkil edilərək həmin ölkələrin nümayəndələrini oraya dəvət edirdilər.

İran İslam Respublikasının xarici siyasətində baş verən dəyişikliklərdən biri də onun antiamerika və antiisrail xarakteri daşmasından ibarət idi. İran dövləti tərəfindən ABŞ və İsrailə qarşı yürüdülməz kəskin siyasi kurs bu günə qədər davam etdirilir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının və dövlətçiliyinin inkişafına böyük zərbə vuran Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsindən İran öz xarici siyasəti məqsədləri üçün istifadə edirdi. Bu İranın Azərbaycanla qarşı xarici siyasətinin strateji məqsədlərindən idi. Beləliklə, İran bir tərəfdən Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünü pisləyərək, regionda sərhədlərin dəyişdirilməsinin əleyhinə çıxır, digər tərəfdən isə İslam prinsiplərinə zidd olaraq təcavüzkar dövlət ilə münasibətlər yaradıb, inkişaf etdirirdi. İranın regiondakı xarici siyasəti Xəzər hövzəsi və Fars körfəzi ölkələri arasında nüfuzunun artması məqsədini güdmüşdür.

TÜRKİYƏ CÜMHURİYYƏTİ: TÜRK DÖVLƏTLƏRİNİN MARAQLARININ TƏMİNATÇISI KİMİ

Təranə Tağiyeva
*Bakı Dövlət Universiteti,
tarix elmləri namizədi, dosent
taranabdu@gamil.com*

Hüseyn Muradov
*Bakı Dövlət Universiteti, bakalavr
hmuradov080@gmail.com*

Türkiyənin coğrafi mövqeyi Türk dünyası ilə sıx əlaqələr qurmaq və regional sabitliyin dəstəklənməsi baxımından böyük üstünlüklər yaradır. Mərkəzi Asiyadan Balkanlara qədər uzanan bu coğrafiya Türkiyəni Türk dövlətləri arasında vasitəçi rolunu oynamağa istiqamətləndirir. Bütün bunlar ticarətin asanlaşdırılması, mədəni mübadilənin təşviqi və siyasi əməkdaşlığın gücləndirilməsi üçün potensial zəmin yaradır. Türk dövlətləri arasında əlaqələri inkişaf etdirmək istəkləri uzun müddətdir müxtəlif dövlətlərin siyasi təsiri nəticəsində əngəllənirdi. Həmçinin uzun illərdir Sovet Sosialist Respublikalar İttifaqının (SSRİ) tərkibində yaşayan Mərkəzi Asiya türklərinin müstəqillik əldə etdikdən sonra öz milli kimliklərini dərk etmə prosesi də bunlara təsir edən digər amillərdən biri idi. Mərkəzi Asiya türklərindən fərqli olaraq Cənubi Qafqazda yaşayan türklərdə (Azərbaycan) özünüdərk prosesi daha əvvəldən formalaşmışdı. Bu gün isə dünyada sürətlə dəyişən siyasi proseslər fonunda türk dövlətlərinin əlaqələrini inkişaf etdirməsi üçün daha əlverişli şərait yaranmışdır. SSRİ-nin dağılmasının ardınca iqtisadiyyatları böyük zərbəyə məruz qalan Azərbaycan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan və Qırğızıstanın Türkiyə və bir-biri ilə yüksək iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi Türk dövlətləri arasında yeni bir inkişaf strategiyasını hədəfləyir. Nəzərə alsaq ki, Asiya və Avropa arasında ticarət və nəqliyyat üç əsas dəhliz üzərindən həyata keçirilir. Bunlar Rusiyanın içində yer aldığı “Şimal Dəhlizi”, İran ərazisindən keçən “Cənub Dəhlizi” və Türkiyənin də içində yer aldığı “Orta Dəhliz” türk dövlətləri üçün böyük bir stratejik önəmə sahibdir. Bu gün Rusiya-Ukrayna müharibəsi “Şimal Dəhlizi” də mövcud təhlükəsizlik problemlərini daha da dərinləşdirdi. “Cənub Dəhlizi” isə İrana tətbiq edilən sanksiyalar və Yaxın Şərqdəki müharibələr nəticəsində riskli görünür. Bu vəziyyət Xəzər dənizindən keçərək Türkiyədən Qafqaza, oradan Türküstan və Çinə uzanan, Türkmənistan və Qazaxıstanı da əhatə edən “Orta Dəhliz”i daha dəyərli edir. Bütün bu amillər əsasında Türkiyənin Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT) ətrafında Türk dövlətlərinin birləşdirilməsi uğrunda fəal siyasət həyata keçirməsi son 30 ildə gözlənilməz nəticələrin əldə olunmasına səbəb oldu. Bu gün Türkmənistan və Macarıstanın müşahidəçi statusu ilə də olsa TDT qatılması önəmli bir hadisədir və bu rəsmi olaraq türk dövlətlərinin bir araya gəldiyini göstərir. 2020-ci ildə Azərbaycanın 44 Günlük müharibədə zəfər qazanması və öz ərazi bütövlüyünü təmin etməsi Türkiyə və Azərbaycan arasındakı əlaqənin daha da genişlənməsinə və Türkiyənin Cənubi Qafqazda təsir gücünün artması ilə nəticələndi. Türkiyə və Azərbaycanın regionda fəal siyasət həyata keçirməsi özü ilə birlikdə Mərkəzi Asiyadakı Türk dövlətləri ilə əlaqələrin daha da genişlənməsinə zəmin yaradır. Hər biri müxtəlif təhdidlər altında olan dost və qardaş ölkələrin öz müstəqilliklərini qoruyub saxlamasının və gələcəkdə fəal siyasi faktora çevrilməsinin yeganə yolu sosial, mədəni, ticarət və iqtisadi sahələrdə güclü əməkdaşlıqdan keçir.

DİJİTAL DİPLOMASİ VE YUMUŞAK GÜÇ: TÜRK-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDEKİ ROLÜ

Çağlar Çiçek

*Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Güvenlik Meslek Yüksekokulu,
Dokt. Öğretim Görevlisi
caglarcicek@yyu.edu.tr.*

Diplomasi, devletlerin bir nevi strateji sanatıdır. Tarihi kökleri çok eskilere dayanan diplomasi, zaman içinde farklı biçimlerde uygulanmıştır. Günümüzde ise teknolojik gelişmeler, neredeyse her alanda olduğu gibi diplomasiyi de etkilemiş ve değiştirmiştir. Bu değişim ve dönüşüm, dijital iletişim imkânlarının toplumsal yapı üzerindeki etkisi, uluslararası ilişkileri dönüştürmüş ve yeni yaklaşımlara yol açmıştır. Modern diplomasi pratiğinde, yumuşak güç diplomasisi, kamu diplomasisi ve dijital diplomasi gibi kavramlar ön plan çıkararak önem kazanmıştır. Dijital çağın hızla evrilen dinamikleriyle birlikte, uluslararası ilişkilerin yüzü değişmekte ve geleneksel diplomasi yöntemlerine ek olarak dijital araçlar giderek daha fazla etkili olmaktadır. Bu sebeple dijital iletişim imkânları diplomatik ilişkilerde daha da öne çıkmaktadır. Bu değişimler, dijital diplomasi ve yumuşak gücün uluslararası ilişkilerdeki etkilerini derinlemesine incelemeyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, "Dijital Diplomasi ve Yumuşak Güç: Türk-Azerbaycan İlişkilerindeki Rolü" başlıklı çalışma, bu konudaki güncel gelişmeleri ve Türk-Azerbaycan ilişkilerindeki etkilerini yeniden gözden geçirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, bu araştırma Türk ve Azerbaycan diplomatik stratejilerinin yanı sıra, dijital diplomasi ile elde edilen başarıların politik ve kültürel ilişkilere olan etkilerini de değerlendirecektir.

Çalışmanın odak noktası, Türk ve Azerbaycan'ın dijital diplomasi stratejilerini ve bu stratejilerin yumuşak gücü nasıl artırdığını anlamaktır. Dijital diplomasi ve yumuşak gücün uluslararası ilişkilerdeki rolü, çağımızın hızla evrilen dinamikleriyle birlikte giderek daha önem kazanmaktadır. Türk ve Azerbaycan diplomatik stratejilerinin, dijital iletişim araçları ve sosyal medya gibi platformlarla nasıl etkin bir şekilde entegre edildiği, bu çalışmanın ana odak noktalarından biridir. Ayrıca, bu stratejilerin politik ve kültürel ilişkilere olan etkileri ve bu etkilerin değerlendirilmesi, çalışmanın önemli bileşenlerindedir.

Sonuç olarak; nitel araştırma yöntemleri kullanılarak yapılan bu çalışma, Türk ve Azerbaycan ilişkilerinde dijital diplomasi ve yumuşak gücünün artan rolünün altı çizilerek, bahse konu ülkeler özelinde diplomatik ilişkilerin güçlenmesinde dijital diplomasi ve yumuşak gücün stratejik kullanımının ne kadar kritik olduğuna vurgu yaparak bu alandaki araştırmalara önemli bir katkı hedeflenmektedir.

TÜRKİYƏNİN GAP (GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ) LAYİHƏSİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ VƏ ONUN REGIONAL NƏTİCƏLƏRİ

Fərman Əmirov

Bakı şəhəri 257 Nöli tam orta məktəb

TTİ üzrə direktor müavini

farmanamirov@gmail.com

Türkiyə hökumətinin hələ 1970-ci illərdə hazırladığı və 1989-cu ildən icrasına başladığı Güneydoğu Anadolu Projesi nəzərdə tutulan işlərin istər miqyasına, istərsə də xarakterinə görə dünya çapında örnəyi az görülməklə, Cənub-Şərqi Anadolunun çoxsahəli integrativ inkişaf proqramını təmsil edir. Bir çox göstəricilərinə görə misli-bərabəri olmayan bu layihə Türkiyə cümhuriyyətinin həyata keçirmiş olduğu ən əhatəli və ən maliyyəti iqtisadi qalxınma proqramı hesab edilir. Onun həyata keçirildiyi bölgədə Türkiyənin ümumi sahəsi 75385 km² olan və ölkə əhalisinin təxminən 10%-nin yaşadığı 9 ili (əyaləti) – Adıyaman, Batman, Diyarbəkir, Qaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak yer almaqdadır. Bu əyalətlər zəngin su ehtiyatlarına sahib Dəclə və Fərat çayları hövzəsində yerləşdiyindən, böyük iqtisadi potensiala malikdir. Türkiyənin sosial-iqtisadi inkişafının ənənəvi naqis cəhəti onun qeyri-bərabər inkişafıdır. Ona görə də sözügedən layihənin gerçəkləşdirilməsinin əsas məqsədi geri qalmış bölgələrin sosial-iqtisadi durumunun kökündən yaxşılaşdırılması, Türkiyənin elektrik enerjisinin iri ixracatçısına çevrilməsi, habelə geniş torpaq sahələrinin kənd təsərrüfatı üçün yararlı hala gətirilməsi çıxışdır.

GAP layihəsi məramı hələ Atatürk tərəfindən irəli sürülsə də, onun ilkin planı yalnız 1977-ci ildə təsdiq edilmişdi. 1989-cu ildə GAP Bölgə Qalxınma İdarəsinin təşkili ilə daha düzənli biçim almış bu layihə çərçivəsində 22 bəndin və 19 su elektrik stansiyasının, habelə 1,7 milyon hektar torpağı suvarmağa imkan verən irriqasiya sistemlərinin tikintisi nəzərdə tutulmuşdu. Ümumiyyətlə, əgər 1970-ci illərdə GAP irriqasiya və elektrik enerjisi hasilatı layihəsi idisə, 1980-ci illərdə o tədricən böyüyərək, regional iqtisadi inkişaf layihəsinə çevrilmişdi.

Layihədə nəzərdə tutulan SES-lər tam fəaliyyətə başladıqdan sonra onların toplam gücü 7476 meqavatt olmaqla, ildə 22 milyard kilovatt-saat enerji istehsal edəcəyi proqnozlaşdırılır. 2005-ci ilə kimi layihə ilə əlaqədar nəhəng tikinti işlərinə 28 milyard dollar xərclənmişdi. Bu illər ərzində Fərat hövzəsində Karakaya, Atatürk, Birecik, Karkamış, Çamgazi, Hancağız və s., Dəclə hövzəsində isə Kralkızı, Dicle, Batman, İlisu və başqa bu kimi elektrik stansiyaları və bəndləri inşa edilmişdi. Hal-hazırda sözügedən layihə üzrə inşa edilmiş elektrik stansiyalarında Türkiyədə hasil olunan elektrik enerjisinin təxminən 20%-i istehsal olunmaqdadır. Layihənin gerçəkləşdirilməsi əsnasında onunla əlaqəli olan və daha çox sosial-iqtisadi qalxınma vəzifələrinə xidmət edən digər layihələr də həyata keçirilmiş, nəticədə bölgənin bir çox kəndi yol və su kəmərləri infrastrukturu ilə təmin olunmuşdur.

Bütün uğurları ilə yanaşı, GAP layihəsinin həyata keçirilməsi bir sıra problemlər də doğurmuşdur. İlk növbədə sosial hədəflərə tam nail olunmamışdır: regiondan miqrasiya davam edir, adambaşına düşən ÜDM isə çox ləng artır. Sözügedən layihə regionun inkişafı üçün potensialın əsasını qoymuşdur, lakin sosial vəzifələrin çözülmündə ciddi irəliləyişlərin olmamağı onun inkişafını ləngidir.

MÜASİR DÖVRDƏ QAZAXISTAN RESPUBLİKASININ “BÖYÜK İPƏK YOLU” LAYİHƏSİNİN GERÇƏKLƏŞMƏSİNDƏ ROLU

Dilbər Hüseynli

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu
Mərkəzi Asiya ölkələri şöbəsi, elmi işçi
huseynlid93@gmail.com*

İpək Yolu qədim dövrlərdə və orta əsrlərdə Çindən Orta və Ön Asiya ölkələrinə aparan ticarət yolu olmuşdur. Tarixi ticarət marşrutları Çin, Yaponiya, Hindistan, Monqolustan, İran, Özbəkistan, Tacikistan, Azərbaycan və digər ölkələrdən keçmişdir. İpək Yolu iki yerə ayrılırmış: şimal yolu Turfandan Pamirə, oradan isə Fərqanəyə və Qazaxıstan çöllərinə qədər uzanırmış. İpək Yolu sadalanan ölkələrin iqtisadi, mədəni, siyasi həyatlarında çox mühüm rol oynayırmış. 1990-cı illərin əvvəllərində soyuq müharibənin başa çatması və ikiqütblü dünya nizamının qütblərindən biri olan Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının (SSRİ) dağılması Çin Xalq Respublikasının dünya nizamında iqtisadi cəhətdən yüksəlişi ilə eyni vaxtda baş verdi. Beləliklə də Çinin keçmiş sovet dövlətləri vasitəsilə qərbə doğru genişlənmək istəyi ilə yanaşı, yeni müstəqillik qazanmış Mərkəzi Asiya dövlətlərinin regiona, xüsusilə də Çinə iqtisadi inteqrasiya etmək istəyi iki tərəf arasında qarşılıqlı əməkdaşlığa zəmin yaratdı. Bundan əlavə, yalnız Çin və Mərkəzi Asiya dövlətlərinin deyil, eyni zamanda Avropa İttifaqı ölkələrinin də kontinental ticarət yollarının inkişaf etdirməyə hazır olması tarixi İpək Yolunun canlanmasına səbəb oldu. Ona görə də Avrasiya qitəsinin tam mərkəzində yerləşən və Avrasiyanın ən güclü dövləti olan Qazaxıstanın “Böyük İpək Yolu” layihəsinə münasibəti bu kontekstdə çox önəmlidir. “Böyük İpək Yolu” layihəsi adlandırdığımız beynəlxalq kontinental ticarət yollarının inkişafında Qazaxıstanın mövqeyi və bu istiqamətdə Qazaxıstanın atacağı addımlar çox önəmlidir.

Əvvəla, vurğulamaq lazımdır ki, qazax liderləri Qazaxıstanın strateji əhəmiyyətindən xəbərdardırlar. Qazaxıstanın şimalda Rusiya, şərqdə Çin, cənubda Mərkəzi Asiya dövlətləri və qərbdə Xəzər dənizi ilə ümumi sərhədi var. Sırr deyil ki, Rusiya üçün Qazaxıstan Mərkəzi Asiyaya giriş qapısıdır. Eynilə, Çin üçün Qazaxıstan qərbə açılan qapıdır. Çinin Qırğızıstan və Tacikistanla da sərhədi var. Lakin bu sərhədlər əsasən dağlıq bölgələrdən keçdiyi üçün əlverişli hesab olunmur. Ənənəvi olaraq Çindən qərbə uzanan tarixi İpək Yolu əvvəl Qazaxıstanın cənub-şərqinə qədər uzanır; sonra cənub, qərb və şimal istiqamətlərinə bölünür. Bu baxımdan Qazaxıstan torpaqları Qırğızıstan, Özbəkistan, Tacikistan və Türkmənistan üçün tranzit ölkədir. Bir sözlə, Qazaxıstan Çin və Rusiya ilə Mərkəzi Asiya arasında yerləşən əsas ölkədir. Qazaxıstanın Xəzər dənizi vasitəsilə də Qərbə açıldığını nəzərə alsaq, dövlətin özünün Avropa və Asiya arasında ən mühüm mərkəzin ortasında yerləşdiyi görülür. Buna görə də, Qazaxıstanın İpək Yolu ilə bağlı mövqeyi və siyasəti araşdırılarkən şərq və qərb arasında necə əhəmiyyətli strateji mövqedə yerləşdiyi nəticəsinə gəlirik.

MÜASİR ŞƏRQ ÖLKƏLƏRİNİN İCTİMAİ VƏ SİYASİ PROSESLƏRİ

Nigar Hacıyeva

*Odlar Yurdu Universiteti,
İnteryer dizayn ixtisası üzrə müəllim
mehdizade-nigar@mail.ru*

Bu tədqiqat Cənubi Qafqazda son illərdə gedən dinamik proseslər fonunda bu regiona xüsusi diqqət yetirməklə, müasir ictimai və mədəni inteqrasiya ilə bağlı proseslərin hərtərəfli başa araşdırılmasından ibarətdir. Azərbaycan tarixçisi və filosofu Ziya Bünyadovun intellektual irsinə əsaslanan tədqiqatın əsas məqsədi bu mühüm coğrafi regionun müasir mənzərəsini formalaşdıran tarixi, mədəni və ictimai amillərin nə dərəcədə təsirli olduğunu və ölkələrin inkişafına hansı səviyyədə təsir etdiyinin ölçülməsidir.

Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqazı əhatə edən Şərqlə mürəkkəb geosiyasi qarşılıqlı təsirlər, müxtəlif mədəni kimliklər və davam edən sosial-ictimai transformasiyalarla yadda qalan tarixin kəsişməsində dayanır. Ziya Bünyadovun irsi Azərbaycan və İslam tarixinə dair dərin fikirləri ilə bu regionun mürəkkəb dinamikasını kontekstləşdirmək və işıqlandırmaq üçün təməl fon rolunu oynayır. Bundan irəli gələrək, tədqiqat keyfiyyət araşdırması yanaşmasını əsas tutaraq sistemativ təhlil metodundan istifadə etməklə Cənubi Qafqazda müasir ictimai və sosial prosesləri ətraflı təhlil edir və müxtəlif dövrlərdə bu proseslərin xarakteristikasını müəyyən edir. Oudur ki, tədqiqatın qarşıya qoyduğu suallar aşağıdakı kimi təqdim olunur:

- Cənubi Qafqazın müasir siyasi mənzərəsinin tarixi əsaslarını müəyyən etmək üçün hansı tarixi qeydlər əsas götürülə və aparılan müasir təhlillər istinad mənbələri ola bilər?
- Cari mədəni və ictimai xəbər mənbələrinin araşdırılması fonunda, regionun sosial-ictimai dinamikasına təsir edən tendensiyaları nələrdən ibarətdir?

Bu tədqiqat bir neçə əsas vacib nəticələri özündə birləşdirir ki, bunlar da daha çox nəzəri əhəmiyyətə malikdir. Bunlar Cənubi Qafqazda müasir siyasi kimliklərin və regional gərginliyin formalaşmasına töhfə verən tarixi müsbət və mənfi faktorların aşkarlanması və elmi əsaslandırılması hesab olunur. Bu tədqiqat Ziya Bünyadovun fəlsəfi fikirlərini müasir kontekstlərə tətbiq etməklə, Şərqdə kimlik, dövlətçilik və regional dinamika ilə bağlı potensial olaraq yeni perspektivlər təklif etməklə nəzəri töhfələr verməyə çalışır. Son olaraq, qeyd olunmalıdır ki, bu tədqiqat Ziya Bünyadovun intellektual irsi ilə uzlaşır və Cənubi Qafqaza xüsusi diqqət yetirməklə, Şərqdəki ictimai-siyasi proseslərin mürəkkəb şəbəkəsini işıqlandırılması nöqtəyi-nəzərdən vacib rol oynayır.

RƏSMİ DƏMƏŞQ VƏ ƏRƏB DÖVLƏTLƏRİ LIQASI MÜNASİBƏTLƏRİ

Samid Bağirov

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqişinaslıq İnstitutu,
Ərəb ölkələrinin tarixi və iqtisadiyyatı şöbəsi, elmi işçi
sami80@mail.ru*

Ərəb Dövlətləri Liqası dünyanın iqtisadi və siyasi meydanında nüfuza malik olan beynəlxalq təşkilatlardan biridir. Bu təşkilata üzv ölkələrin bir qismi dünya enerji bazarını tənzimləyən ölkələrdir. Ona görə bu və ona bənzər Körfəz Əməkəşliq Şurasının dünya iqtisadiyyatına ciddi təsirləri vardır. Suriya dövlətinin bu təşkilata üzv olması, rəsmi Dəməşqin ƏDL-in tərkibində qalması beynəlxalq müstəvidə ona imic gətirmiş, Qərbin sanksiyaları və təzyiqləri qarşısında ona dəstək olmuşdu. “Ərəb baharı” etirazları və iğtişəşləri zamanı rəsmi Dəməşqin təşkilatdan çıxarılması, ona aid kürsünün Suriya müxalifətinə verilməsi beynəlxalq ictimaiyyətin rəsmi Dəməşqə birtərəfli təzyiqlərini artırdı. Rəsmi Dəməşqə qarşı ƏDL-in sərt qərarı nəticəsində əksər ərəb ölkələri Dəməşqdə olan səfirliklərini geri çağırıldı və Suriya səfirini də çıxararaq bu ölkə ilə diplomatik əlaqələri dayandırdılar. Bu addım başda ABŞ olmaqla, Qərb dövlətlərinin, Avropa İttifaqı və tabeliyində olan bir sıra təşkilatların Suriya hökumətinə qarşı müxtəlif sahələrdə sanksiyalara start verməsinə səbəb oldu və ya təşviq etdi. ABŞ-ın “Justice Against Sponsors of Terrorism” qanunu çərçivəsində həyata keçirdiyi sanksiyalar son on il ərzində Suriya iqtisadiyyatına ciddi zərbələr vurdu. Xüsusilə də Suriya enerjisinin əldə edildiyi Fəratın şərq bölgələrinin ABŞ-ın və onun dəstəklədiyi kürd separatçılarının nəzarətində qalması ƏDL-dən qovulan rəsmi Dəməşqi günbəgün Rusiya, İran və Çinə möhtac etdi. Zaman keçdikcə bir sıra varlı ərəb dövlətləri rəsmi Dəməşqi İranın qucağından ayırmaq, Türkiyənin oradakı nüfuzunu azaltmaq, İxvan əl-Muslimin kimi islamçı hərəkatlara qənim kəsilən Suriya hökumətinə yaxınlaşmaq qərarına gəldilər. Bu addımda məqsəd Suriya dövlətinin əllərindən tam çıxması idi. Baxmayaraq ki, ƏDL-in aparıcı ərəb ölkələri ilk mərhələdə Bəşər Əsəd hökumətini devirmək hədəfi ilə çıxış edirdilər, zaman keçdikcə və bu qayənin qeyri-mümkün görünməsi ilə yeni plana əl atdılar. İlk mərhələdə Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri və Bəhreyn rəsmi Dəməşqlə diplomatik münasibətləri bərpa etdi. Daha sonra Səudiyyə Ərəbistanı bu prosesə qoşuldu. 2023-cü ilin yayında isə nəhayət rəsmi Dəməşqin nümayəndəsi Əlcəzairdə keçirilən zirvə toplantısında kürsüsünə oturdu. Təbii olaraq Suriya hökumətinin dünya ictimaiyyətində imicini bərpa etmək və mümkün qədər ƏDL-in varlı dövlətlərinin iqtisadi dəstəklərindən bəhrələnmək üçün bu addıma ehtiyac duyulurdu.

SURIYADA SİYASİ HAKİMİYYƏTİN KEÇİD DÖVRÜNÜ ŞƏRTLƏNDİRƏN AMİLLƏR (1994-2000-Cİ İLLƏR)

Orxan Nəcəfov

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun
Ərəb ölkələri tarixi və iqtisadiyyatı şöbəsinin elmi işçisi
nadzhafov.orhan@gmail.com*

Hazırkı məqalənin tədqiqat obyektini 1994-cü ildən başlayaraq Suriya siyasi hakimiyyətində keçidin başlıca amillərinin təhlilidir. Məhz bu amillərin təsiri altında Bəşər Əsədin Suriyada siyasi hakimiyyətə gəlişi baş vermişdir.

Məlumdur ki, Hafiz Əsəd özündən sonra hakimiyyətə böyük oğlu Basili hazırlayırdı, lakin Basilin avtomobil qəzasında həlak olması onu planlarını dəyişdirməyə vadar etdi. Belə ki, o, Londonda oftalmoloq kimi işləyən oğlu Bəşəri Suriyaya geri çağırırdı və onu hakimiyyətə hazırlamağa başladı. Bu məqsədlə Bəşər Əsəd elə həmin il (1994) Homs Hərbi Akademiyasına qəbul edilir. 1995-ci ildə o, kapitan rütbəsində tank taboruna, daha sonra isə Respublika qvardiyasına başçılıq edirdi. 1998-ci ildə Suriyanın Livandakı hərbi qüvvələrinə rəhbərlik də ona həvalə edilir. 1999-cu ildə isə Bəşər Əsəd polkovnik rütbəsi alır.

2000-ci il iyunun 10-da Suriya Prezidenti Hafiz Əsəd vəfat edir. Elə səhəri gün prezident səlahiyyətlərini müvəqqəti olaraq icra edən Əbdülhəlim Xəddam Bəşər Əsədə general-leytenant rütbəsi verərək onu ordunun ali baş komandanı təyin edir. İyunun 20-də hakim Bəəs partiyasının qurultayında Bəşər Əsəd baş katib seçilir və prezidentliyə yeganə namizəd kimi onun namizədliyi irəli sürülür, bir həftə sonra isə bu namizədlik parlament tərəfindən təsdiqlənir. Həmçinin, parlament konstitusiyasını dəyişərək prezident seçiləcək şəxsə qoyulan minimal 40 yaş məhdudiyyətini 34 yaşa qədər aşağı salır. İyulun 10-da ölkədə dövlət başçısının seçilməsi məsələsi ilə bağlı referendum keçirilir ki, bunun da nəticələrinə görə Bəşər Əsəd 97,29 % səsle Suriya Prezidenti seçilir.

Bütün bunlarla yanaşı, Bəşər Əsəd Suriyada İnformatika Assosiasiyasını yaratmış və hələ atası Hafiz Əsədin dövründə Suriyanın mobil telefon sistemlərinə və internetə qoşulmasını təmin etmişdir.

Göründüyü kimi, Suriyanın siyasi həyatında Bəşər Əsədin hakimiyyətə gəlişi bir qədər gözlənilməz olmuşdur. Çünki Hafiz Əsədin öncədən belə bir planı olmamış və böyük oğlunun qəfil ölümü onu belə bir addın atmağa məcbur etmişdir. Lakin dövlətin başına keçməzdən əvvəl Bəşər Əsəd müəyyən bir hazırlıq mərhələsi keçmişdir. Təbii ki, bunun fonunda Hafiz Əsəd özündən sonra Suriya hakim elitasının Bəşər Əsədə qarşı loyallığına nail olmaq üçün müəyyən siyasi gedişlər etmişdir.

YAXIN VƏ ORTA ŞƏRQ REGIONUNUN GEOSİYASI MÖVQEYİ

Şahin Hüseyinov
ADPU-nun Şamaxı filialı
xadid28.28@mail.ru

Asiyanın qərbində yerləşmiş Yaxın və Orta Şərqlə regionuna Bəhreyn, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Qətər, Əfqanıstan, Ürdün, İraq, İran, İsrail, Yəmən, Kipr, Küveyt, Livan, Misir, Oman, Səudiyyə Ərəbistanı, Suriya, Türkiyə və hələ müstəqil dövlət kimi tam formalaşmamış Fələstin daxildir. İran və Əfqanıstan Orta Şərqlə, digər dövlətlər isə Yaxın Şərqlə aid edilir. Regional bölgü, həmçinin regionun adı şərtidir və müxtəlif müəlliflər tərəfindən müxtəlif şəkildə dəyişdirilir. Geosiyasi, mədəni və coğrafi termin olan Yaxın və Orta Şərqlə ingilis dilində də bu anlayışı ilk dəfə ABŞ dəniz donanmasının admiralı olmuş, politoloq Alfred Mehen (1840-1914) tərəfindən işlədilmişdir. On səkkiz dövlətin (o cümlədən, 13 ərəb dövlətinin) daxil olduğu Yaxın və Orta Şərqlə regionunun ərazisi 7,3 mln. kv.km, əhalisi 350,0 mln. nəfərdir. Yaxın və Orta Şərqlə dünyanın mədəniyyəti, siyasəti və iqtisadiyyatında mühüm rol oynaması onun geosiyasi mövqeyinin üstünlüyü, maye yanacağı sərvətlərilə zəngin olması ilə izah olunur.

Yaxın və Orta Şərqlə regionu üç qitə – Asiya, Avropa, Afrika və iki okean hövzəsinin qovşağında yerləşir. Enlik istiqamətində 4400 km (Pamir dağlarından Aralıq dənizindəki İmroz adasınadək), meridian boyu 3300 km (Qara dənizdəki Sinop burnundan Bab-əl-Məndəb boğazınadək) məsafədə uzanır. Yaxın və Orta Şərqlə regionunun Aralıq, Xəzər, Qara və Qırmızı dənizlərə çıxışı vardır. Bu isə bir tərəfdən onun Cənubi Qafqaz bölgəsinə, Rusiyanın daxili rayonlarına təsirinin artmasına imkan yaradır, digər tərəfdən regionu Rusiyanın geosiyasi marağının “hədəfinə” çevirir. Mesopotamiya ilə Misir arasında quru tranzit keçid əlverişli coğrafi mövqeyə malik olan sahədir. Bu sahə Anadolu yaylası və Fərat çayının orta axınından Sinayadək uzanan dağlararası dərələr və dağ ətəklərini əhatə edir. Üç qitə arasındakı regionun vasitəçilik rolu “Bərəkətli Aypara” adlanan bu sahədə daha qabarıq nəzərə çarpır. Coğrafi mövqeyin əlverişliliyi səbəbindən baş verən müharibələr bu bölgənin sakinlərini dünyanın digər regionlarına “dərbədən” etmiş, iki əsas qüvvə – yəhudi və ərəb diasporu yaranmışdır. Münaqişələrin “sıxlığına” görə Yaxın və Orta Şərqlə dünyada yeganə regiondur və təsadüfi deyil ki, onu həmişə partlamağa hazır olan “barıt çəlləyinə” bənzədirlər. Münaqişələrin ucbatından region dövlətləri əlverişli coğrafi mövqelərindən, gəlir imkanlarından lazımi səviyyədə istifadə edə bilmir.

AZƏRBAYCANDA İBTİDAİ TƏHSİL VƏ TƏLİM NƏZƏRİYYƏSİNİN İNKİŞAFI

Fidan Nəsirova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünəslıq İnstitutu
nasirova1975@list.ru*

Çoxəsrlik tarixə malik klassik ədəbiyyatda uşaqların mənəvi ehtiyaclarını ödəmək baxımından faydalı sayılan nümunələrə rast gəlinə də, uşaq ədəbiyyatının sistemli təşəkkül tarixi məhz XIX əsrlə bağlıdır. XIX əsr qlobal kontekstdə əksər dünya xalqlarının həyatında ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni və pedaqoji hadisələr ilə fərqlənir. Bəşər sivilizasiyasının sənaye cəmiyyətinə inteqrasiyası ilə əlaqədar bütün sferalarda nəzərəçarpan tərəqqi, modernləşmə zərurəti yeni tərzli dünyəvi məktəblərin açılması, dövrün tələblərinə cavab verən dərsləklərin, kitabların yazılaraq uşaqların ixtiyarına verilməsi, ümumilikdə isə uşaq ədəbiyyatının spesifik qanun və qaydaları, prinsipləri çərçivəsində formalaşması üçün katalizator rolunu oynadı. Cəmiyyətin savadlanması üçün onun bünövrəsini təşkil edən platformanın məhz kiçik yaşlı uşaqlar olduğunu nəzərə alan Mirzə Əbdürrəhim Talıbov Təbrizi (1831-1910), Hacı Zeynalabidin Marağayi (1837-1910), Həsən bəy Rüşdiyyə (1851-1944) kimi maarifpərvər aydın və ziyalılar bu sahədə nəticələrə istiqamətlənmiş islahatyönlü konkret tələb və təkliflərlə çıxış edirdilər. Yeni üsullu məktəblərin təşkili, ibtidai təhsil və təlim proqramlarının tərtibi, əlifba məsələsi gündəmi zəbt etmiş məsələlər sırasında idi. Təlimin asanlaşdırılması və səmərələşdirilməsi baxımından nəzəri və təcrübi əhəmiyyət daşıyan daha mühüm amillər – elementar bilik sisteminin tədrisi üçün hazırlıq dövrünün təşkili, təlim-tərbiyə prosesində uşaq yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması, təlim-tərbiyənin məzmun və metodları, nəhayət mövcud təhsil sistemi ilə əlaqəli bütün islahatların geniş elmi-ictimai və siyasi planda həll edilməsi qabardılırdı. Bu məsələlər içərisində ərəb qrafikasına əsaslanan əlifbanın dəyişdirilməsi həlledici amil kimi prioritetlik təşkil edirdi. Təhsildə istənilən nəticələrin əldə edilməməsi ərəb əlifbasının çətinliyi ilə izah olunurdu.

İbtidai təhsil, məktəbəqədər tərbiyə və elementar təhsil kursu ideyasına Azərbaycan pedaqoji ədəbiyyatında ilk dəfə M.Ə.Talıbovun əsərlərində rast gəlinir. Talıbova görə, uşaqlar 7 yaşdan 10 yaşa qədər ailələrdə tərbiyəçilər və ya valideynlərin nəzarəti altında məktəbəqədər elementar təhsil kursu keçməlidir. Burada söhbət məktəbdə fənlərin sistemətik, dərinləşdirilmiş formada öyrədilməsindən deyil, sistemətik məktəb təliminə keçmək üçün müvafiq fənlərin ünsürləri əsasında uşağın əqli inkişafını stimullaşdıran bəsit, məlumat xarakterli bilgilərdən gedir. M.Ə.Talıbovun ibtidai təlim haqqındakı ən müxtəlif görüşləri xəyali oğlu Əhmədə ünvanladığı “Səfine-yi Talebi və ya “Ketab-e Əhməd” (1898) adlı əsərində dolğun şəkildə əks olunmuşdur.

Yaşadığı dövrə görə utopik səslənən Talıbov nəzəriyyəsinin bir çox müddəaları bugünkü təhsil sisteminin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayaraq təlim-tərbiyə işinin demokratik əsaslar üzərində qurulmasına zəmin yaratdı, özünü real tətbiqetmədə təsdiqlədi.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI İLƏ YAXIN VƏ ORTA ŞƏRQ ÖLKƏLƏRİ ARASINDA MÜNASİBƏT

Aynur Qasımova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına
Şərqsünaslıq İnstitutu, baş mütəxəssis
aynur86edu@yahoo.com*

Şərqi bir hissəsi olan Azərbaycanın ərəb dünyası ilə böyük tarixi-mədəni bağlılığı var. Məlumdur ki, əsrlərlə Azərbaycanın çoxsaylı şairləri, ədibləri və mütəfəkkirləri ərəb dilində yazıb-yaradıblar. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə güclü ərəbşünaslıq məktəbi yaranmış, ərəb dünyası ilə Azərbaycanın siyasi-iqtisadi əlaqələri, eləcə də humanitar sahədə münasibətləri SSRİ-nin dağılmasından sonra da inkişaf etmiş və Azərbaycan Respublikası ilə ərəb ölkələri arasında yaranmış münasibətlər müasir dövrün tələbləri səviyyəsində yüksələn xətt üzrə irəliləməkdədir.

Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra tarixən dini və mədəni köklərlə bağlı olduğumuz Yaxın və Orta Şərqi ölkələri ilə əlaqələrin hərtərəfli inkişafına və müxtəlif sahələrdə əməkdaşlığın genişləndirilməsinə xüsusi əhəmiyyət verilmiş, bu dövlətlərlə müxtəlif sahələrdə əlaqələrin gücləndirilməsi xarici siyasət kursunun prioritet istiqamətlərindən olmuşdur.

Ən yüksək platformalardan daima islam həmrəyliyinin vacibliyini vurğulayan Azərbaycan Respublikası dünyada müşahidə edilən islamofobiyaya qarşı mübarizə aparır, dini adət və ənənələrin gücləndirilməsinin tərəfdarı kimi çıxış edir. Təsadüfi deyil ki, Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə başlanan Bakı Prosesi müsəlman ölkələri ilə Avropa dövlətlərini bir araya gətirməklə mədəniyyətlərəarası dialoqun dünya miqyasında təbliğinə güclü təkan verərək qlobal dialoqu davam etdirmək imkanı yaratmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, 2008-ci ildə Bakı Prosesi çərçivəsində Azərbaycan tərəfindən iki ildən bir təşkil edilən Ümumdünya Mədəniyyətlərəarası Dialoq Forumu Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən sözügedən sahədə önəmli beynəlxalq platforma kimi tanınmışdır.

Ölkəmizin xarici siyasətində Yaxın və Orta Şərqi dövlətləri ilə həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli əlaqələr xüsusi istiqamət təşkil edir. Görkəmli dövlət xadimi, Ümummilli lider Heydər Əliyev müdrik və uzaqgörən siyasəti nəticəsində Azərbaycan Respublikasının Yaxın və Orta Şərqi ölkələri ilə, xüsusilə regionun ərəb ölkələri ilə münasibətlərinin yaranmasına və inkişafına çox böyük önəm vermiş, bu gün də bu siyasət Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Yaxın və Orta Şərqi dövlətləri ilə regional və beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlıq, bu ölkələrinin rəhbərləri ilə çoxsaylı görüşlər, qarşılıqlı səfərlər bunun əyani sübutudur.

Prezident İlham Əliyev dəfələrlə ərəb ölkələrinin həm işğal dövründə, həm İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı, həm də Zəfərimizdən sonra Azərbaycanla həmrəy olmasını yüksək qiymətləndirmiş və Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü ilə bağlı İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı çərçivəsində də çoxsaylı qətnamələr qəbul olunmasının önəmini qeyd etmişdir.

Siyasi analitiklərin də qeyd etdiyi kimi, bu gün Azərbaycanla Yaxın və Orta Şərqi ölkələri arasında əməkdaşlıq bütün sahələrdə ən yüksək səviyyədədir.

Qlobal miqyasda geosiyasi çəkisi durmadan artan Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətində çoxvektorluq üstünlük təşkil etdiyindən əsas Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla inkişaf etdirilən müasir xarici siyasət kursu və əlverişli xarici şəraitin yaradılmasına yönələn diplomatik strategiya Yaxın və Orta Şərqi ölkələri ilə dinamik inkişaf üçün geniş perspektivlər açır.

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ İRANIN QƏRB DÖVLƏTLƏRİNDƏN ASILILIĞININ SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Sevinc Məmmədova
AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına
Şərqsünaslıq İnstitutu, elmi işçi
sevinc.mammedova81@gmail.com

XX əsrin əvvəllərində Qacarlar sülaləsi tərəfindən idarə olunan İran, ərazisinin kifayət qədər böyük olmasına baxmayaraq siyasi və iqtisadi cəhətdən çox zəif mövqeyə malik dövlət idi. Şahın mütləq hakimiyyəti və feodal mülkiyyətinin mövcudluğu dünyanın bir çox ölkələrində inkişaf etməkdə olan burjua münasibətlərinin burada yaranmasına ciddi şəkildə mane olurdu. Əlverişli strateji coğrafi mövqedə yerləşməsi və zəngin təbii sərvətlərə malik olması dünyanı bölüşdürmək uğrunda mübarizə aparən iri dövlətlərin İrana marağını artırmış, nəticədə İran həmin dövlətlərdən asılı vəziyyətə düşərək yarımüstəmləkəyə çevrilmişdi.

İranın Qərb dövlətlərindən asılı vəziyyətə düşməsi XIX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq xarici dövlətlərə ölkə daxilində çoxsaylı imtiyazların verilməsi ilə başladı. İlk imtiyaz ingilis teleqraf konsessiyalarına verildi. Bundan sonra ingilislər tez bir zamanda gəmiçilik, dəmiryol, bank sistemi, neft sənayesi və digər sahələr üzrə də imtiyazlar əldə edə bildilər.

İngilislərin ardınca bu dövrdə dünya iqtisadi-siyasi məkanında öz mövqelərini sürətlə möhkəmləndirməkdə olan Almaniya və ABŞ dövlətləri də İrana nüfuz etməyə başladılar. XIX əsrin sonu–XX əsrin əvvəllərində dünyadakı qütbləşmə, bloklaşma prosesi İranda xarici dövlətlərin fəaliyyətində də özünü göstərərək ölkə daxilində böhranı dərinləşdirirdi. Yaxın və Orta Şərqə nüfuz etməyə çalışan Almaniyanın iqtisadi və siyasi baxımdan mühüm bir layihə olan Berlin-Bağdad dəmir yolunun tikintisinə cəhdi bölgədə rus-ingilis maraqlarına qarşı yönəlmişdi. Almanların Fars körfəzində strateji baxımdan əhəmiyyətli limanları icarəyə götürmələri, alman banklarının burada geniş fəaliyyət göstərməsi, alman ticarət şirkətlərinin yaradılması İngiltərənin diqqətindən kənar qalmırdı.

XIX əsrin ikinci yarısından dünya siyasi səhnəsində öz mövqeyini möhkəmləndirməyə başlayan ABŞ-ın İranda konsessiyalar almaq cəhdləri ilk dəfə uğursuz oldu. Lakin Müstovfi-ül-memalik hökumətinin yardım istəməsi ABŞ hökuməti tərəfindən razılıqla qarşılanmış və nəticədə onun birbaşa İranın daxili işlərinə qarışmaq imkanı yaranmışdı. ABŞ-ın İranda iqtisadi-siyasi sahədə ekspansiyasını genişləndirmək üçün şərait yaradılması vəzifəsi Mərqa Şusterə həvalə edilmişdi. 1911-ci ilin mayında M.Şuster başda olmaqla İrana gələn ABŞ maliyyə məşvərətçilərinə böyük səlahiyyət verilmişdi. Bu səlahiyyətdən öz xeyrinə istifadə edən Şuster İranın bütün maliyyə işlərini, iqtisadi və siyasi həyat sahələrini öz nəzarətinə götürmüşdü. Lakin həyata keçirdiyi tədbirlər İranın deyil, ABŞ-ın maraqlarına xidmət etdiyindən Şusterin fəaliyyəti İrana heç bir xeyir verməmiş, əksinə ölkə iqtisadiyyatına böyük zərər vurmuşdu.

Beləliklə, XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərindən imperialist dövlətlərin maraq dairəsinə bölünən İranda mürəkkəb ictimai-siyasi vəziyyət hökm sürməkdə idi. Siyasi nöqtəyi-nəzərdən müstəqil adlandırılmasına baxmayaraq İran faktiki olaraq öz istiqlaliyyətini itirib xarici dövlətlərin, daha çox isə İngiltərənin maliyyə və siyasi asılılığına düşmüşdü.

YAPONİYA MEKONQ ÖLKƏLƏRİ ƏMƏKDAŞLIĞI

Afaq Nərimanova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünəslıq İnstitutu
Asiya-Sakit okean regionu ölkələri şöbəsi, kiçik elmi işçi
afaq.nerimanova@mail.ru*

Yaponiyanın Mekonq hövzəsi ölkələrinə marağı bu ölkələrin yerləşdiyi strateji-coğrafi mövqeyi, təbii su ehtiyatlarının bolluğu, bölgədəki sabit siyasi vəziyyətlə bağlıdır. Beş Mekonq ölkəsi-Kamboca, Laos Xalq Demokratik Respublikası, Myanma, Tayland və Vyetnam yüksək iqtisadi artıma və böyük işçi qüvvəsinə malik region kimi Yaponiya dövləti üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bu regionun inkişaf etdirilməsi Yaponiyanın özünün iqtisadiyyatının, habelə ASEAN təşkilatı daxilindəki inteqrasiyanın inkişafına birbaşa təsir göstərdi. Orta təbəqənin böyüməsi ilə müşayiət olunan daxili tələbatın artımı sayəsində istehlak bazarı genişlənən Mekonq ölkələrinin inkişaf potensialı artdı. Bu potensialı davamlı iqtisadi inkişafa çevirmək, sənaye sahələrini təkmilləşdirmək zərurəti meydana çıxdı.

Bu ölkələr nəinki Cənub-Şərqi Asiya bölgəsində, həm də dünyada ən kasıb ölkələr sırasında idilər. İqtisadiyyatlarını yalnız ötən əsrin 80-ci illərinin sonunda açaraq, iqtisadi geriləmələri aradan qaldırmağa kömək edəcək birbaşa xarici sərmayə cəlb etməyə başladılar. O dövrdən etibarən Yaponiya şirkətləri onlara maraqlı göstərməyə və bu ölkələrin inkişafına böyük sərmayə qoymağa başladı. XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən etibarən Yaponiyanın Cənub-Şərqi Asiya bölgəsinə maliyyə dəstəyi proqramı nəqliyyatın inkişafı, ticarət kimi sahələrdə Asiyanın İnkişaf Bankı ilə birlikdə fəaliyyət göstərməyə başladı.

2003-cü ildə Mekonq çayı hövzəsi ölkələrinin inkişafı üçün yeni konsepsiya elan edildi. Mekonq ölkələri və Yaponiyanın dövlət və özəl sektorlarının birgə səyləri ilə bölgənin dünya bazar iqtisadiyyatına güclü inteqrasiyası üçün sənayenin inkişafını gücləndirmək məqsədi qoyuldu. Bu vəzifəni yerinə yetirmək, bölgənin ən aktual problemlərini həll etmək, layihələr hazırlamaq üçün 2009-cu ildən başlayaraq, hər il Yaponiya-Mekonq zirvə görüşləri keçirilməyə başlandı. Xüsusilə, Yaponiyanın İqtisadiyyat, ticarət və sənaye nazirliyi bu regionun əhəmiyyətindən çıxış edərək Mekonq ölkələri ilə əməkdaşlığa təşviq etmək məqsədilə 2009-cu ildən Mekonq-Yaponiya iqtisadiyyat nazirlərinin görüşlərini keçirməyə başladı. Mekonq-Yaponiya iqtisadiyyat nazirlərinin ilk yığıncağında "Mekonq-Yaponiya İqtisadi və Sənaye Əməkdaşlığı Təşəbbüsü (MJ-CI)" qəbul edildi və təşviq edilməsinə qərar verildi. 2010-cu ildə Yaponiya və beş Mekonq ölkəsinin sənaye sahələrinin xüsusi ehtiyaclarını anlamaq, bu ehtiyaclar əsasında hər bir ölkənin, bütövlükdə Mekonqun səylərini təşviq etmək üçün "Mekonq-Yaponiya Sənaye Hökuməti Dialoqu" başlandı.

2015-ci ildə yeni siyasi xətt olaraq, hər birinin güclü tərəfləri nəzərə almaqla, regional birlik və davamlı inkişafa yönəlmiş "İxtisaslaşma və əməkdaşlıq" konsepsiyası əsasında "Mekonqun Sənaye İnkişafına Baxış (2016-2020)" proqramı qəbul edildi.

Bundan əlavə, Mekonq regionunun ətraf mühit problemlərinə və dəyişikliklərə cavab olaraq 2019-cu ildən indiyə qədər əldə edilmiş nailiyyətlərə əsasən "Mekonqun sənaye inkişafına baxış" proqramı 2019-2023-cü illər üçün "Mekonqun sənaye inkişafına baxış 2.0" konsepsiyası səviyyəsinə yüksəldildi. Yaponiya beynəlxalq ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsinə, özəl sektorun rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına, insan resurslarının və səhiyyə xidmətinin inkişafına yönəlmiş müxtəlif proqramlar həyata keçirməklə yanaşı, bölgənin ekoloji təhlükəsizliyi və kənd təsərrüfatının inkişafı kimi vacib sahələrə də xüsusi diqqət yetirir.

Yaponiya, həmçinin bölgənin inkişafı üçün bir çox sosial problemlərin həllində, xüsusilə yoxsulluq və xəstəliklərlə mübarizəyə yönəlmiş humanitar proqramların həyata keçirilməsində xüsusi rol oynayır.

SURİYALI QAÇQINLARIN ANTEP VƏ ŞANLIURFADA İŞSİZLİYƏ TƏSİRİ

Eynulla Səmədov

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına

*Şərqsünaslıq İnstitutunun Şərq-Qərb şöbəsi, kiçik elmi işçi
eynulla.samedov@gmail.com*

Türkiyə Avropa qitəsinə doğru intensiv sığınacaq hərəkətləri və qaçqın axını səbəbi ilə bir çox coğrafiyadan kütləvi köçə ev sahibliyi edir. Türkiyə, köçün sıxlığı, qaçqınlar, immiqrantlar və qaçqınların vəziyyətindən asılı olaraq bir çox iqtisadi, sosial və siyasi problemlər yaşayır. Suriyada baş verən hadisələr vətəndaş müharibəsi səbəbi ilə 3 milyon 606 min 737 nəfər açıq qapı siyasəti ilə Türkiyəyə köç edib. Qaziantep və Şanlıurfaya köçən suriyalı qaçqınların ümumi sayı 874 min nəfərdir. Suriyalı qaçqınların Qaziantep və Şanlıurfanın əmək bazarına təsirlərinin təhlil edildiyi bu araşdırmada, köç prosesi zamanı hər iki şəhərin əmək bazarında əhəmiyyətli dəyişikliklər müşahidə edilir. İşsizliyin yüzdə 10,2 olduğu əmək bazarında işləmək qabiliyyətinə malik və işləmək istəyən təxminən 2 milyon sığınacaq axtaran əhalinin mövcudluğu dəyişikliklərin əsas səbəblərindəndir. Türkiyənin Yaxın Şərqə istiqamətli iqtisadi fəaliyyətlərinin mərkəzi olan şəhərlər arasında yer alan Qaziantep və Şanlıurfa miqrasiya prosesindən ən çox təsirlənən iki şəhər olaraq ciddi iqtisadi itkilərlə üzləşib. Sərhəd qapılarının bağlanması səbəbindən dayanma nöqtəsinə gələn nəqliyyat, logistika və turizm sahələrində fəaliyyət göstərən bir çox şirkətin bağlanması ilə minlərlə insan işsiz qaldı. Qaziantepin iqtisadiyyatı ixracata söykənərkən, Şanlıurfanın iqtisadiyyatı əkinçilik və inanc turizmi əhəmiyyətli dərəcədə daraldı. Qaziantep və Şanlıurfa Suriyalı qaçqınların ən çox yaşadığı şəhərlər arasındadır. Suriyalı qaçqınlar Qaziantep əhalisinin 21,09 faizini, Şanlıurfa əhalisinin isə 22,19 faizini təşkil edir. Qaziantep şəhərinin sənayeləşmə ilə ön sıralarda olması xüsusilə tekstil, toxuculuq və qida emalı kimi üç əsas fəaliyyət sahəsində ixtisasız işçilərə tələbatı artırır. Bu kontekstdə suriyalı qaçqınlar iş ehtiyacına işçi qüvvəsi çatışmazlığı ilə cavab verirlər. Şanlıurfada işsizlik nisbətləri davamlı olaraq Türkiyə ortalamasının üstündədir. Eyni şey suriyalı qaçqınların ölkəyə gəlməsindən əvvəlki proses üçün də keçərlidir. Şanlıurfada işsizlik nisbətinin yüksək olmasında kənd təsərrüfatında mexanikləşmənin və sənayeləşmədəki yavaş inkişafın təsirli olduğu düşünülür. Məlumdur ki, qeydiyyatsız məşğulluq kənd təsərrüfatı, tikinti, qida və içki xidmətləri, tekstil kimi fəaliyyət sahələrində intensivdir. Kaprio və Vaqner araşdırmalarında suriyalı qaçqınların qeyri-formal sektorda türk işçilərinin yerini tutduğu və maaşlarının aşağı olduğu Cənub-Şərqi Anadolu Bölgəsində hər 10 qaçqın üçün 6-7 türk işçinin işdən çıxarıldığını müəyyən ediblər. Eyni araşdırmada suriyalıların işlə təmin olunmadıqları formal sektorda məşğulluğa dolaylı təsirləri olduğu və qeyri-formal sektorda hər 10 sığınacaq axtaran şəxsin rəsmi sektorda 3-4 yeni iş yeri yaratdığı da müəyyən edilmişdir. Əmək bazarı üçün digər təhlükə əmək haqqı ilə bağlıdır. Belə ki yaşamaq məcburiyyətində qalan sığınacaq axtaranların işəgötürənlərlə əmək haqqını müzakirə etmək və ya təklif olunan maaşdan imtina etmək şansı yoxdur. Aşağı maaşla işləmək məcburiyyətində qalan qaçqınların əmək bazarının strukturunu pozduqları səbəbi ilə təhlükə kimi qəbul edilməsi işəgötürənləri narahat etmir. İşəgötürənlərin fikrincə, qaçqın işçi qüvvəsi əmək çatışmazlığı olan biznes sahələrindəki boşluğu doldurur. Əslində isə suriyalı qaçqınlar adı çəkilən bölgələrdə ucuz işçi qüvvəsi kimi var olaraq yerli əhalinin işsiz qalmasına səbəb olurlar.

XƏZƏR DƏNİZİNİN ENERJİ RESURSLARININ İSTİFADƏSİNDƏ AZƏRBAYCAN-TÜRKMƏNİSTAN ƏLAQƏLƏRİ

Nadejda Əsədova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu
Mərkəzi Asiya ölkələri şöbəsi, kiçik elmi işçi
esedovanad@gmail.com*

Hövzə dövlətlərindən Azərbaycan və Türkmənistanın əməkdaşlığı öz nəticəsini vermiş və beləliklə, 2021-ci il yanvarın 21-də “Xəzər dənizindəki “Dostluq” yatağının karbohidrogen ehtiyatlarının birgə kəşfiyyatı, işlənməsi və istismarı haqqında” Anlaşma Memorandumu imzalanmışdır. 2022-ci ilin 29 iyun və 14 dekabr tarixlərində iki dövlət başçısı arasında görüşlər keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Türkmənistan Prezidenti Sərdar Berdiməhəmmədovun müvafiq olaraq Aşqabad və Türkmənbaşı şəhərlərində apardıqları danışıqların nəticələri qəbul edilmiş layihələrin həyata keçirilməsinə, Xəzər hövzəsinin enerji ehtiyatlarından səmərəli istifadəyə və həm Azərbaycanın, həm də Türkmənistanın sürətli inkişafına güclü təkan verib. SSRİ-nin dağılmasından sonra Xəzər dənizi hövzəsində davam edən təxminən 30 illik mübahisə, fikir ayrılıqları və gərginliyin aradan qalxması üçün Azərbaycan və Türkmənistan tərəfindən bir sıra mühüm addımlar atıldı. Bunların arasında ən vacib və önəmli əhəmiyyət kəsb edən hadisə Azərbaycan və Türkmənistanın Xəzər dənizindəki karbohidrogen yataqlarını birgə istifadəsi ilə bağlıdır. Bu hadisə həm Xəzər dənizində gərginliyin ortadan qalxmasına, həm də Türk dünyasında mühüm rol oynayan iki dövlətin əlaqələrinə ciddi şəkildə təsir etmişdir.

Müasir dövrdə Azərbaycan və Türkmənistan arasında mövcud olan əlaqələrin formatının dəyişilməsini mühüm hadisə hesab etmək olar. 2021-ci il yanvarın 21-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev ilə Türkmənistan Prezidenti Qurbanqulu Berdiməhəmmədov arasında video konfrans formatında görüş Azərbaycan və Türkmənistanın ikitərəfli münasibətlərində bir sıra yeniliklərə səbəb oldu.

21 yanvar 2021-ci il tarixində Azərbaycan və Türkmənistan arasında imzalanan yuxarıda xatırladığımız müqavilə öz növbəsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu, bölgədəki uzunmüddətli gərginliyin azalmasında, iqtisadi və siyasi fəaliyyətin birgə keçirilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Bu hadisə dünyada Türk dövlətlərinin siyasi çəkisinin və həcmnin daha da artmasına, yeni dünya düzənində öz yerlərini daha da gücləndirməsinə səbəb olmuşdur. Sözsüz ki, 44 günlük Vətən müharibəsi zamanı Azərbaycan və Türkiyə arasındakı siyasi birliyin özünü tam şəkildə bürüzə verməsi və Azərbaycanın öz hərbi gücünü ortaya qoyması Türkmənistanın Xəzər dənizi regionunda sərgilədiyi mövqeyini hər iki dövlətin xeyrinə dəyişmişdir. Beləliklə, bu razılaşma gələcəkdə yeni iqtisadi əməkdaşlıq formatının qurulması baxımından olduqca mühümdür. Bu istiqamətdə fəaliyyətin davam etdirilməsi Xəzər dənizi hövzəsində münasibətlərin müsbətə doğru dəyişməsində mühüm rol oynayır və oynamaqda davam edir.

Bu layihələrin həyata keçirilməsi, dəhlizin açılması bölgənin bir çox digər ölkələrlə, həmçinin Türkmənistanla iqtisadi və başqa əhəmiyyətli sahələrdə əlaqələrinin inkişafına güclü təkan verəcəkdir.

İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİ DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCAN-İSRİL HƏRBİ-TEXNİKİ ƏMƏKDAŞLIĞINA QƏRB MƏTBUATININ MÜNASİBƏTİ

Xuraman Abbasova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu,
Şərq-Qərb şöbəsi, kiçik elmi işçi
haciyeva.xuraman@gmail.com*

Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas inkişaf xətti qarşılıqlı dostluq münasibətlərinə əsaslanmaqla yanaşı, həm də ölkənin maraqları çərçivəsindədir. Bu mövqə Azərbaycanla İsrail arasındakı münasibətlərdə də əsas tutulmuşdur. İki ölkə arasında hərbi əməkdaşlığın uzun müddətə əsaslanan kökləri vardır. “Stokholm Beynəlxalq Sülh Araşdırmaları İnstitutunun araşdırmaları göstərir ki, 2011-2020-ci illərdə Azərbaycanın əsas silah idxalının 27 faizi İsrailin payına düşüb. 2016-2020-ci illərdə Azərbaycanın əsas silah idxalının 69 faizi İsrailin payına düşüb ki, bu da həmin dövr üçün İsrailin silah ixracının 17 faizini təşkil edir”

İki ölkə arasında hərbi əməkdaşlığın ən aktiv mərhələsini 2020-ci ildə 27 sentyabrda başlayan İkinci Qarabağ müharibəsi təşkil etmişdir. 44 Günlük müharibə ərəfəsində iki ölkə arasında həm də iqtisadi əməkdaşlıq güclənmişdir. Cari ilin iyun ayında ölkə prezidenti İlham Əliyev Azərbaycanla İsrail arasındakı ticarət dövriyyəsinin 1,7 milyard ABŞ dollarından çox olduğu barədə məlumat vermişdir. Qərb mətbuatı bu tərəfdaşlığı daim diqqət mərkəzində saxlamış və xüsusilə İkinci Qarabağ müharibəsi dövründə müxtəlif yanaşmalara əsaslanan mətbuat yazıları mütəmadi olaraq dərc olunmuşdur. Həmin yazıların təhlili Qərb ölkələrinin Azərbaycan-İsrail tərəfdaşlığına münasibətini aydınlaşdırmaq aspektindən olduqca aktualdır.

Millətlərarası dini münasibətlər üzrə ekspert Moses Bekker deyib: “Azərbaycan və İsrail arasında hərbi əməkdaşlıq Yaxın Şərq regionunun təhlükəsizliyi üçün vacibdir. İsrail xüsusilə silah sahəsində yüksək innovativ texnologiyalara malik ölkədir. İsrail də öz növbəsində Azərbaycanın Cənubi Qafqazın lider dövləti olan ölkə kimi strateji əhəmiyyətini anlayır”.

Digər tərəfdən, bu tərəfdaşlığı pisləyərək iki qonşu sərhədlərdə belə yerləşməyən ölkənin və xüsusilə İkinci Qarabağ müharibəsi dövründə dostluq və əməkdaşlıq münasibətlərini sual altında qoyan və şübhə ilə yanaşan kifayət qədər yazılar Qərb mətbuatında yer almışdır.

Jamestown saytı Gəncəyə atılan raket zərbəsindən sonra İsrail nümayəndələrinin həmin ərazini ziyarətə gəlməsini maddi dəyərdən çox, siyasət və simvolizm kimi təhlil edir .

Eldad ben Aharon “Niyə İsrail Azərbaycana dəstək olur?” adlı məqaləsində İsrailin Azərbaycanla tərəfdaşlığını İranla həmsərhəd olduğu üçün oradan müharibə zonası kimi istifadə etmək məqsədilə həyata keçirdiyini bildirib.

Tədqiqatda II Qarabağ müharibəsi ərəfəsində və sonrakı mərhələlərdə Qərb ölkələrinə aid mətbuat orqanlarında çap edilən müxtəlif media yazıları təhlil olunur və ölkələrin izlədiyi siyasi xəttin ümumi mənzərəsi yaradılır.

HEYDƏR ƏLİYEVİN “İPƏK YOLU” STRATEGİYASI VƏ AZƏRBAYCAN

Yaqut Qasımova

ADPU-nun Şamaxı filialı, Azərbaycan

Dissertant

yaqut.qasimova.65@bk.ru

Böyük ipək yolu - qədim dövrlərdə və orta əsrlərdə Çindən başlayaraq Azərbaycandan keçməklə Avropaya aparan karvan yoludur. İpək Yolu bizim eramın I minilliyindən başlayaraq II minilliyin ortalarına qədər Avropa və Asiyadan çarpaz şəkildə keçən yollar şəbəkəsini əks etdirir. O dövrə məxsus bir çox mühüm yeniliklər Asiyadan Avropaya İpək yolunun vasitəsilə aparılmışdır. Həmin dövr üçün yenilik olan barıt, maqnit kompası, çap dəzgahı, musiqi alətləri, ipək, keramik və boyalı məmulatları həmin yol vasitəsilə Avropaya daşınırdı. Böyük İpək yolunun şaxələrinəndən biri Cənubi Azərbaycandan keçdiyindən bu ərazi ilə geniş əlaqəsi olan Dərbənddə, Şirvanda, Şəkiddə, Beyləqanda, Gəncədə, Qəbələdə, Təbrizdə, Naxçıvanda ipəkçilik inkişaf etmişdir. Bu xətlə Şərqdən Mərkəzi Avropa ölkələrinə əvvəlcə ipək, daha sonra ədviyyat, qızıl, gümüş, mirvari və s. daşınmışdır. Avropadan Şərq ölkələrinə isə tacirlər qalay, sink, civə, mahud parça və s. aparmışlar.

Bir çox mühüm elmi və texnoloji innovasiyalar Şərqdən Qərbə İpək yolunun vasitəsilə aparılmışdır. Barıt, maqnit kompası, çap dəzgahı, musiqi alətləri, ipək, keramik və boyalı məmulatlar kimi yeniliklərin ötürülməsi tədricən baş vermişdi. Qərbin onların yaranması haqqında heç təsəvvürü belə yox idi.

Lakin 1492-ci ildə Amerika qitəsinin kəşfindən sonra bu yolun əhəmiyyəti xeyli azalmışdır. Bu da Çin və ona yaxın ərazilərdən gətirilən malların Amerikada olması ilə əlaqədardır. Hindistana dəniz çıxışı tapıldıqdan sonra isə Böyük İpək yoluna demək olar ki, ehtiyac olmamışdır. XV əsrin sonunda Amerikaya və Hindistana dəniz yolunun kəşfi ilə öz əhəmiyyətini itirməyə başlayan Böyük İpək yolu XVI əsrdə tamamilə süquta uğramışdır.

Aparılmış məqsədyönlü işlərin nəticəsi olaraq Prezident H.Əliyevin təşəbbüsü ilə region ölkələri və böyük dövlətlər tərəfindən 1998-ci il sentyabr ayında Bakıda “Böyük İpək Yolu”nun bərpa edilməsinə dair beynəlxalq konfransın keçirilməsi qərara alındı. 1998-ci il sentyabrın 8-də səhər saat 10-da iştirakçı ölkələrin dövlət bayraqları ilə bəzədilmiş “Gülüstan” sarayında “Tarixi İpək Yolunun bərpası üzrə beynəlxalq konfrans” təntənəli şəkildə öz işinə başladı.

Konfransda Azərbaycan, Avstriya, Ermənistan, Belçika, Bolqarıstan, Macarıstan, Böyük Britaniya, Almaniya, Yunanıstan, Gürcüstan, İran, İspaniya, İtaliya, Qazaxıstan, Çin, Qırğızıstan, Moldova, Monqolustan, Niderland, Norveç, Polşa, Rusiya, ABŞ, Tacikistan, Türkiyə, Rumıniya, Ukrayna, Özbəkistan, Finlandiya, Fransa, İsveç, Yaponiya, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Avropa Birliyi Komissiyası, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Müstəqil Dövlətlər Birliyinin İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı, Dünya Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Beynəlxalq Avtomobil Nəqliyyatçıları İttifaqı, Avropa Nəqliyyat Nazirləri Konfransı, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı, Dəmir Yollarının Əməkdaşlığı Təşkilatının nümayəndə heyətləri iştirak etmişlər. Ümumilikdə konfransda 32 ölkənin və 13 beynəlxalq təşkilatın nümayəndə heyətləri iştirak etmişdir. Konfransda 9 ölkəyə dövlət başçıları – prezidentlər, bir ölkədən nümayəndə heyətinə baş nazir rəhbərlik etmişdir. Təkcə nümayəndə heyətlərinin üzvlərinin sayı 180 nəfər olmuş, konfransa 20 ölkədən 210 mətbuat nümayəndəsi – jurnalistlər, kütləvi informasiya orqanlarının nümayəndələri dəvət olunmuşdur.

YAXIN ŞƏRQ ÖLKƏLƏRİNDƏKİ DEMOQRAFİK DƏYİŞİKLİK VƏ BUNUN DÖVLƏT İQTİSADİYYATINA TƏSİRİ

Misirxan Kazımlı

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu
Şərq-Qərb şöbəsi, kiçik eilmi işçi,
xankazimli@gmail.com*

Tezis Bəhreyn, Misir, İran, İordaniya, Küveyt, Oman, Qətər, Səudiyyə Ərəbistanı, Türkiyə və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri kimi 10 Yaxın Şərq ölkəsini əhatə edir.

Yaxın Şərq ölkələrindəki demoqrafik tendensiya əmək qabiliyyətli əhali ilə bağlı yeni və nəzərəcarpacaq artımdan əlavə, daha çox yaşlanan əhalinin olduğunu ortaya qoyub. 2020-ci ildə əhalinin yaşlanmasında ən nəzərəcarpacaq artım Küveyt, Misir, İran və Türkiyə kimi ölkələrdə müşahidə olunmuşdur ki, bu da əhalinin 65 yaş və yuxarı yaş qrupundan olan şəxslərdən ibarət olması ilə 5%-8,2% arasında dəyişir. Gözlənilməli kimi, Yaxın Şərq ölkələrində əhalinin yaşlanması növbəti on il ərzində artmağa davam edəcək.

Yaxın Şərq regionunda əmək qabiliyyətli əhali demoqrafik dividendlərin əldə edilməsində oynadıqları rol vasitəsilə daha uğurlu gələcəyin reallaşdırılması istiqamətində potensial dəyişikliyin agenti rolunda çıxış edir. Yaxın Şərq ölkələri üçün, məşğulluq perspektivlərindən tam istifadə edəcək lazımı makroiqtisadi strategiyaların və dəyişikliklərin, fiskal, tənzimləmə və əmək bazarı siyasətində dəyişikliklərin həyata keçirilməsi zəruridir.

Yaxın Şərqin əhalisi son üç onillikdə olduqca sürətlə artıb, bu demoqrafik partlayışla bərabər, regionun işçi qüvvəsi çoxalıb, urbanizasiya və kənd-şəhər miqrasiyası artıb və özünü ərzaqla təmin etmək sahəsində uqurum genişləniib.

Yaxın Şərq regionu əhəmiyyətli demoqrafik transformasiyadan keçir. O, 2020-ci ildə əhalinin sayına görə Avropamı ötüb və onu Avropaya qonşu coğrafi yaxınlıqda çox sürətlə inkişaf edən regiona çevrilib. Əhali artımının əsas problemləri iqtisadi səciyyəlidir. Qətər, BƏƏ, Bəhreyn və Küveyt kimi bəzi Körfəz Əməkdaşlıq Şurası ölkələrinin iqtisadiyyatları istisna olmaqla, gənclər arasında işsizliyin səviyyəsi həyəcanverici səviyyədədir. Bunun əsas səbəbləri aşağı iqtisadi diversifikasiya və təhlükəsiz məşğulluğun yaradılması üçün dövlət sektoruna olan davamlı etibardır. Bununla belə, bu iqtisadi model xüsusilə resursları kasıb işçi qüvvəsi bol olan ölkələrdə yüksək dövlət borcu səbəbindən getdikcə dayanıqsız olur.

Yaxın Şərq son on beş ildə dramatik qaçqın axını və məcburi miqrasiyaya məruz qalıb. Suriya və İraqdan, daha çox Əfqanıstan, Liviya, Somali, Sudan və Yəməndəki müharibələrdən qaçanlar Yaxın Şərqdəki qaçqınların əksər hissəsini təşkil edib. Qonşu dövlətlər milyonlarla qaçqını qəbul etməkdə ciddi problemlərlə üzləşib, Şimali Afrika dövlətləri və Türkiyə isə Avropaya qaçqın axını üçün əsas tranzit qovşaqları kimi çıxış edib.

Ümumi müşahidələrə əsasən qeyd etmək olar ki, 2100-cü ilə qədər Yaxın Şərq də Şimali Afrika regionu kimi Çindən daha çox insanı və bu səbəblə də daha çox istehlakçını qəbul edəcək. Əksərən, öhdəlik kimi qəbul edilən imkanların yaradılması, məsələn, əhalinin mütləq artımı Aİ-nin fəal və maraqlı tərəfdaş ola biləcəyi bir vəzifədir. Unutmamalıyıq ki, Yaxın Şərq də Şimali Afrika regionu kimi Avropa üçün ən yaxın qonşu region və bazardır. Regionla əlaqəyə düzgün nail olunması həm Avropa, həm də Yaxın Şərq regionu üçün uzunmüddətli rifaha gətirib çıxara bilər.

QARABAĞA BÖYÜK QAYIDIŞIN BAŞLANĞICI

Nərgiz Mürvədova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına
Şərqsünaslıq İnstitutunun kiçik elmi işçisi
nergizhuseyn357@gmail.com*

Dövlət tərəfindən “Böyük Qayıdış” planına uyğun olaraq məcburi köçkünlərin doğma yurd-yuvalarına ən qısa zamanda qayıtması üçün bütün imkanlar səfərbər edilib. Həmin ərazilərdə yeni yaşayış məntəqələrinin salınması, infrastrukturun bərpası, yolların çəkilişi, məktəb, xəstəxana tikintisi sürətlə davam edir. Mənfur ermənilər 30 il ərzində işğalda saxladıqları əraziləri xarabalığa çevirməklə, infrastrukturunu məhv etməklə yanaşı, şəhər, kənd və qəsəbələrə aparan yolları, tarixi abidələrin yerləşdiyi yerləri, qəbiristanlıqları, əkin sahələrini qarış-qarış minalayıblar. Qarabağa Böyük Qayıdış İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra Azərbaycanın Qarabağın işğaldan azad edilmiş əraziləri və Şərqi Zəngəzuru bərpa etmək prosesinə verilən addır. Buraya dağılmış şəhərlərin və binaların yenidən qurulması, ağıllı kəndlərin, eləcə də hava limanlarının tikintisi daxildir. “Böyük qayıdış” proqramı çərçivəsində məcburi köçkünlərin doğma torpaqlarına qayıdışı bilavasitə olaraq Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilir. Füzuli, Xocavənd, Xocalı və Şuşa rayonlarının ərazisindən keçməklə inşa edilən “Zəfər” yolu onlarla yaşayış məntəqəsini əhatə edir. Füzuli Beynəlxalq Hava Limanının açılış mərasimi keçirilmişdir. Zəngilan Beynəlxalq Hava Limanının tikintisinə başlanmışdır. Ağalı kəndi “ağıllı kənd” statusu ilə bərpa olundu. Eləcə də, Zəngilan şəhərinin bölgənin logistik mərkəzinə çevriləcəyi gözlənilir. Hökumət regionu “yaşıl enerji” zonasına çevirmək məqsədi ilə maliyyə ayırır, Zəngilan və Cəbrayılada günəş, Kəlbəcər və Laçında isə külək elektrostansiyalarının tikilişinə başlanılır. Ağdamın bərpasına xüsusi diqqət ayrılır. Şuşa şəhərinin baş planı hazırlanarkən onun tarixi əzəmətinin qorunması əsas götürülüb və tezliklə Şuşa dünyanın ən gözəl şəhərlərindən birinə çevriləcək. Şuşada Aşağı Gövhər ağa, Yuxarı Gövhər ağa və Saatlı məscidləri bərpa edilir. Dövlət büdcəsindən ayrılan vəsait hesabına hazırda işğaldan azad olunan ərazilərdə daha 15 avtomobil yolunun tikintisi həyata keçirilir. Hər şeydən öncə, bu ərazilərdə mina və partlamamış döyüş sursatlarının aşkar olunaraq zərərsizləşdirilməsi işlərinə başlanılıb. Yaşayış məntəqələrinin salınacağı ərazilər, əkin sahələri, yollar və s. minalardan təmizlənib. Hazırda da təmizləmə işləri davam etdirilir.

İşğaldan azad olunan ərazilərdə “Azərsu” ASC tərəfindən içməli su təchizatının yaxşılaşdırılması istiqamətində də müvafiq işlər görülür. Yaxın müddətdə alternativ enerji mənbələrinin istifadəsi üçün vacib şirkətlərin də sərmayə qoyacağı gözlənilir. Bununla da, həm külək, həm günəş enerjisindən istifadə edilərək, bu ərazilərin, buradakı infrastrukturaların enerji ilə təminatı təşkil ediləcək. İşğaldan azad edilən şəhərlərdə, kəndlərdə müasir məktəb, bağça, poliklinika və elektron idarəetmə mərkəzləri inşa olunacaq, turizm infrastrukturunu formalaşdırılacaq.

Dövlət tərəfindən Qarabağda insanların rahat və firavan yaşaması üçün bütün lazımı şərait yaradılacaq. Bu illər ərzində düşməyə qarşı qat-qat güclənən Azərbaycan ordusu artıq Xankəndini geri qaytardı. Azərbaycan xalqı öz qətiyyətli ordusuna və Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə ölkənin firavan və gözəl gələcəyinə inanır.

TAYVAN KONTEKSTİNDƏ: YENİ DÖVRDƏ ABŞ-ÇİN MÜNASİBƏTLƏRİ

Leyla Bəşirova

Bakı Dövlət Universiteti, tələbə

leylabasirova8@gmail.com

Tayvanın taleyi ABŞ-ın təhlükəsizliyi və rifahına böyük təsir göstərəcək. Birləşmiş Ştatlar Tayvandan minlərlə mil uzaqda olsa da, adanın taleyi ABŞ üçün həlledici rola malikdir. O, həmçinin beynəlxalq nizamın və demokratiyanın gələcəyinin əsas məsələlərini əhatə edir. ABŞ və Çinin arasında artan gərginlik son bir ildə daha da şiddətlənib. Çinin Tayvan və ABŞ arasında artan yaxınlaşması fonunda hipersonik qitələrarası ballistik raket sınaqları həyata keçirməsi rəsmi Vaşinqtonu olduqca narahat edib. ABŞ Çin və Tayvan arasında müharibə yaşanarsa, Tayvanı qoruyacağını açıqlamışdır. Pekin Vaşinqtonun bu açıqlamasından sonra hərbi təyyarələrinə Tayvanın hava sərhədi üzərində uçuş tapşırığı verərək Vaşinqtona açıqca meydan oxumuşdur. Tayvan rəsmiləri gedən proseslər zamanı adada ABŞ əsgərlərinin olduğunu və ordusuna hərbi təlimlər verdiyini açıqlamışdır. Tayvan müdafiə nazirinin son bir ildə Çinin təyyarələri tərəfindən hava məkanının 554 dəfə pozulduğunu bildirməsi ilə bölgədə münasibətlər ən kəskin həddə çatmışdır.

Pekini narahat edən digər məsələlərdən biri də Rusiyanın zəifləyən mövqeyi qarşısında ABŞ-ın aktivləşməsidir. Çin müharibənin qısa müddət ərzində Moskvanın lehinə yekunlaşacağını düşünürdü. Ancaq müharibənin uzanması və Rusiyanın öz geopolitik gücünü itirməsi rəsmi Pekinin maraqları üçün təhdid hesab olunur. Çin Rusiya-Ukrayna müharibəsi zamanı Rusiyanın mövqeyinin zəifləməsi ilə birgə Qərbin növbəti hədəfi olacağını çox yaxşı bilir. Pekinin uzunmüddətli müşahidələrindən sonra Kiyev və Moskva arasında üçüncü tərəf olaraq sülhü təmin etmək istəyi Ukrayna (Qərb) tərəfindən rədd edildi.

Vaşinqton kəskinləşən münaqişələr zəminində İngiltərə və Avstraliyanın iştirakı ilə Hind-Sakit okean bölgəsi üzrə Çinin artan hərbi təhlükəsinə qarşı strateji xəritəni açıqladı. Üç ölkənin birgə yeni nəsil dənizaltı istehsalı bölgədə dəniz üstünlüyünü, ABŞ lehinə dəyişdirəcəkdir. Co Bayden Hind və Sakit okeanda təhlükəsizliyin AUKUS sayəsində qorunacağını açıqlamışdır. Rəsmi Pekin isə ABŞ, İngiltərə və Avstraliya tərəfindən yaradılan AUKUS ittifaqının məsuliyyətsizcəsinə alınmış bir qərar olduğunu və bölgədə sülhə təhdid olduğunu bildirmişdir.

Çinin Xarici İşlər Nazirliyi rəsmi Pekinin ABŞ və Tayvan arasında istənilən rəsmi əlaqəyə qarşı olduğunu açıqladı və ABŞ-ı "Vahid Çin" prinsipinə əməl etməyə çağırdı. Pekinin qətiyyətlə öz ərazi bütövlüyü və suverenliyini qoruyacağını bildirməsi ilə ABŞ və Çin arasında diplomatik əlaqələr ən pik həddə gəldi. Baş verən proseslər Asiyada yeni bir müharibənin yaxın olması xəbərini verir. Birləşmiş Ştatlar və Çin Xalq Respublikası arasında Tayvan üzərində münaqişə getdikcə daha çox təsəvvür edilə bilər, Çinin artan hərbi imkanları və iddialığı, ayrıca Tayvan kimliyinin yaranması və birləşməsinin nəticəsidir. Əgər çəkəndirmə uğursuz olarsa, dünya üçün olduqca fəlakətli olacaq, hər tərəfdən minlərlə insan itkisi və dərin global iqtisadi təlatüm baş verəcək.

ŞƏRQ XALQLARININ DİNİ, FƏLSƏFİ VƏ İCTİMAİ FİKİR MƏSƏLƏLƏRİ

SURIYA MƏDƏNİYYƏTİNİN GÖRKƏMLİ ŞƏXSİYYƏTİ, ŞƏRQİN MAFRİANI, SURİYA MONOFİZİKASININ RƏHBƏRİ QRİQORİ ƏBÜL FƏRƏC BAR-EBREY

Məryəm Seyidbəyli

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun
Şərq ölkələrinin tarixşünaslığı şöbəsinin müdiri, t.e.d., professor,
mseymbeyli@mail.ru*

XII əsrdə Yaxın və Orta Şərqdə suriyalı Mixail, Bar-Ebrey kimi məşhur tarixçilər və siyasətçilər yaşayıb-yaratmışlar. Xristian ədəbiyyatı tədqiqatçılarına görə Bar-Ebrey həm Yakobit, həm də Nestorian tarixçilər arasında böyük şöhrət sahibi olmuşdur. Əbül-Fərəc İoann Qriqori Bar-Ebrey 1226-cı ildə Fəratın sərhədindəki şərq əyalətinin əsas şəhəri olan Melitendə kifayət qədər varlı ailədə anadan olmuşdur. O, yəhudi əsilli görkəmli həkim Aronun (Aaron) oğlu idi və buna görə də "Yəhudi oğlu" mənasını verən Bar-Ebrey və ya ərəbcə ibn əl-İbri kimi tanınırdı. Doğulanda atasının ona verdiyi ad Yohannan və ya Con idi. Qriqor və ya Qriqori adını necə və niyə gətirdiyü məlum deyil. Bəziləri onun doğulmasından təxminən iyirmi il sonra yepiskop təyin edildiyi zaman bunu qəbul etdiyini düşünür. Maraqlıdır ki, onun Bet-Kəddişdəki qəbrinin üstündə və ya Mavsil (Mosul) yaxınlığındakı Elpəf dağındakı Mar Mattai monastırı kilsəsində yerləşən Karşunun kitabəsində (yəni ərəbcə, suriyalı hərflərlə yazılmışdır) Con və Qriqori adlarının hər ikisi belədir: "Bu, Elpəf dağındakı yəhudilərin övladları olan Mar Qriqori Con və onun qardaşı Mar Bar Saumanın məzarıdır". Lakin Bar Ebreyin başqa bir adı da ərəbcə Əbül Fərəc (və ya Fərəc) idi.

Mənbələrin göstərdiyi kimi, heç bir suriyalı yazıçı tarix sahəsində, eləcə də xristian və müsəlman dinləri sahəsində eyni dərəcədə biliyə malik olmamışdır. Çox gənc yaşlarında o, özünü Suriya, ərəb və ehtimal ki, ivrit dilini öyrənməyə həsr etmişdir. Sonralar atasının və dövrün digər görkəmli həkimlərinin rəhbərliyi altında fəlsəfə və ilahiyyəti səylə öyrənmiş, tibb sahəsində kifayət qədər biliklər əldə etmiş, xəstələri müalicə etmişdir. Bar-Ebrey çox səyahət etmiş, Yaxın və Orta Şərqdə – Suriyada, Mesopotamiyada, Kiçik Asiyada, İranda, İraqda, Azərbaycanda yerləşən monastır və yeparxiyaları ziyarət etmişdir. O, dəfələrlə Hülakilərin paytaxtları olan Marağa və Təbrizə səfər etmiş, burada Monqol hökmdarı Abaqa xanla görüşmüşdür. O, Təbriz və Marağa səfərində yeni Yakobit monastırında Evklid haqqında mühazirə oxumuşdur. Bar-Ebreyin monqol xanları ilə yaxşı münasibəti ona Yakobit dini binaları tikmək imkanı verir. Məsələn, 1272-ci ildə onun göstərişi ilə Marağada yeni kilsə üçün ibadət evi, 1282-ci ildə Təbrizdə yeni kilsə tikildi.

Bar-Ebrey öz dövrünün alim ensiklopedisti, suriyalı xristian ədəbiyyatının ən görkəmli tədqiqatçılarından biri idi. Gənclik illərində aldığı yaxşı təhsil ona fizika, astronomiya, ilahiyyət, fəlsəfə, metafizika, tibb, poeziya, qrammatika və tarix kimi elmi sahələrlə məşğul olmağa imkan verib. Bar Ebrey təkcə Suriya mədəniyyəti ilə bağlı deyil, həm də yunan, fars, Bizans və ərəb dillərində toplanmış biliklərin ensiklopediyasını təqdim etmişdir. Onun ədəbi irsi çoxşaxəlidir. Süryan dilində bir sıra şeirlər və yumoristik hekayələr toplusu yazmışdır. Fəlsəfə sahəsində məşhur filosof və həkim İbn Sinanın davamçısı olmuşdur. Onun riyaziyyat və astronomiya sahəsindəki məşhur əsəri 1279-cu ildə

tərtib edilmiŐ astronomiya v  kosmoqrafiyaya dair traktatdır. Bar Ebrey həm də həkim kimi tanınırdı. 1263-c  ildə h tt  bir müddət monqol xanlarından birinin yanında həkimlik etmiŐdir.

Bar-Ebrey MaraĐa r s dxanasına da g lmiŐ və burada Nəsrəddin Tusinin rəhbərliyi altında  alıŐmıŐdı. O, Suriya dilində astronomiya v  coĐrafiya elminin əsasları haqqında məlumatları özündə əks etdirən dəyərli əsər yazmıŐdır. Bu  s r MaraĐa r s dxanasında  alıŐan v  yaŐayan çoxmillətli kollektivin həyat tərzini geniŐ Őakild  əks etdirmiŐdir. MaraĐada olduĐu müddətdə (1279) teoloji əsərlərindən birini yazmıŐdır. Onun  n dəyərli tarixi əsəri iki hissədən ibarət “ mumi tarix” və “Kilsə tarixi” idi. Müəllifin  z n n də dediyi kimi, o, MaraĐa r s dxanasının kitabxanasından əldə etdiyi kitabların köməyi ilə Suriyalı Mikayıldan 80 il sonra, yəni 1279-cu ildə “ mumi tarix” tərtib etmiŐdir.

Bar Ebrey 1286-cı il iyulun 30-da MaraĐada vəfat etmiŐdir. MaraĐalılar dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq xatirəsinə hörmət əlaməti olaraq onun dəfn mərasimində iŐtirak etmiŐl r. Bar-Ebrey Mosul yaxınlıĐındaki Mar Metyu monastırında dəfn edilmiŐdir.

**КУЛЬТУРНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ ЖЕНЩИН-МУСУЛЬМАНОК
В ЕВРОПЕЙСКОЕ ОБЩЕСТВО
(НА ПРИМЕРЕ ФЕДЕРАТИВНОЙ РЕСПУБЛИКИ ГЕРМАНИИ)**

Саадат Зейналова

*Институт востоковедения имени академика З.М.Буниятова НАНА,
ведущий научный сотрудник отдела «Восток-Запад»,
д-р фил. наук, профессор
zeynalova_2000@yahoo.com*

В настоящее время в Европе, в частности, в тех странах, где мусульмане составляют меньшинство, мусульманские женщины-иммигранты сталкиваются со множеством проблем. С одной стороны эти проблемы связаны с доминирующей культурой страны происхождения, а с другой - доминирующей культурой принимающей страны. Помимо этого эта ситуация объясняется в каждом обществе различной культурой представителей определенных групп. Мусульманские женщины часто страдают от двойного культурного отчуждения, поскольку с одной стороны они отрезаны от культуры страны своего происхождения, с другой - не могут идентифицировать себя с доминирующей культурой принимающей страны.

Мусульманские женщины не являются однородной группой: их социальное, образовательное и культурное происхождение, семейные и профессиональные ситуации существенно различаются и во многом определяют их интеграцию и отношения с принимающим сообществом. В жизни женщины-мусульманки являются особыми людьми с индивидуальными потребностями и их следует воспринимать такими, какими они являются.

Культурные трудности, с которыми сталкиваются многие недавно иммигрировавшие в Европу мусульманские женщины, являются довольно сложными. Здесь им следует пересмотреть ограничения своего собственного традиционного культурного происхождения и бороться с постоянно растущими различиями в перспективе образования их детей в принимающей стране. Многие из этих женщин происходят из стран, регионов или сообществ, в которых нет тех же традиций гендерного равенства, что и в принимающих их государствах и сообществах. В результате это приводит к относительно высокому уровню социальной изоляции и эмоциональной незащищенности. Язык и образование являются ключевыми элементами процесса интеграции. И женщины-мусульманки из-за незнания языка принимающей страны подвергаются более высокому риску изоляции, безработицы и домашнего насилия. В то же время они являются самыми важными людьми для передачи родного языка своим детям.

Перечисленные препятствия на пути интеграции усугубляются ростом исламофобии, ксенофобии, политического экстремизма и стереотипов в средствах массовой информации, а также ограничительными и дискриминационными визовыми и языковыми требованиями, что приводит к ощущению того, что в принимающей стране их не ждут и они чужие.

ERKƏN ƏRƏB MÜSƏLMAN SİYASİ-İCTİMAİ FİKRİNDƏ ÇOXMƏDƏNİYYƏTLİ MÜSƏLMAN DÜNYASI TƏSƏVVÜRLƏRİNİN YARANMASI

Fərda Əsədov

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun
Ərəb ölkələri tarixi və iqtisadiyyatı şöbəsinin müdiri,*

t.ü.f.d.

asadovfm@hotmail.com

Ərəb işğalları VIII yüzülliğin birinci yarısına kimi öz səltənəti altında bir çox müxtəlif xalqların məskunlaşdığı geniş əraziləri birləşdirdi. Sasani İrənin ərazilərini tutduqdan sonra ərəblər yerli əhali və aparıcı siyasi qüvvələrlə öz münasibət modelini müəyyən etməli idilər. Bizansla siyasi və ideoloji maraqların toqquşması daimi qarşıdurma şəraitinə gətirib çıxardı. Mərkəzi Asiya türkləri ilə müharibə ağır idi, onlarla sərhəddə ərəblər ilk dəfə hücum əməliyyatlarından müdafiəyə keçməli oldular. Daha sonra İpək yolu üzərində gəlirli ticarətin bərpası üçün Avrasiya çöllərində ticarət əməkdaşlığına ehtiyac yarandı. Köçəri türk xalqlarla sülh və tərəfdaşlıq şəraitini ərəblər üçün qurmaq mümkün oldumu?

Ərəblərin başqa millətli köçəri tayfalara münasibətlərini müəyyən edən şərtlərdən başlıcası kimi ərəb-müsəlman mənəvi-etik dəyərlər sistemində oturaq əhali ilə köçəri tayfaların tarixi münasibətinin durumunu hesaba almaq lazımdır. İslam daha çox “qəsəbə sakinlərinə” ünvanlanmış dini təlim idi, nəinki bədəvilərə. Bununla belə yeni din tərəfindən elan edilmiş müsəlman icmasının bütövlüyü dəyəri hər iki əhalini birləşdirmiş və özünün adı kimi *‘arab*, yəni çöl, səhra sakinini sözünü qəbul etmiş oldu. Bu bütövlük o səbəbdən mümkün olmuşdu ki, köçərilər və şəhərlər sakinləri Ərəbistan yarımadasında ən qədim dövrlərdən vahid bir mühit yaratmışdılar ki, orada hər iki əhali qrupunun beynəlxalq ətriyyət ticarəti yolunda özünə məxsus rolu olmuşdu.

Ərəb dilinin istifadəsi ilə ərəb və qeyri ərəb xalqları üçün vahid intellektual mühitin yaradılması müxtəlif xalqların nümayəndələrinə kitab-yazı mədəniyyətinə yol açmışdı. İrən, türk, yunan, başqa xalqların ziyalıları Ərəb dili vasitəsi ilə bir birinin təcrübəsindən zənginləşmək fürsəti əldə etdilər, və müsəlman zehni dəyərlərinə öz mədəniyyətlərin nailiyyətləri tərəfindən töhfə vermək imkanı qazandılar. Nəticədə müxtəlif etnik mənşəli intellektuallar müsəlman dünyasının çox mədəniyyətli olmasını dərk edib ifadə etməyə başladılar. Bu prosesdə ərəb müsəlman nəsrinin görkəmli nümayəndəsi Əbu Usman Əmr İbn Bəhr əl-Cahizin (776-868) xüsusi xidməti olmuşdu. Əl-Cahizi ərəb nəsrinin və ərəb etnoqrafiyasının atası adlandırılır.

Əl-Cahizin “Türklərin və qalan xəlifə ordusunun xüsusiyyətləri haqqında Fəth ibn Xəqana risələ”-sini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Risalə xəlifə əl-Mötəsim zamanında (833-842) və güman ki, onun xahişinə cavab olaraq yazılmışdı. Bu xəlifə geniş şəkildə türkləri paytaxtda hərbi xidmətə cəlb etməsi ilə şöhrət qazanmışdı. Bu yenilik keçmiş hərbi və məmur elitanın rəqabəti və qəzəbinə səbəb olmuşdu. Əl-Cahiz öz əsərində türklərin müsəlman dövlət və islam dini qarşısında xidmətlərini işıqlandırmaq məqsədi qoyur və oxucunu inandırmağa çalışır ki, türklər, ərəblər və başqa xalqlar eyni dərəcədə müsəlman dünyası və islam üçün önəmlidir.

Əl-Cahizin risaləsi ilə mövzu dairəsi və mənəvi dəyərləri tərəfindən bağlılığı olan Əbu əl-Ala Məhəmməd ibn Əli İbn Xassulun (vəfatı 450/1058 il) “Türklərin digər döyüşçülər üzərində üstünlükləri kitabı” əsəridir. Əsərin janrı – siyasi polemikadır. Əsərdə tənqid qarşısına tanınmış tarixçi Əbu İshaq İbrahim ibn Hilal əs-Sabinin Buveyhilər Dəyləm sülaləsini tərif edib hakimiyyətlərinə qanuni əsas verən əsəri qoyulmuşdur. Bu məqsədlə müəllif əsərində Buveyhilərin qureyşilərlə - Məhəmməd peyğəmbərin qəbiləsi ilə - uydurulmuş bağlılığı haqqında əfsanələr və şaiələr yığmışdır. İbn Xassulun zəhmətinin üstünlüyü ondadır ki, o hər cür uydurma genealogiyalar və Məhəmməd peyğəmbərlə qohumluq iddiaları tənqid edir və onları siyasi hakimiyyət üçün əsassız sayır. İlk dəfə islam siyasi ədəbiyyatında müəllif kübar türk nəsilliyini müsəlman dövlətində siyasi rəhbərlik iddiaları üçün kifayət edən qanuni əsas olduğunu isbat edir.

«MEMORY WARS» AS A TOOL FOR DESTROYING THE CULTURAL UNITY OF MANKIND

Dmitry Naumov

*Belarusian State Academy of Communications, academic secretary,
Candidate of Sociological Sciences, Assoc.Prof.
bsac-ss2021@yandex.by*

In the normative aspect, the cultural unity of humanity can be considered as an ideal situation of peaceful and complimentary interaction of carriers of various ethno-cultural traditions, values and meanings. In the real historical process, cultural unity can exist not so much as a result of individual choice and personal position, but as a by-product of interstate economic, technological and cultural exchange.

The duration of such a state of interstate relations largely depends on the potential of actors, who must have not only a powerful resource base and a developed institutional infrastructure, but also a formed national-state identity. If the first determines the parameters and intensity of interstate relations, then the second determines their viability and stability, determining the quality of the social base of political institutions. After all, the interaction of an individual with the state is based not only on institutionally and normatively conditioned requirements determined by the logic of the functioning of political and economic systems, but also on the socio-cultural context characterizing the national mentality and ethos, the personal value-cognitive attitude of a citizen to the state. This context is objectified in the cultural memory of the people, which testifies to its cultural uniqueness and characterizes the specifics of civilization, which, through universally valid meanings and significations, constitutes the socio-cultural mechanism for the formation of national-state identity.

However, globalization contributes to the leveling of socio-cultural differences of humanity, perceived as barriers to the formation of global markets. Therefore, the cultural unification produced by the logic of globalization processes, which has a significant destructive potential, becomes a challenge for society and the state. The nature of such destructiveness is due to the fact that it destroys the value-cognitive attitude of an individual to the state and the country. This is realized through the elimination of cultural memory as a normative regulator of the community's vital activity. It is known, that in the conditions of globalization, an abstract image of humanity comes to the socio-cultural forefront, which changes the cultural and historical optics. In these conditions, the preservation and transmission from generation to generation of a personally significant image of the country as a subject of the historical process becomes problematic. The relevance of this statement increases significantly if a country becomes the target of an informational confrontation involving the deconstruction of a complimentary image of the country in social memory.

In the gnoseological aspect, the relevance of the study of this problem is determined by the need to identify the role of «memory wars» as an instrument of ideologically engaged historical politics, internal political struggle and informational confrontation, in the system of conflictogenic manipulations with cultural memory. From the point of view of their structure and content, we can talk about two main blocks: ideological and socio-engineering.

The ideological block is a set of mythologies and narratives about the «golden age» of the community in historical retrospective or perspective. It should be emphasized that they are the subject of serious scientific discussions about the falsification of history as an instrument of ideological indoctrination, individual and/or collective moral responsibility for the results of the historical process, methodological limitations of the reception of ethnological constructs in political science, etc.

The socio-engineering block is a complex of social technologies and practices necessary for objectification of «memory wars» in the real life of the community. In modern circumstances, they are usually presented in the following formats: ideologically motivated rewriting of history textbooks; creation and replication of quasi-historical projects of mass culture; reconstruction or destruction of architectural and monumental statues of the past historical era for ideological reasons.

In general, the «memory wars» are aimed at ideologically, politically and economically biased reinterpretations of the past in the context of ethnocentric or theocratic concepts of history, considered as an instrument of political mobilization of society in conditions of serious political conflict. The socio-philosophical analysis of this phenomenon shows that we can talk about several basic components of the «memory wars», whose destructive potential in relation to the cultural unity of mankind is the most significant.

Firstly, it is an attitude towards securitization of cultural memory, which actualizes the search and war with ideological enemies, which are usually carriers of culturally alien values and models of social behavior. The beneficiaries of the actualization of this attitude are usually elites who, through manipulation of public opinion, can secure their own economic and political interests in a situation where the managerial qualities of the elite itself and its social effectiveness are disavowed by the negative trend of societal development.

Secondly, it is the victimization of the ethno-national community, which begins to be viewed as a victim of any extreme social phenomena or violent practices with the construction of an appropriate status with a set of stereotypes and role models of behavior hostile to culturally alien individuals and groups. In fact, in the societal context, victimization acts as a practice of mass violation of the rights and freedoms of representatives of certain ethno-national or subcultural communities.

Thirdly, it is the actualization of «moral panics» in the media space, implicitly acting as an instrument of social control and symbolic legitimization of certain social values, practices and institutions (first of all, conservative collectivist values of the industrial era). It seems that the media instrumentalization of «moral panics», which implicitly constructs symbolic boundaries between the dichotomous ideological positions of both individuals and communities, in practice ensures an increase in the degree of social integration of society, which, as a result of the media construction of a threat to public security, forms a social response in the form of so-called «moral entrepreneurs» acting as legitimate defenders of generally accepted cultural values. At the same time, the result of specific «moral panics» in modern society is not the specific social actions of certain actors (both real and imaginary), but their media representation and social assessments with an alarmist nature. Under these conditions, various communities that are constructed as deviants and delinquents come to the forefront in the media space, which are not only attributed as sources of social anxiety, but also marked by appropriate cultural symbols with negative connotations.

Thus, the scientific construct of the «war of memory» has a certain heuristic potential, because it allows us to identify the socio-cultural and institutional determinants of radical political instrumentalization of history. It also actualizes the destructive logic of information warfare in modern geopolitical conditions, allows us to assess its danger both for the cultural unity of mankind and for the international order.

ШАРИАТ И СУФИЗМ: ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ

Ибрахим Усманов

Институт востоковедения Академии Наук Республики Узбекистан,

к.и.н., доц.

i.usmanov@yahoo.com

В исследовании рассматриваются различия в подходах исламских правоведов и суфиев к вопросам, связанным с исламской юриспруденцией. В отличие от правоведов, суфии, выступавшие за то, чтобы исламская юриспруденция освещала духовные аспекты вопросов, смогли открыть мистико-правовую герменевтику священных текстов. В ранней суфийской литературе шариат и духовность рассматривались как неразделимое целое. Суфии старались интерпретировать шариат с духовной стороны с целью показать, что суфизм не выходит за рамки официального ислама. В раннеаббасидский период герменевтическое единство между суфиями и юристами было нарушено. Суфийские авторы X-XI веков пытались показать в своих произведениях то, что их путь полностью соответствует принципам суннизма и определенного мазхаба.

Имам аш-Шафии считается основоположником юридической герменевтики благодаря его труду «ар-Рисала». Необходимо отметить что, Абу Ханифа и имам Малик, жившие до Имама аш-Шафии, также работали над юридической герменевтикой. Огромное количество судебных постановлений мазхабов были изданы на основе разработанных ими правил относительно усул ал-фикх.

Среди первых суфийских источников, взгляды на юридическую герменевтику можно найти в трудах ал-Хакима ат-Тирмизи. В своих трудах учёный выдвигает идеи о необходимости освещения духовных аспектов юридических вопросов с призмы шариата.

Ат-Тирмизи возражает употреблению факихами термина «фикх» для обозначения их деятельности.

Ат-Тирмизи всегда избегал буквального понимания священных текстов и выбрал путь толкования (та'вил). Ат-Тирмизи определил слово «та'вил» как «поиск начала вопроса, познание с самого истоков».

Ат-Тирмизи упоминает особую группу ученых, которые могут толковать священные тексты. При этом ат-Тирмизи интерпретирует историю ал-мисак: до сотворения Адама человечество прошло три стадии. На первом этапе – Аллах привел все человечество к Себе и осветил их Своим светом. Люди разделились на неверных, богохульников и верующих в зависимости от своей доли этого света. На втором этапе – через 50 тысяч лет Бог создал Адама. На третьем этапе – Бог создал всё человечество, которые родятся до Дня Воскресения, и получил завет. Эта интерпретация ложится в основу дальнейших герменевтических воззрений ат-Тирмизи, то есть только те, кому дан свет, могут открывать внутренние смыслы вопросов.

В заключении статьи выявлены следующие проблемы:

- с изменением эпохи, общественно-исторической ситуации меняется и подход к правовым источникам. Это порождает некоторые недоразумения. Герменевтика призвана предотвратить подобные негативные ситуации. Необходимость понимания первоначального содержания юридических документов с изменениями во времени и пространстве послужила развитию юридической герменевтики в Средние века.

- согласно суфиям, Коран имеет внутренние смыслы, некоторые из них раскрыты Пророком (Мир Ему), некоторые открываются избранным через вдохновение. Суфийская герменевтическая традиция демонстрирует несколько стилей интерпретации Корана. Эти методы еще больше обогащают его, опираясь на традиционный способ интерпретации;

- юридическая герменевтика ал-Хакима ат-Тирмизи опирается на мудрость (ал-хикма) и внутреннюю науку (илм ал-батин).

دور المستشرق الفرنسي جان بابتيست جاك لوي روسو في ابراز معالم الاضرحة والمزارات الدينية في العراق

الاستاذ الدكتور. معتز محي عبد الحميد
مدير المركز الجمهوري للبحوث الاستراتيجية- بغداد – العراق
mrkazamin@yahoo.com

لعلّ الدراسة الفرنسية في الاستشراق من أقدم وأعرق المدارس التي تناولت التاريخين العربي والإسلامي، إذ راح المستشرقون فيها يكتبون عن هذين التاريخين ما تمليه عليهم المصادر التاريخية المتوفرة لديهم حيناً، وتمليه عليهم ضمائرهم ونواياهم حيناً آخر، وقد لعبت الحملات الصليبية دوراً كبيراً في تعريف الغربيين على المنطقة العربية وعلى الحضارة الإسلامية المزدهرة وقتذاك.

وقد زاد الاهتمام الفعلي بالدراسات الاستشراقية من قبل الباحثين والسياسيين الفرنسيين منذ بداية النصف الثاني من القرن السابع عشر الميلادي، حيث كان رجال الدولة من سياسيين ورجال اقتصاد يرسلون المبعوثين والباحثين أو يقومون بتكليف بعض المعتمدين في القنصليات الفرنسية في المشرق: المنطقة العربية، اسطنبول، لشراء وجمع المخطوطات العربية والشرقية، ولم يوفروا جهداً للحصول على أية مخطوطة أو تحفة فنية يمكن الحصول عليها من الأراضي الإيرانية الغنية بالتراثين الفارسي والإسلامي، تلك التحف والمخطوطات التي تعرف الإنسان الغربي عموماً والفرنسي خصوصاً على الطبيعة الحياتية والفكرية والروحية للإنسان العربي والمسلم الذي يقطن في مساحة جغرافية لا يستهان بها أبداً.

ولا يجهل أحد الدور الذي لعبته الحملة الفرنسية لاحقاً في هذا المجال على العديد من البلدان العربية حيث كانت حصيلة جمع المخطوطات أكثر من ثلاثمائة وعشرين مخطوطة، وقد تم جمعها بشكل دقيق ومدروس من قبل بعض الباحثين وعلماء المشرقيات من الذين كانوا يرافقون نابليون في حملاته أمثال (بارادي دوفنتور) والباحث (أميدي جوبير).

وعلى ما يبدو فإن المستشرق الفرنسي (جان بابتيست جاك لوي روسو) الذي شغل وظيفة القنصل العام الفرنسي في بغداد وحلب من القلائل الذين فهموا هذه الحقيقة عن التاريخ الإسلامي وعن الممثل الحقيقي للجانبين الفكري والروحي في هذه العقيدة السماوية، وكان أيضاً من القلائل جداً الذين كتبوا بنزاهة وجدية عما اكتشفوا من حقائق لا تقبل الطعن، عن الدين الإسلامي الحنيف. حيث ألف كتابه (وصف باشوية بغداد) الذي يتمتع بأهمية خاصة في اذهان المؤرخين والباحثين وقد ترجمته مشكورة مؤسسة بيت الحكمة في بغداد مؤخراً وقد ذكر في كتابه مواقع المزارات وأهميتها العلمية والدينية في العراق، وهذا ما سوف نتناوله في بحثنا المقدم اليكم.

МУХАММАД ДАВУДИ - МУСУЛЬМАНСКИЙ БОГОСЛОВ ИЗ ЗАКАТАЛЬСКОЙ ЗОНЫ АЗЕРБАЙДЖАНА

Захид Алиевич Халаев

*Старший научный сотрудник Института истории,
археологии и этнографии Дагестанского
федерального исследовательского центра
Российской Академии Наук, к.и.н.
za120778@mail.ru;*

Арсен Омарович Муртазаев

*Старший научный сотрудник Института истории,
археологии и этнографии Дагестанского
федерального исследовательского центра
Российской Академии Наук, к.и.н.
Махачкала, Россия*

Ислам является одной из самых распространенных мировых религий. Огромную роль в распространении ислама и мусульманских религиозных знаний оказывали представители исламской религиозной мысли. Ярким представителем Шеки-Закатальской зоны XIX- начало XX столетия был Мухаммад Давуди. Он родился в 1828 г. в селении Джар современного Закатальского района Азербайджанской Республики. Его настоящее имя – Мухаммад, Давудил обозначает сын Давуда, уважение современников проявилось в том, что его называли афанди (Халаев З. А, 2002, с. 185). Свое первое исламское образование он получил у своего отца–богослова Давуда, изучив Коран и основы ислама. К шести годам он свободно читал Коран. Мусульманское образование Давудил афанди продолжил у известных в Дагестане религиозных богословов и суфийских шейхов. Позже отправился в Египет, по истечении нескольких лет продолжил постижение исламских наук в Бухаре. Вернувшись в родовое село, Давудил афанди снискал себе широкое признание как знаток священного писания и теологических наук. Будучи учителем (мударрисом) и богословом Джарской примечетской школы, Давудил афанди уделял большое внимание сохранению и развитию исламских ценностей и исламских наук в Шеки-Закатальской зоне Азербайджана.

К сожалению, библиотека и письменное наследие ученого не сохранились, так как были уничтожены в годы репрессий. Старожилы помнят и сегодня, что не менее известный мусульманский ученый шейх Ахмад ат-Талали всегда выделял Давудил афанди, уступая ему место во время пятничного намаза. В его надмогильной эпитафии написано: «В этой могиле погребен глубокий знаток шариатских наук, садовник сада знаний, предводитель мудрецов, украшение паломников, океан знаний, вершина зрелости и щедрости» (Paşa Yaqub, 2015, с. 12). Умер Давудил афанди в 1334 г.х. (1915-16гг.). Он погребен возле джарской мечети, с которой была тесно связана вся его жизнь. Благодарные ученики Давудила афанди Асад и Абдурахман ад-Давуди установили ему памятник возле Джарской джума-мечети. Известно, что у Давудил афанди не было детей. Он усыновил Османа–сына своего брата Тинова. У другого его брата–Херава–был один сын Абдурахман. В начале XX в. он служил поручиком царской армии. В 1933 г. был арестован и выслан в Казахстан, в 1936 г. вернулся и через год вновь был выслан. Из последней ссылки Абдурахман не вернулся. Дочь Абдурахмана, Хаджай, вышла замуж за своего сельчанина по имени Могума. Известны имена их детей: Ибрагим, Зейналабид, Мухаммад, Солтан Ахмад, Ахмад, Хатимат, Хаджай, Асият, Патимат и Умукусум.

Резюмируя наше сообщение, отметим, что мусульманские богословы играли огромную роль в распространении мусульманских религиозных знаний, воспитании мусульман, а также в сохранении исламских ценностей оказывали представители исламской религиозной мысли.

МУСУЛЬМАНСКИЕ РЕФОРМАТОРЫ-ПРОСВЕТИТЕЛИ СЕВЕРНОГО КАВКАЗА ПЕРВОЙ ТРЕТИ XX В. И ВОПРОСЫ ВАХХАБИЗМА

Амир Рамазанович Наврузов

*Федеральное государственное учреждение Институт истории,
археологии и этнографии федерального исследовательского центра
Российской академии наук (ФГБУН ИИАЭ ДФИЦ РАН),
ведущий научный сотрудник, к.и.н.,
Россия (Дагестан), г. Махачкала,
anavruzov@rambler.ru*

В начале XX в. идеи мусульманского реформаторства на Северном Кавказе получили особенно широкое распространение и развитие. Привнесли их последователи салафизма, к которым мы относим и ваххабитов, и дагестанских реформаторов-просветителей. Деятельность ваххабитов по времени предшествовала деятельности реформаторов-просветителей, подготовила почву и способствовала идейному созреванию мусульманского реформаторства. Ваххабизм, который был порождением условий аравийского феодально-кочевого общества, существенно отличался от идеологии мусульманского реформаторства, возникшего в индустриальную эпоху. Однако многие ученые, сравнивая ваххабизм и мусульманское реформаторство между собой, находят много общего в их взглядах и не делают разницы между ними. Например, в своих работах дагестанские суфийские шейхи советского периода называли своих оппонентов из числа реформаторов также «ваххабитами», относя к ваххабизму все, что выходило за рамки традиционного для Дагестана шафиитского мазхаба.

1. Общее между ними было то, что и ваххабиты, и реформаторы-просветители считали исламско-правовые школы не обязательными для мусульманина и, что при принятии решений, следует опираться только на Коран и Сунну Пророка.

2. И первые, и вторые боролись за чистоту ислама, критиковали суфизм и таклид, выступали за иджтихад.

3. Дагестанские реформаторы-просветители первой трети XX в., в отличие от ваххабитов, положительно относились к суфизму в целом. Они критиковали только конкретные его проявления в первой трети XX и выступали против отдельных суфийских лжешейхов и практик.

4. Если ваххабиты выступают за государство на основе абсолютного господства шариата, то дагестанские реформаторы-просветители выступали за государство в духе ислама. Они поддерживали принцип разделения светской и духовной власти в исламе. В качестве формы государственного устройства в Дагестане они предпочитали федеративную республику в составе российского государства.

5. Ваххабиты и дагестанские реформаторы-просветители в своей деятельности по очищению ислама от всего того, что было привнесено в ислам религиозной практикой, апеллировали к мусульманской общине первых трех веков ислама. Ваххабиты считают её идеалом общественного устройства и хотят её возродить, не признавая технических достижений западного мира, более того, считая Запад главным виновником в ослаблении исламского мира и прибегают для его возрождения к методам политической борьбы и даже вооруженного террора.

6. Дагестанские реформаторы-просветители являлись представителями этического направления в исламской мысли: приоритет исламских ценностей они признали исключительно в духовной сфере человека.

7. Дагестанские реформаторы-просветители первой трети XX в. выступали принципиальными противниками ваххабизма.

MƏMLÜK SULTANLIĞI VƏ OSMANLI İMPERİYASININ SİYASİ ŞƏXSİYYƏTLƏRİNDƏN BİRİ CANBERDİ ƏL-ĞƏZALİ (?-1521)

Gülər Qafqazlı

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına
Şərqsünəslıq İnstitutu, t.ü.f.d., dosent,
ggafgazli@yahoo.com*

Qafqazda dünyaya gələn və əslən çərkəz olan Canberdi bin Abdullah Məmlük sultanı Qayıt bəy (1412-1496) tərəfindən uşaq yaşlarında kölə kimi alınmış, Misirə gətirilmiş və daha sonra azad insana çevrilmişdir. Canberdi əl-Ğəzali sultan Qayıt bəy tərəfindən Misirin Şərqiyyə bölgəsinin Ğazəl məhəlləsinə işləməyə göndərilmiş və buradan da əl-Ğəzali nisbəsini almışdır.

Canberdi əl-Ğəzali Məmlük dövlətinin son illərində xüsusi siyasi addımlar atmışdır. Bu dövrdə Məmlüklərə göstərdiyi xidmətlərə görə yüksəlmişdir. Belə ki, Qansu əl-Ğuri onun bu keyfiyyətlərinə önəm verərək Canberdini Qahirə müfəttişliyi vəzifəsinə təyin etmişdir.

Canberdinin canfəşanlığı və xidmətləri qarşılığında vəzifəsi getdikcə artmışdır. Qansu əl-Ğuri onun zəkası və bacarığına güvənərək Canberdini 1505-ci ildə Hələbə vali təyin etmişdir. Daha sonra bir-birinin ardınca Dəməşq valisi, 1511-ci ildə Sıfd valisi və 1512-ci ildə Hama valisi vəzifəsini icra etmişdir.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, Məmlük dövləti Şamı altı hissəyə bölmüşdülər: Şam, Tripoli, Hama, Sıfd, Dəməşq və Hələb. Bu altı bölgədən ən önəmlisi Şam idi, çünki buranın valisi Məmlük sultanına ən yaxını idi.

Canberdi əl-Ğəzali haqqında orta əsr tarixçiləri və müasir dövr tədqiqatçıları fərqli düşüncə-dədirilər. Belə ki, Canberdi əl-Ğəzali ilk dəfə məmlük sultanı Qansu əl-Ğuriyə, daha sonra isə Osmanlı sultanı Yavuz Səlimə xəyanət etdiyinə görə orta əsr müəllifləri onu xain kimi qələmə vermişlər. Lakin müasir dövr tədqiqatçıları fikrinə görə bu şəxs təkcə öz mənfəətini düşünmüş və canının sağ qalması üçün bu addımı atdığı düşünürlər. İxtilafli fikirlər arasında belə bir düşüncə də mövcuddur ki, Canberdi əl-Ğəzali sultan Süleyman Qanuniyə xəyanət etmədiyindən güman olunur, həqiqətdə o, heç kimə xəyanət etməmiş fəqət can sağlığını düşünmüş və şəraitə uyğun hərəkət etmişdir. Məsələn, Qansu əl-Ğurinin ölüm xəbərini alan Canberdi əl-Ğəzali öz canını və əsgərlərin canını qurtarmaqdan ötrü döyüş meydanından qaçmaq məcburiyyətində qalmışdır. Etdiyi bu hərəkəti ilə Canberdi əsgərləri ölüm meydanından xilas edərək yenidən məmlükləri cəm etmək üçün böyük səy göstərmişdir.

Canberdi Mərcidabıq döyüşündə önəmli başçılardan biri idi. Qansu əl-Ğuri Mərcidabıq döyüşündə məmlük əsgərlərini sağ, sol, ön, arxa və mərkəz cinahlarında yerləşdirmişdi. Məmlük sultanı özü bu əsgəri nizamın tam mərkəzində dayanmış və onun sol tərəfində isə Canberdi əl-Ğəzali durmuşdu. Buradan da görünür ki, Qansu əl-Ğuri Canberdiyə çox etibar etmiş və ona böyük dəyər vermişdi.

Mərcidabıq döyüşündən sonra Məmlük sultanlığına son qoyan Osmanlı dövləti Misiri ələ keçirdikdən sonra böyük çətinliklərdən sonra Canberdini öz hüzuruna çağırmış və onu Şam valisi təyin etmişdi. Buna baxmayaraq, əl-Ğəzali osmanlıların hakimiyyətini qəbul etməmiş və ilk fürsətdə onlara qarşı üsyan qaldırmışdı.

ИСЛАМСКИЙ РЕФОРМАТОР – АРАБСКИЙ *АМӢР* ‘АБД АЛ-КАДИР АЛ-ДЖАЗА’ИРИ (1808–1883) И ЕГО БОРЬБА ПРОТИВ ФРАНЦУЗСКОЙ КОЛОНИЗАЦИИ В XIX В.

Лейла Меликова

*Институт востоковедения имени акад. Зии Буниятова
НАН Азербайджана, отдел «Религия и общественная мысль»,
ведущий научный сотрудник, д-р фил. по филос., доцент
leyla_melikova2004@yahoo.com.*

‘Абд ал-Кāдир ибн Мухй ад-Дйн ал-Джазā’ири (1808-1883) – алжирский религиозный и военный лидер, возглавивший движение сопротивления, которое нарастало против французского вторжения в Алжир в 1830 году. Исламский учёный и суфий-активист, происходивший из знатной и влиятельной семьи, сумел преодолеть раздробленность разных социальных групп и в двадцатипятилетнем возрасте, принеся присягу главным представителям алжирских племен защищать свою родину, был избран *амӢром*. С 1832 года, на протяжении пятнадцати лет он вел героическую борьбу против превосходящих сил французской армии, одной из самых передовых армий Европы, вплоть до своей окончательной капитуляции в 1847 году. В период его правления *им̄ратом* на большей части Западного Алжира были проведены как административная реформа, разделившая эмират на несколько областей, так и экономическая, судебная и налоговая, государство выпускало собственную валюту. ‘Абд ал-Кāдир выступал против насилия и террора, призывал к веротерпимости, миру, что прослеживается из его переписки с имамом Шамилем, и важной роли в прекращении распри, возникшей между христианами и мусульманами в Дамаске в 1860 году, спасения им около 13 тысяч христиан от резни. Его считают одним из ведущих деятелей суфизма, философом и богословом, а также защитником мира и братства между различными расами и религиями. Он также много писал. Многие исследователи биографии ‘Абд ал-Кāдира, опираясь на документы, указывают на его связь с масонством. К примеру, ливанский публицист, писатель и учёный Джурджи Зайдан (1861-1914) в своей книге «Всеобщая история масонства» указывает, что «символическое масонство вошло в Дамаск благодаря усилиям покойного *амӢра* ‘Абд ал-Кāдира ал-Джазā’ири, и первой ложей, основанной там, была Сирийская ложа в восточной части страны», что подвергла критике внучка ‘Абд ал-Кāдира – Бади‘а ал-Хассанй. Тунисский историк ‘Абд ал-Джалйл ат-Тамйй (род. в 1938 г.) цитирует в своей книге «Принц ‘Абд ал-Кāдир» слова самого принца: «Я считаю Организацию свободных масонов (Масонство) первой организацией в мире, и, по моему мнению, каждый человек, не исповедующий Масонское учение считается несовершеннолетним. Я надеюсь увидеть распространение принципов масонства в мире. В тот день все народы мира будут жить в мире и братстве». Офицер британской армии и дипломат Чарльз Генри Черчилль (1807–1869) с которым у ал-Джазā’ири сложилась глубокая дружба, продлившаяся десять лет, во время пребывания первого на Востоке, упоминает в своей книге «Жизнь эмира Абделькадера», что тот сумел достичь «высших религиозных званий, считающихся необходимыми и почетными, после упорного труда и долгого самоотречения» и вступил в масонское общество в Александрии, известную как ложа *ал-Ахрām*. На наш взгляд, фигура этого неординарного героя своего времени не лишена трагизма и противоречий. Выступив с одной стороны, отважным сопротивленцем против жестокого, вероломного и сильного врага в лице французов, он вынужден был, с другой стороны, покориться ему, впоследствии.

BÜVEYHİLƏR DÖVRÜ VƏ ŞİƏLİKDƏ ÜSULİLİK MƏKTƏBİNİN FORMALAŞMASI

Aslan Həbibov

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu
Din və ictimai fikir şöbəsi, aparıcı elmi işçi, i.ü.f.d., dosent
habibovaslan@yahoo.com*

Məhəmməd peyğəmbərin vəfatından sonra yaranan şiəlik vaxt keçdikcə İmam Əlinin digər oğlu Məhəmməd əl-Hənəfiyyənin imamətini qəbul edən Keysaniyyə, beşinci imam Məhəmməd əl-Baqirdən sonra İmam Cəfər əs-Sadiqin yerinə Əməvi səltənətinə qarşı üsyan qaldıran əmisi Zeyd ibn Əlinin imamətini qəbul edən Zeydiyyə, İmam Sadiqdən sonra oğlu İmam Musa əl-Kazımın deyil, İmam Sadiqin sağlığında dünyasını dəyişmiş böyük oğlu İsmailin imamlığını qəbul edən İsmailiyyə, yeddinci imam Musa əl-Kazımdan sonra onun oğlu Əli ər-Rzanın imamətini qəbul etməyib, yeddinci imamda sabit qalan Vaqifiyyə və on iki imamın imamətini qəbul edənlər mənasına gələn İsnəaşəriyyə və ya İmamiyyə kimi qruplara bölünmüşdür. Bu qruplar arasında Zeydilik, İsmaililik və İmamiyyə müasir dövrdə də mövcudluğunu davam etdirirlər.

Müasir dövrdə şiəlik deyiləndə, şübhəsiz, ilk aqla İmamiyyə gəlir. İstər özünə məxsus inanc sistemi, istərsə də hüquq sistemi olması səbəbilə şiəliyi təmsil etmədə ən böyük pay sahibidir.

İmamiyyə məzhəbində iki böyük məktəb-üsulilik və əxbarilik- tarixdə böyük rol oynamışdır.

12-ci İmamın qeybətindən sonra ortaya çıxan problemlərin həlli işində sadəcə İmamlardan nəql olunan rəvayətlərin əsas götürülməsi tərəfdarı olan əxbarilər bundan əvvəl qələmə alınan və Əsl deyilən kitablardan hədisləri topladılar. İmamın qeybətindən qısa müddətli olacağını düşünən əxbarilər toplanan rəvayətlərin onların ehtiyaclarını qarşılaya biləcəyi fikrində idilər.

Lakin zaman keçdikcə ortaya yeni-yeni problemlər çıxır, bu problemlərin həlli üçün hədislərin kifayət etmədiyi, yeni metodların zərurəti ortaya çıxırdı. Kiçik qeybət dövründən etibarən Növbəxti ailəsindən Əbu Səhl ən-Növbəxti (vəf. 311/923-24) ilə bacısı oğlu Həsən ibn Musanın (ö. 300-310/912-922) fikirləri şiəlikdə yeni addım olaraq görülür. Onlardan sonra gələn və Böyük qeybət dövründə yaşayan İbn Əbu Əqil əl-Ümmani (IV/X. əsrin ilk yarısında yaşayıb) ilə İbn Cüneyd əl-İskafi (vəf. 381/991-992) da bu dəyişiklikdə rol oynamışlar. Ancaq şiəlik fikrində dəyişikliyin əsas memarı Şeyx Müfid olaraq məşhur olan Məhəmməd ibn Məhəmməd ibn Nöman əl-Ukbəri (vəf.413/1022-1023) ilə iki tələbəsi Şərif Mürtəza Ələmul-Huda (vəf. 436/1044) və Şeyx Tusi (vəf. 460/1056) olmuşdur.

Şiəlikdə üsuli məktəbinin formalaşmasında, şübhəsiz, hicri 355/945-ci ildə Bağdadda hakimiyyəti ələ keçirən Büveyhi hakimiyyətinin müstəsna rolu olmuşdur.

Məlum olduğu kimi Büveyhilərdən əvvəl Bağdadda Kərx məhəlləsində Bərasa məscidi ətrafında cəmlənən, həm hakimiyyət həm də hənəbilərin təzyiqinə məruz qalan şiələr, Büveyhilərin hakimiyyəti ilə birlikdə rahat nəfəs almışlar. Müizüddövlənin (945-967) şiələrə lehinə aldığı bəzi qərarlar cəmiyyətdə narahatlığa səbəb olmaqla birlikdə şiəliyin yayılmasında mühüm rol oynamışdır. Ümumilikdə Büveyhilər dövründə yaradılan tolerant mühit digər məzhəblərlə yanaşı şiəliyin-ö cümlədən üsuliliyin inkişafında və yayılmasına mühüm rol oynamışdır. Belə ki, həmin dövrdə yetişən şiə alimləri öz fikirlərini rahat şəkildə ortaya qoya bilmişlər.

İBN ƏRƏBİNİN “VƏHDƏTİ- VÜCUD” NƏZƏRİYYƏSİNİN DİGƏR ANLAYIŞLARLA FƏRQİ

Ələddin Məlikov

*AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu aparıcı elmi işçi,
fə.l.ü.f.d., dos.
aladdin.malikov@gmail.com*

Vəhdəti vücud insan və kainatın var olmasını, yaradılışını və tanrının keyfiyyətini izah edən ezoterik bir nəzəriyyədir. İbn Ərəbi düşüncəsinin əsası “vəhdəti vücud” nəzəriyyəsidir. Qərb fəlsəfi fikrində “panteizm” fəlsəfi nəzəriyyəsi bu anlayışla müqayisə edilib və bəzən eyni sanılıb. Lakin aydındır ki, bu yanlış nəticə və qənaətdir. İbni Ərəbiyə görə bu nəzəriyyə zəkaüstü və aqlın fəvqündə olan bir mövzudur. O, bütün bu kəsərdə bir vəhdəti görür. Bu qədər kəsərin o vəhdətlə münasibətini müqəyyəd ilə mütləqin və xüsusi ilə ümuminin nisbəti kimi təhlil edir. Lakin bu nəzəriyyənin digər vəhdətçi və reduktiv nəzəriyyələr ilə çox dərin fərqi var. Nümunə üçün redaksiyonist nəzəriyyələrdən biri materializmdir. Bu nəzəriyyə də bütün bu kəsərin arxasında bir vəhdət olduğunu vurğulayır. Belə ki, varlığı bir vücutda yəni materiyada görür. Bütün kainatı hətta aqlı, şüuru və nəfsi maddənin müxtəlif surətlərdəki təcəllası hesab edir. Yunan dilində pan- hər şey və theos Tanrı deməkdir. Panteizm “hər şey tanrıdır” anlamına gəlir. Panteizmə görə Tanrının kainatdan ayrı və müstəqil bir varlığı yoxdur. Bu nəzəriyyənin iki əsası var: ilk olaraq bütün bu çoxluğun arxasında tək vəhdət (unity) dayanır və ikincisi bu vahid müqəddəsdir (divinity). Panteizm sözünün etimologiyası yunan dilində iki söz birləşməsindən alınmadır. Pan, bütün və teos, tanrı deməkdir. Kainatı bütövlükdə tanrı kimi qəbul edən düşüncə və ya hər şey tanrıdır mənasında işlənir. Panteistlər bu qənaətdədirlər ki, yalnız bir vücut (Being) mövcuddur. Gerçəkliyin başqa şəkilləri isə o vücutun təzahür (appearances), model (modes) və ya onun eynidirlər. Bu terminin təbii ki başqa tərifləri də vardır: 1. Tanrı hər şeydir və hər şey tanrıdır. Kainat bütövlükdə ya tanrının eynidir və ya bir növü onun zətinin təcəllasıdır. 2. Kainatı bütövlükdə bir vəhdət təənnüm edir və həmçinin Kainat bütövlükdə bir vəhdəti təənnüm edir. Bu əhatəli birlik (inclusive unity) ilahidir (divine). Bu nəzəriyyəyə uyğun olaraq bu ifadələri də sadalamışlar: “Tanrı əşyanın yaradıcısı yox, bəlkə onların eynidir”.

“Vəhdəti vücud” “panteizmdən” fərqlənir. Beləki panenteizm adlı başqa bir nəzəriyyə ilə daha çox oxşarlıq və bənzərlik tapır. Panenteizm üç söz birləşməsindən: pan (=hamı, bütün), en (=da, də), theo (=Tanrı) meydana gəlmişdir. Panenteistlərə görə aləm tanrının təcəllisidir. Panenteizm əslində ənənəvi ilahiyyatla uyğundur. Daha dəqiq desək, panteizm ilə teizmin ortaq mövqeyində dayanır və ya hər ikisindən tərkib tapmış kimi görünür. Panteizmi ənənəvi ilahiyyatdan ayıran əsas fərq budur ki, Tanrı panteizmdə müəyyənləşmiş (individualized) və ya insanlaşmış (personal) deyil.

Vəhdəti Vücut (varlığın vəhdəti) nəzəriyyəsi aşağıdakı müxtəlif növləri mövcuddur:

1. Hülul Vəhdəti: Varlığın həqiqəti bütün əşyada var.
2. İttihad Vəhdəti: Varlığın həqiqəti bütün əşya ilə birləşir.
3. Ümumi Vəhdət: Varlığın həqiqəti bütün əşyaların məcmusudur.
4. Ədədi Vəhdət: Varlıq və ya başqa sözlə Tanrı ədədlər baxımından təkdir.
5. Konseptual Vəhdət: Var olan hər şeyin varlıq anlayışında, mənəvi iştirakı vardır.
6. Təzahürsüz həqiqi Vəhdət: (Tanrının) həqiqi zatından başqa heç bir şey (hətta onun təcəlliləri) illüziyadır.
7. Yaradılışın həqiqi (mərtəbəli) Vəhdəti: Vahid varlığın həqiqəti zatidir. Bu zat yaradılış səviyyələrinin həqiqətinə malikdir (həm vəhdətdə, həm də fitri çoxluqda).
8. Təbiiqi həqiqi Vəhdət: Varlıq həqiqətinin zəti təzahürlərə (eninə çoxluq) malik və mahiyyət (zat) etibarilə təkdir.

QƏDİM MƏNBƏLƏRDƏ İDARƏETMƏ İDEYALARI

Zeynəddin Şabanov

*AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu,
aparıcı elmi işçi, f.ü.f.d., dosent,
zeynaddin.shabanov@gmail.com*

İdarəetmə haqqında ilk fikir və ideyalar həm Qədim Şərq yazılı abidələrində, həm də mütəfəkkirlərin əsərlərində də öz əksini tapmış, gələcək nəsillər üçün mənbə rolunu oynamışdır. Qədim Misir, Babilistan, Hindistan, Çin, Azərbaycan, ərəb mənbələrində cəmiyyətin strukturu, onun idarə olunması haqqında kifayət qədər məlumatların olması onu sübut edir ki, sosial-siyasi fikirlər daim Şərq mütəfəkkirlərinin diqqət mərkəzində olmuşdur.

Qədim Hindistan dövlətçiliyinin yaranmasında ilk qaynaq rolu oynayan «Manu qanunları»nda dünyanın və cəmiyyətin meydana gəlməsi, müxtəlif cəza tədbirləri, sülh və müharibə şəraitində ölkənin idarə olunması barəsində dəyərli fikirlər ehtiva olunub. Burada hökmdarın funksiyalarının ilahi xarakteri haqqında ideya da öz əksini tapıb. Eyni zamanda qədim hind abidələrində bildirilir ki, siyasi hakimiyyətin başçısı iki üsulla seçilə bilər: birincisi, hakim allahlar tərəfindən yaradılır və ikincisi, hakim xalq tərəfindən seçilir. Hakim və təbəələr arasında isə müqavilə bağlanır.

Qədim hind siyasi-fəlsəfi fikrində monarxiya və respublika idarəetmə forması haqqında məlumatlar da tapmaq olar. Mənbələrdə monarxiya «şahlıq» termini ilə ifadə olunur. Monarxist olmayan siyasi təşəkküllər «sanqxa», «qana», «şreni» kimi sanskrit sözləri ilə müəyyən olunur. Ancaq onların «respublika»ya adekvat olması şübhə doğurur. «Sanqxa» qeyri-monarxist birliklərin konfederasiyalarına uyğun gəlir. «Qana» isə müstəqil qeyri-monarxist dövlətdir, bununla belə, bu termin tayfa, toplantı kimi də başa düşülür.

E.ə. VIII əsrə qədim Çin abidəsi «Şu-tszin» əsərində Səma mandatu (tyan-min) ideyasında belə bir fikir öz əksini tapmışdı ki, Səmanın mandatu dəyişdirmək və geri almaq hüququ var. Eyni zamanda Səmanın nəinki yerdəki işlərə qarışmaq hüququ var, həm də Səma yerdəki işləri tənzimləyir, layiqlilərə idarə etmək üçün mandat verir. Səma mandatu ancaq xüsusi qabiliyyəti (**de**)olan şəxslərə verir və hakimiyyət sülalə üzrə davam edir. Bu sülalədə **de** qabiliyyəti zəiflədikdə Səma yenidən işə qarışır, mandatu bu sülaləyə mənsub olan şəxsdən alaraq, daha çox **de** qabiliyyəti olan şəxsə verir.

Lao-Tszı «Dao de tszin» («Dao və de haqqında kitab») əsərində **daonu** səma, təbiət və cəmiyyətin qanunlarının müəyyən edicisi kimi təqdim edərək göstərirdi ki, daoya münasibətdə hər şey bərabərdir. **Dao** ən ümumi qayda və hər şeyin əsasıdır. Cəmiyyətdəki çatışmazlıqlar, yoxsulluq və xalq kütlələrinin üsyana və qiyama qalxmasını Lao-tszı cəmiyyətdə dao prinsipinin pozulması ilə əlaqələndirirdi. Daoçular cəmiyyətin idarə olunmasında bacarıqlı və maariflənmiş şəxslərin iştirakını alqışlayırdılar.

Ümumiyyətlə, qədim Şərq fəlsəfi fikrində cəmiyyətin idarə olunması haqqındakı ideyaları təhlil edərkən ziddiyyətli məqamlarla üzləşirik. Belə ki, eyni dövrdə, lakin müxtəlif məkanlarda yaşayıb-yaratmış mütəfəkkirlərin fikir və ideyaları arasında nə qədər oxşar cəhətlər olsa da, bir o qədər də fərqli cəhətlər mövcud olmuşdur. Belə ziddiyyətlərin əsas səbəbini dövrün sosial idrakının inkişaf səviyyəsi və ölkələrdəki ictimai-siyasi vəziyyətin təsirində axtarmaq lazım gəlir.

SALMAN NƏRİMANOVUN DİNİ, İCTİMAİ, MAARİFÇİ GÖRÜŞLƏRİNƏ DAİR

Əli Fərhadov

*Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi,
aparıcı elmi işçi, t.ü.f.d. dosent
ali_farhadov@yahoo.com*

XIX əsrin II yarısı – XX əsrin əvvəllərində yaşayıb yaratmış görkəmli Azərbaycan ziyalılardan biri də tiflisli Salman Nərimanovdur. Böyük Azərbaycan mütəfəkkiri Nəriman Nərimanovun böyük qardaşı olan S.Nərimanov Tiflis və Təbriz mədrəsələrində ərəb-fars dilləri, Quran təhsili almış, lakin mədrəsə təhsilini bəyənmədiyi üçün ali dini təhsilini davam etdirməmişdir. Bakı mətbəələrində mürəttiblik etmiş, Qafqazda ilk mürəttib, şair və publisist kimi tanınmışdı. O, öz şeirlərini “Səyyarə” və “Həqqi-Səyyarə” təxəllüsləri ilə, məqalələrini “Qoca Salman” imzası ilə yazmışdır. S.Nərimanovun “Səyahətnamə” əsəri də günümüzə gəlib çatmışdır. Ə.Hüseynzadə, M.Şahtaxtli kimi mütəfəkkirlər öz yazılarında S.Nərimanovun yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdirlər.

S.Nərimanov “Səyahətnamə” əsərində Şərq ölkələrinə səyahətindən, H.Z.Tağıyevin xeyriyyəçilik və maarifçilik fəaliyyətindən, ziyalılardan xurafat və mövhumata qarşı mübarizəsindən bəhs edib. Əsərin əlyazması AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutunda qorunur və nəşr edilmişdir.

“Səyahətnamə” əsərində dini xurafatla mübarizə, nadan ruhanilərin tənqidi, H.Z.Tağıyevin qız məktəbini açmaqla milli maarifçiliyə xidməti yüksək dəyərləndirilmiş, Bakıda onunla görüşmək arzusunu əsərində bildirmişdir. O, bəzi nadan şəxslərin - H.Z.Tağıyevin “Qız məktəbi”nin “müsləman millətinə dəxli yoxdur” sözünü tənqid edərək, imkanlıları H.Z.Tağıyevdən nümunə götürüb yoxsul əhalinin qayğısına qalmağa çağırır və belə deyirdi: “Bu ali zətin məqsədi millətin canlanmasıdır”. Əsərdə Əbu Turab Axundzadə, Axund Yusif Talıbzadə kimi görkəmli ruhanilərdən də fəxrlə bəhs edilmişdir.

“Səyahətnamə” əsərində nadan ruhaniləri, ehtiyac içindəki ailəsini atıb günahlardan tövbə məqsədilə müqəddəs dini məkanları ziyarət edənləri tənqid edən S.Nərimanov yazırdı: Mənim zənnimə görə hər şəxs ki, ailəsini dolandırmağa çətinlik çəkə, bu məqsəd ilə öz pulunu götürüb ziyarətdə xərc və məsrəf edə ki, onun ziyarətə müşərrəf olmaq cəhəti ilə onun günahlarına əfv qələmi çəksin? Belə adamlar günaha batacaqlar”. Ona görə “imkanlı hacılar ziyarətdən qayıtdıqdan sonra öz vilayətinin fağır, kasıb əhalisini elmə yönəltməlidirlər. Deməlidirlər ki, dünyada elm nə dərəcədə insanı kamilləşdirir. Kor-koranə gedib qayıtmaqdan bir fayda hasil olmaz”. S.Nərimanov öz dövrünün mədrəsə sistemini tənqid edərək falaqqa ilə şagirdlərin döyülməsini, mədrəsələrdə müasir dünyəvi elmlərin tədris edilməməsini tənqid edirdi. Hz. Peyğəmbərin “Elm əgər Çində olsa, öyrənmək gərəkdir” hədisini nümunə verən mütəfəkkir yazırdı ki, “elmsiz, mərifətsiz cəhalət vadisində sərgərdan qalmışıq; o şəxslər ki, elmə xidmət etmədi, kamil alim olar, insaniyyət sifəti o şəxsdən zühur edər”.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, S.Nərimanovun yaradıcılığı, xüsusilə “Səyahətnamə” əsəri dini, ictimai, maarifçilik baxımından əhəmiyyətlidir. Əsərdə dini, bədii klassik qaynaqlardan da nümunələr verilərək cəhalət və nadanlığa qarşı mübarizə aparılır, xeyriyyəçilik, maarifçilik, dini və dünyəvi elmlərin birlikdə tədrisi, islam vəhdəti təbliğ edilir. S.Nərimanovun yaradıcılığı günümüzün bir çox probleminə də öz həll yolunu göstərir.

ОСМЫСЛЕНИЕ ИСЛАМА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ ЧЕРЕЗ АНАЛИЗ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЕДИНСТВА И ЕГО ВОЗДЕЙСТВИЯ НА РАЗВИТИЕ РЕГИОНА⁹

Еркин Байдаров

Институт востоковедения им. Р.Б. Сулейменова

Комитета науки МНВО РК,

ведущий научный сотрудник, PhD (in Philosophy)

erkin_u.68@mail.ru

В условиях геополитической турбулентности в сфере международных отношений, политической и социокультурной бифуркации, затронувшей в том числе регион Центральной Азии, ведущей в свою очередь к энтропии ее общественных систем, вновь актуализируется исследовательский интерес к вопросам идентичности центральноазиатских сообществ. В контексте научно-исследовательского проекта «Политический суфизм в Центральной Азии» в аспекте исторических корней и современных реалий, региональная идентичность превращается в один из фундаментов осмысления политического и социокультурного бытия стран и народов региона, поскольку классический суфизм и ее последующая интерпретация в регионе на наш взгляд приобретает важное значение, так как центральноазиатская версия ислама есть один из культурно-цивилизационных маркеров в культуре и идентичности мусульманских народов Центральной Азии.

Так, например, в эпоху Саманидов, Центральная Азия превратилась в общерегиональный центр исламской цивилизации, где удалось на основе исламской религии объединить тюркские и персидско-таджикские народности в едином пространстве. Свой вклад в единую идентичность центральноазиатских народов внесла и Золотая Орда, которая продолжила и развила тюрко-согдийские духовные традиции на огромном евразийском пространстве, включая и Центральную Азию. В частности, наследие самаркандской школы богословия в виде сформированной системы знаний на базе ханафитского мазхаба суннитского ислама было закреплено от Иртыша до Дуная, от Едилы (Волги) до Джейхуна (Амударьи). Во второй половине XIV века Амир Темура объединил на основе общей идентичности кочевые и оседлые народы региона, входившие в его империю посредством справедливой и конструктивной внутренней политики, подъема уровня социально-экономического благосостояния народа, религии, культуры и науки. В колониальный период, центральноазиатские джаиды включили в свою идеологию умеренно-реформистскую концепцию синтеза идентичности, на основе традиционных ценностных ориентаций и новой современной парадигмы.

В условиях реисламизации центральноазиатских сообществ, большую актуальность приобретает вопрос возрождения центральноазиатской школы богословия, благодаря которой ислам в странах Центральной Азии отличается своей веротерпимостью и базируется на исламских ценностях, прописанных в священных текстах этой религии. Центральная Азия родина многих выдающихся исламских богословов, хадисоведов, ученых, которые придерживались философии суфизма и ее идеологии. Их духовное наследие нашло свое отражение в исламских традициях народов региона. Ислам был воспринят и стал органичной частью культуры народов Центральной Азии. Причем процесс был не односторонним, а взаимным. Ислам и арабская культура обогатили тюрков, и тюрки в то же время развили это учение на своей почве. Возникла новая культура, родившаяся в синтезе арабского и исламского знания и тюрко-персидской среды и особого способа миропонимания. Духовное наследие таких выдающихся деятелей культуры Центральной Азии суфийской направленности, как – аль-Фараби, Ахмет Ясави, Алишер Навои, Абдурахман Джамии, Навои, Машраб, Суфи Аллаяр, Махтумкули, Бердах, Ахмад Дониш, Абай и др. цементирует основы единения народов региона на протяжении более тысячи лет, выступая стержнем общей региональной культуры.

⁹ Работа выполнена в рамках грантового финансирования научных исследований КН МОН РК (2023-2025) по теме «Политический суфизм в Центральной Азии (Казахстан и Восточный Туркестан): исторические корни и современные реалии (№ АР19678538)

ANTHONY JENKINSON'S "DECLARATION" AS THE FIRST ENGLISH SOURCE ON SAFAVID RELIGIOUS LIFE

Lamiya Gafar-zada

*Bakikhanov Institute of History and Ethnology of
National Academy of Sciences Azerbaijan,
PhD in History, Assoc. Prof.
leo_558@mail.ru*

Jenkinson's journey to the Safavid Empire in 1561-1563 opened a new chapter in the history of both Anglo-Islamic and East-West relations. As the first Eastern/Muslim country that Elizabethan England sought to ally, Jenkinson's "*Declaration*" of the Safavid Empire is one of the first mentions both in English and European contemporary sources about the Safavids' religious affiliation and Sunni-Shiite division in particular.

The difference in the religious worldviews of the British and the Safavids impressed Jenkinson so strongly that he described in detail his audience with the Shah Tahmasp I. He witnessed religious prejudice based on the *doctrines of najas and taharat* (Shiite concepts of pollution and purity). As soon as Jenkinson dismounted from the horse at the courtyard gate and before his feet touched the ground, he had to wear a pair of shoes – *basmaekes* in order not to defile sacred ground like a Christian, or, as the Safavids called it, *gower*, i.e., unbeliever and unclean. As soon as the Shah learned that Jenkinson was not a Muslim, he drove him out of the palace, declaring that the Safavids has no need to have friendship with "the unbelievers" and until Anthony completely left the Shah's palace, the Shah's servant covered the path Jenkinson had been through with sand, following him, thus removing traces of the presence of a non-Muslim on Muslim land.

Jenkinson's "*Declaration*" is also one of the first English written evidence of the religious peculiarity of the Safavids - adherence to Shiism, which, according to Jenkinson, was the main reason for the military-political conflict of the Safavids with the Ottomans and khans of Central Asia. Jenkinson characterize the shah as a saint and descendant from Prophet Mohammed and Imam Ali: "...Although the Persians [Safavids] are the same Mohammedans as the Turks and Tatars, they revere the false and fictitious prophet Ali, saying that he was the most important disciple of Mohammed, and day and night they curse and scold three other disciples of Mohammed - Omar, Osman and Abu Bakr".

Information of Safavids' Shiism is also reflected by Jenkinson in one of the Latin inscriptions on his map, which is the first visual representation of the Safavid Empire in English sources: "Medes and Persians [Safavids] are Muslims. Constantly conducted hostilities with the Turkic Tartars. Particularly great differences in ceremonies, they do not shave [the mustache] over the upper lip, as the Turks and Tartars do."

Jenkinson also gives information on a special Muslims headdress – *turban*, which functioned as a transmitter of the Safavid cultural identity, political and religious beliefs.

TÜRK-İSLAM MƏDƏNİYYƏTİNDƏ AĞAC MOTİVİ

Səbinə Nemətzadə

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu
Şərq-Qərb şöbəsinin aparıcı elmi işçisi
i.ü.f.d., dosent
nematzadesabina@yahoo.com*

Hər hansı bir mədəniyyətdəki simvolik mənalar həmin mədəni quruluşdakı dəyərlərin, düşüncələrin, inancların və sosial mühitin təsiri ilə formalaşır. Bir simvolun var olması, ilk növbədə, mədəni quruluş tərəfindən qəbul edilməsindən və mənimsənilməsindən asılıdır. Buna görə də, hər hansı bir mədəniyyətə mənsub fərdlər və ya cəmiyyətlər tərəfindən mənimsənilməyən, mədəni quruluşun başlıca normalarına və ya dəyərlərə uyğun olmayan simvolların yaşaması mümkün deyildir. Hər cəmiyyət simvolik motiv və rəmzlərə malik olduğu inanc prizmasından anlamlar yükləmiş və beləcə bənzərsiz sənət anlayışları ortaya çıxmışdır. Simvolik motivlər sənətin müxtəlif sahələrində və fərqli materiallarla bizə təqdim edilmişdir. İstər qaya parçası, saxsı, metal, taxta, kətan üzərində, istərsə də xalçaçılıq və ya əlyazma sənətlərində.

Sənətdə geniş rast gəlinən, üzərinə dərin dini-fəlsəfi anlamlar yüklənən simvolik motivlərdən biri ağacdır. Son dərəcə çox çeşidi olan ağac motivinin Türk-İslam əlyazma sənətlərində mühüm bir yeri vardır. Orta Asiyadan Anadoluya qədər türk xalqlarının mifologiyasında yer alan ağac kultunun insanların həyat tərzində mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır. Türk xalqlarının mədəniyyətində beşiyinin bir hissəsini təşkil edən, onun qida mənbəyi olan, həm istidən, həm günəşdən qoruyan ağac eyni zamanda döğmaq-törəmək simvolunu daşıyır. Meyvəsiz ağaclar isə müqəddəs qəbul edilən qoruyucu bir ruh, ya da “atalar” kultunun izahı kimi çıxış edir.

Türklər kainatı fərqli simvollarla ifadə edir, həyat ağacına dünya ağacı da deyirlər. Ümumiyyətlə, ağac elementi türk mədəniyyətində yer alan əsas motivlərdən biri kimi qəbul edilir. Bu motiv türklərin hələ qədim dövrdən qaynaqlanan, yüksək əhəmiyyət verdikləri motivlərdəndir.

İslamiyyətdən sonra da ağac motivi öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Türk-İslam mədəniyyətində çinar və ya qayın ağacları xüsusi müqəddəslik qazanmış, əlyazmaları bəzəyən miniatür və təzhiblərdə sevilərək nəqş edilmişdir. Həyat ağacı isə qədim dövrlərdən bəri bir çox mədəniyyətlərdə ölümsüzlük ifadə edən bir motivdir.

Miniatür sənətində bar verən meyvə ağaclarının təsvirinə də rast gəlirik ki, onların hər birinin simvolik anlamları vardır. Türk-İslam dekorativ sənətlərində sevilərək istifadə edilən nar motivi bütövlükdə dünyanı, içindəki dənələr insanları, aralarındakı pərdələr dünyadakı insan qruplarının din, irq ayrı-seçkiliyinə baxmayaraq, bir bütövü meydana gətirdiklərini simvolizə edir. Qeyd etmək lazımdır ki Azərbaycan mifologiyasından qaynaqlanan, təsviri sənətimizin bir çox sahələrində öz əksini tapan nar motivi bu gün də azərbaycançılıq simvollarından biri kimi öz aktuallığını saxlamışdır.

Türk-İslam təsviri sənətində dini-fəlsəfi ideya Müqəddəs Quran və hədis işığında inkişaf etməklə yanaşı türk xalqlarının mədəni yaddaşını, milli identikliyinə özündə əks etdirir. Yəni bir çox mövzular mifoloji xarakter daşıyır. Türk xalqlarının mifologiyasında özünəməxsus yer tutan dağlar, ağaclar, quyular, müqəddəs sular, sayılar kimi mövzular Türk-İslam əlyazma sənətlərində də öz əksini tapmışdır.

ŞƏRQİN İLK DEMOKRATİK RESPUBLİKASI - AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN TƏHSİL SİYASƏTİ

Dəyanət Musayev

*ADPU-nun Türkooloji mərkəzinin Türk tarixi bölməsinin rəhbəri,
Ümumi tarix və tarixin tədrisi texnologiyası
kafedrasının dosenti, p.ü.f.d.,
dayanat.Musayev@adpu.edu.az*

1918-ci il mayın 28-də yaradılan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müsəlman Şərqiində ilk demokratik parlamentli respublika olmaqla yanaşı, xalqımızın tarixində mühüm bir hadisə idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə 328 dəfə “ilk” sözünə imza atıb. Həmin dövrdə Dövlətçilik atributları qəbul edilib, dövlət və hərbi quruculuq, iqtisadiyyat və mədəniyyət, təhsil və səhiyyə sahələrində mühüm və tələyüklü addımlar atılıb. Cümhuriyyət ilk dəfə olaraq coğrafi məfhum olan “Azərbaycan” ifadəsini siyasi məfhumla çevirib.

Azərbaycanda Xalq Cümhuriyyəti təhsil məsələlərinə xüsusi önəm verir və bu sahəyə həssaslıqla yanaşırdı. Azərbaycanda Xalq təhsili və maarifləndirmə üzrə ilk nazirlik - Xalq Maarifi Nazirliyi 1918-ci ilin may ayının 28-də Azərbaycan Demokratik Respublikasının hökuməti tərəfindən təsis edilib. Nazirlər Şurasının qərarı ilə 30 iyun 1918-ci ildə üç şöbədə (ümumi orta təhsil, ali və orta-ixtisas təhsili, peşə məktəbləri) ibarət strukturu təsdiq edilib. AXC-nin ilk maarif naziri hökumət başçısı olan Nəsim bəy Usubbəyli olub.

Xalq təhsili sahəsində ilk önəmli tədbir - məktəblərin milliləşdirilməsi və təhsilin doğma türk dilinə keçirilməsi oldu. Bununla da ilk dəfə olaraq azərbaycanlı uşaqların doğma dildə təhsil alma hüququ qanuniləşdirildi.

1919-cu ilin əvvəllərində ölkədə dövlət hesabına 637 ibtidai və 23 orta ixtisas təhsili məktəbi fəaliyyət göstərirdi. Orta məktəblərin arasında 6 kişi və 4 qadın gimnaziyası, 5 realni məktəb, 3 müəllimlər seminariyası, 3 müqəddəs Nina qız tədris müəssisəsi, politexnik və kommertiya məktəbləri var idi. Məktəblilərə vətəndaşlar, xeyriyyəçilər, messenatlar da yardım edirdi. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin fabriki 4-cü türk qızlar məktəbinə aztəminatlı məktəblilər arasında bölünməsi üçün 400 arşın parça təqdim etmişdi.

1919-cu il sentyabrın 15-dən Bakı, Gəncə, Şuşa, Nuxa (Şəki), Zaqatala və Qazaxda yaşlılar üçün Azərbaycan dilini öyrədən xüsusi kurslar, 1919-cu ilin noyabrından isə Bakıda azərbaycanlı fəhlələr üçün texniki axşam kursları açıldı. Bu kurslarda 200 nəfərə yaxın azərbaycanlı fəhlə peşə təhsilini artırırdı.

1919-1920-ci tədris ili üçün xarici ölkələrin ali məktəblərinə 100 abituriyent və tələbə İngiltərə, İtaliya, Fransa, Türkiyə və digər ölkələrə göndərilməsi haqqında qərar qəbul edildi. Bu tələbələr üçün Maarif Nazirliyinin sərəncamına dövlət xəzinəsi vəsaitindən 7 mln. rubl ayrılırdı. Həmin dövrdə Rusiyada çevriliş olduğu üçün bura tələbələrin göndərilməsi mümkün olmadı.

Cümhuriyyət dövründə Azərbaycanda üç ali təhsil ocağının - Bakı Dövlət Universitetinin, Əkinçilik İnstitutunun və Dövlət Konservatoriyasının təsis edilməsi barədə məsələ qaldırılmışdı.

Azərbaycan Xalq Maarifi nazirinin müavini Həmidbəy Şahtaxtinski görkəmli rus alimi, Cənubi Qafqaz Universitetinin rektoru görkəmli cərrah, professor Razumovskiye müraciət edərək Bakı Universitetinin təşkili üçün kömək göstərməsini xahiş etmişdi. Razumovski dəvəti qəbul etmiş və yaradılan komissiyanın sədri seçilmişdir. Qısa müddət ərzində Razumovskinin rəhbərliyi altında Xüsusi Hazırlıq Komissiyası yaradılır. Qanunda universitetin dörd fakültədən ibarət olması göstərilirdi: Şərq şöbəsi ilə birlikdə tarix-filologiya, fizika-riyaziyyat, hüquq və tibb fakültələri. Qanunun II maddəsinin 2-ci bəndində qeyd edilirdi ki, bütün fakültələrdə türk dili məcburi fəndir. 1919-cu il noyabrın 15-də şənbə günü universitetdə birinci dərş günü elan edilir.

İlk tədris ilində universitetə ştat üzrə lazım olan 104 nəfər, o cümlədən 43 professor və dosent cəlb etmək mümkün olmuşdu.

MÜASİR AZƏRBAYCAN İSLAMŞÜNASLIĞINDA QURAN QİSSƏLƏRİNİN TƏRBİYƏVİ ROLU

Əmmar Abbasov

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq
İnstitutu, Din və ictimai fikir şöbəsinin
aparıcı elmi işçisi
abbasov1941@inbox.ru*

Milyarddan artıq insanın etiqad etdiyi islam dininin müqəddəs kitabı, ərəb ədəbi dilinin möhtəşəm abidəsi olan Qurani-Kərim milyonlarla insanın qəlbinə yol tapmışdır. Qurani-Kərim səmavi kitablardan sonuncusu və ən üstünüdür. Çünki o, tamamlanmış və təkmilləşdirilmiş halda ümumbəşəri Peyğəmbərimizə nazil edilmişdir. Qurandakı bütün surə və ayələr nəsihətamiz və tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. Ziya müəllim və Vasim Məmmədəliyevin tərcüməsini və qısa şərhini verdikləri Qurani-Kərimdə, yuxarıda söylənilənlər öz təsdiqini tapır.

Qurani-Kərimdə gələn qissələr və onlarla bağlı ayələrin insanların, xüsusilə də gənclərin tərbiyəsində böyük rolu vardır. Rus, erməni əhatəsi və təsirindən xilas olan gənclərimizin bu qarışıq zamanda təmizliyinə görə islama üz tutmaları sevindirici haldır. Çünki islamda yalana, əliəyriliyə, zinaya, paxıllığa, qeybətə, rüşvətə, mənəm-mənəmliyə, zülmə, tənbelliyə, fırlıdaqçılığa, sərxoşluğun heç bir növünə yer yoxdur.

İslamda Vətənə, torpağa, xalqa, qohumlara, qonşulara, ailə üzvlərinə, uşaqlara sevgi aşılanır, Vətəni, torpağı, xalqını müdafiə etməyə sövq edilir.

Quranın ən gözəl hekayəsi olan Yusif surəsində onun çəkdiyi əziyyətlərlə, qardaşlarının verdikləri əzablarla yanaşı, Allahın etdiyi kömək və özünün ağılı sayəsində qazandığı uğurlar və Misir xalqının ona bəslədiyi sevgi gənclərimizi Yusif kimi olub, çətinliklərə sinə gərərək öz amalı, Vətənin azadlığı uğrunda canlarından belə keçməyə hazır olmağa təşviq edir.

Qurani-Kərimin Loğman hekayətini oxuyanda gənclərimiz onun kimi ağıllı, hikmətli olmağa, onun oğluna verdiyi nəsihətlərdən təsirlənib tərbiyəli insan kimi cəmiyyətdə özlərini necə aparmağı öyrənməyə çalışırlar.

Peyğəmbərimiz haqqındakı ayələri oxuyanda gənclərimiz onun kimi təmizkar, səliqəli, təvazökar, əmanətə xəyanət etməyən, yalanı, böhtanı pisləyən, şücaətli, eyni zamanda rəhimdil olmağa çalışıb, bunları həyat tərzlərində tətbiq edirlər.

XIX ƏSRDƏ ŞUŞANIN İCTİMAİ-DİNİ MÜHİTİNDƏ XEYRİYYƏÇİLİK PROBLEMI (EPİQRAFİK ABİDƏLƏR ƏSASINDA)

Elnur Mustafayev

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu

Din və ictimai fikir şöbəsinin müdiri,

İnstitutun Gənc Alim və Mütəxəssislər Şurasının sədri,

f.ə.l.ü.f.d.

elnur.mustafayev88@mail.ru

1747-ci ildə Nadir şah Əfşarın vəfatından sonra Azərbaycan ərazisində yaranmış xanlıqlardan biri də Qarabağ xanlığı idi. Qarabağ xanlığının əsasını Cavanşirlər tayfasının Sarıçalı oymağına mənsub Pənahəli xan (1748-1763) qoymuş və 1756-cı ildə ilk əvvəllər Pənahabad, sonra isə Şuşa adlandırılan şəhəri inşa etdirmiş və xanlığın paytaxtını buraya köçürmüşdür.

Şuşa şəhəri XVIII əsrin sonlarında Azərbaycanın, eləcə də Yaxın Şərqi iri şəhərlərindən biri hesab olunurdu. Şəhərin əlverişli coğrafi mövqeyi onun surətlə inkişafına və tezliklə mədəniyyət ocağına çevrilməsinə zəmin yaratmışdır. Şəhərin salındığı ərazinin relyefi onun möhkəm müdafiə qalası kimi inşa olunmasına və özünəməxsus memarlığının yaranmasına güclü təsir göstərmişdir.

Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi və tarixi sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsində epigrafik abidələr böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu nöqtəyi-nəzərdən epigrafik abidələrin tədqiqi və qəbirüstü abidələrdə əks olunmuş epitafiyaların yeni reallıqlar kontekstində oxunması müasir Azərbaycan elminin qarşısında duran aktual problemlərdən biridir. Belə ki, epigrafik abidələrdə həkk olunmuş yazılar regionda yaşayan xalqların təşəkkülünün həm ilkin mərhələlərini, həm də onun etnoqrafik, linqvistik və antropoloji xüsusiyyətlərinin formalaşması proseslərinin, eləcə də xalqın etnogenezinin, dini-milli dünyagörüşünün və əhali arasında hakim olan ideoloji məsələlərin müəyyən edilməsində ən əlverişli vasitələrdən biridir.

Şuşa şəhərində aşkarladığımız epigrafik abidələr üzərindəki yazılarda XIX əsr Şuşa şəhərinin ictimai-dini mühiti haqqında kifayət qədər maraq kəsb edən məlumatlar vardır. Buna misal olaraq, Yuxarı Gövhər Ağa məscidinə, o cümlədən Məşədi Hüseyn Mir Səyyaf oğlu karvansarasına aid daş kitabələri qeyd etmək mümkündür.

XIX ƏSR İRAQDA DİNİ TƏHSİL SAHƏSİNDƏ İRƏVANILƏR MƏDRƏSƏSİNİN ROLU

Dürdanə Cəfərli

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqişünaslıq İnstitutu,
Din və ictimai fikir şöbəsi, böyük elmi işçi, f.f.d.
jafarli.d.sh@gmail.com*

Azərbaycanın bir çox bölgələrində olduğu kimi, İrəvan xanlığı ərazisində də görkəmli elm adamları, islam alimləri yetişib, onların böyük bir qismi ilk təhsillərini vətəndə aldıqdan sonra ali dini təhsil almaq məqsədilə həmin dövrdə Nəcəf, Kərbəla, Bağdad, Qahirə, Xorasan kimi məşhur islam elm mərkəzlərinə getmiş, lakin İrəvan xanlığı Çar Rusiyası tərəfindən işğal olunduqdan sonra geri qayıda bilməmişlər. Onlar *vətəndən uzaqda* yaşamaq məcburiyyətində qalsalar da, doğma yurda, vətənə, torpağa, mədəni irsimizə və milli adət-ənənələrimizə daim bağlı qalmışlar. Həmvətənlərimizin maarifləndirilməsi, Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən olan Mövlə Məhəmməd Əli Nəxçıvani (v. 1916), Mirzə Əbdül Qasim Ordubadi (v. 1915), Əbdül Hüseyn İrəvani və Əbdül Qəni Badkubeyi, İbrahim Məhəmməd Salyani (v.1924), Şeyx İbrahim Lənkəranin (v.1896) kimi azərbaycanlı alimlərin yetişdirilməsində əvəzsiz rol oynamışlar.

Tədqiqat işində XIX əsrdə İraqda böyük nüfuza malik İrəvanilər mədrəsəsinin dini təhsil sahəsində rolu araşdırılıb. Qeyd olunub ki, bu elm ocağı Azərbaycandan gələn tələbələr üçün ayrılmışdı. Bu mədrəsə islam dünyasında böyük nüfuza malik mərəzi-təqlid olmuş “Fazil İrəvani” kimi tanınan Məhəmməd ibn Məhəmməd Baqir İrəvani adlı ilə bağlıdır. Mədrəsə 1887/88-ci illərdə (hicri 1305-ci) Nəcəfin “əl-Əmmarə” məhəlləsində təxminən 300 kv metrlik bir ərazidə inşa edilmişdir. Əslən irəvanlı olan Hacı Mehdi İrəvani adlı xeyriyyəçinin maddi vəsaiti hesabına tikilmişdir. Mədrəsə banisinin istəyinə görə, bu dini tədris mərkəzi təsis edildikdən sonra onun idarəçiliyi Fazil İrəvaninin rəhbərliyinə verilmiş, ondan sonra da övladlarına keçmişdir. Fazil İrəvanini təkəcə öz həmvətəni olan tələbələr deyil, eyni zamanda azərbaycanlı müəllimləri də bu elm ocağında tədrisə cəlb etmişdir. Şeyx Əli Lənkərani də bu mədrəsədə tədris edən müəllimlərdən biri idi.

Bu təhsil ocağında tələbələr üçün elmi müəlisə və tədqiqat üçün geniş şərait yaradılmışdı. Burada islam elmlərinin müxtəlif sahələri ilə yanaşı, riyaziyyat, astronomiya, tibb, məntiq və s. kimi dünyəvi elmləri də tədris olunurdu. Mədrəsədə böyük bir kitabxana yaradılmışdı. Həmin kitabxanada humanitar və islam elmlərinə dair çoxlu nəfis kitablar vardı.

Bu tədris ocağı ümumilikdə İraqda islam maarifi sahəsində əvəzsiz rol oynamışdır.

ŞƏRQDƏ DİNLƏR TARİXİ ELMİ İLƏ BAĞLI İLK MƏNBƏLƏR

Aliyə Mürsəlova

Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu, müəllim,

fə.l.ü.f.d.

aliyatagiyeva@yahoo.com

Şərqdə Orta əsrlərdə İslamın yüksəlişi, Bizans imperiyasının süqutu, Abbasi və Osmanlı kimi imperiyaların hökm sürdüyü bir dövrdən başlayaraq yazılı qaynaqlar çoxluq təşkil etmişdir ki, bu da tarixçilər üçün zəngin bir mənbə diapazonunu təqdim edir. Şərq dünyasında müxtəlif dinlərlə əlaqəli tədqiqatlar hicri ilk əsrdən yazılmağa başlamışdır. Bu dövrün məhsulu “əl-fıraq” və “ər-rədd” tərzində qələmə alınan əsərlər, dinləri tərəfsiz olaraq təsvir etmədikləri və subyektiv yanaşmaları səbəbilə müasir dinlər tarixinin məqsədi və metodlarına zidd idi. Əbdülqahir əl-Bağdadinin “əl-Fərq beynəl-fıraq” ilə Qəzalinin “ər-Rəddül-cəmil” adlı əsərləri bu tərzin araşdırma məhsulları arasındadır.

Dinləri obyektiv olaraq tədqiq edən əsərlər sırasında isə ən gözəl nümunəni Biruninin “Təhqiqu ma lil-Hind” ilə Əbul-Məali Muhəmməd ibn Ubeydullahın “Bəyanul-ədyan” adlı əsərləri təşkil edir. Xüsusilə, Biruninin əsəri müasir dinlər tarixi elmi üçün çox əhəmiyyətlidir.

Sonrakı dövrlərdə dinlərlə bağlı tədqiqatlar “əl-miləl və n-nihal” tərzində yazılmışdır. Vəhyə əsaslanan dinlər üçün “miləl” (dinlər, millətlər), digər dinlər üçün də “nihal” (yollar, məzhəblər) terminləri istifadə olunmuşdur. Bu tərzə aid İbn Həzmin “Kitabul-fəsl fil-miləl və l-əhvai və n-nihal” ilə Şəhristaninin “əl-Miləl və n-nihal” adlı əsərləri nümunə kimi göstərmək olar. Xüsusilə, Şəhristaninin əsəri yüz illər boyu elm çevrəsində mənbə kitab olaraq istifadə olunmuşdur. O, dünya ədəbiyyatında ilk dinlər tarixi əsərini yazan alim kimi qəbul edilir. Şəhristani Orta əsr İslam dünyasının öndə gələn din, məzhəb və fəlsəfi doktrinlərin tarixçisidir.

Osmanlı dövrünə qədər bu tərz ilə “qıyası-ənbiya” tərzində əsərlər və ya bunların tərcümələri ön planda olmuşdur.

Vətənimizdə hələ xanlıqlar dövründə “tərixu-ədyan” adı altında dinlər tarixi dərsləri mədrəsə və məktəblərdə tədris olunurdu. Lakin Sovet hakimiyyəti buna qadağa qoyaraq dərslərləri və bu elm ilə bağlı bütün mənbələri məhv etdi. Müstəqil Azərbaycanda dinlər tarixi ilə bağlı ilk əsər yazan akademik Ziya Bünyadov olmuşdur. O, “Dinlər. Təriqətlər. Məzhəblər” kitabının ön sözündə xalqın öz dininə qayıtmasına sevinərək, ateizmdən sonra din və inanc sahəsində sıfırdan əsər yazmağın nə qədər məşəqqətli iş olduğunu vurğulamışdır.

Nəticədə, Şərqdə dinlər tarixi ilə bağlı ilk mənbələr müxtəlif dinlərin inanc və ibadətlərindən əlavə bu dövrə aid dinlərarası hadisələr, ictimai quruluşlar və mədəni inkişaf haqqında məlumat verir. Yazılı qaynaqlar keçmişə incələmək, tarixçilərin və tədqiqatçıların bu dövrlərin qarışıqlığını və zənginliyini daha yaxşı dərk etmələrini təmin etmişdir. Yalnız qaynaqların əksəriyyəti subyektiv şərhlərə açıq olduğuna görə tarixçilərin diqqəti və müqayisəli bir yanaşmaya sahib olmaları apriori vacibdir.

Dinlər tarixi bir elm kimi XIX əsrin ikinci yarısından etibarən modernləşmə hərəkatlarının təsiri ilə təhsil müəssisələrində yer tutmağa başladı və beləliklə, bu sahədə yeni elmi əsərlərin yazılmasına zəmin yaradıldı.

TARİXİ HADİSƏLƏRƏ YANAŞMADA SUBYEKTİVLİK PROBLEMİ

Paşa Quluzadə

ADPU, Fəlsəfə və sosial elmlər kafedrası

f.ü.f.d.

pasha.quluzade@adpu.edu.az

Tarix, cəmiyyətlərin həyatları boyunca etdiklərini və yaşadıklarını izah edən bir elm sahəsi olaraq qarşımıza çıxmaqdadır. İnsan, tarixin köməyi ilə yalnız keçmişini araşdırmaqla qalmaz, eyni zamanda keçmiş və bu günü göz önündə tutaraq gələcəyini inşa etmək fürsətinə də sahib ola bilməkdədir. Bunun üçün tarixi bir hadisə və ya hadisələrin doğru və əhatəli bir şəkildə araşdırılması, oxunması və açıqlanması lazımdır. Elmin hər sahəsində olduğu kimi tarixdə də bir çox problemlə qarşılaşmaq mümkündür. Problemlərin mərkəzində, hadisələrin tarixi seyrinin səhv və ya subyektiv təhlilinin olduğunu görə bilərik. Bir hadisənin subyektiv və ya səhv təhlili, o hadisə ilə əlaqədar reallıqların bilinməsinə maneə törədə bilməkdədir. Bu da, tarixi faktlardan hərəkətlə əldə edilən nəticələrdə problemlərlə qarşılaşmaq mənasını verməkdədir. Belə problemləri xüsusilə subyektivlikdən xilas olmaqda çətinlik çəkən tarixçilərdə görmək mümkündür. Hadisələrə subyektiv bir yanaşma ilə baxmaq və onları bu "rakursk"dan hərəkətlə şərhə çalışmaq, əldə edilən məlumatları təhlükəyə atmaq deməkdir. Bu da o məlumatın doğruluğunun sorgulanmasına səbəb ola bilər. Tarixçinin bir fərd olduğu nəzərə alındıqda, belə bir problemlə qarşılaşmasını da təbii qəbul etmək lazımdır. Nəticə olaraq, ona təsir edəcək iqtisadi, siyasi, psixoloji, mədəni, milli və mənəvi bir sıra faktorlar vardır. Eyni zamanda tarixçinin yaşadığı ictimai mühitin və dəyərlərin təsiri də göz ardı edilməməlidir. Bir tarixçinin reallığa çata bilməsi üçün mümkün olduğu qədər subyektivlikdən obyektivliyə keçməsinin əhəmiyyətini vurğulamaq lazımdır. Subyektivlikdən uzaqlaşan tarixçi, gerçək hadisələrə yaxınlaşmaqla qalmaz, eyni zamanda o hadisələri daha yaxşı anlayar və digər insanlara açıqlaya bilər. Bu problemin fərqiində olan tarixçilər, mütəfəkkirlər və öz dövrlərinin elm adamları da subyektivlikdən mümkün olduğu qədər qaçmaq və ya qaçmağa çalışmaq üçün bir çox metodologiya ortaya qoymağa və onları inkişaf etdirməyə çalışmışlar.

Qısaca tarix araşdırmalarında tərəfsiz olmaq problemi hələ öz aktuallığını qorumaqdadır. Sosial elmlər ailəsinə aid tarixin əsas hədəfi insan və onun etdikləri olduğu üçün, istər istəməz yaşanmış hadisələrə yanaşmada subyektivlik görmək mümkündür. Nəticədə tarixçi də insandır və o cəmiyyət içərisində yaşamaqdadır. Bu da ona təsir edir və hadisələri fərqli şəkildə izah etməsinə səbəb ola bilər. Amma bu tarixçinin hər zaman və ya hər hadisəni təsvir edərkən tərəfli olduğu mənasına gəlməməlidir. Müəyyən qədər də olsa tərəfsizliyin təmin edilməsi mümkündür. Bu tədqiqatlara daha çox elmilik qatmaqda və obyektivliyi təmin edə bilməkdədir. Hadisələrə, əldə edilən materiallara tənqidi yanaşma və ona daim əsaslı suallar yönəldərək sözü gedən problemi mənfi təsirlərini müəyyən qədər də olsa aradan qaldırmaq mümkündür.

تضم مكتبتنا العربية - الإسلامية ما يزيد عن مئات الدراسات للفكر الإستشراقي بحثاً وتأليفاً، تحقيقاً وترجمة، إذ تابعت هذه الدراسات ما يتعلق بالفكر الإسلامي وتفصيلاته المعرفية، الفلسفي منه والكلامي والصوفي واللغوي والأدبي والشعري والديني والاجتماعي والسياسي والثقافي، على تباين اتجاهاته، وتعدد مدارسه، وتنوع مناهجه، وإختلاف أمكنته وتباعد أزمنته، كتبها مستشرقون كانت لهم إسهامات على مستوى عالٍ من الأمانة العلمية، لا يمكن إنكارها أو تجاوزها في الوصول الى ماهية المعرفة الإسلامية المجهولة لديهم أو الغامضة، لما بين الفكرين الإستشراقي والإسلامي من تباين وتفاوت في المنهج والموضوع، في اللغة والفهم؛ مما فتح آفاق البحث والدرس والتقصي في التراث والفكر الإسلاميين وتبويبه وفهرسته وتحليله وتحقيقه، إنطلاقاً من التقييم والإعجاب أو من النقد والتقويض، أو من القبول والرفض، أو من التقدير والتحذير، أو من الإلتباع والإعتراض، أو من التفكيك والقراءة، أو من المقاربة والمقارنة. رغم ما إغتنت بهذه الدراسات وتلك التحقيقات المكتبة الفكرية عالمياً وعربياً وإسلامياً.

وبالمقابل وجدتُ العديد من الباحثين العرب والمسلمين يتناولون الفكر الإستشراقي في ماضيه وحاضره بالبحث والتأليف، فضمت المكتبة الفلسفية - الفكرية والأدبية العربية والإسلامية مئات الدراسات والبحوث والمؤلفات تناولت الإستشراق موضوعاً ومضموناً، تعريفاً وتفصيلاً، اتجاهات ومناهج، شخصيات ورؤى، ماضياً وحاضراً، كان عنوانها الصريح (الإستشراق) تارة، وتارة تضمن عنوانها لفظ (الإستشراق)، مكملاً له أو موضحاً إياه.

الى جانب ما كتب العديد من الباحثين العرب والمسلمين في الفكر الإستشراقي من خلال تطرق هذا الفكر الى موضوع من موضوعات الفكر العربي - الإسلامي، كـ: العقيدة والتاريخ والتراث والأدب واللغة والفلسفة، أو من خلال النظر الى نوع من أنواع الإستشراق المتخصص في موضوع معرفي ما

*أستاذة الدراسات العليا / قسم الفكر الإسلامي / كلية الإمام الكاظم (ع) للعلوم الإسلامية الجامعة .

في الفكر العربي — الإسلامي، أو من خلال ما كتبه الباحثون العرب والمسلمون في نقدهم للإستشراق، إذ تضمنت المكتبة العربية — الإسلامية على العديد من هذه الكتابات. وما زالت الدراسات والبحوث والكتابات في مجال الإستشراق تترى لما تتضمنه من طروحات معرفية ورؤى فكرية وما ترصده من مقاربات ومقارنات منهجية في تفكيكها وتحليلها ونقدها لهذا الفكر. أتساءل: هل وجد الباحثون والدارسون العرب والمسلمون في الفكر الإستشراقي ما يتجاوز حدود العرقية والقومية والفوقية، ليعبر الثقافات جميعها؟ أم ما زال في هذا الفكر ما هو مسكوت عنه لا بد من القول فيه وعنه؟ وهل فيه ما يتجاوز المنطق الثنائي، منطق التضاد، الذي يقرُّ بـ: (الأنا ضد الآخر) أو (نحن ضد الآخرين) مهما كان هذا الأنا أو كان هؤلاء الـ (نحن)، أم ما زال يتأرجح تارة مع الرمز وتارة مع الوعي، تارة مع الخيال، وتارة مع الفكر، وهي سمات المستشرق الغربي أوروبياً كان أم أمريكياً، كما أرى، إنطلاقاً من نزعة التشكيك السيكولوجية الفكرية؛ لما بين الفكر الإستشراقي والفكر العربي والإسلامي من هوة تسعى الى تحقيق هوية الشرق في تمايزه الجوهري عن الغرب؛ أم تشويهه لصورة العرب والمسلمين في هذا العالم، من خلال تتبع خطى الغرب ثقافياً وحضارياً في الوقت الذي يتضمن الإستشراق ترجمة رسمية لكل ما هو شرقي أو صادر عن الشرق، على الرغم مما يشوب فعل الترجمة من لغة الى لغة أخرى من تحريف تارة، وتارة من تشويه للفظ والمعنى.

فعندما يتحدث المستشرق عن الشرق، فهو لا يتحدث عن الشرق (الحقيقي)، ولكن عن تصوره هو للشرق. وهكذا فمعرفة الإستشراق بالشرق لا تقدم إلا صورة مشوهة عنه. ولهذا لا بد من النظر الى الإستشراق بوصفه خطاباً ليتمكن محاكمته نقدياً، وفقاً لمنهجية بحثية مقارنة، وتفكيكية نقدية. ولأسيما فان العرب والإسلام، هما محور الدراسات الإستشراقية، الأمر الذي يكشف عن ذلك الإختلاف غير الموضوعي والتباين الذاتي والملحوظ في هذه الدراسات وعمّا تتضمنه من تحيز وتعصب وانتقاء لأفت، دون غيرهم من الأمم والشعوب، وهو ما سجله بوضوح دقيق وموضوعي.

ولما كان للفكر الاستشراقي الدور الهام في تكوين الوعي الجمعي الغربي فيما يتعلق بالنظرة الى الشرق والعرب والإسلام، الأمر الذي يعني تقديم إجابات على تساؤلات يثيرها العقل لفهم الغرب وتفكيره من جانب؛ ولمعرفة فهم العقل الغربي للعرب وللشرق طيلة تاريخ هذا العقل.

ОТРАЖЕНИЕ ГЕНДЕРНЫХ ПРОБЛЕМ В ТВОРЧЕСТВЕ СУНИТЫ ДЖАЙН

Айтжамал Абдулазизовна Юнусова

Ташкентский государственный университет восточных языков

Кафедра: Языки Южной и Юго-Восточной Азии

Старший преподаватель языка хинди

ada.yunus60@gmail.com

Данный тезис посвящен исследованию творчества индийской писательницы Суниты Джайн, а именно отражению гендерных проблем в её творчестве. Сунита Джайн является автором нескольких романов, десятка сборников рассказов, стихов на хинди и английском языке. Она опубликовала более 60 книг на английском языке и на хинди.

Автор раскрывает в своих романах о наболевшей социальной проблеме – положении индийской женщины в семье и обществе. Основной темой ее произведений является положение и роль представительниц современной индийской интеллигенции. Актуальностью является то, что творчество Суниты Джайн не было изучено ранее ни узбекскими, ни русскими индологами. Сюжеты в романах «Бинду» и «Божю» раскрывают как живет и работает в современном индийском обществе образованная женщина – ее внутренний мир, а также отношение героинь к ныне существующим старым обычаям, традициям. Композиция романа построена несколько необычным образом. Перед читателем возникает жизнь этой женщины в ее воспоминаниях. Это не случайное явление. Ведь прошлое всегда связано с настоящим: из выводов прошлой, минувшей жизни будет строиться будущее.

Произведения Суниты Джайн отличаются оригинальностью и искренностью. Автор акцентировала на таких важных темах, как гендерное неравенство и устаревшие касты в обычаях Индии. Ее романы на хинди «Бинду» и «Божю» подверглись широкой критике, поскольку в обоих романах автор показала социальное положение молодых девушек и женщин в Индии. Также она отразила в своих произведениях реалии жизни. И в действительности в стране сохраняется существенный гендерный дисбаланс на рынке труда - высокий уровень участия мужчин – 75% и очень низкий для женщин – 23,7%.

Выводы: Сунита Джайн в своём романе внесла элементы новаторства в изображение «женской темы» в литературе Индии. Писательницу волнует семейное условие, проблемы жизни индийских женщин. Одним из главных вопросов романа является совмещение прав индийских женщин в независимой Индии с их бесправным положением в семье. В Индии на политической арене появляется Женщина, которая в недалеком прошлом, самоубийством выражала свой протест этим застоям. Она защищает свои права в обществе, но почти не имеет возможности защитить себя от традиционных отношений в семье. Но нередко встречаются трудности и в преодолении социальной несправедливости. Творчество Суниты Джайн заслуживает тщательного изучения.

ذوي الهمم بين العنف الجسدي وثقافة الصمت

أميرة احمد جمال عبد الحكيم

ماجستير المعاملات الدولية للقانون التجاري الدولي و اللوجستيات - الاكاديمية العربية
للعلوم والتكنولوجيا و النقل البحري - مصر (درجة امتياز)
مؤسسة الحوار للبحوث والدراسات الإنسانية - مصر.

amiragamal335@yahoo.com

في إطار الإهتمام العالمي والمحلي بأحد قطاعات المجتمع وهم ذوي الهمم من الجنسين برزت العديد من التحديات والتي حاولت الدولة المصرية مجابتهها ومواجهتها في سبيل تذليل كافة الصعاب والعقبات في حياة هذه الشريحة المجتمعية الهامة، وفي ظل رعاية كبيرة من كافة مؤسسات الدولة الحكومية والخاصة.

ولاشك أن أحد القضايا الشائكة التي تواجه جزء كبير من ذوي الهمم تتمثل فيما تواجهه فتيات وسيدات من محاولات الإعتداءات الجسدية بكافة أشكالها الى جانب تعرضهم للتنمر والقسفي المعاملة بل وربما الإمتهان من جانب البعض، وذلك إحساسا من الجاني أن هذه جريمة بلا عقوبة أو مساءلة في ظل صمت المجني عليها أو عدم تمكنها من الشكوى أو التعبير عما حدث لها من إعتداءات جسدية ونفسية قد تؤدي إلى مزيد من المشكلات والضغوط تجاه ذوات الهمم.

وفي ضوء تحليل هذه الظاهرة التي تنتشر في كافة دول العالم، يلاحظ أن ٢٠% من الإناث ومن ٥% إلى ١٠% من الذكور في الولايات المتحدة الأمريكية يتعرضون لإعتداءات جسدية وقد تختلف هذه النسبة بالزيادة في بعض المجتمعات العربية خاصة من جانب ذوي الهمم الذين يعانون القصور في القدرة العقلية أو الحركية. ومن هنا يشعر الجاني أنه في مأمّن نتيجة الصعوبات التي تواجه الضحايا سواء في القدرة على إيصال الرسالة أو رواية ما حدث لهم أمام جهات قضائية.

ومن هنا يمكن الإنتقال إلى أسباب هذه الظاهرة ومدى استمرارها رغم الإهتمام العالمي والمحلي بحقوق ذوي الهمم ومراعاة إحتياجاتهم وتأمين الحصول على كل ما يلزم لمواصلة حياتهم، ولعل السبب الرئيس يكمن في طبيعة ذوي الهمم أنفسهم وعدم قدرتهم على التعبير عما حدث لهم وهو ميزة يراها الجاني حيث يقوم بجريمته في مأمّن دون شعور أنه سيتم محاكمته نظرا لظروف ذوات وذوي الهمم والذين لا يخبرون أحداً علي الإطلاق بما يتعرضون له في مواقف الإساءة الجنسية. خاصة أن ذوي الهمم لديهم إحساس أن المجتمع لن يصدقهم في حال الحديث عما جرى لهم من إعتداءات وانتهاكات جسدية نتيجة خوفهم من عدم تصديقهم أو خوفهم ألا يؤخذ كلامهم الجدية المطلوبة. أضف لذلك أن ذوي وذوات الهمم في حال التعرض لتلك الإعتداءات لن يكون بمقدورهم مقاومة الجناة نتيجة ضعفهم الجسدي وكلها أمور قد تؤدي في مقامها الأخير إلى مشكلات مضاعفة لذوي الهمم.

وهنا تجدر الإشارة إلى ضرورة التعرف على ملامح تلك الإعتداءات والتي قد تبدو على الضحايا سواء جسديا أو مجتمعا الى جانب ضرورة التقرب من ذوي الهمم مع محاولة تمكينهم نفسيا وإجتماعيا من خلال نقل شعور الامن والإقتراب النفسي منهم وبالتالي يكون ذلك مؤشرا إيجابيا للروح بما حدث لهم من تلك الإعتداءات.

جملة القول، إن ما يتعرض له ذوي الهمم من إعتداءات جسدية يقتضي تشديد العقوبات في القانون الجنائي الى جانب أهمية تأهيل تلك الفئات لكيفية التفاعل والتعامل في حال تعرضهم لتلك الإعتداءات وهي كلها جهود سعت الدولة المصرية لمكافحتها في ظل إستراتيجية تنموية تفاعلية تجاه فئة عريضة من المجتمع وهم ذوي وذوات الهمم.

SOCIOCULTURAL CONSEQUENCES OF DIGITALIZATION FOR HUMANITY

Igor Desjukevich

*Belarusian State Academy of Communications,
specialist of the Scientific and Technical Department,
Master of state Administration,
desjukevich@gmail.com*

In the context of globalization, the formation of a new information and communication order due to the influence of various factors, one of which is digitalization, has certain socio-cultural consequences for all the mankind. Digitalization is a process of intensive penetration of information and communication technologies into all spheres of public life: from economy to culture. On the one hand, this process radically changes the mechanisms of functioning of institutions and organizations, the content of social roles and regulatory requirements. On the other hand, it contributes to the expansion of individual and collective opportunities, as well as to the development of the human capital of society. It is for this reason that well-managed digitalization is a priority for all countries of the world. It should be emphasized that Azerbaijan and Belarus demonstrate serious achievements in the implementation of information and communication technologies in the public administration system, the national economy and the social sphere.

The question of identifying, classifying and assessing the socio-cultural consequences of digitalization for both the Eastern peoples and for the whole of humanity involves solving several research problems of a theoretical nature. First, it is necessary to characterize the constitutive signs of globalization, which form the socio-cultural context of the life of a modern person. Secondly, it is necessary to identify the specifics of the impact of digitalization on the normative and value component of social activity and societal processes.

As signs of globalization, which constitute the socio-cultural context of human activity, it is necessary to distinguish:

the total variability of social processes and institutions, which determines the complexity and comprehensiveness of social transformations;

globalization of culture, as a result of which modern cultural genesis proceeds on the basis of the dominance of universalist values, norms and meanings, and local cultures are squeezed to the periphery of public life;

transformation of the process of production and rapid dissemination of information through the Internet and mass media into a self-sufficient component of public life, in which the content of information content does not matter from the point of view of its compliance with the national historical and cultural tradition;

moralization and ethicization of the organizational activities of international actors, economic and political actors, non-governmental organizations, taking place on the basis of secular and rather abstract norms and values of the ethos of human rights that are universally accessible to any computer user;

liberalization of trade in goods and services, capital and labor markets, carried out on the basis of unified cultural standards, which are a product of Western civilizational development and thanks to the Internet and mass communication media have turned into norms of individual and group behavior.

It should be emphasized that the identified constitutive signs of globalization act as the driving forces of this process, setting the vector of the civilizational development of mankind.

Thus, in order to identify the specifics of the impact of digitalization on the normative and value component of social activity and public processes in the context of globalization, it is necessary to characterize the consequences of the digital transformation of the media sphere. Firstly, the digitalization of the media sphere has contributed to the cardinal expansion of the infrastructure for

the production and distribution of information content, which is formed on the principle of network organization, polystructure and polyfunctionality. Secondly, the implementation of the information and communication function by the Internet contributed to the transformation of an individual from a consumer of information into a reflective subject who constantly, promptly, consciously and valuably reacts to any information occasions. Thirdly, the development of digitalization and infocommunication infrastructure as the basis of the communicative activity of modern man has contributed to the emergence of media culture, which simultaneously acts as a qualitatively new form of cultural creativity and a factor in accelerating socio-cultural processes.

XÜLUSİ İSTANBULİ VƏ AMASYADAKI NƏQŞBƏNDİ TƏRİQƏT OCAĞI İLƏ BAĞLI BƏZİ TƏFSİLATLAR

İsmayıl Umudlu

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu,
böyük elmi işçi
ismail.umudlu@mail.ru

Anadolu və Azərbaycanda nəqşbəndiyyə təriqətinin yayılma məsələsi, Amasya şəhərindən idarə olunan bu təriqətin təşkilatlanmasında qarabağlı Mövlana Mirhəməzə Nigari (1805-1885) və onun müridlərinin rolu, Nigarinin xəlifələri, baş vermiş ziddiyyətlərin bu təriqəti iflas həddinə gətirib çıxarması, bizə görə, daha məqsədyönlü elmi yanaşma tələb edən məsələ olaraq qalır. Bu kontekstdə Qazax və Ağstafa inzibati rayonlarına elmi ekspedisiyalar zamanı ayrı-ayrı şəxslərdən əldə etdiyimiz və XIX yüzilə aid əlyazma kitablar maraqlı doğurur və qeyd edilən məsələnin bir çox tərəflərinə aydınlıq gətirə bilər. Bu əlyazmalardan biri – Mirhəməzə Nigarinin özünün şəxsən xəlifəlik verdiyi, onun yetirməsi və ən sadıq müridlərindən olmuş müəllim Hüseyn Yəsari Xülusi İstanbullunun türkcə nəzm və nəsrə yazılmış “Nicati-əbədiyyə” divanı xüsusi maraqlı doğurduğuna görə tərəfimizdən məhdud tirajla nəşr edilmişdir (*Hüseyn Yəsari Xülusi İstanbuli. Nicati-əbədiyyə. Əlyazmadan çapa hazırlayan və ön sözü müəllifi İsmayıl Umudlu. Bakı: Apostroff, 2016, 184 səh.*). Eyni zamanda Hüseyn Xülusi əfəndi Nigari ailəsinin fərdləri ilə etibarlı münasibətdə olduğundan dolayı, Amasyadakı bu dərviş ocağının fəaliyyətinə və bu təriqət kontekstində bəzi mübahisəli dini-fəlsəfi məsələlərə işıq salmaqda daha etibarlı qaynaq sayıla bilər.

Dini-fəlsəfi görüşlərinə gəldikdə, Mirhəməzə Nigarinin ardıcılıqları o dövr üçün islam məmləkətlərində qabarıq olan, hətta xaricdən körüklənən sünni-şiə müxalifətini yumşaltmaq istədiklərini desələr də, onlarda Həzrət Əli və Əhli-beyt sevgisi güclü idi, ərəb-islam tarixinin VII-VIII yüzil hadisələrinə başqa gözlə baxır, Əliyə üstünlük verir, Əməviləri, Mərvaniləri islam dininin düşmənləri elan edərək lənətləyirdilər. Sünni məzhəbi üzərində qərar tutan Osmanlı imperiyasında isə tarixi hadisələrə bu kimi yanaşma qorxulu idi. İstanbul üləması bunu imperiyada arzu edilməz məzhəbi ixtilafı qabartmaq, onu hətta dövlətə qarşı üsyan qaldırmaq dərəcəsinədək qızışdırmaq cəhdi kimi görürdülər. Müəllifdən öyrənirik ki, nəqşbəndilərin hətta əshaba küfr etdikləri barədə şayiələr yayılırdı. İstanbul xocalarının qətiyyətli tələbləri ilə, Sultan hökumətinin Nigariyə münasibəti mənfeyə doğru dəyişmiş, Mirhəməzə Nigari 1885-ci ildə İstanbuldan dönərkən Samsunda həbs olunaraq Harputa sürgün edilmişdir. Həbslərdən ehtiyat edən müridlər fəaliyyətlərini faktik olaraq dondurmuşlar.

Qafqaza – Qarabağa gələn Hüseyn Xülusi əfəndi daha sonra Qazax şəhərinə gəlmiş, burada nəqşbəndilərin himayəsində olmuşdur. O, burada dostlaşdığı Camal ağa Dilbazinin (1860-1945) evində 1893-cü ildə xəstələnərək vəfat etmiş və Xanlıqlar kəndində dəfn olunmuşdur. Sözügedən divan Camal ağanın varislərində qorunub saxlanmışdır.

Nəqşbəndi dərviş ocağı iyerarxiyasında yer alan isimlər barədə dəyərli bilgilərin də yer alması divanın maraqlı doğuran cəhəti sayıla bilər. Mirzə Kazım bəyin də qeyd etdiyi kimi, “*təriqət təliminin çoxlu müəmmalı və maraqlı təfsilatlarının*” olduğunu görə əldə edəndə, bu qaynağın elmi dəyəri vurğulanmış olur.

ТРАДИЦИОННЫЕ ВЗГЛЯДЫ РАФИ РИФАА АТ-ТАХТАВИ НА РОЛЬ ЖЕНЩИН В ОБЩЕСТВЕ В ЕГИПТЕ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Первинэ Эфенди

*Института востоковедения им. акад. З.М. Буниятова НАНА,
Отдела истории и экономики арабских стран,
научный сотрудник, диссертант
pervinefendi@gmail.com*

Египет в первой половине XIX в. вступил в период модернизации экономики и общественной жизни. В связи с этим в стране стала актуальной тема эмансипации женщин. Первым в пользу женского равноправия, в том числе в области образования, высказался египетский мыслитель Рифаа Рафи ат-Тахтави. Он считал, что традиции женского затворничества и лишения женщин доступа к образованию приносят и самим женщинам, и обществу в целом гораздо больше вреда, чем пользы. Кроме того, он поддерживал равноправие и взаимоуважение мужчин и женщин в семейных отношениях.

Ат-Тахтави (1801-1873 гг.) был величайшим египетским ученым и просветителем XIX века. Он, в частности, первым в арабском мире, выступал за право женщин получать образование наравне с мужчинами, что было революционной мыслью для египтян того времени. Являясь выпускником аль-Азхара, а также назначенный имамом образовательной миссии в Париже (1826-31 гг), он посвятил книгу про свои впечатления от Франции и ее успешного развития. Познакомившись с французской культурой, он осознал необходимость получения, наравне с мужчинами, образования арабским женщинам, что поможет им выйти из тьмы невежества и даст возможность трудиться, тем самым принося пользу себе и обществу, и не допуская праздности, которую просветитель считал большим пороком. Что касается его практической деятельности в этом направлении, то он, по возвращении из Франции, внес большой вклад в расширение прав женщин в Египте выпустив книгу, где рассматривал вопросы образования юных девушек, а также участвовал в составлении учебного плана первой египетской школы для девочек. В своей книге ат-Тахтави также упоминал, что для модернизации египетского образования необходимо грамотно использовать опыт Запада, уважая при этом исламские традиции, а в самом образовании основной акцент должен быть поставлен на патриотизме, при этом обучение мальчиков и девочек должно быть совместным и одинаковым по качеству.

В результате усилий ат-Тахтави, при его содействии и попечении в Каире в 1872 г. была открыта первая государственная Мусульманская женская школа, а сам он возглавил комиссию по составлению плана занятий в ней.

Имя ат-Тахтави превратилось в символ национально-патриотического пробуждения. Посвятив всю свою жизнь осуществлению намеченного, он стремился освободить умы соотечественников от невежества, тормозившего египетское общество, дабы приступить к воспитанию нового, сильного человека, умеющего добиваться от жизни практических результатов за счет личных достижений.

На протяжении всего своего нелегкого пути ат-Тахтави ни разу не проявил корысти, не прельстился богатством, и даже в самых тяжелых условиях не был сломлен обстоятельствами. Все, над чем он работал, он делал со всей искренностью, решительностью и уверенностью в правоте своего дела.

ŞƏRQ ÖLKƏLƏRİNDƏ DEKORATİV TƏTBİQİ SƏNƏTİN İNKİŞAF TARİXİ

Pərvanə Muradi

*Odlar Yurdu Universitetinin
Dizayn kafedrasının müəllimi
pervanemuradi@gmail.com*

Şərq ölkələrinin incəsənəti demək olar ki, İslam dininin yayılmasından sonra daha da sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır. İslamla birlikdə yeni sənət növləri yaranmışdır. Keramika sənəti qədim dövrlərdən etibarən Yaxın Şərqdə tətbiq olunmuş və şiraltı, şirüstü boyama texnikalarına yiyələnmişdir. VII əsrdən başlayaraq Ərəb xilafəti dövründə sivilizasiyanı daha çox irəliyə aparacaq əsərlər ortaya çıxmışdır. Xilafət dövründə şəhər mədəniyyəti, incəsənət inkişaf etmiş, saraylar, məscidlər, türbələr, karvansaraylar tikilmişdi.

Şərq xalqlarının keramikasında parlaq şirli kərpic və kaşı istehsalı geniş yayılmışdı. Orta əsrlərdə isə tərkibində daha az qum olan gilın istifadəsindən sonra Şərq keramikası daha çox inkişaf etmişdir. Sonradan isə saxsı qab-qacaqları qəlibləmək texnikasına yiyələnmişdilər. Antik dövrdə istifadə edilən nazik şüşələr keramika sənətində yenilik idi. Misir, İran və Suriyada mis tərkibli mavi və ya yaşıl şirli örtülmüş keramika nümunəsinə İtaliyan incəsənətində də rast gəlinmişdir.

XIII əsrdə bütün Yaxın Şərq incəsənətində nazik, şirli, parlaq qara rəngli keramika məhsulları sənətkarlar tərəfindən hazırlanmışdır. Bu məhsullarda lineer rəsm sənəti rahat rəng duyumu ilə seçilirdi. Belə ki, dekorativ motivlərlə zəngin olan boru formalı fiqurlar təbii gildən qəliblənilir və günəşdə və ya qovurma üsulu ilə qurudularaq bərkidilirdi. Keramika qədim dövrlərdən etibarən Yaxın Şərqdə tətbiq olunmuş və şiraltı, şirüstü boyama texnikaları burada yaranmışdır. Misir keramikasının ən gözəl nümunələrindən biri də heyvan fiqurları və turkuaz dərin suvarmadır.

Şərqdə IX əsrə aid olan bütün möhtəşəm dekorasiya üsullarından birinə çevrilmiş polixromatik şüşəli divarların texnikasını Suriya-Mezopotamiya dulusçuları icad etmişlər. Bəzəklərdəki epiqrafik yazılar, Kufi əlyazma və bitki motivləri - böyük yarpaqlar və çiçəklər ulduzlara bənzər şəkildə yazılmışdır. Şərq xalqlarının keramik məhsullarında zümrüd yaşılı, xardal, sarı və qəhvəyi rənglərdə çəkilmiş həndəsi motivlərə də rast gəlinir. Bəzəmədə böyük dekorativ yazılar, hərflər arasında boşluqları dolduran bitki motivləri də olmuşdur. Misirdə müxtəlif rənglərlə boyanan saxsı məmulatları istehsal edilmiş, bitki və həndəsi motivlərlə bəzədilmiş, heyvanların, balıqların, quşların və insan şəkillərinin təsviri də bu qablarda öz əksini tapmışdır. Xüsusilə, XI əsrə aid yaşılımtıl-sarı rəngli boşqablar böyük illüstrasiyalarla təsvir olunmuşdurlar. Bu təsvirlər arasında musiqiçi, şərab tökən adam, süvarilər, döyüş səhnələri, fantastik heyvanlar yer almaqdadır.

Dekorativ təsviri sənət əsərlərində işlənən naxışlar, bəzəklər Şərq xalqlarının yaşayış tərzini, bədii-estetik görünüşləri və adət-ənənələrini özündə ehtiva edir. Dünya muzeylərinin nümunələrinin bir çoxunu Şərq ustalarının əsərləri təşkil edir. Dekorativ tətbiqi sənət nümunələri Şərq ölkələrində sürətlə inkişaf etmişdir. Bu sənət sahələrində çalışan ustalar sayəsində yeni məmulatlar ərsəyə gəlmiş və hal-hazırda da istifadə edilməkdədir.

ŞƏRQ XALQLARININ İNCƏSƏNƏTİNƏ KONSEPTUAL BAXIŞ

Vəfa Yüzbaşıyeva

*Odlar Yurdu Universitetinin
Dizayn kafedrasının baş müəllimi
kenanvefainci@mail.ru*

Bədii-mədəni düşüncənin təməl əsasları siyasi-mədəni-iqtisadi əlaqələr çərçivəsində Şərqi kontekstinin tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Belə ki, Şərqi dünyasını mədəniyyətin beşiyi adlandırırlar. Hər bir xalqın bədii-mədəni düşüncəsində, tarixi taleyində, mənəvi təfəkküründə bu mədəniyyətin xüsusi rolu olmuşdur. Şərqi xalqlarının mədəniyyəti demək olar ki, bu konsepsiya ilə istiqamətlənib, onun tarixi təcrübəsi və bədii əsasları da bu baxışlarla təhlil və təyin olunub. Şərqi xalqlarının çoxəsrlik incəsənəti tarixin ən maraqlı səhifələrindən biridir.

Orta Şərqi təsviri sənətinin ilk nümunələri Azərbaycanın Təbriz, Marağa kimi şəhərlərində yaranmışdır. XIV əsrdən etibarən bu sənət müstəqil bədii məktəb kimi formalaşmağa başlamışdır. Həmin dövrün rəssamları Əhməd Musa, Şəmsəddin tərəfindən çəkilmiş rəsm əsərləri hazırda dünyanın bir çox muzeylərində qorunub saxlanılır. Əssar Təbrizinin “Məhr və Müştəri” əsərinə çəkilmiş illüstrasiya Təbriz məktəbinin mükəmməl nümunəsidir. XV əsrin əvvəllərində Təbriz məktəbinin təsiri ilə Şamaxı və Bakıda da təsviri sənət inkişaf etməyə başlayır. Təbrizdə Şah İsmayıl və Təhməsin saray kitabxanasında Sultan Məhəmmədin rəhbərliyi ilə Müzəffər Əli, Mirzə Əli Təbrizi, Kəmaləddin Behzad, Ağamirək İsfahani kimi görkəmli rəssamlar fəaliyyət göstərirdilər.

XIV əsrin əvvəllərində Təbrizdə əlyazma kitablar hazırlanmışdır. Müxtəlif zəruri ləvazimatlardan istifadə edən sənətkarlar əsasən dini məzmunlu ədəbiyyatın üzünü köçürür, tarixi əsərlərə miniatür illüstrasiyalar çəkirdilər. Məhz bu səbəbdən Şərqi poeziyasının incə dili və ahəngdarlığı, musiqililiyi rəssamlara gözəl əsərlər yaratmağa imkan verirdi. Şərqi xalqlarının incəsənəti öz xüsusiyyətləri ilə fərqlənməklə yanaşı, həm də mövzu ümumiliyi ilə də seçilirdi. “Vərqa və Gülşar”, Rəşidəddinin tarixi əsəri olan “Cami ət-təvarix”dəki illüstrasiyalar Şərqi güclü rəssamlıq məktəblərinin olmasını bir daha sübut edir.

Belə ki, Azərbaycan təsviri sənəti daha qədim tarixə malikdir. “Şahnamə”nin illüstrasiyaları təkcə Azərbaycan rəssamlarının deyil, bütün Yaxın Şərqi rəssamlığının inkişafında yeni mərhələnin başlanğıcı hesab olunur. Bu əlyazma Şərqi rəssamlığının şah əsəridir. Nizaminin “Xosrov və Şirin” əsəri, XV əsrin sonu XVI əsrin əvvəllərinə aid “Xəmsə” miniatürləri kompozisiya quruluşu ilə seçilirdi. Beləliklə, Azərbaycan miniatür sənəti Şərqi xalqlarının sənət tarixinin ən maraqlı səhifələrindən birini təşkil edir.

İncəsənətin Şərqi geniş, əhatəli inkişafı bu sahədə ixtisaslaşmış məktəblərin formalaşmasına təkan vermişdir. Belə ki, Təbrizdə, Qəzvinə, Heratda və bir sıra şəhərlərdə incəsənət xadimləri bir yerə toplaşaraq, bu əsnəyə sadıq qalaraq Şərqi incəsənətini və onun bədii üslub xüsusiyyətlərini yaradıcılıqla inkişaf etdirmək məqsədilə məktəblərin yaradılmasına, əsnənin qorunub saxlanılmasına nail olublar. Nəticədə bu əsnə XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq müasir dövrümüzdə də özünün mövcudluğunu qoruyub saxlamaqdadır. Bu istiqamətdə Şərqi xalqlarının incəsənətində peşəkar sənətkarlar yetişmiş, bir-birindən gözəl sənət nümunələri yaranmışdır.

MİR MƏHƏMMƏD KƏRİM BAKUVİNİN “KƏŞFÜL-HƏQAIQ” QURAN TƏFSİRİNDƏKİ TƏFSİR METODOLOGİYASI

Hilal Ağamoğlanov

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu,
Şərqsünaslıq elminin tarixi və nəzəriyyəsi şöbəsi,
elmi işçi, dissertant
hilal_ali@mail.ru*

Qurani-Kərim müsəlmanların sahib olduqları əsas dini mənbədir. Günümüzdə mütəvatir yolla yetişsə də, ayələri yozum və təvilə açıq olduğu üçün tarix boyu onlar fərqli cəhətlərdən təfsir edilmiş, bəzələrində yorum və izahlar verilmiş, müxtəlif elmi-dini mövzularda təhlil olunmuş, fərqli islam cərəyanları öz baxışlarına uyğun təvillər vermişlər. Bu səbəbdən, zamanla Quranın izahı və anlaşılması üzərində ixtilafı düşmüş, məzhəbləşmə və qruplaşmanı dərinləşdirən yozumlara yer verilmişdir.

M.K.Bakuvinin “Kəşfül-həqayiq” təfsiri tərcümə və təfsir olaraq qəbul edilmişdir. Belə ki, müəllif bəzən ayələrin izahına, onların enmə səbəblərinə, lüğəvi, etiqadi, tarixi, fiqhi, əxlaqi, ictimai yöndən təhlilinə yer verir, bəzi ayələrin yalnız tərcüməsini və mənasını çatdırmaqla kifayətlənir.

“Kəşfül-həqayiq” təfsiri dirayə təfsiri üslubunda qələmə alınmışdır. Əsərdə tarix, astronomiya, əqaid, əxlaq, əhkam və ictimai yöndən izahların, hökmlərin zəmanə ilə uzlaşdırılmasının yer alması bunu deməyə əsas verir. Lakin alim təfsirini rəvayətlərlə də zənginləşdirmiş, öz baxışlarına müvafiq hədis və rəvayətləri dəlil gətirmişdir.

Bakuvi mənsub olduğu məzhəbin fikrinə bağlı qalmadan ayələrə daha əvvəl yazılan təfsir və şərhələrə əqli metodla yanaşmış, bu cəhətdən fərqli bir təfsir ortaya qoymuşdur. O, islamda orta yolu tutmağa səy göstərmiş, mötəbər saydığı əhli-sünnə fikirlərinə kitabında geniş yer vermişdir. Bakuvi Əhli-Beyt sevgisini və xüsusən İmam Əlinin (ə) Allah nəzdindəki fəzilətini iqrar etmiş, səhabələrə xüsusi ehtiramla yanaşmış, onlar barədəki mənfi fikirləri qəbul etməmişdir. Məzhəblər arasında ixtilaf mövzusu olan mövzuları tarixi hadisələr kontekstində təhlil etmişdir.

Bakuvinin təfsirində Quran qissələrinə simvolik bir baxış vardır. O, Quranda bir çox həqiqətin simvolik olaraq izah edildiyi fikrində olmuş və avam camaatın bu işarələri anlamadığından şikayətlənmişdir.

Bakuvinin təfsiri nə birmənalı şəkildə şii, nə də əhli-sünnə təfsir məktəbinə aid edilə bilər. Onun metodu şii təfsir kriteriyalarından və şii təfsirlərinin özündə daşdıqları xüsusiyyətlərdən aşkar tərzdə fərqlənir. Şii təfsirlərinin özünəməxsus xüsusiyyətləri olan: əsas istinad mənbəyi Həzrət Peyğəmbər və Əhli-Beyt imamlarının olması; etiqadla bağlı ayələrin təfsir və yozumları İmamyyə məzhəbinin təməl prinsiplərinə uyğun verilməsi; əhkam ayələrindən çıxarılan hökmlərə İmamyyə fiqhinin qaydaları şamil edilməsi prinsipləri bu təfsirdə tətbiq edilməmişdir.

Təfsirin bu xüsusiyyətini professor Hidayət Aydar da vurğulamış, “Kəşfül-həqayiq” təfsirinin daha çox əhli-sünnə təfsirinə yaxın olduğunu qeyd etmişdir.

Əsərində ixtilaf mənbəyi kimi gördüyü məzhəbcilik faktorlarının ortaya çıxardığı nəticələrlə razılaşmayaraq onları sərt tənqid etmiş, müəyyən əməl sahiblərinin hərəkətlərini Qurana zidd hesab edərək onların dindən uzaqlaşdıqlarını, şirk və küfrə daldıqlarını söyləmiş, uləmələrin Quranın hökmlərinin dəyişdirdikləri və islamı ilkin ruhundan uzaqlaşdırdıqları düşüncəsinə sahib olmuş, yanlış fətva verdiyini düşündüyü alimləri sərt tənqiddə məruz qoymuşdur.

ORTA ƏSR AZƏRBAYCAN İCTİMAI-DİNİ FİKRİNİN FORMALAŞMASINDA BƏKTAŞILIK TƏRİQƏTİNİN ROLU

Emin Orucov

*Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu, rektor köməkçisi,
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun dissertantı
eminorucov@ait.edu.az*

Azərbaycan ərazisində sufi təriqətlərin meydana gəlməsi qədim, tarixi köklərə əsaslanır. X-XII əsrlərdən etibarən bu ərazidə bir çox düşüncə sistemləri meydana gəlmiş, bir sıra sufi alimləri yetişmişdir. Həmin təriqətlərdən bəzisi Azərbaycan daxilində formalaşmış, bəzisi isə müxtəlif dövrlərdə kənar təsirlər nəticəsində yayılmışdır.

XIV-XVI əsrlər Azərbaycanda sufi-təsəvvüf təriqətlərinin keşməkeşli bir dövrü kimi səciyyə-
ləndirilir. XIV əsrin sonlarında Fəzlullah Nəimi və İmadəddin Nəsimi vasitəsilə geniş yayılan hürufilik və 1501-ci ildə hakimiyyətə gələn Şah İsmayıl Xətai rəhbərliyində səfəvilik özünə daha çox tərəfdar toplamış və tarixdə iz qoymuşdur.

Məhz belə bir dövrdə Azərbaycan ərazisində meydana gələn təriqətlərdən biri bəktəşilik olmuşdur. XIII əsrdə Anadoluya köç edən türklər vasitəsilə meydana çıxan bəktəşi təriqəti sinkretik mahiyyətə malikdir. XV-XVI əsrdən etibarən həm səfəvilər, həm də hürufilərin təsiri ilə şiəliyin bəzi fikirlərini mənimsəmişdir.

XVI əsrin sonlarında siyasi təqiblər ucubundan Anadoluya köçən hürufilərin yarıgizli təbliğatı, həmçinin XVI əsrdən başlayaraq Səfəvi dövlətinin Osmanlı ilə müharibəsi fonunda bəktəşiliyin əhəmiyyəti artmışdır. Bütün bunlar Azərbaycanda mövcud olan təsəvvüf təriqətləri ilə bəktəşilik arasında qarşılıqlı əlaqələrin baş verməsinə gətirib çıxarmışdır.

Azərbaycana gəlmiş bəktəşi şeyxləri arasında Baba Samid adlı şəxsin adı xüsusilə vurğulanmaqdadır. Hərçənd bu ad ilkin dövr tarixi mənbələrdə qeyd edilməsə də, o, bəktəşi təriqətinin öz adını daşıyan qolunun banisi sayılır. Hazırda Sabirabad rayonunun Şıxlar kəndində yerləşən Baba Samid məqbərəsinin məhz bu bəktəşi şeyxinə aid olduğu güman edilir.

Ümumiyyətlə, bəktəşi təriqətinin Azərbaycanda ictimai-dini fikrin formalaşması çərçivəsində hürufilik və səfəvilik cərəyanları arasında birləşdirici, tamamlayıcı ünsür kimi çıxış etmişdir. Ənənəvi şiə düşüncəsi ilə müqayisədə səfəvilik bu düşüncəyə necə yaxın, hürufilik də necə uzaq qəbul edilirsə, bəktəşilik təriqəti onları eyni dərəcədə əlaqələndirib, bütöv konsepsiya halına salan amil kimi başa düşülməlidir.

Tarixi mənbələrə nəzər salsaq, Azərbaycanın bir sıra bölgələrində bəktəşi pirlərinin mövcud olduğunu görə bilərik. Övliya Çələbinin “Səyahətnamə” əsərində verdiyi məlumata əsasən, Azərbaycanda Baba Samid təkkəsindən əlavə Aran, Şirvan, Muğan, Qarabağ, Naxçıvan və Cənubi Azərbaycanda bəktəşilərə məxsus pirlər, dərğahlar fəaliyyət göstərmişdir. Bu dərğahlar Orta Əsr Azərbaycan ictimai-dini fikrinin təşəkkül tapmasına xidmət edən bəktəşilik təriqətinin düşüncə mərkəzləri olmuşdur.

XVII əsrdən başlayaraq Azərbaycanda fiqhə əsaslanan şiəliyin (cəfərilinin) üstün mövqeyə sahib olması bəktəşilik və digər təsəvvüf təriqətlərinin nüfuzunun azalması ilə nəticələndi. Bütün bunlara baxmayaraq, bəktəşi düşüncə sisteminin Azərbaycanın ictimai-dini fikrinə təsiri sonrakı əsrlərdə də davam etmiş, məişətdə, müəyyən adət-ənənələrdə və poeziyada öz təsirlərini qoruyub saxlamışdır.

“SƏFƏVİ RENESSANSI” VƏ SƏDRƏDDİN ŞİRAZİ

İbrahim Bağirov

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına
Şərqsünaslıq İnstitutu, elmi işçi, dissertant
ibbaghiroff@yahoo.com
i.bagirov@oriental.science.az*

Səfəvilər dövrü islam mədəniyyəti və fəlsəfi düşüncəsi tarixində xüsusi yer tutur. Lakin islam intellektual düşüncəsinin bu dövrü hələ də kifayət qədər öyrənilməyib və Səfəvilərin siyasi arenada etdikləri ilə müqayisədə elmi-mədəni, xüsusilə də fəlsəfə, teologiya və təsəvvüf sahələrində gördüyü işlər az tanınır. Bu gün islam fəlsəfəsi tarixçiləri tərəfindən “Səfəvi renessansı” olaraq adlandırılan bu yeniliklər hələ Qəzalidən bəri baş verməkdə olan tarixi fikri təkamülün nəticəsi idi. Əlbəttə ki, bu fəlsəfi renessansın məhz Səfəvilər zamanında baş verməsi də təsadüfi olmamışdır. Səfəvilərin paytaxtı Təbrizdən Qəzvinə, oradan da İsfahana köçürməsindən sonra İsfahan islam dünyasının elm mərkəzlərindən birinə, xüsusilə Səfəvilərin rəsmi məzhəbi olan şiəliyin əsas mərkəzinə çevrildi.

Tədqiqat işində ilk olaraq Səfəvilər dövründə mövcud olan elmi-mədəni mühitin səciyyəvi xüsusiyyətləri təhlil edilərək bu barədə olan fərqli fikirlər analiz edilir. Daha sonra isə bu dövrdə rasional düşüncə təmsilçilərinin topladığı “İsfahan məktəbi” və onun ən görkəmli siması olan Sədrəddin Şirazi fəlsəfəsindən və onların ümumilikdə islam fəlsəfi fikri kontekstində sahib olduqları əhəmiyyətdən bəhs edilir.

Səfəvilər dövlətindəki ictimai-siyasi, elmi mühitlə bağlı fərqli fikirlər mövcuddur. Bəziləri bu dövrü bütün islam elmlərinin renessansı kimi qiymətləndirdiyi halda, digərləri onu doqmatik dini düşüncənin, fəqihlərin, ruhaniyyətin hakim olduğu və rasional-fəlsəfi düşüncənin sıxışdırılaraq qeyri-dini elmlərin inkişafına çətinliklərin yaradıldığı bir dövr kimi xarakterizə edir. İkinci fikri müdafiə edənlərə görə, “İsfahan məktəbi” kimi fəlsəfi məktəblərin ortaya çıxması Səfəvilər dövründə sosial şərtlərin və mühitin münasib olması ilə yox, müəyyən fərdi təşəbbüskarların səyləri və yorulmaz fəaliyyətləri sayəsində mümkün olmuşdur. Bəziləri isə bu dövrü nə bütün elmləri əhatə edən bir renessans kimi, nə də elmi mühitin tamamilə ruhaniyyətin təzyiqi və təqibi altında olduğu bir dövr kimi xarakterizə etməyi doğru hesab edir. Bəhs edilən dövrdə fəlsəfi elmlərdə müşahidə olunan oyanış sonuncu fikrin həqiqətə daha yaxın olduğunu göstərir.

Səfəvilər dövrü fəlsəfəsi düşüncənin əsas təmsilçisi “İsfahan məktəbi”dir. Bu termin ilk dəfə H.Nəsr və A.Korben tərəfindən istifadə edilməyə başlanmış, sonradan Aştıyani və İzitsu kimi başqa yazarlar tərəfindən də İsfahanda ortaya çıxan sinkretik fəlsəfi diskursu nəzərdə tutan bir termin olaraq istifadə edilmişdir. Bu məktəbin əsas qurucusu Mir Damad hesab edilir və İsfahan məktəbinin təməlinə dayanan anlayış islam intellektual düşüncə tarixindəki müxtəlif və bir-birinə zidd görünən cərəyanları epistemoloji və ontoloji təməllər üzərində birləşdirmək idi. Bu ideya da ən mükəmməl ifadəsini İsfahan məktəbinin ən görkəmli siması Sədrəddin Şirazinin transsedental fəlsəfəsində tapmışdır. İslam fəlsəfəsi baxımından onun əhəmiyyətini artıran başqa bir məqam da onun tarixçilərin islam fəlsəfəsini artıq “ölü” hesab etdiyi bir dövrdə yaşaması və özünə qədərki filosofların həll etməkdə aciz qaldığı bir sıra fəlsəfi problemlərə yeni yanaşma gətirərək orijinal dünyagörüşü ortaya qoymasıdır.

İSLAM FƏLSƏFƏSİ VƏ YUNAN FƏLSƏFƏSİ ARASINDA BAĞLILIQ

İsmayıl Hüseynov

AMEA akad. Z.M. Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu

Yazılı abidələrin tədqiqi və nəşri şöbəsi

elmi işçisi

qahire2010@mail.ru

İslam fəlsəfəsinin yunan fəlsəfəsinə nə dərəcədə bağlı olduğunu bilmək üçün islam filosoflarının bu haqda olan fikirlərinə və bu fəlsəfənin özünə nəzər salmaq lazımdır.

İslam filosoflarının sözlərinə nəzər salsaq görürük ki, onların bu fəlsəfənin yaranmasında xüsusi rolları olmuşdur. Onlar ərəb dilinə tərcümə edilən mətn və fəlsəfi fikirlərə əlavələr etmək, düzəlişlər aparmaqla bu fəlsəfəyə yeni rəng gətirmişlər. Bundan başqa onların sözlərindən bu da aydın olur ki, onlar tək yunan fəlsəfəsi deyil, onunla yanaşı hind, fars və başqa fəlsəfələrdən də qidalanmışlar.

İlk ərəb filosofu əl-Kindi əvvəlki filosofların demədiklərini deyərək bu fəlsəfəni tamamladığını iddia edir.

Mustafa Abdurrazzaq “İslam fəlsəfəsi tarixinə giriş” kitabında böyük islam filosofu İbn Sinanın yunan elmləri ilə yanaşı başqa elmlərlə də məşğul olduğunu və onun bu elmlərdə fərqli fikrinin olduğunu söyləmişdir. O həmçinin islam fəlsəfəsindəki məntiqin də Aristotel məntiqi ilə tam üst-üstə düşmədiyini qeyd etmişdir.

İslam fəlsəfəsinin özünə nəzər salsaq görürük ki, bir çox məsələdə islam filosoflarının fikirləri ilə Aristoteli fikirləri üst-üstə düşür. Buna bir neçə misal gətirək:

- İlahi elm məsələsində Aristotel Allahın bu aləmdə baş verənləri bilmədiyini iddia edir. Çünki ilahi elm bu aləmdə baş verənləri əhatə etsə buradakı məlumatlar dəyişkən olduğundan ilahi elmin də dəyişkən olduğu zəruri olacaq. Lakin dəyişkənlik Allah üçün naqıslıq hesab edildiyindən, bu problemi həll etmək üçün Aristotel bu aləmdə baş verənləri ilahi elmin dairəsindən kənara çıxarır. Lakin bu fikir islama zidd olduğundan İbn Sina bu problemi həll etmək üçün Aristotel fəlsəfəsinə “külli elm və cüzi elm” kimi yeni fəlsəfi fikir daxil etmişdir. İbn Sinaya görə Allahın elmi külli elmdir, lakin o bu aləmdə baş verən ən cüzi şeyləri də bilir. Allah səbəbləri və uyğunluqlarını bilir, nəticələrini də bilir.

- Aristotelə görə bütün varlıqlar ilahi kamilliyə doğru hərəkətdədir. Lakin bu hərəkət Allahın iradəsi ilə deyil, şövqlə baş verir. Lakin İbn Sina bu hərəkətin səbəbinin Allah olduğunu isbat edir.

Lakin bəzi məsələlərdə belə fərqlərin olmasına baxmayaraq ümumilikdə İslam fəlsəfəsi Yunan fəlsəfəsi üzərində qurulmuş fəlsəfədir. Bunu İslam filosoflarının əsərlərinə nəzər saldıqda aydın görmək olar.

İBN MİSKƏVEYHİN “TƏHZİBU-L-ƏXLAQ” ƏSƏRİNDƏ MƏNƏVİ XƏSTƏLİKLƏR PROBLEMİ

Fəxrəndə İbrahimova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına
Şərqsünaslıq İnstitutu, kiçik elmi işçi
faxranda.ibrahimova@gmail.com*

İbn Miskəveyh mənəvi xəstəlikləri nəfsin xəstəlikləri kimi araşdırır. O nəfsin cismani deyil, ilahi bir güc olaraq hər insanda var olduğunu, həmçinin nəfslə cisim arasında bağın bütün ömür boyu davam etdiyini deyir. Bu səbəbdən cismin nəfsin sağlamlığına görə sağlam, xəstəliyinə görə xəstə olacağına diqqət çəkir. Məsələn, əsəb, üzüntü, sevdə kimi nəfs yönündən xəstələnən kimsənin fiziki halı da dəyişir. Belə bir adam titrəyir, saralır, arıqlayır, kökəlir və s. İbn Miskəveyh nəfsi xəstəliklər üçün də fiziki xəstəliklərdə olduğu kimi iki metod tətbiq etməyin vacibliyini deyir:

1. Mövcud sağlamlığı qorumaq
2. Pozulan sağlamlığın qorunması

Nəfsin mövcud sağlamlığını qorumaq istəyən həm nəzəri, həm də əməli olaraq nizamlı olmalıdır. Nəzəri olaraq daim nəfsimizi düşünməyə, araşdırmağa öyrətməliyik. Çünki nəfs araşdırmaq və düşünməkdən ayrı qaldığı zaman tənbelləşir, axmaqlaşır və hər cür yaxşılıqdan uzaq olub, insanda əxlaqı yox edir.

Nəfisdə doğru düşünmək alışqanlıqı yaratmaq üçün İbn Miskəveyh yetkinlik yaşına çatan hər gəncə məntiq və dörd elmi - cəbr, həndəsə, astronomiya və musiqini öyrənməyi məsləhət görür. Alim elmin sonu olmadığını bizə “Yusif” surəsindəki bir ayəni xatırlamaqla qeyd edir: “Hər biləndən üstün bir bilən də vardır.

Elm öyrənmə, doğru düşünmə mövcud mənəvi sağlamlığı qorumaq üçün atılan təməldir. Sonra isə bizdən nəfsimizi daim nəzarətdə saxlamaq tələb olunur. Müəllif bunu Həsən Bəsrinin “Nəfslərə buxov vurun. Onlar boyun əyəcəklər, onlarla maraqlanın onlar qəflətə düşərlər” fikrini xatırlamaqla öyrədir.

Ümumiyyətlə, İbn Miskəveyh nəfsin sağlamlığını qoruma məsələsində insanlara çatdırmaq istəyir ki, nəfsini qoruyan kəs Allahdan aldığı ən böyük neməti qoruyur. Sağlam cəmiyyət də məhz mənəvi sağlamlığı yerində olanlar sayəsində qurulur.

Mənəvi xəstəliklərə gəlicə İbn Miskəveyh onları nəfsin fəzilətləri işığında müəyyən etmişdir. Belə ki müəllif fəzilətin orta yol olduğunu deyir. Bu yolun iki ucu var və hər iki ucda olanlar nəfsin xəstəlikləridir, yəni nəfsin əsas fəzilətlərinin sayı dörddürsə, onların payına düşən mənəvi xəstəliklərin sayı səkkizdir. İbn Miskəveyh öz əsərində əsas bu səkkiz nəfsi xəstəliklərlə yanaşı, onlardan yarana biləcək başqa nəfsi xəstəlikləri də araşdırmışdır. Həmçinin onların insanda və cəmiyyətdə qoyduğu mənfi təsiri qabarıq göstərməklə, onların müalicə olunmasının mütləq olduğunu hər kəsə tövsiyə edir.

İSLAM FƏLSƏFƏSİNDƏ ÖZÜNÜDƏRK PROBLEMİ

Sevda İsmayılova

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu

Din və İctimai fikir şöbəsi

kiçik elmi işçi

sevdaismayilova2001@gmail.com

Özünüdərək psixoloji həyatın əsas elementlərindən biri, duyğusal bir ehtiyacdır. İnsanları digər canlılardan ayırd edən əsas xüsusiyyətlərdən biridir. Belə ki, bir şəxsiyyət bir qəlibə salınaraq formalaşır. Özünə hörmət sağlam şəxsiyyətin təməli daşındır.

İslamın zühuru insanların gözünü açdı. İnsanlar Adəm oğlu olaraq Allah tərəfindən yaradılmış üstün canlı olduğunu gördülər. İslam onlara söz, din azadlığı verərək özünə etimadı öyrətdi. İslamın insanlığa özünə etimad etməsi üçün verdiyi bir çox əxlaqi dəyərlər mövcuddur. Bu tip yüksək səviyyəli əxlaqi dəyərlərdən biri insanın özünüdərək, özünə etimaddır.

İslam əxlaqında özünə etimad, iradəsini güclü tutaraq hadisələrə qarşı möhkəm dayanmaq, yəni ümitsizliyə qapılmamaqdır. Müvəffəqiyyətin nəticəsi olaraq bu uğuru özündən deyil, Allahdan bilməlidir. Əsl özünə inam budur.

İslam əxlaqında insanın özünə etimadı üçün şəxsi inkişaf əsas faktordur. Bunun üçün dini təlimlər və islam əxlaqına dair kitablar çox faydalıdır. İslam əxlaqında şəxsi inkişaf Allah, qədər, cənnət, cəhənnəm, nəfs, şeytan kimi bir çox amilləri nəzərə alaraq düzgün yol göstərən düşüncələri ehtiva edir. Əminliklə demək mümkündür ki, islam dini inanc və düşüncələrə zidd olmayan, inkar etməyən hər cür yeniliyə, özünə etimada meyilli inkişafı dəstəkləyir.

Bundan əlavə islam əxlaqında özünə inam müsəlmanların cəsur olmasını, hər mühitdə dürüst bildiyi birini müdafiə etməsini istəyir. Ancaq bunu edərkən o, həm də özündə gücü görməmək və nəfsə qapılmamasını istəyir. İslam dinində özünə etimad əsasən nəfsin qələbəsi ilə həyata keçirilməkdədir. Yəni nəfsinə qalib gələ bilən hər insanın özünə etimadı kamil olacaqdır.

İslam əxlaqında özünə inamı ən yüksək səviyyədə aşılaman səmavi kitabların dördüncüsü "Qurani-Kərim"dir.

"Qurani-Kərim" özlüyündə insanlara islam əxlaqı ilə əhatələnmiş özünəinam dərslərini verə bilmiş müqəddəs kitabdır. "Qurani-Kərim" hidayət kitabı olmaqla yanaşı, həm də bədii-elmi abidə kimi qələm sahibləri üçün ilham mənbəyi olmuşdur.

Gördüyümüz kimi, özünüdərək islam fəlsəfi düşüncəsinin ən aktual məsələlərindən biridir. İslam fəlsəfəsində ən yüksək dəyər özünüdərək etmiş azad insandır. İslam əxlaqı insanların özünə etimad etməsi üçün ilk öncə etdikləri əməlləri Allahın gücü-qüdrəti ilə olduğunu bilmələrini, islam dininin əxlaqi qayda-qanunlarına əməl etmələrini öyrədir. Həmçinin, onlara özünə etimad hissənin aşılınması üçün islam əxlaqı, islam hüququ, islam dini yönündən cavabdeh olmalarını göstərir. Bir sözlə, islam əxlaqı yarananın yaratdığına verdiyi özgüvəni onun himayəsi altında ağılla, nəfsinə qalibiyyətlə, əxlaqi dəyər və ölçü ilə nizamlamaqdır.

UYĞUR MƏDƏNİYYƏTİNİN DÜNYA MƏDƏNİYYƏTİNƏ TƏSİRİ

Günay Novruzova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqişinaslıq İnstitutu,
Asiya-Sakit okeanı region ölkələri şöbəsi,
kiçik elmi işçi
gunay.tagiyeva91@gmail.com*

Qədim köklərə sahib olan xalqlardan biri də uyğurlardır. Onların memarlıq, yazı, rəsm, musiqi və bir çox mədəniyyət sahələri ilə yanaşı, şəhərləşmə, mətbəəçilik və s. sahələrdə göstərdikləri inkişaf Türk mədəniyyəti ilə yanaşı dünya mədəniyyətində də son dərəcə önəmli mövqe tutmuşdur. Uyğur millətinin istər sosial, istər iqtisadi, istərsə də mədəni həyatlarında özlərinə məxsus qayda-qanunları və eyni zamanda xarici təhlükəyə qarşı strategiyaları vardır.

Eramızdan əvvəl II əsrdən etibarən bu tarixi türk yurdu haqqında çinli səyyahlar tərəfindən dərin məlumatlar əldə edilmişdir. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılan su dəyirmanları bizə insanların çay sularından istifadə edərək kanallar açmış və kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmuşlar. Bu torpaqlara qədəm qoyan hər kəs buranın təbiətinə heyran qalmışdır. Çin mənbələrində qeyd olunur ki, buradan Çinə iyirmidən çox bitki və meyvə toxumları aparmışlar. Eramızdan əvvəl VII əsrdə yenidən Türk torpaqlarına səyahət edən səyyahlar şəkər istehsalını öyrənmişlər. Böyük Uyğur xaqanlığının dağılmasından sonra xüsusilə Qansu və Şərqi Türküstan bölgələrinə gələn uyğur türkləri ticarəti, sənətkarlığı və əkinçiliyi çox yüksək səviyyəyə qaldırmışlar. Uzun illər İpək Yolu ticarəti onların nəzarəti altında fəaliyyət göstərmişdir.

Tarixi köklərə sahib olan uyğurlar məskunlaşdıqları Volqa-Ural, İran, Kiçik Asiya və Misir kimi bölgələrdə mədəniyyət mərkəzləri yaratmışlar.

Uyğur türklərinin bir çox dastanları günümüzdə qədər gəlib çatmamışdır. Buna baxmayaraq, Çin və fars mənbələrindən “Törəyiş” və “Köç” dastanları haqqında məlumat almaq mümkündür. “Törəyiş” və “Köç” dastanlarına tarixi mövqedən yanaşdıqda bir çox həqiqətlərə, tarixi izlərə rast gəlmək olar. Uyğur türkləri İslamı qəbul etməzdən əvvəl Buddizmi bilən uyğurlar Manixeizmi daha asan qəbul etmişlər. Uyğur türklərini Manixeizmi qəbul etmələrinin tarixi səbəbləri vardı. Onların əsas məqsədi özlərinə müttəfiq qazanmaq olmuşdur. Buna baxmayaraq, həm Buddizm, həm də Manixeizm dövründə türklər tək Tanrıya inanmaqdan imtina etməmişlər.

Uyğur türkləri memarlıq sənəti xüsusilə inkişaf etmiş və öz memarlıq nümunələri ilə Çin və Orta Asiya memarlıq nümunələrini birləşdirmişlər. Memarlıq nümunələrində daha çox oxra və zərli taxta, gil kərpiclər, oyma keramika, şirli kərpicdən istifadə edilmişdir.

Uyğur mədəniyyəti bir çox sahələrə siraət etdiyi kimi musiqiyə də xüsusi təsir etmişdir. Çinli səyyahlar qeyd edirlər ki, çinlilər Şərqi Türküstana gəlib musiqi təhsili almış və bir çox musiqi alətini də Çinə aparmışlar. Çin mənbələrinə baxdıqda Uyğur və başqa türk xalqlarına məxsus nəzm şəklində yazılmış ədəbi nümunələrə rast gəlmək olar. Hətta şeirlərin birində qeyd olunur ki, çinli qadınlar uyğur qadınlarına məxsus geyimlərdən istifadə etmişlər.

Tarixin önəmli səhifələrinə öz imzalarını atan Uyğur türkləri bütün sahələrdə dünya mədəniyyəti və sivilizasiyasının inkişafında xüsusi yer tutmuşlar.

MİSİRİZM CƏRƏYANI

Ləman Abdulova

*Bakı Qızlar Universiteti, magistr
lemanabdulova9@gmail.com*

Piktoqrafik yazı Misir tarixində inkişafın əvvəlidir. Şəkil məfhumların, sözlərin mənasını ifadə edirdi. Dövlət sistemi genişləndikcə təhsilə ehtiyac artırdı. Həyata məğrur baxan insan ideal hesab olunurdu. Qadın və kişi ideali anlayışları yaranmışdı. Ağac, dəri üzərində yazının şəklində heç bir dəyişiklik olmasa da, papirusda görünüş dəyişirdi. Bu yazı “heratika” adlandı. Təhsilin əsas prinsipi dinləmək idi. «Sokrat üsulu» şagirdlərə dinləmək, təmkin göstərmək, sakitcə dialoq qurmağı öyrədir. Nəzərə alsaq ki, Misirdə yazı b.e.ə. yaranmış və bununla təhsilə yeni istiqamət alınmışdır. Bu da, öz növbəsində, Yunanıstana təsir göstərmişdir. Klassik yunan filosofu Sokrat e.ə. yaşamış, fəlsəfə, etika, epistemologiya elmi ilə məşğul olmuşdur.

Uşaqların son borcu valideynlərinin dəfn mərasimini icra etmək idi. İnanca əsasən, Allah tərəzinin bir gözünə insanı, digər gözünə isə davranış kodeksini qoyarmış. Bərabər gələdisə, ölən insan üçün yeni həyat başlayardı. Həmçinin valideynlər də nəsihətləri ilə övladlarını axirət dünyasına hazırlayardı. Kəbud olmaq, böhtan atmaq, öldürmək, və s. kimi işlərdən övladlarını yayındırmağa çalışırdılar. Nəsihətlər mövcud sistemin ömrünü uzatmağa xidmət etsə belə, əxlaqi, etik xarakter daşıyırdı. Tacirlər, sənətkarlar, dəmirçilər öz işlərini övladlarına göstərirdilər. Yalnız hər bəşə təlimindən ayrılırdı. İlk məktəblər saraylarda, fironların yanında yaranırdı. Mirzələr təhsil alırdı. Daha sonralar məbədlərdə, dövlət müəssisələrinin nəzdində məktəblər yarandı. Bu məktəblərdə xırda məmurlar hazırlanırdı. Müəllimlər oxumağın, yazmağın, dinləməyin gözəlliyindən şagirdlərə bəhs edirdilər. Həmçinin əks halda cəzalandırılacaqlarından da danışılırdı.

Yazmağı, oxumağı öyrəndikdən sonra rəsmi kağızları tərtib etmək öyrədilirdi. 700 heroqlif sadə və klassik yazı, onların fərqi bilmək lazım idi. Elmlərə görə rəsmi üslub və dini yazılar üçün nizamnamə üslubu öyrənilməli idi. Yazılar qara rənglə, durğu işarələri və əsas hissələr isə qırmızı rənglə fərqləndirilirdi. Bu yazıya diqqətlə baxaq: «Nitq güclü silahdır. İnsanı xilas edə və məhv edə bilər». Sözlə verdikləri önəm diqqəti cəlb edir. Ali təhsil müəssisələri «həyat məktəbi» adı altında fəaliyyət göstərirdi. Malların miqdarının müəyyənləşdirilməsi, piramidaların tikintisi, Nilin daşmasını bilmək və bunlar kimi mühüm işlər ali təhsil zamanı öyrədilirdi. Biliklər praktikada tətbiq olunurdu. Ən böyük uğurlardan biri qalıq hesablaşma sistemidir. Riyaziyyat elminin yaradıcılarından biri Misirdir. Misir digər dövlətlərin mədəniyyətinə, təhsilinə, pedaqoji tarixinə güclü təsir etmişdir. Astronomiya, riyaziyyat, təbabət və başqa elmlərlə Misir müasir dünyaya istiqamət verib. Misirizm cərəyanı istər Şərqlə, istərsə də digər ölkələrdə təkamül formalaşdırıb. Hələ də dünyanın araşdırıb, nəticə ala bilmədiyi 7 möcüzədən biri olan Böyük Kufu ehramı Misirin alqışlanası abidələrindən biridir. Dinləməni üstün tutmaları insana qarşı olan hörmətdir. Sərt cəzalarına baxmayaraq ideal insan prototipi qəbul olunandır. Sözlərimi qədim Misir atalar sözü ilə bitirirəm: «Gözəl bir şey heç vaxt mükəmməl olmur».

ŞƏRQ XALQLARININ ƏDƏBİYYATI VƏ DİLİNİN TƏDQIQI PROBLEMLƏRİ

МАРСИЙЕ В ДИВАНЕ БАДРА ШИРВАНИ

Мехти Кязимов

*Бакинский Государственный Университет,
заведующий кафедрой языков и
литературы Среднего Востока,
д-р фил. наук, профессор,
m.kazimov@yahoo.com*

Азербайджанский поэт Бадр Ширвани (1387 – 1450) – мастер стиха ярко выраженного панегирического плана, в диване которого касыды, безусловно, преобладают. В то же время он писал почти во всех жанрах средневековой персоязычной поэзии, создавая в том числе поминальные элегии (марсийе или риса). Всего у поэта семь подобных стихов общим объёмом в 546 бейтов. Они написаны в память о ширваншахе Шейхе Ибрахиме (1382 – 1417), и его сыне Газанфаре (1398 – 1443), двух рано ушедших сыновьях ширваншаха Халилуллаха (1417 – 1465) – Фаррухе Йамине (1435/36 – 1442/43) и Бахраме (ум. в 1446), а также везире, эмире Шахпуре и ещё двух вельможных лицах – эмире Мухаммаде бин Халифа и ходже Абдаллахе Дамгани.

Создавая поминальные элегии, Бадр, как и в случае с другого рода стихами, следовал определённым канонам, хотя в марсийе они не просматриваются столь чётко. При всей тяге поэта к поиску каких – то творческих решений марсийе написаны в одном жанре, и представляют собой таркиббанды с различным количеством строф и различным же количеством бейтов в них.

Таркиббанды, посвящённые членам царственной семьи, вдвое превосходят по объёму остальные, что неудивительно, поскольку придворный поэт обязан был в полной мере выразить свои чувства и особое почтение к оплакиваемому лицу.

С точки зрения содержания в марсийе Бадра выделяются несколько частей. С некоторыми уточнениями и оговорками их, видимо, можно экстраполировать и на другие стихи данного жанра в персоязычной литературе. Эти части выглядят следующим образом: философско – назидательная, панегирическая, лирическая и пожелательная. Они в основном не следуют последовательно друг за другом, как, скажем, в касыде, могут заменяться или переставляться местами. Стабильное место в таркиббанде имеют только философско – назидательная и пожелательная части. Первой из них таркиббанд начинается, а второй заканчивается.

Разрабатывая по большей части традиционные мотивы и образы, траурные элегии Бадра в то же время сохраняют присущий ему индивидуальный стиль и в целом вписываются в парадигму, как азербайджанской, так и шире средневековой персоязычной поэзии. Другой немаловажный момент заключается в том, что наряду с художественными достоинствами они выявляют ещё одну грань разносторонней и ответственной деятельности поэта при дворе средневекового правителя, состоящую в том числе в выполнении функции своеобразного передатчика завещания покойного.

S.C. PİŞƏVƏRİNİN “NADİRƏ” ROMANININ JANR XÜSUSİYYƏTİ, PROBLEMATİKASI, OBRAZLARI VƏ BƏDİİ DİLİ

Salidə Şərifova

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin
baş elmi işçisi, AMEA-nın professoru, f.e.d.
ssharifova@rambler.ru*

Siyasətçi, publisist, jurnalist və yazar Seyid Cəfər Mir Cavad oğlu Pişəvəri (Cavadzadə, 1892-1947) “Zindan xatirələri dəftərindən” memuar-povesti, “Məhun banu” və “Nadirə” romanları, müxtəlif felyeton və şeirləri ilə bədii ədəbiyyata imzasını həkk etdirir. S.C. Pişəvəri İran kommunist partiyasının təsisçisi, Azərbaycan Milli Hökumətinin sədri (1945–1946) kimi də tarixə adını yazdırmışdır. Seyid Cəfər Pişəvərinin başçılığı ilə Güney Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatının Azərbaycan Milli Hökumətinin yaranması ilə nəticələnməsi ədibə təsirsiz ötüşmür, bədii yaradıcılığının qayəsinə çevrilir. 21 Azər nehzəti (inqilabı) adı ilə tanınan Azərbaycan Milli Hökumətinin fəaliyyətini, bu hökumətinin apardığı islahatları geniş təbliğ etmək üçün S.C. Pişəvəri bədii yaradıcılığa müraciət edir.

S.C. Pişəvərinin bədii yaradıcılığının geniş şəkildə tədqiq olunmaması təəssüf doğursa da, acı reallıqdır. Seyid Cəfər Pişəvərinin bədii yaradıcılığından bəhs edərkən, ədəbiyyatşünaslığımızda geniş tədqiqat obyektinə çevrilməyən “Nadirə” romanına toxunmadan keçinmək qeyri-mümkündür. Ədibin “Nadirə” romanı irihəcmli nəsr nümunəsi olmasına rəğmən, tədqiqatçıların diqqətindən kənar qalır.

S.C. Pişəvərinin “Nadirə” romanı ədibin məhbəslük dövrünün əsəri kimi də təqdim edilir. Lakin əsəri oxuduqda, tədqiqatçılar tərəfindən əsərin müəllifin həyatını əks etdirməsi məqamını əks etdirmədiyini, müəllifin həyatı ilə sıx bağlı olmadığını da şahidi oluruq. Tədqiqatçılar əsərin avtobioqrafik xarakter daşmasını da vurğulayırlar.

Romanı mütaliə etdikcə, ayrı-ayrı başlıqlar altında təqdim edilən hadisələrin bir qisminin məktublar vasitəsilə təqdim edilməsinin şahidi olursan. Məktublar vasitəsilə təqdim edilən hadisələr Nadirə obrazı ətrafında birləşir. Əsərdə Nadirə ilə bağlı hadisələr ən çox epistolaryar şəkildə və obrazın xatirələri əsasında təqdim edilir. Nadirə obrazının real həyatdan götürülməsi tədqiqatçılar tərəfindən iddia edilir.

S.C. Pişəvərinin öz ideya və düşüncələrini obrazlar vasitəsilə təqdim etməsi romanda özünü göstərir. Bir məqamı da vurğulamaq lazımdır ki, müəllif bəzən öz ideya və düşüncəsini obrazların adında da təqdim edir. Əsərdəki qadın obrazları içərisində cəsarəti və azad düşüncələri ilə fərqlənən İran xanımın obrazı diqqəti cəlb edir. Müəllifin “İran xanım” kimi təqdim etdiyi bu obrazın azad düşüncəli olması simvolik mənə daşıyır.

Siyasi xadim, yazıçı S.C. Pişəvərinin ədəbi yaradıcılığının az tədqiq olunması təəssüf doğurur. Ədibin siyasi fəaliyyətinin, həmçinin bədii yaradıcılığının geniş tədqiq edilməsi, elmi dissertasiya çərçivəsində işlənməsi zəruriyyətə çevrilir.

“Nadirə” romanı janr baxımından epistolaryar roman xüsusiyyətlərini daşıyır. Əsərin problematikasında əksini tapan qadın azadlığı, maarifçilik ideyaları, insan düşkünlüyü, müəllifin əsərdə təsvir etdiyi hadisələrə fəlsəfi yanaşması günümüzdə də aktuallığını saxlayır. Romanda əksini tapan terminlər, atalar sözləri və məsəllər, obrazların monoloqları, onlar arasındakı dialoqlar əsərin bədii dilinin zənginliyini əks etdirir.

ŞƏRQŞÜNAS-ALİM AIDA İMANQULİYEVANIN YARADICILIĞINDA MƏHCƏR ƏDƏBİYYATINA DAİR

Nərgiz Quliyeva

*A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun
baş elmi işçisi, t.e.d., professor
1957@rambler.ru*

Azərbaycanın şərqşünas alimi, professor Aida İmanquliyeva elmi fəaliyyətini ərəb filologiyası ilə başlamış, çoxsaylı elmi araşdırmalarında özündən sonra zəngin mədəni irs qoymuş, tədqiqatlarında ərəb məhcər ədəbiyyatı əsaslı yer tutmuşdur. Ərəb Qərb və Şərq ədəbiyyatının qarşılıqlı əlaqələrini və təsirini əsaslı öyrənmiş, Qərb və Şərq mədəni ənənələrini tədqiq etmiş, bu sahədə “Mixail Nüayimə və Qələmlər Assosiasiyası”, “Cübran Xəlil Cübran”, “Yeni ərəb ədəbiyyatının korifeyləri” monoqrafiyalarının, müxtəlif mövzularda elmi məqalələrin müəllifi olan Aida İmanquliyeva şərqşünaslıq elmində yeni mərhələnin başlanğıcını yaratmışdır.

Alimin elmi araşdırmaları arasında Abbasilər dövründə zühdiyyə janrı və bu janrda yazıb-yaradan şairlərin şeirlərinin təhlili önəmli rol oynayır. Sovet şərqşünasları Əbu Nüvas yaradıcılığında xəməriyyə janrının üstünlük təşkil etdiyini, zühdiyyə janrında isə bir şeir yazdığını qeyd etsələr də, Aida İmanquliyeva şairin zühdiyyə şeirlərini toplamış, onların mənalarını təhrif etmədən tərcümə etmişdir. Bununla yanaşı, ərəbşünas alim Əbu-l-Ətəhiyə yaradıcılığında zühdiyyə janrının önəmli rol oynadığını təhlilləri ilə sübuta yetirmişdir. Aida xanım hər iki şairin yaradıcılığında ölümün sadə və mürəkkəb fəlsəfəsini açmış, onların daxili hissələrinin pıçıltılarını eşidib, şeirlərinin tərcümələrini etmişdir. O göstərirdi ki, ömrün nə vaxt, hansı dayanacaqda susması təsadüfi deyil, mütləqdir. Ən kamil və müdrik insanlar belə ölümün labüdlüyünə tabedirlər.

Ərəb mühacirət ədəbiyyatının tədqiqi onun xidmətlərinin bəhrəsidir. Bu mövzuda olan əsərləri ilə alim Azərbaycan, bütövlükdə dünya şərqşünaslıq elminə mühüm yeniliklər gətirmiş, yeni elmi istiqamət yaratmışdır. Aida İmanquliyeva Cübran Xəlil Cübran yaradıcılığını araşdıran zaman islam sufizmi ilə xristian mistisizminin, panteist fəlsəfəsinin vəhdəti məsələsini də ön plana çəkmişdi. Aida xanım İmanquliyeva yazırdı: "Cübran hansı məsələdən danışarsa-danışsın, o, həmişə mütəfəkkir, böyük sənətkar, söz ustası və öz xalqını, bütün bəşəriyyəti hədsiz dərəcədə sevən bir insan olaraq qalır".

Bildiyimiz kimi, məhcər ədəbiyyatının bir çox tanınmış simaları rus dilində təhsil almış, rus yazarları ilə əlaqələr yaratmış, onların bir çox əsərlərindən bəhrələnmişlər. Cübran Xəlil Cübranın ən məşhur əsəri "Sındırılmış qanadlar" adlanır. Ədib bu əsərində Şərq qadınlarının azadlığı mövzusunda da toxunmuşdur. Aida İmanquliyeva Şərq qadınlarının azadlığı ilə bağlı bu əsərə geniş şərh yazmışdır. Əslində alim bu şərhin içində şərq qadınının həyat konsepsiyasını açıb göstərməyə nail olmuşdur. Cübran Xəlil Cübranın "Peyğəmbər" adlı əsərini tərcümə edən zaman Aida İmanquliyeva ədibin cəsarətli fikirlərini heç nə ilə pərdələməmiş, olduğu kimi tərcümə edərək oxuculara çatdırmışdır. Tanınmış alim Cübran Xəlil Cübranın dinlərustü humanizmi təbliğ etməsini sübutlarla göstərməkdən çəkinməmişdi. Aida İmanquliyeva Mixail Nüayimə yaradıcılığını təhlil edən zaman da multi-kultural ideyaları ön plana çəkirdi. O yazırdı: "Özünü dünyanın oğlu" adlandıran Ərşəşin "Əgər insanlar Allahı tanısaydılar, onlar yəhudilərə, xristianlara, müsəlmanlara bölünməz, qan tökməzdilər" - fikri multikulturalizm ideyalarının ana xəttidir".

Bu gün multikulturalizm dövlət siyasətinin ən önəmli istiqamətlərindən biridir. Lakin illər əvvəl Aida İmanquliyeva öz araşdırma və tərcümələri ilə dinlər, xalqlar arasındakı sülh, dostluq münasibətlərinin möhkəmlənməsində əməli işi ilə mühüm və önəmli addımlar atmışdır.

Ç.Mütəllimovanın "Klassik-ərəb ədəbiyyatı" adlı dərslisində Aida İmanquliyeva yaradıcılığına müraciət etmiş, həmçinin Ərəb şifahi xalq ədəbiyyatını, cahiliyyə dövrü ərəb ədəbiyyatını, İslam dövrü ərəb ədəbiyyatını, Əməvilər dövrü ərəb ədəbiyyatını, Abbasilər dövrü ərəb ədəbiyyatını, Osmanlı dövrü ərəb ədəbiyyatını araşdırmışdır.

NİZAMİ GƏNCƏVİ MÜASİR ƏRƏB ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞINDA

İmamverdi Həmidov

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
Ortaq başlanğıc və İntibah dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri,
f.e.d., professor
mamverdi.hamidov@mail.ru*

Böyük Azərbaycan şairi Nizami irsinin ərəb ədəbiyyatşünaslığında öyrənilməsi XX yüzilliyin ortalarından başlamışdır. Muhəmməd Əbdunueym Həsəneyn, Muhəmməd Quneymi Hilal, Muhəmməd Bədi Cuma, Muhəmməd Səid Cəmaləddin kimi Misir alimləri şairin irsinin öyrənilməsi və əsərlərindən seçilmiş nümunələrin ərəb dilinə tərcüməsi sahəsində müəyyən işlər görmüşlər. Təəssüf ki, onlar tədqiqatlarında şairin yaradıcılığına birtərəfli mövqedən yanaşmaqla Nizamini fars ədəbiyyatının nümayəndəsi kimi təqdim etmişlər.

2021-ci ildə Nizami ilinin keçirilməsilə bağlı YUNESKO-da Azərbaycan Respublikasının Milli Şurası, İordaniyada Azərbaycan Respublikasının Səfirliyi və Ammanda Al-Beyt Universitetinin təşəbbüsü ilə ərəb alimlərinin tədqiqatlarını əhatə edən məqalələrdən ibarət “Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi ərəb alimlərinin gözü ilə” adlı kitab nəşr edilmişdir. Burada İordaniya, Əlcəzair, Mərakeş, İraq, Misir, Livan, habelə Türkiyə və Pakistan alimlərinin məqalələri verilmişdir. Redaksiya heyətinin təklifi ilə kitaba akad. İsa Həbibbəylinin və prof. İmamverdi Həmidovun məqalələri də daxil edilmişdir.

İlk dəfə olaraq ərəb dünyasında nəşr edilmiş əsərdə Nizami Gəncəvi Azərbaycan şairi kimi təqdim edilir. Müəlliflər Nizaminin yetişdiyi ədəbi mühit, bəhrələndiyi qaynaqlar, şairin humanist düşüncələri, Nizaminin elmi-bədii təfəkkürü, Nizaminin öyrənilməsi tarixi, Nizami poemalarının ərəb dilinə tərcüməsi nümunələri, Azərbaycan mədəniyyətinin Nizami əsərlərində bədii əksi, “Xəmsə”də tarixi mövzunun bədii təqdimi, Nizaminin əsərlərində yaradılmış qadın surətləri və başqa problemlərin araşdırılmasından bəhs edirlər. Tarixi gerçəkliyi doğuran səbəbləri nəzərə almaqla Nizami sənətinin özəllikləri XII əsr Azərbaycan üsulunun yaranması, farsdilli poeziyada Azərbaycan-türk və ərəb mənşəli sözlərdən istifadə edilməsini araşdıran müəlliflərin Azərbaycan nizamışünaslarının tədqiqatlarından bəhrələndiyini göstərir. Bu baxımdan Livan alimi Samir əl-Əhməd, İordaniyalı prof. Əbdulkərim Cəradat və Mərakeş professoru Əhməd Musanın araşdırmaları maraq doğurur.

Nizaminin Qurandan təsirlənməsini öyrənən Ə.Cəradatın “Xəmsə”də aşkar etdiyi təlimlər Nizami sənətinin islami qaynaqlarına işıq salır.

Kitaba daxil edilmiş filoloji tərcümə əsasında yerinə yetirilmiş poetik tərcümə bu sahədə Nizami irsindən ərəb dilində təqdim edilən ilk nümunədir.

Nizami irsinin tədqiqi və ərəb dilinə tərcüməsi sahəsində müxtəlif ərəb ölkələrindən olan alimlərin əməkdaşlığını böyük şairin zəngin irsinin hərtərəfli və obyektiv şəkildə öyrənilməsi istiqamətində uğurlu iş hesab etmək olar.

KARAY TÜRKLƏRİNİN MƏTBUAT TARİXİNDƏ ALEKSANDR MARDKOVSKİNİN ROLU

Elmira Məmmədova-Kekeç

Bakı Avrasiya Universiteti,

Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı kafedrasının müdiri;

Xəzər Universiteti, Dillər və ədəbiyyat departamenti,

f.e.d., prof.

mamedovaelmira4@gmail.com

Karay və ya karaim türkləri adı altında tanınan türk topluluğu hal-hazırda Polşa, Litva və Krımda yaşayır. Tarixən isə onlar Xəzər dövlətinin tərkibində yaşamış, XIV-XV əsrdən etibarən böyük qismi Avropaya köç etdirilmişlər. Üç müxtəlif bölgəyə parçalanmış karay türkləri zamanla müharibələrin baş verdiyi dövlətlərin tərkibində assimlasiya olmuş, sayları getdikcə azalmış və dilləri təhlükədə olan dillər siyahısında yer almışdır. Onların yəhudilərlə eyni dini inanədə olması da XX əsrdə soyqırırma məruz qalma səbəblərindən olmuşdur.

Digər türk xalqları kimi qədim dövrlərdən etibarən dini yazılı mətnlərinin sayı çox olan karaylar, təəssüf ki, ədəbi mətnlərin formalaşdırılmasında böyük işlərə imza atmamışlar. Bildiyimiz kimi, XIX əsrdən etibarən maarifçilər milli mətbuatın yaradılmasında, öz xalqlarının dünyaya inteqrasiyasında və aydınlanmasında böyük işlər görmüşlər. Karay türklərinin aydınları da bu baxımdan XX əsrdə müəyyən işlər görməyə, milli mətbuatı formalaşdırmağa, bu vasitə ilə Karay ədəbi dilini yaşatmağa, ədəbi nümunələrinin sayını artırmağa çalışmışlar. Bu baxımdan Karay türklərinin mətbuat tarixində “Sabah”, “Onarmax”, “Karay düşüncəsi”, “Karay avazı” kimi jurnalların dərc edilməsini əlamətdar hadisə kimi dəyərləndirmək mümkündür.

İlk Karay dərgisi 1913-cü ildə nəşrə başlamışdır. Baş redaktoru Sergey Rudkovskinin (Sergiusz Rudkowski) olduğu bu jurnal “Sabah” adlanmışdır. Rus dilindəki jurnalın sadəcə bir sayı çıxmış və I Dünya Müharibəsi başlayınca nəşri dayandırılmışdır.

XX əsrin 30-cu illərində karay mətbuat tarixində “Karay Awazı” (“Karay səsi”) adlı dərgi ədəbiyyatın və dilin inkişafında, bədii mətnlərin çap olunmasında əhəmiyyətli olmuşdur. Dərginin 1-ci və 2-ci sayları 1931-ci ildə, 12-ci sayı isə 1938-ci ildə nəşr edilmişdir. Beləliklə, cəmi 12 sayı nəşr edilmiş, II Dünya Müharibəsi başladıqda isə artıq öz nəşrini dayandırmışdır. Dərginin baş redaktoru Aleksandr Mardkoviç olmuşdur.

Aleksandr Mardkoviç (1875-1944) karay türkcəsinin getdikcə unudulduğunu, bu dildə danışanların sayının günü-gündən azaldığını, yeni nəslin öz ana dilini bilməməsinin acı nəticələri olacağını düşünərək əvvəlcə “Bizim yol” adlı dərgi çıxarmaq qərarına gəlmiş, lakin Krımda “Bizim yol” adlı jurnalın çıxdığını öyrəninə “Karay Avazı”nı nəşr etmək qərarı vermişdir. 1931-1938-ci illər arasında bu jurnalın 12 nömrəsi nəşr edilmişdir. Buna baxmayaraq, adı qeyd edilən mətbu orqan karay ədəbiyyatının və dilinin inkişafında, ana dilində əsərlər qələmə alan müəlliflərin yazılarının işıq üzü görməsində böyük rol oynamışdır.

Aleksandr Mardkoviç “Karayca-polyakca-almanca lüğət” (“Słownictwo karaimskie. Karaimsko-polsko-niemiecki słórynky”) hazırlamış, 1933-cü ildə I və 1935-ci ildə II cildini nəşr etdirmişdir. O, karay türklərinin ictimai həyatında fəal iştirak etmiş, eyni zamanda Polşa Şərqsünaşlar Dərnəyinin fəal üzvü olmuşdur. 1944-cü ildə vəfat edən böyük mütəfəkkir Karay türklərinin ədəbiyyat və mətbuat tarixində dərin izlər qoymuşdur. Onun həm ana dilində, həm də polyakca qələmə aldığı əsərləri də karay türklərinin ədəbiyyat və düşüncə tarixində böyük rol oynamışdır.

СТИХОТВОРНЫЕ СЛОВАРИ, КАК ОДНА ИЗ ТРАДИЦИОННЫХ ФОРМ ВОСТОКОВЕДЧЕСКОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

Шафаг Алибейли

*Национальный музей Азербайджанской литературы
имени Низами Гянджеви. Заведующий отделом
«Компаративистики и художественного
перевода», д-р фил. наук
shafak04@mail.ru*

Стихотворные словари являются одной из древнейших форм востоковедческой лексикографии. Они представляют большую филологическую, культурологическую ценность, являются одним из источников исторической лексикографии. Начало традиции составления словарей в стихах было положено в XII в. Абу Насром Фарахи. Он составил арабо-персидский словарь «Нисаб-ас-сибйан» (Основа для детей), предназначенный для обучения детей арабскому языку. Эта традиция была продолжена в том же веке Хусамом Хои, автором первого персидско-тюркского стихотворного словаря «Тохфе-йе Хусам» (Подарок Хусамы). В этих двуязычных словарях можно проследить развитие общественных, политических, культурных отношений, тесных этнических и лингвистических контактов в том или ином отрезке времени между народами.

Интересным является тот факт, что как в фундаментальных, так и в малых памятниках стихотворной лексикографии учтены некоторые проблемы психологического барьера перехода от единиц одного языка к другому. Обращаясь к стихотворности, как бы вырабатывается общее правило этого перехода, создается оптимальный механизм запоминания слов предлагаемого языка, что приводит к методической четкости. Испокон веков заучивание наизусть являлось самым приемлемым методом в системе обучения наук и языков. При составлении был учтен этот немаловажный фактор, высокоразвитая способность заучивания наизусть того или иного текста, присущая Востоку.

В грамматических обзорах обычно делается акцент на более отличительные категории фонетического, лексического, морфологического строя языков, и дается он в тесной взаимосвязи с корпусом словаря. Обычно в стихотворных словарях не имеется постоянного стихотворного размера, автор обращается к разным благозвучным бахрам аруза. В кратких прозаических или стихотворных авторских предисловиях даются сведения о цели, времени и местонахождении составления того или иного лексикографического труда.

На Востоке стихотворные словари пользовались большой популярностью, как учебное пособие. Например, «Нисаб-ас-сибйан Абу-л Фатх Хиджази» (Основа для юношества Абул Фатха Хиджази) составленный в XVII веке. Позже в стихотворных словарях появляется толкование распространенных понятий разных отраслей науки, религии, знаков зодиака, имен святых. Словарь XVII века Дервиша Джамии «Авват-ал-улум» (Врата наук) наличествует таким толкованием.

Помимо персидско-арабских и персидско-тюркских стихотворных словарей в востоковедческой лексикографии появились словари для обучения и европейским языкам. Существует персидско-французский и персидско-немецкие словари в стихах, составленные в 1903г. Очень редко эта традиция распространяется на толковые словари. В доступных нам каталогах отмечены персидско-персидский стихотворный словарь, под названием «Мохамедийа» Бахаеддина Абдуррахмана и «Хийабане гольшан» Мохаммеда Али-Хенди.

В рукописном фонде Института рукописей АН Азербайджана хранятся такие стихотворные словари азербайджанских авторов, как «Манзумнаме-йе Ленкаране» Гасира Мирзы Агира Сараби и «Таджирид-ул-лугат» Али Бадкуби.

Каждый из этих словарей требует к себе индивидуального подхода, так как существуют основные структурно-тематические сходства и также различия и отличительные черты от предыдущих. Нельзя сказать, что подобные словари, имея устаревшую форму, превратились в умолкшие письменные памятники. Даже самые малые лексикографические памятники хранят в себе множество слов, которые по тем или иным причинам не попали в письменность и в литературу.

ƏHMƏD BƏY AĞAOĞLUNUN “TANRI DAĞI” ƏSƏRİNDƏ DİNİ DƏYƏRLƏRİN QORUNMASI

Xuraman Hümətova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

Türk xalqları ədəbiyyatı şöbəsi

baş elmi işçi, f.e.d.

hummatovax@mail.ru

Azərbaycan ictimai fikir tarixində özünəməxsus yeri olan simalardan biri də Əhməd bəy Ağaoğludur (1869-1939). O təkcə Azərbaycan xalqının deyil, bütövlükdə türk-islam dünyasında ictimai xadim kimi özünə yer tutan görkəmli şəxsiyyətlərdəndir. Həyatının böyük bir hissəsini vətəndən uzaqda yaşayan sənətkar türkçü ideoloq kimi tanınmışdır.

Əhməd bəy Ağaoğlu yaradıcılığı mürəkkəb və çoxşaxəlidir. Onun yaradıcılıq meyarının əsasını türkçülük ideyalarının təbliği və islami dəyərlərin qorunub saxlanması təşkil edir. Bu ideyalar arxasında sənətkarın milli dünyagörüşü, islami-dini dəyərləri, vətənpərvərlik hisləri, novatorluq ənənələri bir-biri ilə sintez halında qorunub saxlanılır. Mütəfəkkir sənətkarın yaradıcılığında şamanizm ənənələri, türk mifoloji görüşləri və islami ideyaları əks etdirən, dini dəyərləri özündə qorunub saxlayan əsərlərindən biri “Tanrı dağı” əsəridir.

Əsər milli mənəvi, əxlaqi dəyərlər konseptində türkün tək tanrıya sitayişini, onunla bağlı adətlərin təzahürü, özünə qayıdış aktını formalaşdıran, onları özündə yaşadan mənəvi dəyərlərdən söz açır. Bu əsər əski türk həyatından alınan bir olonxo adlandırılır və qədim türk xalqlarının mənəvi-estetik həyatını əks etdirən, habelə Tanrıya sitayişlərinin ifadəsi olan ədəbi-musiqili bir əsərdir.

İlk dəfə əsər 1939-cu ildə “Cümhuriyyət” qəzetinin 2 fevral sayında çap olunmuş, daha sonra “Ağaoğlu külliyyatı”nın I cildinə daxil edilmişdir. Kitabda əsərin yazılması ilə bağlı müəllifin belə bir qeydi var ki o, əsərin mövzusunun polşalı yazıçısı etnoqraf Vatslav Leopold Seroşevskinin yakutlar haqqında yazdığı əsərindən götürmüşdür. Xatırladaq ki, Polşalı etnoqraf Vatslav Leopold Seroşevski (1858-1945) Yakutsk şəhərində sürgün həyatı keçirmiş və həmin müddətdə “Yakutlar “ adlı əsər yazmışdır. Bu əsər ilk dəfə 1896-cı ildə Sank-Peterburqda çap olunmuşdur. Əsərdə Sibir və Altay türklərinin yaşayış tərzini, adət-ənənələri, dini etiqadları, dil və mifologiyası haqqında geniş məlumat verilir.

Üç bölmədən ibarət olan kiçik həcmli bu əsərdə müxtəlif dinlərin milli dəyərləri qoruyub saxlanılır. Əhməd bəy Ağaoğlunun tolerantlıq və multikultural görüşlərini əks etdirən əsərdə yazıçının əsas məqsədi müxtəlif dini dəyərləri təxəyyülünün süzgəcindən keçərək, maddi aləmlə nəfsin hökmranlıq etdiyi cismani dünyadan təmizlənmək üçün şaman rituallarının, dualarının daşdığı mahiyyəti oxuculara çatdırmaqdır.

Baş verən hadisələr təhkiyəçi- yazıçı ilə şaman arasındakı dialoq üzərində qurulub. Əsərdə Tanrı hüzuruna gedən yazıçı “məni”nin bu uzun yolda başına gələn əhvalatlar və onun keçirdiyi daxili sarsıntılardan simvolik dillə təsvirindən bəhs edir. Tanrı obrazı qeyri-real hadisələrdə mifik bir obraz kimi hadisələrin hərəkətvericisi, Tanrı aşıqlarına yol göstərən bir varlıq simvolu kimi iştirak edir. Bütün bu əhvalatları təlmih dili ilə qələmə alan yazıçı oxucuya onun kimliyini, kökünü, əcdadının, əslinin kim olmasını, haradan gəlib haraya getməsi məqamlarından söz açır.

Əsər yazıçının Şərq və Qərb sivilizasiyalar sistemində Türk xalqının kimlik ideyasını ortaya qoyur, həm də burada müxtəlif dinlərin və mədəniyyətlərin bir-birinə inteqrasiyası öz əksini tapıb. Əsər yazıçının mifologiyasını, şamanizmi, islam dinini, onun bətnindən doğan təsəvvüf təliminə dərin bələd olduğunu, irfanın məqam və mərhələlərini mükəmməl bildiyini açıq şəkildə göstərir.

Əhvalatlar Şamanın və təhkiyəçi qəhrəmanın – yazıçının Tanrı hüzuruna getməsi epizodu ilə başlayır. Burada hərəkət konsepti türkün sonsuzluğa gedən yolu kimi dəyərləndirilir. Təbii ki, bu gediş simvolik mahiyyət daşıyır, təlmih dili ilə deyilən bu fikrin arxasında yazıçının nəql etmək istədiyi ideya durur.

HÜSEYN CAVIDİN “İBLİS” FACİƏSİNDƏ ORTA ŞƏRQİN DRAMATİK TARİXİ

Lütviyyə Əsgərzadə
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutu, f.e.d.
asgerzadelutviyye@yahoo.com.tr

Yaradıcılığı Şərq estetik fikir tarixi, dünya romantizm ənənələri ilə bağlı olan filosof şair-dramaturq Hüseyn Cavid, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir mərhələ yaratmış, bəşəri problemləri içinə alan mənzum faciələri: “Şeyx Sənan”, “Uçurum”, “Peyğəmbər”, “Topal Teymur”, “Səyavuş”, “Xəyyam” dramları ilə ədəbiyatını zənginləşdirmişdir. Filosof şairin ən sensassiya doğuran əsərlərindən biri “Peyğəmbər” digəri “İblis” faciəsidir.

Məqalədə, “İblis” əsərində Şərqin dramatik tarixini incələməyə çalışacağıq. Cavid, 105 il əvvəl, “İblis” faciəsində Orta Şərqdə - tarixdə və cəmiyyətdə yaşanan hadisələrə toxunmuşdur. Şairin əsərinə Şərq mifologiyasında və İslamda kök salmış mifoloji obraz olan İblis adını verməsi bir çox şeylərin xəbərçisidir. “İblis” faciəsində Şərq və Qərb həyatını, sosial, ruhsal və siyasi vəziyyətini Arif, İblis, Elxan xarakterləri ilə təsvir edən Hüseyn Cavid, müharibəni bəşəriyyətin faciəsi, İblisin-Şərin törətdiyi faciə olaraq dəyərləndirmişdir. Problemin həlli üçün insanların, xüsusən, böyük dövlət başçılarının humanizm və demokratik düşüncə ətrafında birləşməsinə önəmli saymışdır. Yaradıcılığının sonrakı dövründə “Səyavuş” faciəsində, “Xəyyam” dramında və “Azər” poemasında Şərq mövzusunun uğurla davam etdirmişdir. Cavid sənətində Şərq mövzusu yalnız bir fon olaraq qalmamış, ədəbi-bədii istiqamətdə yüksəlmişdir. Yaradıcılığının problematikasını əsas ideya-məzmununu Şərq mövzusundan ayrı olmayan mütəfəkkir sənətkar Azərbaycanı Şərqdən ayırmamış, “Vətən” dedikdə konkret olaraq doğma Vətəninə deyil, ümumi tərkibinə daxil olduğu məzlum Şərqi nəzərdə tutmuşdur.

Çinli bir yazıçı yazır ki, “Mən tarix kitabını açdım. Hər səhifəsi “insanpərvərlik”, “əxlaq”, “fəzilət” sözləri ilə doludur. Birdən sətirlər arasından oxudum, bütün dünya “insan əti yemək” sözündən ibarətdir.” Yazıçının tarix kitabının səhifələri arasından oxuduqlarına günümüzdə şahidlik edirik. “Bütün dünya “insan əti yemək” sözündən ibarətdir” kəlməsi günümüzdə Orta Şərqin sözlə çəkilmiş rəsmi kimidir. XX əsrin sonunda Orta Şərqdə başlanan müharibələr XXI əsrdə hələ də davam edir. Yüz illərdir müharibə meydanına çevrilmiş Yaxın və Orta Şərqdə məhzəb savaşı, gün geçdikcə müharibə alovunu daha da gücləndirmiş, coğrafi sərhədini daha da böyütmüşdür. Bu günlərdə amansız bir şəkil alan Fələstin-İsrail müharibəsi sonu bitməyəcək savaflara səbəb ola biləcək qarşıdurmaların işarətidir.

ƏRUZ VƏZNİNƏ MEYDAN OXUYAN XALQIN SEVİMLİ ŞAİRİ

Pərvanə Məmmədli

Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu,

baş e. i., f.e.d.

mamedli_ph@yahoo.com

Həbib Sahir yeni şəkil və formalar axtarışında olan bir yenilikçi şair idi. O, Cənubi Azərbaycan şeirinə yeni ruh, yeni biçim tərzini gətirmişdir. Tək fikirlə yox, daha çox hisslərlə yüklənmiş şeirlər yazmağa çalışırdı. Aşiq şeiri və danışiq dilinə yaxın bir dil ilə cilalanmış yeni bir üslubun başlanğıcını qoymuşdu. Tablo kimi yaratdığı poetik təsvirlərində də bol-bol sintaksislər; zərf və sifətlərdən yararlanırdı. Şeirlərinin çoxunu heca vəznində yazmaqla şair, artıq köhnəlmiş “sanki duyğuların qəlibə salınıb qatılaşdırıldığı” əruz vəzninə meydan oxuyurdu.

Güney Azərbaycanda 21 Azər hərəkatının qələbəsi və Azərbaycan Milli hökumətinin qurulması Sahirin yaradıcılığının ictimai-siyasi məzmununa ciddi təsir göstərmişdi.

Sahir Milli hökuməti öz şeirləri ilə salamlayırdı.

Güney Azərbaycan Milli Hökuməti məhv edildikdən sonra bir çox açıq fikirli ziyalılar kimi Sahir də öz yurdundan sürgün edilmiş, acınacaqlı şəraitdə yaşamağa məcbur olmuşdu. Lakin nə təqib, nə sürgünlük həyatı onu əqidəsindən döndərə bilmişdi. Sahir eldən-obadan uzaqlarda nəzarət altında yaşadığı vaxtlarda, xalqının və özünün gördüklərini təsvir edir, öz etirazını bildirməkdən çəkinmirdi. Milli Hökumət dövründə yazdığı şeirlərdə Sahir sevincdən və nikbinlikdən danışdısa, irtica mərhələsində itirdiklərindən danışır, azadlığı tərənnüm edirdi. Doğma dildə yazıb yaratmağın sevincini qələmə alan şair farsca danışmaq məcburiyyətinin faciəsini ifadə edirdi.

Sahir dəfələrlə sürgün edilməsinə baxmayaraq, təzyiqlərə, təqiblərə boyun əymədi, hədə-qorxulardan çəkinmədi, xalqın azadlığı uğrunda mübarizədən yorulmadı, şeirləri əldən-ələ gəzib xalqa mübarizə ruhu aşıladı.

Xalqının dərini, acısını çəkən şair məğlubiyyətdən sarsılmaz, qələmi ilə xalqını gələcəyə ruhlandırان şeirlər yazırdı.

Həbib Sahir çoxsahəli yaradıcılıqla məşğul olurdu. Fransız, ərəb dillərinə yaxşı bələd idi. O, Bodlerdən, Lemartedən, M.Qorkidən və digər dünya şairlərindən dilimizə bir sıra əsərlər çevirmişdir. Bunlarla yanaşı, onun fransızca şeirlər, ərəb dilində kiçik hekayələr yazdığı da məlumdur. Sahirin İstanbul ləhcəsi ilə yazılmış çoxlu gözəl şeirləri mövcuddur. Klassik fars şairləri Sədi, Hafiz və Xəyyamın əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi də Sahirin qələminə məxsusdur.

Şair şeirlərində fikirlərini yığcam, lakonik və bəzən də epik növə xas olan vasitələrlə ifadə edə bilirdi. Bəlkə elə bu cəhət onu nəsrə də qələmini sınağa sövq etmişdi.

Sahirin təbiət və sevgi lirikası nə qədər romantik idisə, onun sosial-ictimai mövzulu əsərləri bir o qədər realist mahiyyət daşıyırdı.

Həbib Sahir bir realist şair kimi dövrün, cəmiyyətin aktual problemlərini, ağrı-acılarını ürək yanğısı ilə təsvir etmişdir.

ƏDƏBİ TƏNQİD GÜNEYDƏ ÇAĞDAŞ ƏDƏBİ PROSESİN ÖNƏMLİ BİR QOLUDUR...

Esmira Fuad

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı şöbəsinin baş elmi işçisi,
f.e.d., dosent,
esmirafuad@mail.ru*

Güney Azərbaycan ədəbiyyatının çox önəmli qollarından biri ədəbi tənqid-eleştiridir. Güneydə Quzey Azərbaycan və İran tənqidi fikrinin təsiri ilə ədəbi tənqidin gəlişməsi ədəbi fikirdə özünü göstərən elmi-nəzəri problemləri öyrənmək, həmin problemləri, çatışmazlıqları həll etmək və tətbiq etməklə bağlıdır.

Azərbaycan türkcəsi, orta qdillilik, milli kimlik, İslam dini kultürü, şiə inancı və yaşam biçimi, fars, ərəb, rus dilləri, Anadolu türkcəsi, Batı kultürü, Ümumşərq kultürü, İran kultürləri və Quzey Azərbaycanın avropalılışmaq siyasəti və rus mədəniyyəti, Güney və Quzey Azərbaycanı çulğalayan qloballaşma dalğası və s. məsələləri bu gün Güney Azərbaycan aydınlarını-eleştirmənləri ən çox düşündürən məsələlərdir. Əlbəttə, bu gün Güneydə dinamik inkişaf edən ədəbi prosesin diqqət çəkən yönlərindən biri son illərdə ədəbi tənqiddə böyük marağın, rəğbət və diqqətin artmasıdır...

Qeyd edək ki, ünlü şair və tədqiqatçı Əhməd Sədi Alovın çağdaş dövr yazarlarının bədii irsinə ədəbi tənqidin yeni münasibətinə həsr etdiyi “Ədəbi-tənqidi araşdırmalar”, Hümət Şahbazinin “Müasir Azərbaycan şeirinin tənqidi” və “Azərbaycan şeirində modernizmin mərhələləri: Gələnek və modernlik”, Heydərbabaya Salam” əsərinin dramatik yönleri”, Eyvaz Tahanın “Şeir varlığın evidir”, “Şeir, qadın şairlər və feminizm”, Əziz Səlamının “Axar kitab”, Cəfər Bozorgəminin “Çağdaş ədəbiyyatın tənqidi”, Əfrasiyab Nurullahinin “Şeirimizin uzaq yolçuluğunda”, Məhəmməd Rəhmanifərin “Şəhriyrlə birlikdə özgələşməkdən özləşməyə doğru”, Samir Kahaoğlunun “Tənqidi araşdırma və seçim”, “Azərbaycan modern şeiri incələmələri”, Nadir Əzhərinin “Məqalələr” adlı kitab və topluları, eləcə də N.Mənzurinin eyniadlı romanı haqqında ““Qaraçuxa” Dramatik bir Roman” məqaləsi, Heydər Bayatın dəyərli yazıları Güney ədəbiyyatşünaslığında, ədəbi tənqidində mövcud olan boşluğu doldurmaq yönündə atılmış mühüm addımlardır. Bu uğurlu addımların sırasına Eyvaz Tahanın “Şeir varlığın evidir” kitabı haqqında Hadi Qaraçayın “Dil varlığın eviymiş” böyük həcmli təhlil-incələmə yazısını, Abbas Nəiminin “Bas məni bağrına bir damğa kimi – Avava”, Qadir Cəfərinin “Poema özəlliyi və poetika gözəlliyi (Qeydlər)”ini, Elşən Böyükvəndin “Kimlik məsələləri və yazarların kimliyi”, “Muğanın ədəbi mühiti və “Qanlı Günəş” poeması barədə”, Kiyan Xiyavın Ruqəyyə Kəbirinin susənbər yazıları üstündə bir not olaraq qələmə aldığı “Nanə yarpağında qadın hörümçək” adlı məqalə və Zaman Paşazadə ilə söyləşilərini, doktor Hüseyn Süleymanoğlunun, Rza Həmrəzin, Məlihə Əzizpurun, Şəbnəm Fərzizadə Ərdəbilinin, Ülkər Ucqarın, Türkan Urmulunun da elmi-ədəbi və tənqidi xarakterli yazılarını da əlavə edə bilərik.

Tənqid göstərir ki, Güney yazarları real həyatdan bəhs edən əsərlər qələmə alırlar.

Araşdırmaçılar da “qafiyə axtarmaqdan, uşaqsayağı mübaligələrdən və gülünc müqayisələrdən tamamilə uzaq” arzuolunan mövzularda yazılan əsərləri təhlil süzgəcindən keçirirlər.

شطحات المستشرقين وأثرها في الصراعات العرقية

د صباح عبدالله كركوكلي

دكتوراه في طب المجتمع

المستشار الإعلامي والناطق الرسمي لوزارة الصحة العراقية سابقاً

مدير الثقافة التركمانية في وزارة الثقافة العراقية

رئيس تحرير مجلة الثقافة التركمانية حالياً

drsabah2008@yahoo.com

لا يختلف اثنان على أن المستشرقين الأوروبيين قد بذلوا جهداً حثيثاً في اكتشاف حضارات الامم الشرقية ودراسة تاريخها ولغتها وعاداتها وتقاليدها وطقوسها الدينية وآدابها وفلسفتها. وأصبحت هذه الدراسات مصدراً ليس للأجانب فحسب بل للباحثين في تلك المدن والأصقاع في بحوثهم عن تاريخهم وتراثهم. وأماكن وجود مخطوطتهم في مكتبات العالم. وأغونها بوثائق ودلائل تثبت صحة ما كتبوها.

وهذه الدراسات أخذت فسحة كبيرة في الانتشار أكثر مما كتبت على ايدي الباحثين انفسهم في تلك البلدان بفضل الامكانيات الهائلة للدول التي كانت تقف خلفهم في طبع دراساتهم بطباعة انيقة وبثمن بخس وتوزيعها في البلدان المعمورة لتكون تحت متناول ايدي الجميع.

ولم تكن هذه الدراسات جميعها جاءت بسبب الدافع العلمي لإثبات الحقائق من لدن أصحابها فحسب، وإنما لتوفير المعلومات لاستفادة منها في معرفة طبائع شعوبها ونقاط ضعفها وقوتها تمهيداً لاحتلالها. أو أحداث هوة وخاصة في المجتمعات متعددة الأعراق، أو أحداث ازمه مستقبلية في دول كبيرة قابلة للتجزئة والانشطار في المستقبل قد تكون سبباً في نشوب الصراعات والاقتتال العرقي بين شعوبها عند الاحتكام الى ما كتبوه في تاريخ هذه المواقع والبقاع خلافاً للحقيقة.

وعلى الرغم من أن هذه النظرية لا تنطبق على جميع المستشرقين فمنهم من جاء بدراسات مفيدة الى درجة الاعتماد. وتعرضوا الى الاضطهاد لأمانتهم العلمية ولمواقفهم تجاه الشرق للمثال لا للحصر أمثال لويس ماسينيون، وروجيه غارودي. ومنهم من جاء بدراسات لها آثار مستقبلية وخيمة. وقد يكون صاحبها قد وقع في شرك الخطأ لم يكن يقصد الإساءة، وإنما كانت شطحة عابرة لأهمية لها في وقت، ولم يكن ثمة دراسات تدحض ذلك. وأصبحت دراساته من المسلمات يستوجب الركون اليها.

وربما كان الخطأ الذي اسميه بـ(الشطحة) بسبب قصر نظر الكاتب أو عدم ايغاله في دراسة حيثيات الموضوع بصورة جيدة، أو بسبب تعميم الجزء على الكل. وخاصة في مجتمعات غير متجانسة من الناحية الاجتماعية والدينية. ومنهم فيلكس جونسن الذي مكث في بغداد في نهاية القرن الثامن عشر فقد ذكر أن (سكان بغداد المكون من ١٥ الف عائلة، فالأتراك أو الذين ينحدرون من اصل تركي ٤ الأف عائلة، والفرس أو ينحدرون من عوائل فارسية الفين وخمسائة عائلة وكذلك اليهود، أما العوائل المسيحية فيبلغ عددهم الف، ويبلغ عدد العرب الفين وكذلك البدو والغرباء). إن ما ذكره جونسن كان خلافاً للحقيقة. فالعرب يمثلون الغالبية العظمى لسكان مدينة بغداد، فانه اعتمد في دراسته على لغة سكانها الذين كانوا يتقنون اللغة التركية باعتبارهم موظفين في دوائر الدولة العثمانية التي كانت لغتها الرسمية التركية، وعلى الأزياء التي كانوا يرتدونها فهي الطربوش للمتعلمين منهم والياشماغ بالنسبة للعامة، وقد اعتبر الذين يرتدون العقال هم العرب فقط، ولذلك أضافهم مع البدو.

هذه الدراسة لم تحدث اية مشكلة عرقية بسبب عدم وجود اعراق غير عربية تتقاتل من اجل ضمها الى جهتها. أو تغيير ديمغرافيتها فظلت عاصمة العراق ذات الاغلبية العربية. اما شطحة شمس الدين سامي في كتابه قاموس الاعلام وهي من الكتب المعتمدة والمهمة في تاريخ الدولة العثمانية. فقد احدثت مشكلة كبيرة في تعيين عائديه كركوك ذات الاغلبية التركمانية بعد مطالبة الاكراد بضمها الى اقليمهم الذي استحدث بعد عام ٢٠٠٣م. والذين اعتمدوا على ما كتبه سامي الذي لم يزر كركوك قط وإنما كتب مشاهداته عن قضاء راوندوز ذات الاغلبية الكردية الذي كان احد الأقضية التابعة إلى كركوك في تلك الحقبة الزمنية بينما اغفل مركز كركوك والقرى التابعة لها وأقضية طوز خورماتو وكفري والتون كوبري وغيرها ذات اغلبية التركمانية. واعتبرها مدينة كردية. وكرر الشطحة نفسها في كتابته عن أربيل التي مكث في مركزها التي كانت ذات اغلبية التركمانية بينما جميع اقصيتها من الاكراد. واعتبرها مدينة تركمانية. وهناك مشاكل مماثلة لمشكلة كركوك بسبب ما كتبه المستشرقين عن تاريخ تلك المدن والبقاع.

TUYUQ YARADICILIĞINDA NƏSİMİNİ İZLƏYƏNLƏR: MÜHYİDDİN ABDAL VƏ SULTAN DİVANİ

Səadət Şıxıyeva

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu,
aparıcı elmi işçi, f.ü.f.d., dosent
shikhiyevs@gmail.com*

Orta çağ türk divan şeirinin spesifik və milli səciyyəli janrı kimi xarakterizə olunan tuyuğun tarixində önəmli yerlərdən biri Seyid İmadəddin Nəsimiyə məxsusdur. Görkəmli söz ustası bu janrın hüdudlu bəhr çərçivəsinə yeni tətbiqlər gətirərək, fərqli bəhrdə də tuyuq yazmanın mümkünlüyünü nümayiş etdirmişdir. Şair həmçinin janrın ideya-məzmun dairəsini genişləndirmiş və strukturuna bir sıra yeni keyfiyyətlər qazandırmışdır:

türkcə divanında hürufiliklə bağlı əqli mühakimələrinin ifadəsində tuyuğa üstünlük verərək, janrın mövzu əhatəsini artırmışdır;

- qitənin poetik-semantik funksiyası və ideya-məzmun xüsusiyyətlərini bu janrın üzərinə nəql etmişdir;

- müsərra rübainin arxitektonikasını tuyuğa tətbiq etməklə sonuncunun struktur-semantik qəlibinə yeni biçim vermişdir;

- bir çox tuyuqlarına insanın üz cizgiləri və bədən üzvlərini ifadə edən somatik kəlmələri rədif olaraq seçməklə janra həm də hilyə (Məhəmməd peyğəmbərin fiziki özəlliklərini anladan ədəbi əsər) səciyyəsi vermişdir.

Bu janrın sonrakı dövrlərdə də varlığı, yeni xüsusiyyətlər kəsb etməsi və ömrünün uzanaraq XIX yüzilliyədək gəlib çatması Nəsiminin türk təsəvvüf və divan ədəbiyyatına xidmətinin nəticəsi kimi dəyərləndirilə bilər. Çünki Azərbaycan və Osmanlıda Nəsimidən sonra xüsusilə XV-XVI əsrlərdə tuyuğa maraq göstərən onu ədəbi dövriyyədə saxlayan şairlərin əksəriyyəti bu hürufi şairin təsiri ilə yazıb yaratmış, hürufiliklə bu və ya digər dərəcədə əlaqəli olmuşdur.

XVI yüzillikdə tuyuq janrının örnəklərini yaradan şairlərdən biri qələndəri, bəktəşi və hürufi ədəbi mühitin nümayəndəsi olan Mühyiddin Abdaldır. O, tuyuq və bayatı kimi kiçik həcmli əsərlərini hərf və say simvolizmindən bəhrələnməklə qələmə almışdır. Maraqlıdır ki, Nəsiminin tuyuqlarının ideya-mövzu özəlliklərinə bağlılıq daha artıq onun çoxsaylı və fərdi səciyyəli bayatlarında özünü göstərir, xələfin azsaylı tuyuqlarında isə sələfin qəzəllərinin təsiri qabarıqdır. Ümumilikdə isə Mühyiddinin hər iki janrda yazdığı əsərlərdə Nəsiminin tuyuqlarının spesifik rədif və ya qafiyələnmə sistemindən deyil, sələfin sözlüyü və fikri bazasından yararlanma görünməkdədir.

Zamanının nüfuzlu mövləvi şeyx şairlərindən biri olan Səmai Sultan Divaninin (XVI) tuyuqlarının arxitektonikası onun Nəsimi irsinə bələdliyini təsdiqləyir. Şair tuyuqlarına insanın üz cizgiləri və bədən üzvlərinin adlarını bildirən ifadələri rədif olaraq seçməklə bu sələfinin ənənəsini davam etdirmişdir. Bununla belə, Sultan Divaninin bütün üz cizgiləri ilə bağlı tuyuqlarında, demək olar ki, gerçək xüsusiyyətlər, fəlsəfi-irfani təsəvvürlər və bədii təxəyyülün məhsulu sintez şəklindədir. Daha ön planda olan poetik özəllik isə Nəsimi tuyuqlarının ənənəsindən bədii-fəlsəfi düşüncənin “tikinti material”ı kimi istifadəsi və birbaşa fikri asılılığın nisbətən azlığıdır.

Araşdırmamız göstərdi ki, Nəsimi tuyuq yaradıcılığı ilə özündən sonrakı şairlərə örnək olmuş, onun təsiri ilə Cahanşah Həqiqi, Cəfəri, Misali, Ərşi, Mühyiddin Abdal kimi hürufiliklə bağlı şairlər bu janra da müraciət etmişlər. Xələvilik təriqətinin şeyxlərindən Rövşəni, mövləvilik şeyxlərindən Sultan Divani də Nəsiminin bu sahəyə gətirdiyi yeniliklərdən yaradıcı faydalanmışlar.

К ВОПРОСУ О ЗАКОНОМЕРНОСТИ ВЗАИМОВЛИЯНИЯ ТВОРЧЕСТВА ТЮРКОЯЗЫЧНЫХ УЧЕНЫХ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ В ОБЛАСТИ ИЗУЧЕНИЯ ОСНОВ АРАБСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

Лаура Оруджева

*Ведущий научный сотрудник арабской филологии
Института востоковедения имени акад. З.М.Буниятова НАНА,
доцент*

Говоря об арабском языкознании, его формировании и развитии, нельзя не упомянуть о творчестве выдающихся тюркоязычных ученых средневековья, посвятивших себя всестороннему исследованию основных норм арабского языкознания.

Основной причиной интенсивного развития данного раздела науки является, как известно, стремление народов, принявших Ислам, досконально изучить и понять смысл всех постулатов Священного Корана. В этом процессе активно участвовали ученые различных народов, принявших Ислам.

В настоящей работе делается попытка на основании творчества тюркоязычных ученых средневековья выявить закономерность их взаимовлияния в области изучения и развития арабского языкознания.

Так, если проследить хронологическую последовательность появления того или иного произведения, посвященного анализу и объяснению различных грамматических явлений в арабском языке, мы замечаем необъяснимую взаимосвязь между учеными Халифата, регионально находившихся в крайне отдаленных друг от друга территориях.

Объединяющей силой для каждого из вышеотмеченных ученых была тяга к изучению основ Священной книги мусульман.

В качестве наглядного примера следует назвать имя известного средневекового ученого конца XI – начала XII вв. Джару-л-Лах аз-Замахшари.

Наиболее популярными трудами ученого являются два трактата, посвященные арабскому «Нахву», «ал-Муфассалу фи-н-Нахв» (Подробно о Нахве) и «ал-Унмузадж фи-н-Нахв» (Образцы Нахва).

Факт того, что на каждую из отмеченных работ было написано большое число комментариев и супракомментариев (хаший), указывает на то, что эти работы считались наиболее приемлемыми и легко усваивались при изучении.

Позже, в XIII в. появляется другой ученый Изз ад-Дин аз-Занджани, известный как автор трактата «по арабской морфологии «Мабади фи-Тасриф», который являлся основным учебным пособием по арабской грамматике.

В последствии, в XIV в. не менее популярный тюркоязычный ученый своего времени, уроженец Самарканда, ат-Тафтазани (1322-1390 гг.) ознакомившись с трактатом аз-Занджани, написал на него известный комментарий под названием «Шарху-л-иззи»^{*}.

Выявляя роль тюркоязычных ученых в области изучения арабского языкознания на обширной территории Халифата нами, как неоднократно отмечалось, было обнаружено большое число комментариев и супракомментариев именно тюркоязычных ученых, среди которых очень популярными являлись работы азербайджанских ученых, которые всесторонне изучали оба трактата аз-Замахшари и писали на их основании свои исследовательские работы. К ним относятся: Ардабили (XIII в.), Барда'и (конец XIV – начало XV вв.), Ибрахим ал-Араши (конец XVII - начало XVIII вв.).

Таким образом, тенденция средневековых тюркоязычных ученых в деле изучения основ арабской грамматической науки оставила неизгладимый след в области арабского языкознания и его развития на протяжении многих столетий.

^{*} «иззи» - сокращенная форма от имени аз-Занджани – «Издаддин».

SƏLİM ƏL-BUSTANININ “BUDUR” ROMANINDA BU GÜN İLƏ SƏSLƏŞƏN AKTUAL MEYARLAR

Səbinə Səmədova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu,
elmi katib, f.ü.f.d., dosent
sabina.salimova.77@mail.ru*

XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində yazıb-yaratmış ərəb ədibləri, xüsusilə Suriya-Livan ədəbi mühitinin yetirdiyi maarifçi demokratların yaradıcılığının əsas xarakterik cəhətini keçmişin tarixi hadisələrini gündəmə gətirmək olmuşdur desək yanlışdır. Əsas məqsəd isə ərəblərin tarixdə qalan fəthlərini, dünyaya töhfə etdikləri elmi, mədəni nailiyyətləri diqqətə çatdırmaq, keçmiş şan-şöhrətin yenidən qaytarılması ümidlərini ifadə etmək olmuşdur. Tarixi ilə qürrələnən qələm sahibləri arasında əsərləri ilə bu missiyanı uğurla yetirənlər arasında Səlim əl-Bustaninin (1848-1884) adını çəkmək olar. Yuxarıda qeyd edilən ideya xəttini ehtiva edən çoxsaylı əsərləri arasında onun «Budur» romanı (1872) süjet xəttindəki mürəkkəbliyi, ideya-məzmun xüsusiyyətlərinə görə daha maraqlıdır.

Əməvilər sülaləsinin süqutu və Abbasilərin hakimiyyətə gəlişini təsvir edən əsərin əsas qəhrəmanı Abbasi xəlifəsi Səffahın edam etdirdiyi adlı-sanlı Əməvi əmirilərindən birinin qızı Budurdur. Roman onun dilindən nəql edilir. Əsər maraqlı süjet xəttinə malikdir: Budur atasının qətlindən sonra əmisi oğlu və nişanlısı Əbd ər-Rəhmanın yanına gəlir və nişanlısına nə qədər ki onu öldürməyiblər ölkədən getməsinə məsləhət görür. Budurun məsləhətlərinə əməl edərək, Əbd ər-Rəhman Misirə üz tutur. Səffahın adamları isə Buduru və anası Bəni Uməyyəni əsir götürürlər. Gənc qızın qənisiz gözəlliyi Səffahı heyran edir və Səffah onunla evlənmək qərarına gəlir. Budurun rəğbətini və məhəbbətini qazanmaq üçün Səffah onu anası ilə birlikdə ayrıca sarayda yerləşdirir. Lakin Budur fürsət düşən kimi qaçır və kəndlərin birinə pənah aparır. Kənd əhli onu çox hörmət və qayğı ilə qarşılayır, lakin Budur burada çox qala bilmir, Səffahın adamları izinə düşür və onu zindana salırlar.

Hicrətin 136-cı ilində Səffah ölür və onun yerinə Mənsur hakimiyyətə gəlir. Budur zindandan dostlarının köməyi ilə qaçır və Əbd ər-Rəhmanın Şimali Afrikaya getdiyini öyrəndicə, Məğribə yollanır. Budurun uzun dəniz yolçuluğu da hadisələrsiz ötüşür, bu dəfə dəniz quldurlarına əsir düşür. Quldurların başçısı da Səffah kimi Budura aşıq olur, onunla evlənmək istəyir. Lakin bu dəfə də qaçıb canını qurtarmağa müvəffəq olur və həmin vaxt artıq İspaniyada kral seçilmiş Əbd ər-Rəhmanın yanına yollanır. Əsərin sonunda sevgililər qovuşur, evlənir və heç vaxt bədbinliyə qapılmayan Budur İspaniyanın kraliçası olur.

Bu romanında da Səlim əl-Bustaninin bütün yaradıcılığının əsas xarakterik cəhətini, əsərlərində hədəf seçdiyi ideyanı izləyə bilərik. Belə ki, yazıçı hesab edirdi ki, ədəbiyyatın əsas vəzifəsi ictimai əxlaqı yüksəltməkdir və bu səbəbdən bütün əsərlərində daim insanlıq, azadlıq, bərabərlik, ədalət, rəsonal tərəkkür, elmi məntiq, cəhalətin yox edilməsi kimi mühüm ideya-prinsiplərə əsaslanan əxlaqi meyarları təbliğ etmişdir. Qeyd etməliyik ki, bu meyarlar bu gün də müasir ədəbiyyat üçün aktualdır.

ƏRƏB ƏDƏBİYYATINDA “HÜSEYNIYYƏ” SİRƏSİNİN TARİXİ ƏHƏMİYYƏTİ

Lalə Bayramova

AMEA akad. Z.M. Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun
Təhsil şöbəsinin müdiri, f.ü.f.d., dosent
bayramova78@hotmail.com

Ərəb ədəbiyyatında sirələri yaranma və inkişaf dövrünə görə iki qrupa bölünmüşdür. Birinci qrupa süjetinin əsası Cahiliyyə dövründən götürülmüş və yüzillikərdən keçərək orta əsrlərdə real hadisələrlə ayaqlaşan və bu günə qədər qədim ərəblərin adət-ənənələrini, qəhrəmanlıq şücaətlərini təqdim edən bilən - “أيام العرب” (“Ərəblərin günləri”); “عنترة” (“Antara”); “تغريبة بني هلال” (“Tağribat Bəni Hilal”); “الزير سالم” (“Əz-Zir Səlim”); “عدي بن ربيعة” (“Ədi ibn Rəbiə”); “ذات الهممة” (“Zət əl-Himmə”); “قيس وليلى-مجنون و ليلي” (“Leyli və Məcnun-Qeys və Leylə”) və s.kimi sirələr (dastanlar) aiddir. İkinci qrupa isə süjetinin əsası orta əsrlərdən götürülmüş real tarixi hadisələrdən bəhs edən - “ألف ليلة و ليلة” (“Əlfu Leylə və Leylə”); “الظاهر بيبرس” (“Əz-Zahir Beybars”); “الأمير حمزة البهلوان” (“Əl-Əmir Hənzə əl-Pəhləvan”); “سيف بن ذي يزن” (“Seyf bin Zi Yəzən”); “علي الزبيق” (“Ali”); “سيف التيجان” (“Seyf ət-Tican”); xüsusilə, “Hüseyniyyə” - “حسينية” (“Hüseyniyyə”) adlı xalq sirələri (dastanlar) aiddir.

Tarixi hadisə olmuş Aşura və İmam Hüseynin həyatı ilə bağlı bir çox yeni əsərlər də yaranmışdır. Onların bir çoxu vaizlər və təbliğçilər tərəfindən minbərdə və ya məclis zamanı istifadə olunmaq üçün yazılmışdır. Bu əsərlərin əksəriyyətində ifratçılığa hədsiz yer verildiyindən, şiddət xarakteri daşdığından elmi səviyyə baxımından aşağı hesab olunur. “Hüseyniyyə” sirəsi bəşəriyyət tarixində bir çox dini, ictimai və siyasi səbəbləri olmuş Kərbəla faciəsinə və bu tarixi hadisədə şəhidlik məqamına ucalmış imam Hüseynin həyatına və tarixdə tutduğu mövqeyə həsr olunmuşdur. “Hüseyniyyə” sirəsi istər təhlil və şərhində, istərsə də tədqiq və tərcümə əsərlərində bir çox böyük tarixi hadisələrdə olduğu kimi təhrifdən xali deyildi. Eyni ilə, düşmənlər də onun tarixi faktlarını təhrif edilməsinə öz töhfələrini verirdilər. Buna görə də tarixi hadisələri dəyişməklə Aşuranı siyasi ideoloji cəhətdən dəyişməyə çalışırdılar. Bu tip əsərlər Hüseynin tərcümeyi-halının sadəcə xalq yaradıcılığı, ixtirası olması kimi yanlış təsəvvür yaradıb. Nə qədər təhrif edilməyə çalışılsa da Hicri 61-ci (miladi 680-ci) ildə məhərrəm ayının 10-da baş vermiş Kərbəla hadisəsinin həqiqi mənşəyini xalqın şifahi şəkildə yaydığı “Hüseyniyyə” sirəsi qorumuşdur.

Tarixçilər islam tarixinin “Kitəbu-tərix li-t-təbəri” - “كتاب التاريخ للطبري” (“Təbərinin Tarix kitabı” h.310/ m. 923); “Əl-İqdu-l-fərid libni 'Abdi-r-Rəbbihi” - “العقد الفريد لابن عبد ربه” (“İbni Abd-r-Rəbbihinin Mirvari boyunbağı” h.328/ m. 940); “Muruc əz-Zəhəb və məadin əl-cauhər lil-Məsudi - مروج الذهب ومعادن الجوهر للمسعودي” (“Məsudinin *Qızıl* yuyulan yer və cəvahirat *mədənləri*” - h.346/ 943); “Maqatil at-Talibiyyin li Əbi-l-Fərəc əl-İsfahani” - “مقاتل الطالبين لأبي الفرج الأصفهاني” (“Əbu-l-Fərəc əl-İsfahaninin Taliban döyüşçüsü - h.356/m. 967”) kimi ən mühüm kitablarında bu məsələyə toxunmuşdur.

Azərbaycan ədəbiyyatında “Hüseyniyyə” sirəsi dahi Füzulinin “Hədiqətü-s-süəda” (“Xoşbəxtlər bağçası”) əsərinin əsas mənbəyi olmuşdur. Orada qeyd olunur ki, ilk dəfə 1845-ci ildə Qahirədə çap edilmiş əsərin Füzuli həyatda ikən köçürülmüş nüsxəsindən (Konya, h. 954) tutmuş yaşadığımız dövrdə yazılmış 300-ə yaxın əlyazma nüsxəsi məlumdur.

Mütəxəssislər sirələri əlyazmadan istifadə edərək tərcümə etdikdə, tədqiqat əsəri yaratdıqda çalışmışlar ki, sirənin adında, mətnində ciddi dəyişikliklər baş verməsin. Orada iştirak edən tarixi şəxsiyyətlərin simasında hadisələrin cərəyan etdiyi zaman və məkan heç bir dəyişikliyə uğramasın.

Bir sözlə, “Hüseyniyyə” sirəsi yarandığı və inkişaf etdiyi tarixi dövrlərin ən mühüm xüsusiyyətlərini tanınmış tarixi şəxsiyyətlərin simasında cəmləşdirən aid olduğu ərəb xalqının kimliyinin parlaq aynasıdır.

AZƏRBAYCANDA ŞƏHRİYAR YARADICILIĞINDAN TƏRCÜMƏLƏR

Nüşabə Əlizadə
BDU-nun dosenti, f.ü.f.d.
nushali@mail.ru

XX əsr fars şeirinə ən parlaq cəhətlərini əks etdirməklə Sədi, Hafız, Saib yaradıcılığının layiqli davamçısı olduğunu nümayiş etdirən Məhəmmədhüseyn Şəhriyar 1960-cı illərdən Azərbaycanda elmi-ədəbi dairələrin diqqətini cəlb etmiş və oxucuların sevimli şairinə çevrilmişdi. Bir çox alim və şairlərimiz Şəhriyar şəxsiyyətini, yaradıcılığını doğma Azərbaycan xalqına çatdırmaq üçün bu fəvqəlbəşər sənətkarın şəxsiyyəti, əsərləri haqqında məlumatı xalqımıza çatdırmaq üçün şairin yaşadığı mühiti, yaradıcılığını və həyatını araşdırmağa başladılar.

1960-cı illərdə Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poemasının sorağı Azərbaycana çatan sonra şairin şəxsiyyətinə, yaradıcılığına böyük maraq oyanmış və vətənimizdə bir “Şəhriyarşünaslıq” məktəbi yaranmışdır. Həmin məktəbin yaradıcılarından Qulamhüseyn Beqdelinin “Məhəmmədhüseyn Şəhriyar”, Hökumə Billurinin “Məhəmmədhüseyn Şəhriyar”, Bəkir Nəbiyevin “Şəhriyar kəlamının vüsəti”, Elman Quliyevin “Seyid Məhəmmədhüseyn Şəhriyar”, “Heydərbabaya salam necə varsa”, “Şəhriyar poeziyası və milli təkamül”, Esmira Şükürovanın “Məhəmmədhüseyn Şəhriyar: həyatı, mühiti və yaradıcılığı”, “Şəhriyar poeziyasında xalq həyatı”, İsa Həbibbəylinin “Ustad Məhəmmədhüseyn Şəhriyar”, başqa alim və şairlərin Şəhriyar yaradıcılığına yönələn böyük maraq, məhəbbətin ifadəsini tam əks etdirməyən siyahısıdır.

Azərbaycan mütərcimlərindən “Gecənin əfsanəsi” poeması, “Səba ölürmü?” qitəsi və “Tanrım mənəm” qəzəlini Əlizadə Mübariz, “Şeir və hikmət”, “Ey vay anam!”, “Qəsidədən bir parça” Xəlil Rza, “Stalinqrاد qəhrəmanları” poemasını Məmmədtağı Zehabi və s. şeirləri Əbülfəz Hüseyni, Hökumə Bülluri, Balaş Azəroğlu, Fikrət Sadıq, Qulamhüseyn Beqdeli, Mirmehdi Seyidzadə, Nazim Rzvan və başqaları da tərcümə etmişlər.

Sənət aləmini, söz xəzinəsini yaradıcılığı ilə bəzəyən, zənginləşdirən sənətkarlar yaşadığımız dünyanı, mühiti gözəl söz, fikir incəliyi ilə bəzəyirlər. İstedad sahibi olan yaradıcı insanlar daxili duyğu, ürəkdən gələn cazibəli sözlərlə qələmə aldıkları əsərləri ilə insan qəlbini, şüurunu rəvnəqləndirir, ürəkləri ehtizaza gətirirlər. Şəhriyar yaradıcılığı ilə həm İranda, həm də Azərbaycanda böyük məhəbbətə və diqqətə layiq oldu və yaradıcılığı ilə böyük bir oxucu kütləsinin maraq və məhəbbətini qazandı.

M.Şəhriyar hələ tələbəlik illərində onu duyğulandıran, həyəcanlandıran, narahat edən hisslərini şeirlərində qələmə alır və şairin əhval-ruhiyyəsi ürəkdən gələn bu sətirlər öz səmimiyyətilə oxucu qəlbinə, şüuruna sirayət edir və böyük oxucu diqqətini özünə cəlb edirdi. Şəhriyarın bütün yazdıqları şeirlər ilk şeir kitabı Məliküşşüəra Bəhar, Səid Nəfisi və Pəjman Bəxtiyarının müqəddimələri ilə 1931-ci ildə Tehrandə nəşr edilir və geniş oxucu auditoriyasını qazanır. M.Bəhar hələ o dövrdə uzaqgörənliklə qeyd edirdi ki, “Şəhriyar yaradıcılığı ilə yalnız İranda deyil, bütün dünyanın iftixarı olan şair olacağını öz ilk əsərləri ilə nişan verirdi”.

Şəhriyar Tehrandə ali təhsilini başa vurmadan sevdalı məhəbbət qanadlarında pərişan əhval-ruhiyyə ilə 1931-ci ildə Xorasana gedir. O bu vilayətin İmam Rza məqbərəsini qoynunda əzizləyən Məşhəd, Nişabur və başqa şəhərlərində işləyir. O həmçinin görkəmli şair, alimlərlə, rəssam, bir sıra ziyalılarla tanış olur, dünya baxışı, bilik dairəsini genişləndirir və bu insanlar bir-birindən bəhrələnilir.

ƏRƏB MƏHCƏR POEZİYASINDA FƏLSƏFİ MOTİVLƏR (MİXAİL NUAYMƏNİN NÜMUNƏSİNDƏ)

Mahir Həmidov

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqişnaslıq İnstitutu,
Şərq-Qərb şöbəsinin aparıcı elmi işçisi
f.ü.f.d., dosent
hemidovmahir2025@gmail.com*

Varlıq və ölüm, həyat adlı bu zaman diliminin mənası, mahiyyəti, insanın ruhdamı, nəfisdəmi yaşaması, həyatın haradan başlaması, azadlıq və köləlik, insanın ən təbii haqqı olan xoşbəxtliyə çatmaq yolları, ölümün bizi hansı ünvanlara götürməsi, varlığın əvvəli və sonu... bütün dövrlərin, bütün düşünən mütəfəkkirlərin qarşısında dayanan ən böyük suallardır. Əslində, fəlsəfə adlanan həqiqəti öyrənmə cəhdinin ən böyük vəzifəsi və araşdırma məkanı da elə bu suallar çərçivəsindədir. Təbii ki, əsrlər uzununu formalaşmış fəlsəfi qənaətlər, ən başlıcası isə dinlər vasitəsi ilə bildirilən gerçəklər bu istiqamətdə bəşərə yol göstərmiş, önünə işıq tutmuşdur. Bəzən də hansısa bir qənaət həqiqət qəbul edilərək bir neçə əsr davam edir və əsassız, həqiqətdən məhrum olduğu anlaşılanda isə fikir tarixinin arxivinə göndərilmişdir.

Ərəb məhcər ədəbiyyatının tanınmış simalarından biri Mixail Nuaymə də bütün ömrü boyu yuxarıda sadaladığımız suallar ətrafında araşdırmalar aparmışdır. Müasir ərəb ədəbiyyatının inkişafını sürətləndirən, yeni bir dövrü istiqamətləndirən bu görkəmli şair və mütəfəkkir məhcər ədəbiyyatında özünəməxsus yer tutur. Nuaymənin şeirlərində bəhs olunan varlıq, həqiqət, varlığın və həqiqətin birliyi kimi fəlsəfi mövzular sırf ağılın məhsulu və ya ağıl əsas götürən qənaətlər deyildir. O, bu mövzuları işləyərkən qəlbi, hisləri ön plana çıxarmış və intuisiya yolu ilə həqiqətə çatmağa üstünlük vermişdir. Bu kimi xüsusiyyətlərinə görə də o, filosoflardan daha çox, hissi qavramlar üzərində formalaşmış mistik cərəyanlara meyllənmişdir. Ata-anasından aldığı tərbiyədən sonra yazıçını bu istiqamətə çəkən amillərin başında, şübhəsiz ki, İsa peyğəmbərin təlimlərini dərinədən əxz etməsi durur. Bud-da, Lao-Tseu kimi Uzaq Şərq müdriklərinin təlimləri, İbn Ərəbi və Həllac Mənsur kimi müsəlman mütəfəkkirlərin şeirlərinə bələd olması da onun ruh dünyasını tərbiyə etmişdir. Ümumiyyətlə, Nuaymənin bütün şeirlərinin, xüsusilə də sərbəst vəzndə qələmə alınmış ədəbi nümunələrinin sufi əhval-ruhiyyəsi ilə yazıldığını söyləmək mümkündür. Şairi “ruh dünyasının tərcümanı”, şeiri isə bu yolda bir vasitə adlandıran Mixail Nuaymənin şeirləri, həqiqətdən də onun, ömrü boyu həqiqət axtarışında olan böyük ruhundan soraq verir.

Bu tədqiqatda, həyatı boyu həqiqəti dərk etməyə, ölümsüzlük arzusunu təmin etməyə çalışan Mixail Nuaymənin həyat fəlsəfəsinin və yaradıcılığının əsasını təşkil edən tənəsüx etiqadının və vəhdəti-vücut nəzəriyyəsinin onun poetik yaradıcılığında necə əks-səda doğurduğu təhlil edilmişdir.

İCTİMAİ-SİYASİ, TARİXİ PROSESLƏR ZƏMİNİNDƏ MÜASİR ƏRƏB ƏDƏBİYYATINDA YARANAN YENİ OBRAZLAR – QAÇQINLAR

Xumar Ələkbərova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqişnaslıq İnstitutu,
Ərəb filologiyası şöbəsinin müdiri,
f.ü.f.d., dosent
uxba@mail.ru*

Ötən əsrin ikinci yarısından Ərəb Şərqində alovlanan ərəb-İsrail savaşları, daha sonra İran-İraq, İraq-Küveyt müharibələri, XXI əsrdə yaşanan “Ərəb baharı” və hələ də davam edən Suriyadakı vətəndaş müharibəsi yerli əhəlinin kütləvi yerdəyişməsinə, qaçqınlar təbəqəsinin yaranmasına və dünyanın dörd bir yanına yayılmasına səbəb olmuşdur. Bu yalnız regional xarakterli problem olmayıb, bütün dünyanın siyasi gündəmini zəbt etmişdir.

Bütün dünyanı təhdid edən qaçqınlar problemi dövlət başçıları, dünya siyasi liderləri ilə yanaşı, təbii ki, həmin insanların daha çox özlərini, həmvətənlərini narahat etdiyi kimi, elm-mədəniyyət xadimlərini də narahat edir. Ötən əsr və yeni əsrdə Ərəb Şərqində baş vermiş yuxarıda qeyd edilən və edilməyən digər tarixi hadisələr ərəb ədəbiyyatında ideya-məzmunca yeni əsərlər doğurmuşdur. Və bu əsərlər silsiləsində qaçqın obrazları əsas ədəbi qəhrəmanlar kimi ədəbiyyata daxil olurlar. Bu qəhrəmanların acı taleyindən bəhs edən və real tarixi faktlara söykənərək yazılmış çox sayda ədəbi əsərlər arasında misirli yazar Radva Aşurun (1946-2014) “Tanturalı qadın” (2010) romanı xüsusi yer tutur. İlk öncə ona görə ki, real tarixi faktlara əsaslanır, əsər boyu yazıçı sənədli materiallara istinadlar vermişdir ki, bu da romanın dəyərini yüksəldir.

Digər tərəfdən, qeyd etdiyimiz kimi, əsrin obrazlar qalereyası taleyi oxşar çox sayda obrazlarla zəngindir –doğma yurdunu tərk edib evinin açarlarını boynunda gəzdirən qadınlar, övladından xəbər ala bilməyən valideynlər, sabahı məchul yetimlər, bir neçə dəqiqə sonra doğmalarını salamat görəcəyinə ümidi olmayan insanlar, girov-məhbəs həyatı yaşayanlar, təcavüzə, işgəncələrə məruz qalanlar, qaçqın düşərgələrində xəstəlik, səfalət, təhqir yaşayanlar. Bir sözlə, ərəb ədəbiyyatında nisbətən yeni sayılan bədii obrazlarla tanış oluruq – şəhərdən şəhərə, düşərgədən düşərgəyə ünvan dəyişən, amma doğma yurdlarının qoxusunu burnunda, mənşələrini xəyallarında daşıyan qaçqınlar. Onlar üçün dünyanın heç bir yeri tərk etdikləri el-obaları qədər gözəl deyildir.

Yazıçı müharibə acılarını bütün çılpalıqları, vəhşilikləri ilə diqqətə çatdırır, hadisələr XX əsrin ərəb-İsrail müharibələri fonunda cərəyan edir və real tarixi faktlara dayanır, Tantura (22-23 may 1948), Sabra və Şatila (16 sentyabr 1982) qətliamlarından bəhs edilir.

R.Aşur əsər boyu hər şeyə rəğmən nikbin ruhun qəhrəmanlarını tərk etmədiyini vurğulayır. Qaçqınların nə vaxtsa Vətənə geri dönmək ümidlərini, işğalçıların, soyqırım törədənlərin beynəlxalq məhkəmələrdə gec də olsa, cəzalandırılması üçün mübarəzəsini diqqətə çatdırır.

Təəssüf ki, bu gün hələ də fələstinli qaçqınların, ölümə üzləşərək sərhədləri qanunsuz keçən suriyalı qaçqınların taleləri istər ərəb, istər dünya ədəbiyyatının gündəmini tərk etmir. Yazarlar bu mövzunu göz önündə saxlayaraq bəşəriyyətin gələcəyini sarsıda biləcək bu problemin həlli üçün hər kəsi ayaqda olmağa çağırırlar.

İKİ DİLİN MÜQAYİSƏSİ: ƏLİŞİR NƏVAİ VƏ CAVAD HEYƏT

Günay Verdiyeva

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına
Şərqsünəslıq İnstitutu, f.ü.f.d., dosent
gunayverdiyeva@mail.ru*

Müasir dünyada ortağ tarix, mədəniyyət və dinə malik olan Azərbaycan və İran kimi dövlətlərin qarşılıqlı əlaqələrinin inkişafı, dil sahəsində də maraqlı tədqiqat sahələri üçün zəmin yaradır. Yüz illərlə ayrı-ayrı zaman və məkanlarda alimlər Azərbaycan (türk) və fars dillərinin müqayisəli təhlilinə müraciət etmişdilər. Tarix boyunca fars dilinə verilən dəyərin dövlət səviyyəsində türkcəyə verilməməsi bəzi türk dövlət adamlarının, şair və yazıçıların narazılığına səbəb olurdu. Bunlardan ilk əvvəl böyük türk şairi və dövlət xadimi Əlişir Nəvainin adını çəkmək lazımdır.

Hələ XV əsrdə Əlişir Nəvai bütün türk dünyası tərəfindən yüksək dəyərləndiriləcək “Mühakimət ül-lüğətəyn” (“İki dilin müqayisəsi”) risaləsini yazdı. Əlişir Nəvainin gəncliyə – gələcəyə mesaj olaraq yazdığı bu əsəri Mahmud Kaşğarının “Divanü-lüğət-it-türk” əsərindən sonra türk dilinin qorunması və formalaşması, mahiyyəti və zənginliyi haqqında yazılmış ən önəmli bir əsərdir. Türk dünyası ədəbi dil tarixi, dil nəzəriyyəsi mütəxəssisləri üçün klassik tədqiqat nümunəsi olan “Mühakimət ül-lüğətəyn” əsəri bu gün də gərəkli və dəyərli elmi mənbədir. Əsər türk dilinin fars dili ilə müqayisəli təhlilindən bəhs edir. Burada müəllif türkcənin ifadə gücünü nəzərdən keçirmiş və onu fars dili ilə müqayisə etmişdir, üstün cəhətlərini sübut etməyə çalışmışdır.

Nəvai öz risaləsində fars dilində qarşılığı olmayan 100 türk kəlməsini gətirərək təhlillərini aparır. Bu sözlərin hər biri iki, üç, dörd, bəzən beş mənə daşdığını izahlarla müqayisə edir. Əlişir Nəvai bu sözləri yazandan sonra qeyd edir ki, bu sözlərin heç birinin fars dilində qarşılığı yoxdur. Halbuki bunlar hamısı vacib işlək sözlərdir – həm yazı üçün, həm də danışmaq üçün. Müəllif türk dilinin zənginliyini və fars dilindən üstünlüyünü müxtəlif şeir nümunələrindən beytlər misal gətirərək sübut edir. Bu filoloji risalənin həcmi çox böyük olmasa da, öz əhəmiyyəti ilə seçilir.

XX əsrdə isə görkəmli alim Cavad Heyət fars dilində “Müqayisət əl-lüğətəyn” (“İki dilin müqayisəsi”) (1991) kitabını ulu sələfinin türkcənin üstünlüklərini nümayiş etdirən əsərindən geri qalmayan əsərə imza atdı. Cavad Heyət “Müqayisət əl-lüğətəyn”də fars dilində qarşılığı olmayan 1700 sözü tədqiqata cəlb edir, kitabın yaranmasının başlıca səbəblərindən birini isə belə nişan verirdi: “Kitabı farsca yazdım ki, onu bütün iranlılar oxuya bilsin. Türk olub öz dilini və onun əhəmiyyətini yaxşı bilməyənlər, ya da asimilə olunmuşlar gerçəkləri öyrənib təqdir etsinlər”. Alim öz ana dili olan Azərbaycan türkcəsini və yaşadığı ölkənin dili olan fars dilini mükəmməl bildiyinə görə, iki dilin mənşəyini, fonetik ahəngini, feil və sözləri müqayisə edərək, türk dilinin feil sistemini və sözdüzəltmə xüsusiyyətləri baxımından daha zəngin olduğunu misallarla sübut etmişdir.

Qeyd etməliyə ki, zənnimizcə, hər iki əsər müqayisəli dilçilik üçün çox dəyərli və əhəmiyyətli əsərlərdir.

BABA KUHİNİN KİMLİYİ VƏ ƏSƏRLƏRİ

Aygün Əlizadə

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqişinaslıq İnstitutu,
aparıcı elmi işçi, f.ü.f.d., dosent
aygunalizade@yahoo.com*

Əbu Abdullah Bakuyə Şirazi X-XI əsrin məşhur sufi şeyxlərindən olmuşdur. Onun kimliyi, yaradıcılığı daim tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. Bu məqalədə tədqiqatçıların arasında fikir ixtilafı yaradan bir neçə məsələyə aydınlıq gətirməyə çalışmışıq. Onlardan biri Əbu Abdullah Bakuyi Şirazinin ata-baba yurdu, digəri Əbu Abdullah Bakuyi və Baba Kuhinin kimliyi, biri də dövrümüzdə qədər Kuhu təxəllüsü ilə gəlib çatmış Divanın müəllifinin müəyyənləşdirilməsi. Müasir dövr İran tədqiqatçılarının əksəriyyəti Əbu Abdullah Bakuyi ilə Baba Kuhinin ayrı-ayrı adamlar olduğu fikrini irəli sürürlər. Divanın isə bunlardan heç birinə aid olmadığını deyirlər. Azərbaycan, Avropa və rus alimləri isə Əbu Abdullah Bakuyinin Baba Kuhu olduğunu və Divanın da ona məxsusluğunu qəbul edirlər. 100-dən çox mənbədə adı çəkilən sufi Baba Kuhu Şirazinin həyat və yaradıcılığının araşdırılması sufi ədəbiyyatında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Baba Kuhu Şirazinin həyat və əsərlərinə diqqət müasirlərindən tutmuş günümüzdə qədər davam etməkdədir. Onun adına tarixi, coğrafi mənbələrlə yanaşı sufi əsərləri, o cümlədən, Əbdülkərim Quşeyrinin “Risaleyi-Quşeyriyyə”, Xacə Abdullah Ənsarinin “Təbəqatus-sufiyyə”, Məhəmməd bin Münəvvərin “Əsrarut-tövhid”, Əbdürrəhman Caminin “Nəfəatül-uns” əsərlərində də rast gəlmişik.

Baba Kuhinin həyatı və əsərləri haqqında mənbələrdə kifayət qədər məlumatlar vardır. Tədqiqatçılar arasında Əbu Abdullah Məhəmməd bin Abdullah bin Übeydullah əl-Bakuyi əş-Şirazinin Baba Kuhu olması barədə fikir ixtilafı vardır. Araşdırmamızın daha dəqiq aparılması və irəli sürdüyümüz fikirlərin tutarlı olması üçün tədqiqat əsərlərindən çox mənbələrə istinad etmişik və həmin mənbələrdəki məlumatları xülasə şəklində təqdim edirik:

Baba Kuhinin adı mənbələrdə əsasən Məhəmməd və bəzilərdə Əli kimi verilir.

Bütün mənbələr künyəsini Əbu Abdullah yazır.

Baba Kuhu şeyx, imam, saleh, mühəddis, sufi şeyxi, Pir Hüseyinin qardaşı kimi verilmişdir.

Şəmsəddin Zəhəbi, Ömər Rza Kəhalət doğum ilini 951, Sara Aşurbəyli isə 948 yazır.

Ölüm tarixi mənbələrdə müxtəlif şəkildə qeyd olunur.

Doğum yeri qeyd olunmur.

Müəlliflər məqbərəsinin Şirazda olduğunu qeyd edirlər.

Mənbələrdə adı çəkilən əsərləri: “Kitabul-hekayat”, “Mənamatul-məşayix”, “Əxbarul-arifin”, “Bidayətul-hal-ul Hüseyin bin Mənsur əl-Həllac və nihayətuhu”, “Əxbarul-qafilin”, “Divan”.

MÜASİR ƏRƏB ƏDƏBİYYATINDA FƏLƏSTİN ƏDƏBİYYATININ YERİ

Lalə Əliyeva

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu,
Yazılı abidələrin tədqiqi və nəşri şöbəsinin
aparıcı elmi işçisi, f.ü.f.d., dosent
lalanazali@gmail.com*

Müasir ərəb ədəbiyyatında Fələstin ədəbiyyatı xüsusi yer tutur. Payına düşən imtahanlardan çıxan Fələstin xalqı öz tarixini, mədəniyyətini, milli dəyərlərini qoruyub saxlamaqda mücadilə edir. 1965-ci ildə ilk dəfə olaraq Fələstin Müqavimət Hərəkatı çərçivəsi daxilində milli-mədəni irsin qorunub saxlanması fəaliyyəti böyük yer alır. Yaradıcı ziyalılar ümumbəşəri əhəmiyyət kəsb edən mütərəqqi arzuları ilə uzlaşan yaradıcılıqlarında əks etdikləri motivləri ilə mübarizəyə fəal şəkildə qoşuldular.

Yeni Fələstin nəsrinin yaranması sıx bir şəkildə xalqın tarixi taleyi ilə bağlıdır. Bir xalqın problemi kimi yaranmış məsələ bütöv ərəb xalqının probleminə çevrildi. XIX əsrin sonunda baş vermiş siyasi proseslər bu regionda müxtəlif dövlətlərin maraqlarının toqquşması nəticəsində insanlara ağır psixoloji təsir etmişdir. Bu, öz növbəsində, yazıçı-ziyalı təbəqəsinə təsir etmiş və bu da yaradılan əsərlərdə öz əksini tapmışdır. 1948-ci ilin hadisələrindən sonra yaranmış ictimai-siyasi vəziyyət Fələstin cəmiyyətinə böyük zərbə vurdu. Belə ki, fələstinlilər Livana, Misirə, İordaniyaya, hətta bəzi Qərb ölkələrinə emiqrasiya etdilər. Yaradıcı ziyalılar öz vətənlərində gəlir mənbələrini itirib Küveytə, Səudiyyə Ərəbistanına, Yəmənə, Liviyaya, İraqa üz tutdular. Fələstin ziyalılarının baxışları və ideyaları livanlı həmkarları tərəfindən tam anlayış və dəstək ilə qarşılaşdı. Bunun ictimai-siyasi və mədəni inkişaf, iqlim yaxınlığı və s. bu kimi səbəbləri var. Bu ölkələrdə mövcud olan demokratik qüvvələrin böyük təsiri nəticəsində fələstinli ziyalılar burada tam anlayış və mənəvi dəstək tapdılar. Məhsur Fələstin şair və yazıçılarının bədii yaradıcılığı məhz burada öz inkişafını tapmışdır. Fələstin xalqının ərəb ölkələrində yayılması ağrısız olmamışdır. Vətən itkisi, qürbətdə yaşamaq məcburiyyəti fələstinlilərin psixologiyasına mənfi təsir etmişdir. Onları bürümüş təlaş və bədbinlik on il davam etmişdir.

1948-ci ildən sonra Fələstin ədəbiyyatında parçalanma baş verdi. Başqa dövlətlərə köç edənlər qaçqınlıqda emiqrasiya ədəbiyyatı təşkil etdilər. Yazıçıların bir hissəsi yaradıcılıqlarına fasilə verdilər, o biri hissəsi millətinin acı taleyinə ağlayaraq hadisələri qələmə aldılar. İlk əvvəl yazıçıların əksəriyyəti öz milli mənsubiyyətlərini, orijinallıqlarını itirdilər. Cabra İbrahim Cabra, Abd əl-Həmid əl-Ənşası, Mahmud Seyf əd-Din əl-İrani, Nəcati Sidqi, Muhammed Ədib əl-Amirinin adlarını çəkmək olar. Vətəndə az sayda qalan yaradıcı ziyalılar bir müddət iflic vəziyyətdə oldular. Yalnız 60-cı illərdə yazıçılar və şairlər özlərində iradə və güc tapıb həmvətənlərinin taleyi, itirilmiş Vətən haqqında yazmağa başladılar. Vətəndə yazılan ədəbiyyat, xaricdə yazılan ədəbiyyat ilə vahid Fələstin ədəbiyyatını təşkil edirlər.

ŞƏMSƏDDİN SİVASININ “GÜLŞƏN-ABAD” ƏSƏRİNDƏ TÜRK MƏNŞƏLİ KƏLMƏLƏRİN İŞLƏNMƏ AREALI

İnci Qasımlı

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu,
Yazılı abidələrin tədqiqi və nəşri şöbəsi,
aparıcı elmi işçi, f.ü.f.d., dosent
iqasml@mail.ru*

“Gülşən-abad” Şəmsəddin Sivasinin ən gözəl əsərlərindən biri olub 557 beytlik kiçik təmsil mahiyyətində, təsəvvüfi bir məsnəvidir. Gül-şeyxi, digər çiçəklər də müridləri təmsil edir. Bu məsnəvi həcm etibarlı ilə kiçik, ancaq mühtəva baxımından xeyli geniş məsnəvilərimizdəndir. XVI əsr abidəsi “Gülşən-abad” əsəri həm bir nəsihətnamə kitabı olaraq, həm XVI əsr sadə türkcə yazılmış nəzm dilinin ən gözəl nümunəsi, həm də içindəki türk mənşəli kəlimələrin zənginliyi ilə leksik cəhətdən diqqətimizi çəkir. Əsərdə təbii ki, yazıldığı dövrə uyğun olaraq ərəb-fars sözlərindən də geniş istifadə olunmuşdur. Bununla yanaşı abidədə türk mənşəli leksemlərin çəkisinin daha ağır olduğunu da qeyd etməliyik.

Əsər Anadolu coğrafiyasında yazıldığından deyə bilərik ki, burada yaşayan insanlara xitab olaraq yazılmışdır. Bu əsər bir Anadolu yazarının qələmindən çıxdığından XVI əsr Anadolu insanının fikirlərini, düşüncəsini, mədəniyyətini, əxlaqını, tərbiyəsini, elmini, şivəsini, dinini, ailəsini, yaşayış tərzini, siyasi-iqtisadi əlaqələrini, ən əsası isə dilini əks etdirməsi baxımından bizim üçün dəyərli bir sirlər xəzinəsi və araşdırma mənbəyi hesab olunur.

“Gülşən-abad” əsərində bu gün dilimizdə işlənməyən, bəzi şivə və ləhcələrdə qalan arxaikləşmiş sözlər var və bunlar anadilli abidələrimizin arxaik qatının semantik xüsusiyyətləri baxımından çox əhəmiyyətlidir. Əsər üzərindəki araşdırmalarımız nəticəsində gördük ki, burada elə türk mənşəli sözlər işlənmişdir ki, həmin lüğət vahidlərinin müəyyən bir qismi dilimizin sonrakı inkişaf mərhələlərində istifadədən çıxarılmışdır. Nümunə:

اوش	(Sivasi, 10 a) – uş
تاپو	(Sivasi, 17 b) – tapu
اولو	(Sivasi, 10 a) – ulu
قاندە	(Sivasi, 13b) – qanda
كلبه	(Sivasi, 11 a) - kəlb
يابان	(Sivasi, 17 a) - yaban
يوزون	(Sivasi, 17 b) – yüzün

“Gülşən-abad” əsərində feilin əmr şəkli olan, əski türkcədə və Azərbaycanın bəzi bölgələrinin dialektində hələ də yaşayan -gil xüsusi şəkilçisindən də istifadə olunmuşdur. Burada diqqət çəkən məqamlardan biri də əsərin Türkiyədəki nüsxələrində də bundan istifadə olunmasıdır. Bu da leksik cəhətdən çox diqqət çəkici və maraqlı məqamdır. Nümunə:

Cənaba dut yüzin şami səhərgah

Cigərlər şərhalansun **eyləgil** ah (Sivasi, 7 b)

Dilçilik baxımından çox qiymətli olan bu əsərdə öz əksini tapmış qədim türk sözlərinin tədqiqi, onların araşdırılıb üzə çıxarılması tarixi leksikologiya üçün zəngin material verir. Bu sözlərin demək olar ki, çoxu dilimizdə tamamilə arxaikləşmiş sözlərdir və günümüzdə heç bir şəkildə istifadə olunmur. Təbii ki, yalnız bəzi şivə və ağızlar istisna olmaqla.

ORTA ƏSR MÜƏLLİFLƏRİ NİZAMİ GƏNCƏVİNİN MİLLİ KİMLİYİ VƏ VƏTƏNİ HAQQINDA

Təhminə Bədəlova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun

Nizamişünaslıq şöbəsinin aparıcı elmi işçisi,

f.ü.f.d., dosent

tahmina.badalova@lit.science.az

tehmine_b@mail.ru

نهان مرا آشکارا برند

ز گنج است اگر تا بخارا برند

***Mənim gizli mənalaramı aşikar aparırlar,
Buxaraya da aparsalar, onlar Gəncəvindir.***

Nizami Gəncəvi, “Şərafnamə”

Nizami Gəncəvinin milli kimliyini və vətəninə şübhə altına alanlara, daha doğrusu, əslində həqiqəti bilib məsələ ətrafında qərəzli və süni şəkildə “tor quranlara” ən tutarlı və əsaslı cavab zaman etibarilə Nizamiyə yaxın olan ədəbiyyat xadimlərinin, təzkirəçi və söz sənətkarlarının bu bərdəki fikir, mülahizə və işarələridir.

Bu baxımdan XIII əsr təzkirəçisi Məhəmməd Ovfinin “Lübabül-əlbab” əsərindəki fikirlərə diqqət edək. Nizami poemalarını yüksək qiymətləndirən, onları bütün gözəlliklərin xəzinəsi adlandıran müəllif təzkirəsində “Leyli və Məcnun” poemasının üslubunu üzünü göstərməklə dövrün aqillərinin ağillərini başdan alan (dar) qıyıq gözlü Türküstan gözəllərinə bənzədir.

Mövzusu tarixdə ərəb əfsanəsi kimi məşhurlaşmış sevgi hekayətindən götürülmüş, farsca yazılmış bir əsərdə ədəbiyyat bilicisini türk ruhunu, türk obrazlarını, Türküstan gözəllərini görməyə vadar edən nə idi? Akademik Aqafangel Krımski bu suala belə cavab verir: “Ovfi poemanın ...“Türküstanə aid olduğunu” etiraf etmişdir, yəni həm poemanın qəhrəmanlarında, həm də onların həyat tərzində, görünür, məşhur klassik ərəb-bədəvi aşiq cütliyünü və ədəbi baxımdan tərifi göylərə qaldırılmış, natiqlik istedadı (füsəha) ilə məşhur klassik ərəb məişətini deyil, Nizaminin uşaqlıq çağlarından doğma Gəncəsinin yaxınlığında yaxşı müşahidə etdiyi köçəri türklərin məişət və düşüncəsinin əksini görmüşdür”.

Nizaminin “Məxzənül-əsrar” məsnəvisinə eyniadlı nəzirə yazmış çağatay-özbək şairi Heydər Xarəzmi əsərində Nizami ilə xəyali görüşünü təsvir edir. Şair onu “inziva taxtına çəkilməmiş arif kişi” adlandırır və qələmi yonub şaha dua edərək əsərinə başlayan an onun gəlib nəsihət etdiyini yazır. Burada Heydər Xarəzminin Nizaminin dili ilə söylədikləri ibrətamizdir və hazırda da mübahisə obyektinə bəzi məsələlərə işıq salmaq üçün olduqca qiymətlidir: “Bu gün türkün dünyada meydana çıxdığı gündür, Türkə yaraşan səslə böyük nəğməyə başla. ...türk nəğməsinə üsulu ilə tərənnüm et, gözəl ahənglə qopuz çal (qopuzu köklə)”.

XIV əsrin sonları və XV əsrin əvvəllərində yaşamış bir söz sənətkarının, yəni ədəbi örpəyə bürünmüş siyasi “oyunlardan” tamamilə uzaq olan Heydər Xarəzminin bu misraları Nizami Gəncəvinin milli mənsubiyyəti haqqında uydurma və qərəzli polemikalar yaradanlara ən tutarlı və əsaslı cavabdır.

Nizami ədəbi məktəbinin ən məşhur davamçılarından, türk dilində ilk “Xəmsə” yaratmış, “Mühakimətül-lügətəyn” əsəri ilə türk dilinin ədəbi-bədii imkanlarını sübut etmiş Əlişir Nəvai “Heyrətül-əbrar”da Nizamidən bəhs edərkən “*Gəncə vətən, könli anın gəncixiz*” deyərək şairin könlünün Gəncədə xəzinələr yaratdığını, özünün xəzinədar, dilinin isə xəzinəsaçan olduğunu söyləyir.

Ümumiyyətlə, XV əsrədək olan mənbələrin hamısında Nizami Gəncəvinin birmənalı olaraq Gəncədə doğulub-böyüməsi, əsil-nəcabətinin də məhz Gəncədən olması haqqında bilgi verilir. Adıçəkilən mənbələrdən başqa, Zəkəriyyə Qəzvini “Asarül-bilad və əxbarül-ibad”, Əbdürrəhman Cami “Baharistan”, Dövlətşah Səmərqəndi “Təşkirətüş-şüəra” əsərlərində məlum həqiqəti heç bir şübhə doğurmayan gerçəklik kimi, ən əsası isə heç bir qərəz olmadan, siyasi məqsəd güdmədən, Nizami Gəncəvi irsinə ümumbəşəri dəyər kimi yanaşaraq qələmə almışlar.

AZƏRBAYCAN VƏ ANADOLU FOLKLORUNDA QIRXBASMA VƏ ALBASMADAN QORUNMA RİTUALLARI

Məleykə Məmmədova

*AMEA Folklor İnstitutu, Mifologiya şöbəsi,
aparıcı elmi işçi, f.ü.f.d., dosent
melikememmed@gmail.com*

Doğum sonrası gerçəkləşdirilən rituallar içində qırxbasma və albasmadan qorunmaq üçün icra edilən rituallar və üsullar diqqət çəkir. Uşaq dünyaya göz açdığı ilk gündən qırx gün tamamilə olana qədər ana və uşaq qırxlı olaraq adlandırılır. Zahılıq dönəmində ana və uşağın doğuşdan sonrakı 40 gün içində, yəni qırxlı olduğu zaman xəstələnməsinə xalq arasında “qırx basması”, “qırxa düşmə”, “qırx qarışması”, “lohusa basması” deyilir. Bu cür narahatlıqlar olmasın deyərək qırx gün içində ana və uşağı xəstəlikdən, nəzərdən, ağır enerjiden, bəzi varlıqlardan, zərərli təsirlərdən qorumaq üçün lazımlı tədbirlər görülür, müəyyən üsullar, adət-ənənələr, inanclar və rituallar yerinə yetirilir. Azərbaycanın və Anadolunun hər bölgəsində icra edilən bu rituallar, üsul və adətlər əsasən qırx gün içində ana və uşağı görməyə gələnlərin nəzərindən, ağırlığından, pis enerjisindən onları qorumaq üçündür.

Qədim türk inanclarından olan al, al ruhu, al qarısı, hal anası xalq kultüründə və folklorunda önəmli yer tutur. Yarı insan ilə yarı heyvan qarışığı bir görünüşə sahib olan al qarısı (hal anası) öldürücü div, cin kimi bilinən, uzun boylu, uzun barmaqları və dırnaqları olan, dağınıq saçlı, yağlı vücdü, əl və ayaqları kiçik, dişlək, bir dodağı yerdə, bir dodağı göydə, bəzən zənci sifətli, döşləri nağıllardakı divlər kimi çiyinlərindən arxaya sallanan, təpəsində gözü olan, çox çirkin, al köynək geyinən qeyri-adi bir varlıqdır. Qırxlı ana və uşağa zərər verə biləcəyi, hətta öldürə biləcəyi düşünülen bir varlıq olan Alabastıdan (Al qarısından) onlara zərər gəlməsin deyərək 40 gün tək başına qoyulmaz. Eyni zamanda Al qarısını tutmaq və zərərsiz hala gətirmək üçün müəyyən üsul və rituallar icra edilir.

Məqalədə Azərbaycan və Anadoluda geniş yayılmış Qırxbasma və Albasmadan qorunmaq üçün icra edilən rituallar və üsullar müqayisəli şəkildə araşdırılaraq tədqiq edilmişdir.

NİZAMİ GƏNCƏVİ “XƏMSƏ”SİNDƏ XALQ İNANCLARININ TƏRƏNNÜMÜ

Əsmətخانım Məmmədova
Bakı Dövlət Universiteti
f.ü.f.d., dosent
kamillik@mail.ru

XII yüzillikdə formalaşmağa başlayan Nizami ədəbi məktəbi ənənələri uzun əsrlər Anadoludan Qafqaza, Orta Asiyaya və Hindistana qədər türk-müsəlman dünyası ədəbiyyatının inkişafına qüvvətli təsir göstərmişdir.

Orta əsr Şərqində ağılın, biliyin göstəricisi kimi dəyərləndirilən əlahiddə savad, kamal sahibləri, üləmaların daşdığı “həkim” ləqəbi elm, hikmət kanı Nizamiyə də şamil olunmuşdur. Yüksək poetik dəyəri ilə bizi ovsunlayan Nizami əsərləri həm də onun elmi, düşüncəsi və zəkasının göstəricisi olan tükənməz bilik xəzinəsidir.

“Xəmsə”nin müaliəsi zamanı təsadüf edilən çoxsaylı beytlər mütəfəkkir şairin bir alim-təbib kimi insan orqanizminin quruluşuna, fizioloji xüsusiyyətlərinə dərinədən bələd olduğunu əminliklə söyləməyə əsas verir. Eyni zamanda müxtəlif xəstəliklər, onların yaranma səbəbləri, aradan qaldırılması və müalicəsi ilə bağlı dəyərli fikirləri də dediklərimizi bir daha təsdiqləyir.

Nizami məsnəvilərində xalq deyiminə, duyumuna əsaslanan, “çox yemək insanı az yeməkdən də qoyar”; “hər işdə orta həddi-gözləmək lazımdır” kimi saysız-hesabsız tövsiyələr fonunda dövr üçün daha aktual olan bitki və ədviyyələrin qarışımı ilə paralel xalq arasında istifadə olunan, əsrlərin sınağından çıxmış inanclar da kifayət qədərdir. Bu məsnəvilərdə “Göz dəymiş adama üzərlik tüstüsü verilməlidir” kimi yüzlərlə xalq inancının şərh, faydası sanki bir təbibin, loğmanın dilindən səslənir. Üzərlik, ondan istifadə qaydaları və faydalarından bəhs etməklə kifayətlənməyən şair, “Göz dəyən adam tez-tez əsnəməyə başlar, pis nəzərli adamın isə hərərətdən alını tərləyər və beləliklə, kimin nəzərə gəldiyi, kimin də pis göz sahibi, nəzər vuran olduğu aşkar olar” xatırlatması da bu qəbildən olan çoxsaylı faktlardandır.

“Sirlər xəzinəsi”nin didaktik, nəsihətverici xarakterindən, “Xosrov və Şirin”də tez-tez cürbəcür yemək məclisləri qurulmasından, “Yeddi gözəl”də yeddi iqlimdən gəlmiş şah qızlarının açdıqları məclislərin rəngarəngliyinə uyğun, “İskəndərnamə”də İskəndərin müdrik filosoflarla apardığı söhbətlərində bu məsələyə dönə-dönə qayıdır. Böyük ustadın bəhs etdiyi pəhriz həm sözün həqiqi, həm də məcazi mənasında anlaşılmalıdır. Burada yalnız bioloji varlıq olan insanın aza qane olaraq yeməklə bağlı təbii ehtiyaclarından deyil, həm də bio-sosioloji, psixoloji varlığın, ruhun pəhrizindən şəhbət gedir. Təqva pərdəsinə bürünmüş ilahi ruhun daşıyıcısı - insanın nəfsi ilə mübarizəsi əbədi xeyir və şərin mübarizəsi kimi təqdim olunur. Araşdırmamızda istər sözün həqiqi, birbaşa, istərsə sətiraltı mənə qatlarında ehtiva olunan, insanlığa ötürülən mesajlarının şərh və təhlilinə çalışmışıq.

AZƏRBAYCANI TƏDQIQ VƏ TƏTƏBBÖ CƏMIYYƏTİNİN FƏALİYYƏTİNDƏ DİALEKTOLOJİ ARAŞDIRMALAR

Güntəkin Binnətova

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu,

Azərbaycan dialektologiyası şöbəsinin aparıcı elmi işçisi,

f.ü.f.d., dosent

guntekin_binnatova@mail.ru

1923-cü ildə yaradılan Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin elmi fəaliyyət proqramında Azərbaycan dilinin şivələrinin öyrənilməsi də əsas məsələlərdən biri idi. Tarix və Etnoqrafiya şöbəsinin tərkibində yaradılmış Etnoqrafiya Komissiyasının əsas vəzifəsi respublika ərazisində xalq ədəbiyyatı nümunələrini, şivə sözlərini tolamaq, lüğət və dil məsələləri idi. Bunun üçün xüsusi lüğət-dil yarım bölməsi yaradılır. Yarım bölməsinin sədri akademik N.İ.Aşmarin, müavinləri V.B.Tomaşevski və Ə.Haqqverdiyev idi.

1924-cü ildə N.İ.Aşmarinin “Azərbaycan türk şivələri lüğətinin tərtibi üçün zəruri olan materialların toplanması üçün təlimat və proqram”ı dərc edilir. N.İ.Aşmarinin 1924-cü ilin yayı və 1925-ci ilin payızında Nuxa şəhərinin (indiki Şəki) müxtəlif kəndlərdən topladığı materiallar əsasında bu şivənin fonetik xüsusiyyətlərindən bəhs edən “Nuxa şəhəri türk xalq şivələrinin ümumi xülasəsi” kitabı nəşr edilir. 1926-cı ildə İdris Həsənovun “Mənsubiyyət şəkilsiz isimlərin hallanması” kitabı, “Gəncə şivələrində isimlərin hallanması” məqaləsi nəşr edildi. B.Çobanzadə İ.Həsənovun materialları və E.D.Polivanovun rəhbərliyi ilə “Azərbaycan dilinin Gəncə şivələrinin qrammatikası” əsərinin “Şərq Fakültəsi” məcmuəsində nəşr ediləcəyi barədə məlumat verirdi. Mənbələrdə N.İ.Aşmarinin Azərbaycan-türk ləhcələrinin çoxdilli izahlı lüğətini hazırlaması haqqında da məlumat var.

Qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan milli xalq ləhcələri lüğətinin tərtib edilməsi Cəmiyyətin qarşısında mühüm vəzifə kimi dururdu. 1928-ci ildə Bəkir Çobanzadənin dialektoloji material toplayanlar üçün tövsiyə xarakterli “Lüğət və onun təşkili” adlı məqaləsi (“Azərbaycanı öyrənmə yolu”, №1, 1928, səh.16-20) çapdan çıxır.

Respublikanın 21 bölgəsindən toplanmış materiallar əsasında 1930-1931-ci illərdə B.Çobanzadə və V.Xuluflunun baş redaktorluğu ilə ilk dialektoloji lüğət – “Azərbaycan türk xalq şivələri lüğəti” tərtib edilir. A və B hərflərini əhatə edən iki hissədən ibarət lüğətin ən maraqlı cəhəti şivə sözlərinin rus və alman dilində tərcüməsi ilə verilməsi idi.

1927-ci ildə ATTC tərəfindən B.Çobanzadənin “Türk-tatar dialektolojisi” əsəri nəşr edilir. Əsərdə dialektlərin coğrafi üsulla öyrənilməsi ilə bağlı fikirləri onun bu sahədəki fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Alim dialektoloji atlasların tərtibi məsələsinə xüsusilə toxunur. Dünya dilçiliyində dialektologiya sahəsində çox işlərin görüldüyünü, bu tədqiqatların nəticəsində dil xəritələrinin tərtib edilməsini, bununla da dilçilikdə xüsusi bir şöbənin - dilçilik coğrafiyasının yarandığını qeyd edir. O, Almaniyadan başlayaraq Avropanın bütün mədəni ölkələrində dil xəritələrinin hazırlandığı, lakin türk xalqlarının belə araşdırmalardan kənar qaldığını təəssüflə qeyd edir.

ATTC dövründə əsası qoyulmuş Azərbaycan dialektologiya elmi bu gün özünün ən yüksək inkişaf mərhələsindədir. “Azərbaycan dilinin dialektoloji atlası” (1990), “Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektoloji atlası” (2015), “Azərbaycan dilinin Qarabağ və Şərqi Zəngəzur dialektoloji atlası” (2022) Azərbaycan dialektoloqlarının dünya dilçiliyinə bəxş etdiyi ən dəyərli töhfədir.

NƏSRİN ARXİTEKTONİK KARKASININ QURULMASINDA ÖN SÖZLƏRİN (DİBAÇƏ/PROLEQOMENON) FUNKSİYASI

Maral Yaqubova

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi, f.ü.f.d., dosent
m.yaqubova@lit.science.az*

Ön söz yazmaq qədim ənənədir. Bu ənənənin xronoloji başlanğıcının “Gilqamış” mətnlərinə qədər uzandığını, ilk gil löhvənin bəzi hissələrinin proloq mahiyyətində olduğunu düşünənlər var. Ön söz/proloq hər hansı bir əsərin əsas hissəsindən fərqli və giriş xarakterli strukturdur, “daşdığı” mətni hansısa bir kontekstə bağlaya bilir, oxucunun diqqətini mətnin məqsədinə yönləndirir. Jerar Jenettin paratekstuallıq nəzəriyyəsində ön sözlərin birbaşa predmetə çevrilməsi heç də təsadüf deyildi. Müasir tədqiqlər ön sözləri bəzən ədəbi fenomen, bəzən də müstəqil janr kimi öyrənsələr də, bu araşdırmalar lokal və məhdud ənənələr üzərindən aparılıb. Doğrudur, ön sözlər, onları bəlli bir kateqoriyaya və ya sinfə aid etmək imkanı verən xeyli ortaq cəhətlərə sahibdirlər, ənənə və qanunları olan strukturlar kimi görünürlər. Unutmayaq ki, hər hansı ədəbi hadisənin janr hesab olunması onu tarixinin yazıla bilməsi ilə ölçülür. Şərq və Qərb ədəbiyyatının bütün ön sözlərinin təsnifatını aparmaq, tarixini yazmaq qeyri-mümkündür. Amma hər iki mədəni sistemin kəsişdiyi nöqtələrdə, xüsusilə ritorik və epistoliar ənənələr çərçivəsində ön sözlərin kəsb etdiyi mahiyyəti aşkarlamaq bir sıra nəzəri məsələlərin həllinə kömək edə bilər. Belə ki, ön sözləri həm poetik-estetik, həm də fəlsəfi-kulturoloji istiqamətlərdə təhlili bir çox mübahisəli məqamları yenidən gündəmə gətirir. Bunların başında isə mənsur/prozaik düşüncə sisteminin formalaşması və dinamikası məsələsi dayanır. Bir ədəbi fenomen kimi ön sözləri *necə?*, *niyə?*, *nə cür?* sualları ilə sorğuya çəkəndə maraqlı cavablar ortaya çıxır. Bu yanaşma Şərq ədəbiyyatından *dibaçəni*, Qərb ədəbiyyatında *proleqomenonu* rahatlıqla müqayisəli araşdırmanın predmetinə çevirə bilər. Hər iki ifadənin terminoloji məzmunu, etimoloji izahı və semantik şərhə xeyli sayda yandaş ifadəni də tədqiqat müstəvisinə gətirir və kompleks həll tələb edir. Bilirik ki, ön söz/proloq anlayışları ilk dəfə öz məzmunlarını yunan-latın ritorik məktəblərində tapmışdılar. Yunanların fəlsəfi, məntiqi və əxlaqi bir tona sahib olan ritorik məktəblərinin, bütün bunları miras almış və üstünə pragmatik ton əlavə etmiş Roma ritorikasının ümumi qənaətinə görə proloqsuz nitq nəşə başsız bir şeyə bənzəyir. Xüsusilə nəsr əsərinə ön söz və ya proleqomenon yazmaq antik dövrdən bəri davam edən sistematik ənənədir. Fəlsəfə, tarix, tibb, ilahiyyat, coğrafiya və s. kimi müxtəlif mövzularda mətnlər demək olar ki, həmişə müəllifin qısa müzakirəsi ilə başlayırdı. Şərq ədəbiyyatında da nəsrin formalaşmasında ön sözlər xüsusi hadisədir. Nəsrin inkişafına Şərq İslam ədəbiyyatında şairlərin divanlarında mənsur şəkildə bir ön söz yazma ehtiyacının təkan verdiyini düşünmək olar. Xütbə, müqəddimə, təqdim, məram və s. adlarla təqdim olunan bu mənsur parçalar üçün daha çox dibaçə sözündən istifadə edilmişdir. Dibaçələr diskursiv məzmun daşıyır, izahedici, yön göstərici kimi çıxış edirdilər. Təqdim olunan məruzənin məqsədi Şərq və Qərb ənənələri kontekstində, təsir və əks-təsir prinsiplərini əsas götürməklə ön sözlərin nəsr düşüncəsinin dinamika-sındakı missiyasını önə çıxarmaqdır.

SAMİ DİLLƏRİNDƏ (ƏRƏB VƏ İBRİ ƏSASINDA) İSİMLƏRİN TƏRKİBDƏ İŞLƏNMƏSİ

Teymur Sadıqov

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına
Şərqsünəşliq İnstitutunun aparıcı elmi işçisi,
f.ü.f.d., dosent
teymur.sadiqov.79@mail.ru*

Bir çox başqa dillərdə olduğu kimi, ərəb və ibri dillərində də iki və daha artıq ismin eyni tərkibdə bir-biri ilə uzlaşmadan işlənməsi geniş yayılmış qrammatik hadisələrdəndir. Dilimizdə uzlaşmayan təyini söz birləşməsi kimi adlandırılan həmin birləşmə ərəb dilində izafət - إضافة [idafəton], ibri dilində isə yaxınlıq, qarışıqlıq mənasında işlənen - תּוּכּוּחַ [smixut] adlanır. Bu cür birləşmələrdə təyin yiyəlik hal vasitəsilə tərəflər arasında müxtəlif mənə əlaqələri yaradır ki, bunların arasında daha çox işlənen cəhət birləşmənin sahibiyat və mənsubiyyət bildirməsidir.

Bu kimi birləşmələr dilçilikdə “status constructus” – (tərkibi vəziyyət) adlanır. Özümdən sonra yiyəlik tələb etməyən birləşmələr isə dilçilikdə “status absolutus” adlanır.

Ərəb dilinə gəldikdə isə bu dil üçün tərkibi vəziyyət birinci konstruksiya ilə səciyyəvi hesab olunur.

İbri dilində vurğu vurğusuz və vurğulu hecəda saıtlərin xarakterinə təsir göstərir. Amma tərkibi vəziyyətdə əsas vurğu idarə olunan sözə düşür və idarə edən söz vurğusunu itirdiyi üçün saıtlərin tərkibində məlum dəyişikliyə məruz qalır: uzun saıtlər qısa saıtlərə çevrilə bilər, tam saıtlər həddən artıq qısa saıtlərlə əvəz oluna bilər - אָפֶּטֶן (ibri dilində), hətta bu ya digər saıt düşə bilər. Bunları nəzərə alaraq demək olar ki, isimlər “status constructus”da “status absolutus”dan daha fərqli xüsusi forma ala bilir. Burada hal bildirmək üçün fleksiya əlamətləri olmadığından ikinci sözün məhz yiyəlikdə olduğunu qəbul etmək üçün izafətdəki idarə edən ismin forması əsas götürülür.

Sadə uzlaşmayan söz birləşmələrində iki üzv iştirak edir: təyin edən isim və təyin olunan isim. Bu cür söz birləşmələrində ikidən artıq isim iştirak edərək bir-birini təyin edirsə, onda həmin konstruksiya “mürəkkəb izafət” və ya “izafət zənciri” adlanır. Bu tip birləşmələrdə birinci söz adlıqda və ya cümlədəki vəzifəsinə uyğun halda, sonra gələn digər sözlər isə yiyəlik halda olur.

İzafətdəki təyin olunan isim təvin və artikl qəbul edə bilmir. Ondən sonrakı söz artikli vəziyyətdə və ya xüsusi isim olduqda birinci tərəfi də müəyyənləşdirir və buna görə də təyin olunan isim tam müəyyən hesab olunur, ondən sonra gələn söz qeyri-müəyyənlikdə olduğu halda, birinci tərəf də qeyri-müəyyən və ya tam müəyyən olmayan xüsusiyyəti daşıyır.

Bundan əlavə, ibri dilində nismaxim zənciri - מְרַבֵּן vasitəsilə də birləşdirmə mümkündür. Lakin bu tip zəncirlərin “ל” ön qoşması vasitəsilə bölünməsi daha məqsədəuyğun hesab olunur. Sonda qeyd etmək lazımdır ki, izafət tərkibi ilə müxtəlif mənələr əldə etmək olur.

ВОПРОСЫ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ И ЯЗЫКОВОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В КНР

Рафиг Аббасов

*Институт востоковедения им. акад. Зии Бунятова НАНА,
ведущий научный сотрудник, к.г.н.
rafabba@yandex.ru*

Языковая политика КНР, как политический феномен современности, основанная на специфичных идеологических принципах и языковом планировании нацелена в первую очередь на решение актуальных языковых проблем в обществе и государстве. При этом особенности языкового планирования в Китае определяются спецификой, как китайской модели языковой идеологии, так и традиционной правовой системы. При этом создание единого, общедоступного государственного языка как главной задачи языковой политики Китая, преследует также цели обеспечения стабильности национального единства страны, улучшения взаимопонимания в межэтнических отношениях, а также сохранение территориальной целостности государства путем создания единого культурно-информационного пространства.

Статус официального популяризируемого языка путунхуа поддерживаемого властями, был впервые конституционно закреплен в 1982 году. Правовое регулирование статуса языков в Китае осуществляется законом «Об образовании», определяющим сферу использования китайского языка и языков национальных меньшинств в учебных заведениях, законом «Об общеупотребительном языке и письменности», регулирующим использование языков и диалектов, законом «О национальной районной автономии», содержащим нормы, регулирующие статус языков национальных меньшинств, как официальных языков регионального уровня. Планирование трех форм китайского языка - общеупотребительного языка, языков национальных меньшинств и региональных диалектов осуществлялось посредством нескольких широкомасштабных реформ: разработки фонетической транскрипционной системы пиньинь, стандартизации письменности и упрощению классических написаний иероглифов, популяризации общеупотребительного разговорного языка «путунхуа» в 1990-х годах в Китае началась разработка единого закона, регулирующего статус языков. Данная работа преследовала цель, с одной стороны расширить культурные связи между национальными регионами Китая, а с другой – определение сфер использования языков национальных меньшинств и локальных диалектов китайского языка. Важным элементом плана оставалась и реформа письменности, перехода на новый стандарт написания иероглифов, структурная ассимиляция диалектов путем внедрения в них норм официального языка.

При этом в отношении языков национальных меньшинств была поставлена задача создания фонетических письменных систем для бесписьменных языков Китая, стандартизация диалектов местных языков, укрепления системы билингвального образования для представителей национальных меньшинств, превращая языковую политику в эффективный инструмент государственного управления. На протяжении всей истории китайской языковой политики государство принимало активное участие в разработке стандартов китайского языка. Так, еще в 221 году до н.э. император династии Цинь провел первую официальную стандартизацию иероглифов, благодаря чему в условиях расхождения в фонетической системе диалектов наблюдается определенное единство иероглифического письма. С момента образования КНР в 1949 г. правительство продолжает проводить стандартизацию иероглифов, а предложенная идея латинизации иероглифического письма откладывается вследствие особой функции иероглифики в национальном единении китайцев.

MÜASİR FARS DİLÇİLİYİNDƏ XI-XVII ƏSRLƏR ƏDƏBİYYAT VƏ DİL MƏNBƏLƏRİNİN ARAŞDIRILMASI HAQQINDA

Vüqar Məmmədov

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun
İran filologiyası şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, f.ü.f.d.
vm12345@mail.ru*

Orta əsrlərdə istər farsdilli ədəbiyyatda, istərsə də fars dilinə aid qrammatik və leksikoqrafik əsərlərin yaradılmasında azərbaycanlı şair və alimlərin yeri əvəzsizdir. Respublikamızda müstəqillik illərində Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Şərqsünaslıq İnstitutunda çalışan iranşünas dilçi alimlər müasir dilçilik məsələlərini öyrənməklə yanaşı, əsasən azərbaycanlı, eləcə də fars və türk müəlliflərə mənsub XI-XVII əsrlərə aid farsdilli ədəbiyyat və dil mənbələrini də linqvistik baxımdan araşdıraraq şərqsünaslıq elminə böyük töhfələr veriblər.

Leksikoqrafik mənbələrin tədqiqində filologiya üzrə fəlsəfə doktorları Cəmilə Sadıqovanın və Təyyibə Ələsgərovanın xidmətləri əvəzsizdir. Onların həmmüəlliflikdə 1993-cü ildə Fəxrəddin Hinduşah Naxçıvaninin farsca-türkcə «əs-Sihah əl-əcəmiyyə» adlı lüğətinin elmi-tənqidi mətnini əhatə edən, eləcə də 1996-cı ildə Hüsaməddin Xoyinin «Töhfeyi Hüsam» farsca-türkcə mənzum lüğətinin elmi-tənqidi mətnini, transkripsiyasını, türkcə sözlüyün əlifba sırası ilə düzümünü və dil xüsusiyyətlərini əhatə edən kitabları çapdan çıxıb. Bundan əlavə C.Sadıqovanın əsasən təklikdə, bir sıra hallarda isə T.Ələsgərova ilə həmmüəlliflikdə orta əsrlər leksikoqrafik və qrammatik abidələrinin tədqiqinə dair çoxsaylı məqalələri işıq üzü görüb. Bundan başqa C.Sadıqova Şərqsünaslıq İnstitutunda “Hinduşah Naxçıvaninin «Əs-Sihah əl-Əcəmiyyə» əsərinin dil xüsusiyyətləri” (2005-2007), “Şəms Qeys Razinin dilçilik sahəsində fəaliyyəti” (2008) mövzularında tədqiqatlarında da müvafiq orta əsrlər mənbələrini araşdırıb.

Filologiya elmləri doktoru Şəfəq Əlibəylinin 2008-ci ildə “Füzulinin farsca divanı: linqvo-poetik özəlliklər” mövzusunda kitabı çapdan çıxıb. Ş.Əlibəyli 2009-cu ildə “Füzulinin farsca divanının linqvo-poetik təhlili” mövzusunda doktorluq dissertasiyasını müdafiə edib. Bundan əlavə Ş.Əlibəyli Şərqsünaslıq İnstitutunda plan işləri çərçivəsində Füzulinin farsca divanının filoloji tərcüməsini həyata keçirib, orta əsrlər farsdilli poeziyasında akustik obrazlara (2012-2013), farsdilli poetik mətnlərdə tematik və assosiativ əlaqəyə (2012-2014) dair tədqiqatlar aparıb. Ş.Əlibəyli həmçinin Xaqani, Məhsəti, Nizami, Rumi, Nəsimi, Füzuli əsərlərinin linqvistik təhlilinə dair Bakı, Urmiya, Ankara, Ərdəbil, Konya, Antalya, Səmərqənd, Tbilisi, Sankt-Peterburqda çap olunan məqalələr, səsləndirilən məruzələrlə elmə xidmətlərini göstərib.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Vüqar Məmmədov “Fars dilçiliyinin təşəkkülü dövründə linqvistik islahatlar” mövzusunda (2006-2008) tədqiqat aparıb, bu mövzuda Bakıda beynəlxalq konfransda məruzə edib, həmçinin C.Sadıqova ilə həmmüəlliflikdə elmi sessiyada “Leksikoqrafiya sahəsində Fəxrəddin Hinduşah Naxçıvani və Məhəmməd bin Hinduşah Naxçıvaninin xidmətləri” mövzusunda məruzəsini səsləndirib.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Aybəniz Həsənova “Fələki Şirvani divanında onomastik vahidlər” mövzusunda tədqiqat aparıb (2019-2020).

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Günay Verdiyeva İstanbulda beynəlxalq konfransda “İranda linqvistik ənənələr: Qədim dövr və Orta əsrlər” adlı məruzə ilə çıxış edib.

Bütün bu sadalananlar Şərqsünaslıq İnstitutunda çalışan iranist dilçi alimlərin orta əsrlərə aid farsdilli mənbələrin linqvistik baxımdan araşdırılmasında əhatəli fəaliyyətinin göstəricisidir.

ŞƏRQİ AZƏRBAYCANIN TOPONİMLƏRİ

Aybəniz Həsənova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına
Şərqsünaslıq İnstitutu, İran filologiyası şöbəsi,
aparıcı elmi işçi, f.ü.f.d.
aybeniz.has@gmail.com*

Onomastika xüsusi adları öyrənən şöbədir. Toponimlər uzun tarixi dövrlərin məhsulu olub, insanların təbii – coğrafi mühitlə qarşılıqlı münasibətləri nəticəsində yaranmış söz abidələridir. Onların zaman və məkan daxilində yaranması mürəkkəb bir tarixi proses hesab edilə bilər. Toponimlərin tədqiqi hər bir xalqın tarixi keçmişi, coğrafiyası, etnik mənsubiyyəti, mədəni irsi və dili ilə sıx bağlıdır. Tarixi keçmişimizin öyrənilməsində hər bir toponimdən qiymətli mənbə kimi istifadə etmək olar.

Müstəqillik əldə edildikdən sonra onomastika sahəsində də geniş imkanlar açılmış, Azərbaycanın ayrı-ayrı rayonlarının toponimlərinə yenidən nəzər salınmış, ölkəmizə yaxın olan dövlətlərin toponimləri də tədqiqata cəlb edilmiş, elmi nöqteyi-nəzərdən təhlil edilmiş, xalqın tarixi bugünkü reallıq baxımından öyrənilmiş, elmsevərlərə çatdırılmışdır. Bu baxımdan İran türk toponimlərinin öyrənilməsi, Azərbaycan dilçilik elminin qarşısında duran əsas məsələlərdən biridir. Onomastik material dil tarixinin öyrənilməsində zəngin mənbədir. Bir sıra dil hadisələri daşlaşmış şəkildə qədim toponimlərdə, hidronimlərdə, antroponimlərdə, etnonimlərdə yaşamaqdadır.

B.Budaqov toponimikanın, coğrafiya, tarix və dilçilik elmləri ilə əlaqəsini aşağıdakı formada müqayisə edərək göstərir ki, coğrafi adlar əsasən üç ixtisas sahiblərinin – coğrafiyaşünasların, tarixçilərin və dilçilərin birgə əməyi sayəsində tədqiq edilir. Bir neçə elmin sərhədlərində yaranmış toponimika, coğrafiyasız - məkansız, dilçilik elmindən kənar - lal, tarixsiz – köksüz olardı. Məhz bu baxımdan toponimist dilçi, tarixi bilməlidir ki, xalqın etnogenezini ərazisini sübuta yetirə bilsin. İranda hal-hazırda 31 ostan var. İranın birinci ostanı Şərqi Azərbaycan ostanıdır. Azərbaycanda bu ostan Cənubi Azərbaycan vilayəti adlanır. Mərkəzi Təbriz şəhəridir. 1813-cü il Gülüstən sülh müqaviləsi, 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsindən sonra Azərbaycan torpaqları rəsmi olaraq iki hissəyə parçalandı. Azərbaycan ərazisini Araz çayı sərhəd olmaqla quzeyə və güneyə böldülər. Biz ostanın toponimlərini, onun növlərini ayrı-ayrılıqda qeyd edəcəyik. Ostanın şəhərləri yəni toponimləri: Əhər, Bostanabad, Bənab, Təbriz, Sərab, Səhənd, Şəbüstər, Kəlibər, Marağa, Mərənd, Miyanə, Həris, Həştrud, Azərşəhr, Əsku, Culfa, Molkan, Çaroymaq, Vərzəqan, Şərəfxanə və s. Ostanda tarixi, gəzməli yerlər çoxdur. İl gölü, Babək qalası, Alçaq məscid, Bismillah daşı, Mərənd Came məscidi, Təbriz Came məscidi (Ya Əli), Həcət–Əla salam məscidi, Xalaoğlu məscidi, Qanlı məscidi (Məscədə Xuni), Türk daşlı məscidi, Seyid Həmzə məscidi, Şəhidlər məscidi – Qar içi, Şirli məscidi, Qədəm yeri məscidi (Qədəmqah məscidi), Göy məscid, Məqbərə məscidi, Mehrabad məscidi, Hülaku xanın anasının məqbərəsi və s. Bu sadalanmış toponimlər – toponimlərin növü olan ekklezionimlər idi. Aşağıda Şərqi Azərbaycanın bir neçə oronimini nümunə göstəririk: Qaradağ dağı ya, Ərəsbəran dağı, Divandağ, Qoşa dağ silsiləsi, Cənubi Qaradağ, Səhənd dağı, Zaqros dağları və s. Urmiya gölü, Acı çay körpüsü, Daşlı körpü, Qarı körpüsü, Monəcəm körpüsü, İl gölü, Al gölü, Şah gölü və s. Gələcək tədqiqat işlərində Şərqi Azərbaycan ostanının toponimlərinin növləri haqqında məlumat verəcəyik.

ИБН САЛЛАМ АЛ-ДЖУМАХИ И ЕГО ПРОИЗВЕДЕНИЕ «ТАБАКАТУ ФУХУЛИ-Ш-ШУ‘АРА»

Ламия Гусейнова

*Институт Востоковедения им. акад. З.М.Бунятова НАНА
старший научный сотрудник отдела Исследования и*

публикации письменных памятников

д-р фил. по филол.

lamiyahuseynova77@gmail.com

Абу Абдуллах Мухаммад Ибн Саллам ибн Убейдуллах ибн Салим ал-Джумахи родился в городе Басре в 139/756-140/757 г. в очень образованной семье. Однако, при выявлении биографических данных о периодах жизни Ибн Саллама мы столкнулись с весьма скудной информацией. Но, несмотря на эти хоть и краткие, но в то же время ценные сведения, были выявлены и некоторые значительные факты из жизни и творчества ал-Джумахи.

По сведениям данным в средневековых источниках, отец его был адибом и равием, а дед Салим был вольноотпущенником Кудама ибн Маз‘уна, принадлежавшим ветви Бану Джумах племени Курайшитов, откуда и происходит его нисба ал-Джумахи. В числе его наставников, во главе с отцом были Хаммад ибн Салама, Абан ибн Осман ал-Беджели, Йунус ибн Хабиб, Абу Убеида Ма‘мар ибн Мусанна, а также такие знаменитости как Халаф ал-Ахмар, Муфаддал ад-Дабби, ал-Асма‘и, Башар ибн Бурд. Среди учеников и биографов ал-Джумахи: его сын Абдуллах, племянник Абу Халифа ал-Джумахи, Ахмад ибн Ханбал, Са‘лаб, Абу Осман ал-Мазини, ар-Рияши, Йахья ибн Ма‘ин, Абу Бакр ибн Абу Хейсама. Большую часть своей жизни он провёл в Багдаде, где и умер в 232/847 г., а по словам Абу Бакра аз-Зубейди умер он в Басре.

Касаясь, творчества Ибн Саллама со ссылкой на разные источники можно отметить, что он являлся автором семи произведений, из которых до нас дошло лишь «Табакату фухули-ш-шу‘ара» («Классы выдающихся людей»). Данная книга в некоторых источниках упоминается как два разных сочинения под названиями «Табакату-ш-шу‘ара’и-л-джахилийин» и «Табакату-ш-шу‘ара’и-л-исламийин». А в действительности это составные части вышеупомянутой книги, о чём свидетельствуют Каирское и Бейрутское издания произведения. Ибн Саллам ал-Джумахи был одним из первых, кто попытался систематизировать арабских поэтов по эпохам и по степени их дарования. Книга включает в себя 114 поэтов живших в период джахилии и до конца правления эпохи Омеядов. В предисловии книги он отмечает, что всю поэзию он делит на три раздела: джахилийскую, исламскую и переходного времени так называемого «мухадрам». Однако в результате исследования выясняется, что третий раздел у него отсутствует и поэтов переходного периода он разместил в двух других разделах. Таким образом, поэты каждого раздела объединяются в десяти классах, в каждый из которых входит четыре поэта. Отдельные главы посвящены авторам жанра «марсия» и поэтам городов Медины, Мекки, Тайфа, Бахрейна. Среди критериев, которыми руководствовался ал-Джумахи при классификации своего сочинения, главным образом был вопрос установления подлинности и поддельности стихов поэтов. И не случайно, что Ибн Саллама считают первым арабским филологом, попытавшимся подойти к рассмотрению поэзии не только с лингвистических, но и с литературно-критических позиций.

MUXTAR AUEZOVUN “ABAY” ROMANINDA OBRAZLARIN MƏNƏVİ ALƏMİNİN TƏQDİMATINDA PSIXOLOJİ ÜSUL

Turan Teymurov

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
aparıcı elmi işçi, f.ü.f.d.
turanteymurov@mail.ru*

XX əsr qazax ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Muxtar Auezovun yaradıcılığının şah əsəri olan “Abay” romanının süjet xətti geniş və çoxşaxəlidir. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim, professor Pənah Xəlilovun da qeyd etdiyi kimi, roman “saysız-hesabsız qolu olan nəhəng çaya” bənzəyir (1,386).

Adından da göründüyü kimi əsərin əsas qəhrəmanı XIX əsr qazax ictimai-mədəni həyatına və ədəbiyyatına ciddi təsir göstərmiş Abay Kunanbayevdir. O, Tobıktı tayfasının başçısı Kunanbayın oğludur. Zəngin tayfadan çıxmasına baxmayaraq, Abay öz xarakteri, duyğu və düşüncələri ilə digər obrazlardan fərqlənir. Müəllif bu obrazın – Abayın timsalında onun ictimai məsələlərə münasibətini geniş və hərtərəfli verməklə kifayətlənməmiş, həm də mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərini formalaşmasını hadisə və əhvalatların gedişində açıb göstərə bilmişdir. Məqsədinə nail olmaq üçün müəllifin diqqət yetirdiyi məsələlərdən biri də obrazların daxili aləmi və yaşantılarıdır. Bunları göstərmək üçün yazıçının müraciət etdiyi formalardan biri də psixoloji təhlil üsuludur. Bu üsul “personajın daxili aləminin hiss-həyəcan, duyğu və düşüncələrinin ifadəsi şərtinə əsaslanır (2,3). Əsərdə psixoloji üsulun həm statik, həm də dinamik formalarından istifadə etmişdir. Əsər uzun ayrılıqdan sonra Abayın doğma auluna qayıtmasının təsviri ilə başlayır. Yetkinlik yaşına çatmamış gələcək şair aula tez çatmaq, öz doğmaları ilə görüşmək üçün tələsir. Yazıçı onun bu təbii istəyini vermək üçün psixoloji təfərrüatdan istifadə etmişdir. “Abay onu əhatə edən aləmə doğulduğu və uşaqlıq çağlarını keçirdiyi bu ucsuz-bucaqsız çöllərə, düzənlərə və təpələrə şəfqət və həyəcanla baxırdı. O, bütün bunları bağrına basmaq, hərərətli öpüslərə qərq etmək istəyirdi. Nə güclü tufan, nə də məzar sükutu bilməyən sərin çöl mehi nə qədər tərəvətlidir! Bu meh qarşısında min bir bərəkətli çöllərin yaşıllıqları titrəyir, gümüş kimi ağ otlar xəfif-xəfif dalğalanırdı” (3,16).

Göründüyü kimi doğma, tanış çöllərin təfsilatlı təsviri Abayın daxilindəki psixoloji yaşantılarının bədii ifadəsinə hesablanırdı. Yəni, yazıçı heç də həcmi artırmaq məqsədi güdməyibdir. Onun əsas məqsədi ilk növbədə Abayın uşaq həsrətini, hiss-həyəcanını, darıxmasını daha qabarıq çatdırmaq ilə yanaşı, onun həssaslığını, bütün varlığı ilə atasına yox, anası və nənəsinə bağlılığını və sairə nəzərə çatdırmaqdır. Deməli, təfərrüat ancaq statik mənzərə yaratmır, eyni zamanda romanın süjet xəttinin sonrakı inkişafı haqqında oxucuda müəyyən təəssüratlar oyadır.

M.Auezovun “Abay” romanının uzunömürlülüyünü yalnız əsərin ideya-məzmun aktuallığı yox, eyni zamanda bədii sənətkarlıq məziyyətləri, o cümlədən obrazların mənəvi aləminin bütün zənginliyi və ziddiyyəti ilə təsviri şərtləndirmişdir.

İNDONEZİYALI YAZIÇI ABDUL MUISİN “YANLIŞ TƏRBIYƏ” ƏSƏRİNDƏ AVROPAYA MEYLİN TƏNQİDİ MƏSƏLƏLƏRİ

Leyla Ramazanova

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
böyük elmi işçi, f.ü.f.d.
leylamuellim@gmail.com*

XX əsrin əvvəllərində Avropada təhsil alan milli azadlıq ideyalarının ilk təbliğatçısı olan gənc indoneziyalı fəallar bir araya gələrək qəzet və jurnallar dərc etməyə başladılar. Abdulla Rifai, Məhəmməd Amir, Daues Dekker, Ratulanqi və başqalarının əsərlərində indoneziyalıların milli-mənəvi, maddi sərvətlərinin özlərinə qaytarılması, Avropa təhsil sisteminin tətbiq olunması tələb olunmuşdur. Bəzi məqamlarda isə ifrat dərəcədə Avropaya meyil olunmuş, milli adət-ənənə arxa plana keçmişdir. Məşhur yazıçı Abdul Muis “Yanlışı tərbiyə” əsərində kor-koranə Avropaya meyil etməni tənqid etmiş, acı aqibətini göstərmişdir. Romanın baş qəhrəmanı holland dilini və mədəniyyətini öz adət-ənənələrindən üstün tutan, çox cəhdlərdən sonra hollandlarla eyni hüquqlara malik olmağı bacaran Hənəfidir. Hənəfi fransız qızı Korriyə aşiq olur. Korri Hənəfini sevməsinə baxmayaraq, həm sosial, həm dini baxımından fərqləndikləri üçün onunla evlənməkdən imtina edir. Mənəvi böhran keçirən Hənəfi anasının təkidi ilə öz qohumları ilə evlənir. Xanımına nifrət edən Hənəfi buna səbəb kimi holland məktəbində öyrəndiyi fəlsəfi, siyasi fikirlərin heç biri haqqında arvadı ilə danışa bilməməsini göstərirdi. Hətta övladlarının doğulması da, cütlüyü bir-birinə yaxınlaşdırmır. Quduz itin dişləməsindən sonra şəhərə müalicə üçün gedən Hənəfi orda Korri ilə qarşılaşır və onların arasındakı sevgi yenidən alovlanır. Hənəfi bir daha kəndə qayıtmamaq qərarına gəlir və Korri ilə evlənir. Gənclərin aqibəti Korrinin atasının qızını evlənməkdən vaz keçirmək üçün söylədiyi nitqdəki kimi cərəyan edir. Korrinin yaşlı atası deyir: “Heç kəs malaylı ilə evlilikdən sonra səni yad etməyəcək, sənin nə işlə məşğul olduğunla maraqlanmayacaq. Sənin ərinin həyatı da heç yaxşılaşmayacaq, ilk sevgi hisləri və ehtiras söndükdə isə sizin günləriniz daha da qaralacaq. O zaman sizə aydın olacaq ki, siz hansı vəziyyətlə qarşılaşmısınız. Siz nə vaxtsa, kiçik bir şeyin üstündə olsa da, dalaşacaqsınız və ən dəhşətli onda baş verəcək ki, sənin ərin anlayacaq ki, sən avropalılar üçün yadlaşdığın kimi, o da öz ailəsinə, xalqına səndən ötrü yadlaşmışdır”. Bir müddət sonra cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməyən cütlüyün öz münasibətləri də gərginləşməyə başlayır və Hənəfi haqsız olaraq, Korriyə xəyanətdə günahlandırır (əsərin ilkin versiyasında müəllif hollandlı qızın malaylı gəncə xəyanətə etdiyini yazmışdır, əsər çap olunanda redaktor bu hissənin “ağ camaat” tərəfindən böyük etiraza səbəb olacağını bildiyi üçün dəyişdirilməsini tələb etmişdi). Boşanan və avropalılar tərəfindən rədd edilən Korri özünə iş tapa bilmir, şəhəri tərk etməyə məcbur olur və bir neçə ay sonra vəfat edir. Kəndə, ailəsinin yanına qayıdan Hənəfi mənəvi rahatlıq tapa bilmir, zəhər içərək özünü öldürür.

Abdul Muis haqlı olaraq baş qəhrəmanın faciənin əsas səbəbi kimi kiçik yaşlarından verilən tərbiyənin yanlış olduğunda görmüşdür. Hənəfi məktəb illərindən öz həmvətənliləri ilə münasibət qurmaqdan qaçır, milli adət-ənənələri özünə yad hesab edirdi. Müəllif öz fikirlərini ölüm ayağında olan Hənəfinin dili ilə belə ifadə edir: “Qoy mənim oğlum avropalılardan ən gözəl xüsusiyyətləri götürsün, ancaq o, tərbiyəni öz xalqının içində almalıdır”.

Beləliklə, A.Muis Avropa təhsil sisteminə qarşı olmadığını, milli mənəvi dəyərlərdən uzaqlaşmanın, süni avropalaşmanın əleyhinə olduğunu bildirmişdir.

MİLLİ MEMUAR JANRİNİN İNKİŞAFINDA TƏZKİRƏLƏRİN ROLU

Eyvaz Eminaliyev
*ADPU-nun Şamaxı filialı,
kafedra müdiri, f.ü.f.d.
edebiyatd @bk.ru*

Yazılı ədəbiyyatımızın xüsusi bir səhifəsi olan, ədəbiyyat tarixinin, eləcə də ədəbi tənqidin yaranmasında münbit zəmin rolunu oynayan təzkirələrdə xatirə ədəbiyyatının rüseymləri mövcuddur. Ərəb dilində xatırlamaq, xatirat, yada salma, yad etmə, xatirə gəlmə, tərcümeyi-hal mənalərini verən “təzkirə” Sam Mirzə (“Töhfeyi-Sami” – 1550-1561), Əhdi Bağdadi (“Gülşəni-şüəra” – 1563-1592), İbrahim Mirzə (“Fərhəngi-İbrahim” – XVI əsr), Tövfi Təbrizi (“Təzkireyi-Tövfi” – XVI əsr), Sadiq bəy Əfşar (“Məcmül-xəvas” – 1607-1608), Nazim Təbrizi (“Nəzmi-güzidə” – 1617-1626), Məhəmmədəğa Müctəhidzadə (“Riyazül-aşiqin” – 1910), Mir Möhsün Nəvvab (“Təzkireyi-Nəvvab” – 1891), Lütfəli bəy Azər (“Atəşkədə” – XVIII), S.Ə.Şirvani (“Təzkireyi-Seyid Əzim” – XIX əsr), Həsənəli xan Qaracadağı (“Təzkireyi-Qaradağı” – XX əsrin əvvəlləri) və b. şəxsində milli memuar ədəbiyyatının inkişafında da mühüm rol oynamışdır.

Sovetlər dönəmində təzkirələr elmi baxımdan əhəmiyyətli hesab edilməmiş, diqqətdən kənar qalmışdır. Azərbaycanlı təzkirəçilər tərəfindən qırxdan artıq təzkirənin qələmə alınmasına baxmayaraq, bunların çox az bir qismi tədqiqatə cəlb olunmuş və nəşr edilmişdir. İndiyə kimi bəzi Azərbaycan təzkirələri – Sadiq bəy Əfşarın “Məcmül-xəvas”ı, Marağalı Məhəmməd Həsən xan Etimadüssəltənənin “Xeyrati-hesan”, Seyid Əzim Şirvaninin “Təzkirə”si, Məhəmməd ağa Müctəhidzadənin “Riyazül-aşiqin”i, Məhəmmədəli Tərbiyətin “Danışməndani-Azərbaycan”ı, Mir Möhsün Nəvvabın “Təzkireyi-Nəvvab”ı, Şahin Fazilin “Təzkireyi-Şahin”i respublikamızda işıq üzə görmüşdür. Bunlardan çox az bir qismi tədqiq olunmuşdur.

Önəmlidir ki, Mir Möhsün Nəvvab təzkirəsində yüzə qədər şair haqqında təqdim edilmiş tərcümeyi-hal materiallarında bu sənətkarların həm zahiri görünüşü, dini mənsubluğu, peşəsi, nəsl şəcərəsi, divanının olub-olmaması, məkanı, həm də mənəvi dünyası, daxili zənginliyi barədə dolğun məlumat verir, eyni zamanda dövrün ictimai-siyasi mənzərəsini də canlandırır. Biz eyni mənzərə ilə Əhdi Bağdadinin, İbrahim Mirzənin, Nazim Təbrizinin, Həsənəli xan Qaracadağının da qələmə aldıkları təzkirələrdə bu və ya başqa formada qarşılaşırıq. Bu, C.Məmmədquluzadənin, M.S.Ordubadinin, M.Hadinin, Y.V.Çəmənəminlinin, Ə.Nəzminin, A.Şaiqin və b. xatirələrində özünü daha təkmil formada – tərcümeyi-hal, ədəbi portret şəklində göstərir.

A.Şaiqin “Xatirələrim” memuarında təzkirələrdə özünü bürüzə verən tərcümeyi – hal, ədəbi portret formasına daha çox və mükəmməl şəkildə təsadüf olunur. Bu, ənənənin yeni zaman kəsimində ifadəsi və davam etdirilməsidir.

ТЕМА БОРЬБЫ ЗА СВОБОДУ В ТВОРЧЕСТВЕ МИРЗАДЕ ЭШКИ

Джаваншир Мамедзаде

*Старший преподаватель кафедры средневосточных языков и
литературы Бакинского государственного университета,*

д-р фил. по филол.

mhjavanshir@mail.ru

Тема борьбы за свободу явилась красной линией в творчестве представителей новой и прогрессивной персидской поэзии. Эти мотивы в полной мере нашли отражение в творчестве Мирзаде Эшки (1894-1924), известного деятеля персидской поэзии периода Машруты. В стихах поэта, прожившего короткую жизнь, довольно сильно было обличение внутренней реакции и критика империализма. Он публиковал сатирические и критические произведения на эту тему в местной и зарубежной прессе. Когда ему было еще 15 лет, он проявил смелость, отправив Ахмад Шаху свое стихотворение о «Печальном состоянии страны». М.Эшки, в личности которого преобладал критический дух, в своих выступлениях перед общественностью в различных городах, в газетах "نامه عشقی" («Письмо Эшги») и "قرن بیستم" («Двадцатое столетие») жаловался на ситуацию в стране, смело и открыто критиковал государственных чиновников. Даже поэт в своих разъяснительных речах и стихах выделял много места вульгаризмам и варваризмам.

В начале прошлого века поэты призывали народ к борьбе за спасение Ирана от стоящих перед ним бед, за установление в стране цивилизованного, свободного и демократического строя. Правда, хотя они и выражали в своих произведениях свое отношение к реальным историческим событиям, в большинстве случаев довольствовались лишь описаниями и не указывали четкого пути решения проблемы. Иными словами, форма борьбы оставалась стихийной и неопределенной. Однако с 1920-х годов выход из безразличия и инерции стал ясно вырисовываться. Веря в чудо и силу своего пера, поэты использовали все виды литературного искусства во благо страны и народа. Была подчеркнута необходимость народной организации против местных и иностранных правителей. Прежде всего, поэты стремились пробудить в своих соотечественниках чувство национальной идентичности и добиться их духовного возрождения. Поэтому они сравнивали прошлое величие Ирана с его нынешним состоянием. Они воспели в поэзии знаменитых героев и персонажей классической литературы, исторические события, блестяще переосветили их, связали с намеченными проблемами методом сравнения и сопоставления. А. Газвини, А. Деххода, М. Эшки, Ф. Язди, М. Бахар, А.Лахути используют примеры исторической мощи своей Родины, славы, которую она имеет, чтобы прогнать укоренившуюся инертность, угнетенный и подавленный дух в иранцах, и заставить их извлечь уроки из прошлого, они призывали вернуть былую славу. М. Эшки также когда-то ощущал сильный гнев и глубокую злобу из-за того, что на земле Аджамы не осталось и следа от славных побед гордого аджамского народа, его богатой культуры и развитых цивилизаций, что иранцы обнищали. В мусаммат «Ноурузинаме» поэт завидует древней цивилизации Ирана, традициям народа, времени расцвета зороастризма, в произведениях "اپرای رستاخیز" («Опера возрождения») и "کفن سیاه" («Черная плащаница») проливает слезы по своим несчастным предкам среди руин города Мадаин. Герои произведений с сожалением вспоминают прошлое, словно не верят, что живут.

این خرابه قبرستان نه ایران ماست
این خرابه ایران نیست، ایران کجاست
در عهد من این خطه چو فردوس برین بود
ای قوم به یزدان قسم این ملک نه این بود.

Это разрушенное кладбище – не наш Иран.
Эта руины не Иран, а где Иран
В мое время эта земля была вечным раем
О люди, клянусь богом, эта страна была не той.

М.Эшки считал вооруженную борьбу важной для коренного уничтожения тирании. Он осознавал, что его надежды и ожидания напрасны, и считал неизбежным пролить кровь ради мести за страну, «пролить поток крови». Поэт в «Праздник трудящихся Новруз» назвавший день разрушения тирании праздником трудящихся, видел и «Лекарство от боли», поскольку «свобода не будет читаема, если она не написана кровью».

CÜMHURİYYƏT DÖVRÜ TÜRKİYƏ ƏDƏBİYYATINDA ORİENTALİZM (NƏSR NÜMUNƏLƏRİ ƏSASINDA)

Ülkər Səmədova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun
Şərq-Qərb şöbəsinin böyük elmi işçisi,
f.ü.f.d.*

ulker.kudretkizi@gmail.com

Orientalizmin ən dərin şəkildə hiss olunduğu əsərlər əsasən 1960-1980 illərdə hesab olunur. Tarixi tədqiqatlara əsaslanan romanlar yazan Kamal Tahir “Yorğun Savaşçı” əsərində imperializm, şərqin geriliyi və din üzərindən şərq mədəniyyətinin alçaldılması ilə üzə çıxan orientalizm mövzusunun işləmişdir. Yazıcının “Devlet ana” romanında da olduqca dar formada görülən orientalizm düşüncəsi, türklərin geri qalmışlığı fikri, xristian türklərə verilən “Türkopol” ləqəbinin də daşıyan bir xarakterin xain, hiyləgər və özündənrazı bir xarakterə sahib olması əsərin əsas xəttini təşkil edir. Yazıcının bir digər romanı “Yol ayrımı” cümhuriyyət rejiminin orientalist reformlarına açıq tənqid yönəltməsi baxımından önəmlidir. Əsərdə mədrəsələrin reform adı altında bağlanması amma Amerikan protestant məktəblərinin, fransız və yunan məktəblərinin fəaliyyətlərinə davam edə bilməsinin arxasındakı əsas səbəblər incələnir. Dövrün başqa bir yazıçısı Atilla İlhanın “Qurtlar sofrası”nda orientalizmin müxtəlif məsələlər ətrafında yansındığı görülürkən, Avropada yaşayarkən öz məmləkətinə özgələşən və onu zavallı, aciz görən, bundan başqa qərbin mədəniyyəti qarşısında İstanbulu köhnəlmiş sayan türklər, əsas xarakter Mahmudun dostu Ümidin qərbin yeniliyi və Şərqi çürümüşlüyünə dair fikirləri, avropanın geddikcə böyüdüyünü və bunun qarşısında şərqin əzildiyini anlayan gənc qadının şərq qarşısında qərbi, daima yeniləşən və oyanmasını bilən bir beyin olaraq görməsi orientalizmin əsas göstəricilərindəndir. Diqqətə alınacaq olan yazıçılardan Samiha Ayverdinin “İbrahim efendi konağı”nda romanında orientalizm imperializmin bir hissəsi olaraq görülür. Orientalizm, osmanlı ailələrinə müəllimə olaraq alınan əcnəbi mürəbbiyələrin ictimai həyata daxil olaraq mədəni dəyərlərin unudulmasına səbəb olması, bu əcnəbi tərbiyəçilərin ağzından çıxan hər sözün Qərb mədəniyyətinin mükəmməl bir tətbiqi olaraq görülməsi nəticəsində öz ənənəvi dəyərlərini itirən və klassik mədəniyyətə düşmən olan Osmanlı fərdləri ətrafında baş verən hadisələr oxucuya çatdırılır. Oğuz Atayın yalnız və ətrafına qarşı soyumuş türk aydının ruh dünyasını ironik və tənqidi bir dillə anladığı, eyni zamanda üslubu ilə də modernist romanın öncüsü olan “Tutunamayanlar” romanında orientalizm, əsasən self-orientalizm səviyyəsində özünü göstərir. Qərbi Anadolu ilə Şərqi Yunanıstan arasında olan bir adadakı yerli həyatın təsvirində orientalist səyyahların dilinə bənzər bir ifadə şəkli istifadə edilərək buradakı xalqın inkişaf etməmiş olması əsərdəki ən əsas yansımadır.

Nəticə olaraq, tezisdə cümhuriyyət dövrü türk romanında orientalizm mövzusunun ələ alındığı və hansı yazıcının əsərində bu mövzunun neçə işləndiyi qeyd edilmişdir. Beləliklə, Orxan Kamal, Atilla İlhan şərq mədəniyyətinə aid ünsürləri lağa qoyduğu, Oğuz Atayın modernist cizgilərlə orientalizmi təsvir etdiyi və klassik mədəniyyəti yox sayan reformları tənqid etdiyinin, orientalist düşüncənin təsiri altında qalan Ədalət Ağaoğlu əsərlərində xüsusilə türk cəmiyyətində islama aid ünsürlərə qarşı bir dirənişin şahidi oluruq.

ƏHMƏD NƏDİMİN ŞƏRQİLƏRİNİN TEMATİKASI

Aygün Yusubova

*AMEA akad. Z.M. Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun
Yazılı abidələrin tədqiqi və nəşri şöbəsinin
böyük elmi işçisi, f.ü.f.d.
aygunyusubova74@gmail.com*

Türk klassik şairi Əhməd Nədim təbiəti etibarını ilə qəzəl və şərqi şairidir. Şərqi janrı türk ədəbiyyatında müşahidə olunan nəzm şəkillərindən biridir. Əsasən dördlüklər şəklində (5-6 misradan ibarət olan şərqlər də var) olur və bəstələnmək məqsədi ilə yazılır. Şərqlər xalq ədəbiyyatındakı qoşmaya, klassik ədəbiyyatda isə mürəbbeyə bənzəyir. Şərqi janrı ilə yazılan ilk nəzm nümunələrinə XVII əsrin sonlarında Nailinin (öl. 1666) “Divan”ında rast gəlirik. Ancaq divan şeirinin ən gözəl şərqi nümunələri isə Nədim “Divan”ında görürük. Nədim türk ədəbiyyatı tarixində ən usta şərqi şairi kimi qəbul olunmuş bir sənətkardır. Nədimdən sonra gələn və şərqi yazan bütün divan şairlərinin əsərlərində onun təsiri aydın hiss olunur. Şeyx Qalib (öl.1798), Enderunlu Fazıl (öl.1810), Pertev Paşa (öl.1837), Leyla Xanım (öl.1848), Fatih (öl.1866), Osman Nevres (öl.1876), Şərəf Xanım (öl.1861) kimi divan şairləri də bu nəzm şəklinə müraciət edərək divan şeirində şərqi janrının inkişafında mühüm rol oynamışlar.

Nədim şux və coşqun təbiəti etibarını ilə şərqi yazmağa son dərəcə uyğun bir sənətkardır. Onun “Divan”ında 3-5 bənddən meydana gələn 28 şərqi vardır. Qafiyə şəkilləri isə müxtəlifdir. Mənbələrdə şairin şərqlərinin Mahmud Cəlaləddin Paşa kimi məşhur musiqiçilər @tərəfindən bəstələndiyinə dair məlumatlar da vardır.

Şairin şərqlərin mövzusu əsasən gündəlik eşq macəraları, İstanbulun müxtəlif yerlərinin və o dövrün memarlıq abidələrinin təsviri və rəngarəng təbiətin vəsfidir. Nədim, bəzi şərqlərinin mövzunu daha da genişləndirmiş və nəticədə Lalə dövrünün canlı həyat səhnələri, şairin gəzdiyi, gördüyü yerlər və müxtəlif hadisələr bu mənzumələrdə öz ifadəsini tapmışdır. O, gördüklərini sadəcə təsvir etməmiş, eyni zamanda yaşadığı, gördüyü və eşitdiklərini səlis ifadələrlə əks etdirmişdir.

Nədim “Divan”ını tədqiq edərkən diqqətimizi cəlb edən cəhətlərdən biri də onun divan ədəbiyyatının imkanları daxilində yüksək sənətkarlıq məharəti ilə qəsidə mövzusu olan Rəvan fəthinə və Şərəfabadın inşasına həsr olunmuş şeirlərini şərqi janrı vasitəsi ilə tərənnüm etməsi və mədhiyələrə yer verməsidir. Bu divan ədəbiyyatına gətirdiyi yeniliklərdən sayılır.

Nədimin şərqləri bu janrı yenidən canlandırmışdır. Sadabad və Çırağan aləmlərindəki əyləncə həyatının təsiri ilə aşiqanə, rindanə duyğularını bu nəzm şəkli vasitəsi ilə dilə gətirmişdir. “Həyatı sevən, zövq və əyləncəyə meyilli bir məhəbbət şairi olan Nədim duyğularını qəzəl və şərqlərində daha xoş bir əda ilə daha səmimi ifadə etmişdir.

“RİSALEYİ-ƏRUZ” ƏBDÜRRƏHMAN CAMİ YARADICILIĞINDA ƏRUZ ELMİNƏ DAİR DƏYƏRLİ MƏNBƏ KİMİ

Elnurə Babayeva

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

Multidissiplinar əlyazmaların tədqiqi

şöbəsinin müdiri, f.ü.f.d.

elnure1430@gmail.com

Əbdürrəhman Cami (1414-1492) Firdovsi, Ömər Xəyyam, Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Cəlaləddin Rumi, Hafiz Şirazi, Əlişir Nəvai, Məhəmməd Füzuli kimi Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatının korifeyləri ilə bir sırada duran müdrik şair və görkəmli mütəfəkkirdir. Dahi fars-tacik şairinin yaradıcılığı həyat, ədəbiyyat, fəlsəfə və mədəni epoxanın ən ziddiyyətli cərəyanlarını özündə birləşdirən XV əsrdə meydana çıxmışdır. Onun şöhrəti Xorasan və Mavərnəhərdən (VII-VIII əsrlərdəki işğalları zamanı Amurdəryanın sağ sahilindəki torpaqlara ərəblərin verdiyi ad) uzaqlara – İran, Hindistan, İraq və Kiçik Asiyanın ucqarlarına qədər gedib çatmışdı.

Cami yaradıcılığının tədqiq edənlər mütəfəkkirin ədəbiyyata aid 50-dən çox əsərini olduğunu bildirir. Bu əsərlər arasında isə Caminin poetika, dilçilik, fəlsəfə, musiqi və s. elm sahələrinə aid traktatları, elmi - nəzəri əsərləri, yeddi monumental epik - romantik poemalar külliyyatı olan “Həft - övrəng” kitabı, üç lirik şeirlər divanı: “Fatihətəş-şəbab” (Gəncliyin başlanğıcı), “Vasitətül-iqd” (Boyunbağının orta incisi), “Xatimətül-həyat” (Həyatın sonu), “Nəfəhatül-üns” adlı təzkirəsi, “Baharıstan” adlı didaktik əsəri, “Xirədnəməyi - İskəndəri”, ərəb dilinin qrammatikası (morfologiya) barədə “Şərhu-Cami”, “Qırx hədis”, “Risaleye-musiqi”, “Risaleye-əruz” və s. bu kimi dəyərli nümunələr Şərq xalqlarının mədəniyyət xəzinəsini zənginləşdirmişdir. Caminin bütün yazılı irsi, məsnəvi, qəzəl, rübai, qitə kimi topluları təsəvvüf dünyagörüşünün təsiri ilə yaranıb. Cami, eyni zamanda müqəddəs “Quran”ı şərh etmiş İbn əl-Fərabinin sufi poeziyası, İbn əl-Ərəbinin yaradıcılığı haqqında fəlsəfi traktatlar yazmışdır. Elə bir klassik janr yoxdur ki, Cami qələmini orada sınamasın.

Onun “Əruz risaləsi” adlı əsəri fars əruzşünaslıq tarixində özünəməxsus yer tutur. Tədqiqatçıların nöqtəyi-nəzərinə görə, klassik dövr fars poeziyası Əbdürrəhman Caminin yaradıcılığı ilə tamamlandı kimi, klassik əruz elmi də, demək olar ki, Əbdürrəhman Caminin “Risaleyi-əruz” əsəri ilə tamamlanır. Bu mənada, Əbdürrəhman Caminin “Risaleyi- əruz” əsəri özündə əruzun ümumi xüsusiyyətlərini toplamaqla yanaşı, həmçinin fars əruzunun gəldiyi nəticələri də ümumiləşdirir.

Əbdürrəhman Caminin “Əruz risaləsi” əsəri yazıldığı gündən həmişə alimlərin diqqət mərkəzində olmuşdur və orta məktəblərdə həmişə bir dərslik kimi istifadə edilmişdir. Maraqlıdır ki, bu əsər XIX əsrin sonlarında hətta Osmanlı türkcəsinə tərcümə edilərək, orta məktəblərdə həm əruzun, həm də fars dilinin öyrənilməsinə yardımçı olmuşdur. Belə ki, hicri-qəməri tarixlə 1308-ci ildə çap olunan bu əsəri Cəfər Təyyar bin Əhməd Salim adlı bir şəxs tərcümə etmiş və onu “Rəhbərə-Gülüstan” adlı əsərinin haşiyəsində nəşr etdirmişdir. Qeyd edək ki, “Rəhbərə-Gülüstan” adlı kitabın əsas mətnini böyük fars şairi Sədi Şirazinin “Gülüstan” əsərinin tərcüməsi təşkil edir. Lakin bu əsərin haşiyələrində şeir sənətinə aid bədi və bəyan elmləri haqqında yazılmış risalələr də yer tutur ki, onlardan biri də Əbdürrəhman Caminin “Risaleyi-əruz” əsərinin tərcüməsidir.

C.Q.BAYRONUN “ŞƏRQ POEMALARI”NDA ŞƏRQ XALQLARININ MƏDƏNİYYƏTİ VƏ ŞƏRQ FƏLSƏFƏSİ

Minayə Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

müəllim, f.ü.f.d.

minayajafarova85@gmail.com

Bəşər sivilizasiyası üçün ana qucağı olan Şərq həm də möhtəşəm sənət abidələrinin yaranması üçün əsas olmuşdur. Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri arxetiplərin və invariantların hərəkətliliyində özlərinin əbədiyaşar ədəbiyyat nümunələrini yaratmışlar. Hötenin «Şərq divanı», V.Hüqonun «Orientaliya»sı, A.N.Radişşev Hafiz Şirazinin divanından bəhs etməsi, Yakov və Vilhelm Qrim qardaşlarının nağılları və s. bunun klassik nümunəsidir. C.Q.Bayron da zəngin Şərq mədəniyyət xəzinəsindən yararlanmaqla bütünlükdə Avropa mühiti üçün örnəyə çevrilmişdir.

C.Q.Bayronun Şərqə səfəri və Şərq xalqlarının mədəniyyətini öyrənməyə xüsusi maraq göstərməsi, hələ uşaqlıqdan bu istiqamətdə kitablar oxuması onun dünyagörüşünə, yaradıcılığına, şəxsiyyət kimi formalaşmasına təsirsiz ötüşməmişdi. Ədib sonrakı dövr ayrı-ayrı məqamlarda bunlara xüsusi həssaslıq göstərərək vurğulayırdı ki, “Türkiyə tarixi» mənə hələ uşaq ikən ləzzət verən ilk kitablardan biri olmuşdur. Əminəm ki, sonradan mənim Levantı səyahət etmək arzuma bu kitabın müəyyən təsiri olmuş, ola bilsin ki, şeirlərimdə hiss olunan şərq ruhuna da səbəb budur”. Ayrı-ayrı əsərlərində əksini tapan türk həyat tərzini, adət-ənənələri məsələnin bir tərəfini təşkil edirsə, onun ikinci tərəfində xalis türk sözləri və türk dilində vətəndaşlıq qazanmış ərəb, fars sözlərinin işləkliyidir. Ən maraqlı məqamlardan birisi türk sözlərinin mətn daxilində ehtiva etdiyi məzmun çalarlarıdır. Bütün bunlar görkəmli ədibin yaradıcılığına əlavə ovqat qatmışdır.

C.Q.Bayronun yaradıcılığı zaman-zaman dünya dillərinə tərcümə olunmuş və bu gün də olmaqdadır. Azərbaycanda onun əsərlərinin tərcüməsi təxminən iyirminci yüzilliyin ilk onilliklərindən başlamışdır. Ümumiyyətlə, XIX əsrin əvvəllərindən başlayan Avropa mədəniyyətinə maraq həmişə artan istiqamətdə getmişdir. Azərbaycanın qabaqcıl dünyagörüşlü ziyalıları (A.Bakıxanov, İ.Qutqaşanlı, M.Şahtaxlı, M.F.Axundov, S.Vəlibəyov, F.Köçərli, A.Səhhət, S.M.Qənizadə, M.Mahmudbəyov, R.Əfəndiyev və s.) bu sahədə gərəkli işlərə qərar vermişlər. “Əkinçi”, “Zənbur”, “Kəlniyyət”, “Babayi-Əmir”, “Dəbistan”, “Rəhbər”, “Məktəb” və s. mətbu orqanları da öz fəaliyyətlərində Avropa və rus mədəni mühitində gedən proseslərə həssaslıq göstərmişdir. C.Q.Bayronun əsərlərinin tərcüməsinə olan maraq da məhz bu sırada olub həmişə dinamik mənzərəsi ilə diqqət önünə gəlmişdir.

C.Q.Bayron yaradıcılığının ana axarlarından birini Şərq mədəniyyətinə, tarixinə, adət-ənənəsinə, mif və folklor örnəklərinə, məişətinə həssaslıq və sonsuz maraq təşkil edir. Əsərlərində bunun ifadəlilik məqamları, bədii nümunələrin poekulturoloji fakturasında nümayiş olunan təfəkkür intelleksiyası, söz ecazkarlığı və türk sözlərindən hadisə və əhvalatların ümumi axarına uyğun istifadə imkanları xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Orijinal və tərcümə kontekstdə onların tipoloji təhlili, ümumiləşdirmələrin ortaya qoyduğu qənaət bir istiqamətdə ədibin istedadının geneoloji sistemini müəyyənləşdirirsə, digər tərəfdən Şərq mədəniyyəti ecazkarlığını diqqət önünə gətirir.

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ TÜRK ƏDƏBİYYATINDA YENİ CANLANMA VƏ GƏNC QƏLƏMLƏR

Gülüstan Həsənova
Bakı Dövlət Universiteti,
müəllim, f.ü.f.d
hasanovagulustan@gmail.com

XX əsrin ilk illərində Türk ədəbiyyatında milli ədəbiyyatçılar canlanma yaradaraq, millətin qurtuluşunun milli birlikdə olduğuna inanmışlar. “Milli ədəbiyyat”ın ərsəyə gəlməsində ən böyük amil ölkənin ictimai və siyasi durumu olmuşdur. Milli ədəbiyyatçılar milliyətçi bir ədəbiyyat yaratmaq üçün durmadan çalışırdılar. “Məmləkətdən bəhs edən ədəbiyyat” yaratmaq onların əsas qayəsi idi. Bu dövrdə bir çox şairlər ordusu yetişdi. Onların orta qəhəti sadə türk dilində yazmaları və heca vəznini işlətmələri olmuşdur. Bu sənətkarlar ədəbiyyatın mövzusu kimi Türk qəhrəmanlıq tarixini ön plana çəkmişlər, sözsüz ki, Qərbin də sənət haqqındakı görüşlərini öyrənərək ədəbiyyatda istifadə edirdilər.

Nəhəng Türk sənətkarları Ziya Gökalp, Ömər Seyfəddin və Əli Canipin Milli ədəbiyyat cərəyanının inkişafında müstəsna xidmətləri olmuşdur. Onlar 1911-ci ildə Selanikdə “Gənc qələmlər” jurnalını çap etdirmişlər. “Gənc qələmlər” XX əsr Türk ədəbiyyatına damğasını vuracaq olan Milli ədəbiyyatın əsas topluluqlarından biri və öncüsü idi.

Gənc qələmlərin ilk sayında Ömər Seyfəddinin qələmə aldığı “Yeni dil” (Yeni lisan) adlı məqalə çox iddialı idi və deyə bilər ki, Ömər Seyfəddin yeni dilin ən öndəgədən tərəfdarı və təbliğatçısı idi. Ali Canibə yazdığı məktubda “Geliniz Canip bey, edebiyatta, lisanda bir ihtilal vücuda getirelim” deyərək bu hərəkəti necə önəmsədiyini göstərmişdir.

Məqalənin ana fikirlərindən biri bu idi:

“Eski lisan, asla konuşulmayan, latince, ibrance gibi yalnız kendisiyle meşgul olanların zevkine, idrakine taalluk eden bir şeydi. Din ve edebiyat bize faisi öğretmiş, hatta bir zamanlar resmi lisanımız farisi olmuş, dilimize arabi farisi bir çok kelimeler dolmuştu. Edebiyat, sanat ve bilhassa tezyin fikri dilimize arabi ve farisi kaideler getirmiş, türkçe müvazenesini kaybetmiştir. Edebiyatımız ya şarka doğru, İrana, yahut garba doğru Fransaya yönelmiş, bugün Fransaya doğru gidenlerin yaptıkları hareketlerle eskiden İrani taklid edenlerin hareketleri arasında bir fark kalmamıştı. Eskiden farsça yazanlar gibi şimdiki gençler arasında da fransızca şiirler, piyesler yazıp, bunlarla iftihar edenler vardır. Tevfik Fikret en mühim şiir kitabı olan Rubab-ı şikestesinin ismini bile Emile Bergerat'ın Lyre Brisee (Kırık saz)ından almıştı Türk dili edebiyatında otuz beş sene evvel başlayan sadeliği öldürenler Servet-i Fünunculardı. Onların öyle mısraları, cümleleri vardı ki, içinde hiç türkçe kelime yoktu. Şimdi yeni bir hayata yeni bir intibah devresine giren Türklere, yeni, tabii bir lisan yani kendi lisanları lazımdı, Milli bir edebiyat vücuda getirmek için evvela milli bir lisan isterdi. Eki lisan hastaydı ve bu hastalığın sebebi de içindeki lüzumsuz ve yabancı kaidelerdi”.

Lakin Gənc qələmçilər “Arapça, farsça terkip ve cemi kaideleri asla kullanılmayacak. Bundan yalnız istilahlarla müfret halinde kullanılan cemiler istisna edilecekti, Sadrazam, ahlak, kainat gibi”. deyərək dilin təmizlənməsi prosesini başlatmışdılar. Onlara görə danışq dili İstanbul türkçəsi olmalıydı.

Yeni dili etirazla qarşılayanlar, buna qarşı çıxanlar da var idi. Yaqub Qədri, Əhməd Haşım kimi gənc sənətkarlar bu hərəkətdən qarşı çıxanlar arasında idi. Nəhəng alimlərdən Fuad Köprülü də etiraz edən ziyalılar arasında idi. Lakin müəyyən dövr keçdikdən sonra Fuad Köprülü və Ziya Gökalp kimi böyük alimlərin davamlı dəstəkləri ilə qüvvətlənən “Yeni dil” cərəyanı ədəbiyyatda da özünü göstərməyə başlamışdır.

İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİNDƏN SONRA YAPON ƏDƏBİYYATININ ÜMUMİ MƏNZƏRƏSİ

Gülzar Yunusova

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
böyük elmi işçi, f.ü.f.d.
g.yunusova@lit.science.az*

Yaponiyanın İkinci Dünya müharibəsindəki məğlubiyyəti Meyci reformasından sonra daxil olduğu modernləşmə tarixində ən əhəmiyyətli hadisə olmuşdur. Uzun müddət modernləşmə prosesini yaşayan və Qərbin imperialist dövlətləri ilə rəqabət aparmağa cəsarət edən Yaponiya üçün məğlubiyyət imperialist cəhətdən inkişaf etməmiş bir xalq üçün çoxşaxəli bir keçidin açılmasından başqa bir şey deyildi. Təslim olmaq yapon mədəniyyətinin və premodernizasiya dövründəki ənənələrin araşdırılmasına səbəb olmuşdur. Bundan əlavə, məğlubiyyət həm millətin daxilində, həm də xaricində üçüncü dünyaya yönəlmiş azadlıq imkanlarına təkan verən bir islahatı başladır.

Postwar – müharibə sonrası yapon ədəbiyyatı izləniləndə aydın olur ki, sözügedən dövrün yazıçıları Qərb ədəbi mühitinin təsiri ilə öz kimliklərini müəyyənləşdirməyə çalışan gənc ziyalılar nəslidir. Müharibə illərində özlərini ifadə etməyi bacarmayan gənc ziyalılar müharibədən sonrakı ədəbi fəaliyyətləri ilə özlərini ifadə etmə azadlığı əldə etmişdilər. Yapon ədəbiyyatının müharibədən sonrakı ilk on beş illik dövrü olduqca canlı və məhsuldar olmuşdur. Bu dövrdə ədəbiyyatın qidalandığı əsas mənbəni insanların müharibə zamanı qazandığı təcrübələr təşkil edirdi. Eyni zamanda, beynəlxalq aləmə açılmaq və xaricdə qazanılan təcrübələr də bura əlavə edilməlidir. Müharibənin birbaşa iştirakçısı olan yazıçılar savaş meydanlarındakı həyatı, kazarmalarda yaşananları, yaponların qrup psixologiyasının parçalanmasını, müharibənin insanlığa vurduğu zərbələri qələmə almışdılar. Bundan əlavə olaraq, Yaponiya tarixindəki dönüm nöqtəsi olan məğlubiyyət, demokratiyanın qurulması və atom bombasının yaratdığı dəhşətlər sözügedən dövr ədəbiyyatının əsas mövzularına çevrilmişdir.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra Yaponiyada Qərb dəyərləri milli dəyərləri üstələyirdi, iqtisadi inkişaf tempi yüksəldikcə, texniki nailiyyətlər artdıqca insanlar da robotlaşır, mənəvi dəyərlər maddi-texniki dəyərlərə uduzurlar və hər şey yeni reallığa tabe olurdu. Müasir Yaponiya cəmiyyəti hərsə tələsən, nəhəng sənayeyə qarışan, qərbəşmə ilə kökündən qopan, duyğularını itirən insan kütləsindən ibarət idi. Ölkənin siyasi, texniki, mədəni həyatında baş verən dəyişikliklər yazı aləminə də böyük təsir göstərmişdi. İnsanın yeni dünya nizamına yadlaşması, bu yeni nizama uyğunlaşa bilməyən çarəsiz insanın daha da içəri çəkilməsi, qurtuluş üçün göstərdiyi bütün çırpınışların qarşısının alınması qələmə alınmışdır. Burada iki fərqli dünya - yeni və köhnə dünya qarşı-qarşıya gətirilmişdir. Bir tərəfdə İkinci Dünya Müharibəsindən sonra sənayeləşən, modernləşən, digər tərəfdə isə yeniliyi qəbul etməyən, köhnə qaydalarla yaşayan Yaponiya. Nobel mükafatı laureatı Oe Kenzaburo mifologiya və reallığın sintezini yaradaraq ənənəvi yapon ədəbiyyatının sərhədlərini aşan yeni bir üslub formalaşdırmışdır. Bu artıq yapon ədəbiyyatında yeni bir mərhələnin – postmodern ədəbiyyatın başlanğıcından xəbər verirdi.

Məruzədə Ooka Şyouhey, Dazay Osamu, Oe Kenzaburo, İbuse Masucini, Fukanaqa Takehiko, Noma Hiroşi kimi yazıçıların yaradıcılığı əsasında yapon ədəbiyyatının İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı ümumi mənzərəsi geniş şəkildə şərh olunacaqdır.

TƏNZİMAT ROMANINDA QƏDİM ŞƏRQ ƏDƏBİ MOTİVLƏRİ

Xanım Abdullayeva

*AMEA akad. Z.M. Bünyadov adına Şərqişnaslıq İnstitutu,
Türk filologiyası şöbəsi,
f.ü.f.d.
mehivaqo@mail.ru*

Sivilizasiya tarixində baş verən əhəmiyyətli dəyişikliklər və inkişaf şərtlənən müstəvidə Türkiyə ədəbiyyatı başlanğıcdan günümüzdə qədər üç önəmli dövrə bölünür. Bu dövrlər daha çox xalq dastanları və mifik rəvayətlərdən ibarət erkən dövr ədəbiyyatı, ortaq İslami mədəniyyət çərçivəsində inkişaf edən klassik dövr türk ədəbiyyatı və 1839-cu ildə Tənzimatla başlayan qərbləşmə prosesi üzərində qurulan yeni dövr türk ədəbiyyatı adı altında tanınır. Bütün bu fərqli adlandırmalara ortaq bir zaman bucağı prizmasından baxmaq daha doğru olar. Onda türk ədəbiyyatının bütünlüyünün Türkiyə tarixinin fasiləsiz gedişatından qaynaqlandığını görmüş olarıq. XIX əsrdə Türkiyə ədəbiyyatında baş verən köklü dəyişikliklər, əslində, Türkiyə ədəbiyyatında tarixən mövcud olmuş ədəbi ənənələrin yeni dövrə, mühitə və tələblərə uyğun transformasiyası idi. Janr və üslub baxımından yeni olan ədəbiyyati-cədidə tez bir zamanda ümumtürk ədəbiyyatının bir parçasına çevrilə bildi və vahid vəhdət təşkil etdi. Bütün bu təbii gedən proseslər bir daha sübut etdi ki, texniki və nəzəri cəhətdən türk ədəbiyyatı üçün yeni olan bu janr, üslub, mövzu anlayışları, əslində, türk ədəbiyyatının kökündə əski zamanlardan mövcud olmuşdur və münbit şəraitdə transformasiya olaraq zamanın tələbinə uyğun yenidən türk ədəbiyyatına daxil olmuşdur. XIX əsrin bütün Osmanlı imperiyası üçün gətirdiyi yeniliklər sırasında ən nəzərəçarpan sahə olan ədəbiyyat sahəsi hər nə qədər avropameylli olsa da, bu yeniliyin belə peşəkarcasına mənimsənilə bilməsi, heç şübhəsiz, mövcud dərin tarixi köklərdən xəbər verir.

Tənzimat dövrü ilə Türk ədəbiyyatında həm nəsr, həm də nəzmdə köklü şəkildə dəyişikliklər baş vermişdir. Bu dövr ədəbiyyatının başlıca yeniliyi məhz nəsrdə görülür.

Bu dövrdə yazılmış nəsr əsərlərinin (roman və hekayələri) əsas mövzusu aşağıdakılardan ibarət idi: dövrün əsas sosial problemlərindən olan bir-birini görüb sevmədən ailə həyatı qurmağın acı nəticələri, əxlaqsız həyat sürməyin ailədə yaratdığı fəsadlar, bütün bəlalərin səbəbi olan cahillik və digər bu kimi sosial-ictimai problemlər və onların həlli yolları.

Yuxarıda sadaladığımız mövzular bu dövr roman və hekayələrinin başlıca mövzuları idi. Nəsr əsərlərini hadisələrin gedişatına müdaxilə edərək, tez- tez öz mülahizələrini bildirərək, ayrı- ayrı fərdlərə və ümumiyyətlə cəmiyyətə ibrətamiz nəsihətlər verərək, yaratdıqları ədəbi qəhrəmanlara gah sevgi, gah da nifrət ifadə edərək qələmə almaq bütöv bir qərbləşməli ədəbiyyatda bir ədəbi tendensiyaya çevrilmişdir. Belə olduqda, yazılan nəsr nümunələri tək-cə bir bədii ədəbiyyat nümunəsi deyil, həm də əxlaqi-didaktik əsər olmuş olurdu. Bu nəsr nümunələri həm də həmin dövrün tarixini öyrənmək baxımından da dəyərli idi. Bu dövrün yazıcılarını həm də bir əxlaq, mədəniyyət, din, inam, fəzilət carçıları da adlandırmaq olar.

НЕКОТОРЫЕ ПРИМЕРЫ ПАЛИНДРОМИИ В КОРАНЕ

Гюльшан Гамидли

Научный сотрудник отдела «Арабской филологии»
Института Востоковедения им. акад. З.М. Буниятова НАНА,
д-р фил. по филол.
g.gamidli@gmail.com

Вопрос палиндромии в арабской лингвистике так же, как и в лингвистике вообще довольно интересен. А. Квятковский дает следующее определение: «ПАЛИНДРОМ, палиндромон (греч. Παλινδρομος — движущийся назад, возвращающийся), — перевертень, слово, стих или фраза, одинаково читаемые по буквам слева направо и справа налево.

Палиндромы в арабском языке – тема почти не изученная, но труд, написанный в XI веке арабским ученым, уроженцем Азербайджана Хатибом Табризи

«كتاب ما يقرأ من آخره كما يقرأ من أوله» «Книга слов, которые и с начала, и с конца читаются одинаково», в котором собрал палиндромы – слова которые сначала и с конца читаются одинаково, может восполнить этот пробел. Хатиб Табризи упорядочил слова в алфавитном порядке и каждое слово снабдил примером из классической поэзии или Корана.

Слово «باب» – «дверь, вход, ворота». В качестве примера Хатиб Табризи приводит часть 23 аята из суры Корана «الرعد» («Гром»)

Слово «تحت» – предлог, обозначает «под». В качестве примера приведен коранический стих из 55 аята 29 суры «سورة العنكبوت» («Паук»)

На букву ث приведено слово «ثُلُثٌ» - «одна треть», в пример приведено словосочетание из священного Корана «فَلَا مَآءَ الثَّلَاثِ». Это словосочетание взято из 75 аята 25 суры «Фурган» («Различение (добра от зла Г.Г)»)

Слово «ليل» «ночь» Хатиб Табризи приводит примером из 72 аята 28 суры «سورة القصص» «аль-Касас» («Повествование»)

Для слова «متم» автор приводит в пример 8 аят 61 суры «سورة الصف» «Ряды» .

В качестве примера для слова «» Хатиб Табризи приводит 14 аят,

Еще более интересным является 3 аят 74 суры Корана «سورة المدثر» «Завернувшийся»: «وربك فكبر» «Господа своего возвеличай!». Если обратим внимание на буквы аята не учитывая союз و, то увидим фразу палиндром.

ر ب ك ف ك ب ر

Следующий пример 40 аят 36 суры «سورة يس» «Йа син» Корана. Если быть точнее речь идет о части аята

«لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ»

«Солнцу не надлежит догонять луну, и ночь не опережает день. Каждый плывет по орбите».

ك ل ف ي ف ل ك

Здесь смысл фразы так же символичен. Если соединить одинаковые буквы линиями (полукругами), то получатся как бы орбиты небесных тел, каковыми являются солнце и луна, цикличность ночи и дня так же можно рассматривать как «некий природный палиндром».

На сегодняшний день чудеса Корана, подтверждающие его величие и свидетельствующие о его **божественном** происхождении «открыты» почти во всех научных отраслях.

ÇİNDƏ XX ƏSR İNQİLABLARI VƏ ONLARIN ƏDƏBİYYATA TƏSİRİ

Nərmin Cahangirova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,

aparıcı elmi işçi, f.ü.f.d.

nermincahangirova83@gmail.com

XX əsrin ilk mərhələsi Çin ictimaiyyəti üçün hər nə qədər gərgin və mürəkkəb keçsə də, ədəbiyyat üçün yeni mərhələnin başlanğıcı, həmçinin forma və məzmunun dəyişməsi ilə yadda qaldı. Əsrin əvvəlindən başlayan mübarizə hərəkatı, 1911-ci il Sinxay və 1919-cu il 4 may inqilabı Çin ictimai-siyasi düşüncəsini dəyişməklə qalmayıb, ədəbiyyatın yönünü dəyişməyə nail oldu. Çin ədəbiyyatı köhnə ənənələrdən xilas olaraq inkişaf etməyə, modern ədəbiyyatın ilk nümunələri yaranmağa başladı. Mövzuda, obrazlarda, təsvir üsullarında və ən əsası, dildə yeniləşmə baş verdi. Müxtəlif klassik əsərlərdən tərcümələr edildi, Qərb ədəbiyyatından təsirlənən zəngin bədii nümunələr yarandı. Lakin bu inkişaf XX əsrin ikinci mərhələsində müşahidə edilmədi. Belə ki, XX əsrin ikinci mərhələsi gərgin ictimai-siyasi hadisələrlə zəngin olsa da, ədəbiyyatın inkişafında durğunluq müşayiət olunurdu.

Yaponiya ilə müharibə və onun ardınca baş verən vətəndaş müharibəsi nəticəsində yazıçılar ədəbi yaradıcılıqdan daha çox, siyasi problemlərin həlli ilə maraqlanmağa başladılar. Bu səbəbdən də bu illərdə əhəmiyyətli əsərlərdən, zəngin bədii nümunələrdən danışmaq mümkün deyil. Qərb ədəbiyyatından təsirlənərək inkişaf etməyə başlayan, müasirləşən, daha çox sosial və mədəni məsələlərə toxunulan ədəbiyyat Çin xalq respublikasının müharibədəki qələbəsindən sonra "sosializm quruculuğu"nun norma və məqsədlərinə tabe olması ilə kifayətləndi. 4 May Hərəkatının əksər simalarının ədəbi irsi həddən artıq fərdiyyətçiliyi və sentimentallığı səbəbindən rəsmi olaraq pisləndi, "4 May hərəkatı"ndan doğan bütün ədəbi əsərlərinin oxunması və yayılması qadağan edildi.

Çin ədəbiyyatının təsirləndiyi başqa bir dövr isə isə onillik böyük bir zaman kəsimini – 1966-1976-cı illəri əhatə edən "Mədəni İnqilab" mərhələsidir. Bu mərhələ Çin ədəbiyyatına daha böyük ziyan vurdu. Bu illərdə bədii ədəbiyyatın və jurnalların böyük əksəriyyətinin nəşri tamamilə dayandırıldı, teatrlar, muzeylər bağlandı, kitablar yandırıldı. Bu, demək olar ki, bütün Çin və dünya klassiklərinin təsnif edildiyi "köhnə feodal və burjua mədəniyyətinə qarşı mübarizə" adlanırdı. Daha çox sosialist görüşlərin üstün olduğu bu mərhələdə əsas vəzifə bir növ "tamamilə yeni, proletar sənətinin" – işçilərin, kəndlilərin və əsgərlərin qəhrəmanlıq obrazlarının yaradılması idi. Eyni zamanda yeni, inqilabi nəsrə, qərribə də olsa, köhnə Çin ədəbiyyatına xas olan, lakin 4 May Hərəkatının ədəbi prinsiplərinə yad olan bir çox xüsusiyyətlər yenidən canlandırıldı: sxematik süjet və personajların şərtiliyi, fərdi üslubdan imtina, oxucunu əyləndirmək istəyi. Bununla yanaşı, mənəvi intiqamın qaçılmazlığının və mövcud nizamın toxunulmazlığının təsdiqi pafoslu fikirlərlə səsləndirilir və yazıçıları bu istiqamətdə formalaşdırmağa çalışırdılar.

Gördüyümüz kimi, XX əsr Çin tarixinin önəmli mərhələləri ədəbiyyatın inkişafına birbaşa təsir edir və onun formalaşmasında, əsəbi istiqamətlərin, cərəyanların müəyyənləşməsində mühüm rol oynayır.

HİND ALİMİ HADİ HƏSƏN XAQANININ TƏDQİQATÇISI KİMİ

Leyli Əliyeva

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
aparıcı elmi işçi, f.ü.f.d.
leylialiheydar@mail.ru*

Böyük hind alimi, Aliqah İslam Universitetinin professoru olmuş Hadi Həsən klassik Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli tədqiqatçılarından. Onun XII yüzilliyin ən görkəmli şairlərindən Xaqani Şirvani və Fələki Şirvani haqqında çox dəyərli tədqiqatları var.

Hadi Həsən qeyd edir ki, fars təzkirələrində bu görkəmli şairlərlə bağlı məlumat azdır və yaxud da o qədər də qiymətli deyil. Tədqiqatçı haqlı olaraq yazır ki, ancaq şairin “Divan”ı onun həyat və yaşadığı dövründən xəbər verir. Şairin hər halda tarixçi yox, şair olmasına baxmayaraq o, yenə də öz dediyinin ən nüfuzlu adamıdır. Nə cür olsa, onun hamisi və dövrü ilə bağlı dedikləri ilk, təzə, müasir məlumatdır. Əfsuslar ki, bu cür məlumatı əldə etmək o qədər də asan başa gəlmir və “Divan”dan əldə edilən bu məlumat sanki mineral daşdan qızıl almaq kimi çətinidir.

Böyük alim, tədqiqatçı Hadi Həsən Xaqani Şirvaninin yaşadığı dövrü, həyatı və poeziyasını araşdırarkən onu da vurğulayır ki, fars poeziyasının müasir üsulla araşdırılması, öyrənilməsi tarixi plana ziddir, belə ki, şairin poeziyasını qiymətləndirməzdən öncə onun həyatı və dövrü dərinlən tədqiq edilməlidir. Ona görə də tədqiqatçı üçün, hər şeydən əvvəl, Xaqaninin dahiliyini açmağa çalışmadan öncə birinci məsələ Xaqani dövründə Şirvanın tarixini təqdim etmək idi. Onun fikrincə, bu tədqiqat XII əsr rus şərqşünasları Xanikov və Paxomovun ilk əsərləri əsasında yox, məhz mövcud olan bütün materiallara əsasən aparılmalıdır. Amma bu qaynaqların heç biri ona Xaqani və Fələkinin “Divan”ları qədər kömək etməmişdir. Hadi Həsən qeyd edir ki, həyatında ona bu “Divan”lardan başqa zövq verən heç nə olmayıb.

Hind aliminə görə, hər bir məşhur şairi, xüsusilə Xaqani kimi dühası, istedadı dəyərinə qiymətləndirilməyən şairi diqqətlə, qayğı ilə oxumaq, araşdırmaq tələb olunur. Alimin fikrincə, Xaqaninin belə nəzərdən kənar qalmasının əsas səbəbi, demək olar ki, onun dik, ötkəm danışması olmuşdur. Buna görə o, Axsitanın hakimiyyəti illərində həbsxanada əzab çəkmişdir. Sonralar Xaqani öz yoluna qayıtmış, iki dəfə ziyarətə getmiş, fəal həyatdan mistik həyata keçmişdir. Xaqani Şirvani ziyarətə gedərkən Mədainə-Eyvani Kəsraya səfər etmiş, onun xarabalıqlarının şahidi olmuşdur.

Hadi Həsənə görə fars ədəbiyyatında Mədainlə bağlı Xaqaninin yazdığı səviyyədə heç bir acı mərsiyə olmayıb.

Xaqaninin poeziyası mücrədəki cəvahir kimidir və bu da tələb edir ki, bu cəvahirlər mücrüdən çıxıb işıqlı, günəşli nura boyansın.

ПРИНЦИПЫ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОГО ОПИСАНИЯ СОМАТИЗМОВ В ПЕРСОЯЗЫЧНЫХ СЛОВАРЯХ

Нигяр Агаева

Институт Востоковедения им. акад. З.Бунятова НАНА

к.ф.н.ф.

n.agmaeva@gmail.com

В данной статье было приведено исследование лексикологического описания соматизмов на основе статей толковых словарей, таких, как Толковый словарь Деххода (لغت نامه دهخدا), Словарь Персидского [языка] Моина (فرهنگ فارسی معین) и Словарь Амида (فرهنگ عمید). Микроструктура этих персоязычных глоссариев даёт подробную характеристику всех соматизмов, которые являются неотъемлемой частью лексической системы персидского языка. При исследовании было встречено более 100 зафиксированных соматизмов и производных от них слов.

Системное лексикографическое описание соматизмов даёт возможность судить о том, что данная тематическая группа лексического состава персидского языка представляет собой особый пласт, имеющий свои характерные особенности.

В первую очередь в этих словарях даётся орфографическое описание всех лексем. Например, соматизм زلف [zolf] “локоны”. Далее приводятся фонетические данные слова, даётся транскрипция, определяется надстрочный или подстрочный знак «харака», обозначающий гласные. Он имеет важное значение в персидском языке, не правильно поставленный харака может изменить значение слова. Например, слово سر, которое при харака َ [ə] означает соматизм [səɾ] “голова”, а при харака ِ [e] - оно уже переводится как [səɾɪ] “секрет”. В отличии от словарей Деххода и Моина, в которых транскрипция даётся арабской графикой, в словаре Амида (فرهنگ عمید) произношение слова приводится латинскими буквами:

[چشم] – Деххода

(چ یا چ) – Моин

[če(a)šm] – Амид.

Отличительной чертой этого словаря при описании всех соматизмов является также то, что в нём отмечается принадлежность слова к той или иной части речи: چشم (اسم).

В исследуемых словарях приводится толкование лексического значения соматизма, а также его анатомическое описание.

Интересны примеры также использования соматизмов в просторечии, которое определяется термином عامیانه [amiyane].

В словарях также даются морфологические, синтаксические, стилистические характеристики соматизмов, приводятся примеры словоупотребления. Толкование значений соматизмов в этих словарях осуществляется как путём непосредственного значения, так и при помощи лексем, составляющих единый с ним синонимичный ряд. Деххода приводит целый ряд синонимов слова روی [ruy] “лицо”:

روی [ruy], چهر [çehr], رخ [rox], رخسار [roxsar], صورت [surət], سیما [sima], رو [ru].

Немаловажное место в исследуемых словарях занимают фразеологизмы с элементами соматизмов.

В толковом словаре Деххода приведён иллюстративный материал в виде бейтов и прозы. Они служат для раскрытия значения соматизма:

روی بستان را چون چهره دلبندان از شکوفه رخ و از سبزه عذار آید

Как видно из рассмотренных выше примеров, для исследования были проанализированы глоссарии Деххода, Моина и Амида, и на основе данной в них исчерпывающей информации о значении всех отдельно взятых соматизмов были определены их места в лексической системе персидского языка и сделаны выводы о том, что соматическая лексика широко отображена и является неотъемлемой частью в толковых словарях персидского языка.

TOMAS MURUN ƏSRARƏNGİZ ŞƏRQ NAĞILI – “LALLA ROOKH” (“LALƏRUX”) POEMASINDA ŞƏRQ MOTİVLƏRİ

Şəhla Məcidova

*Şirvan şəhər 16 №-li tam orta məktəb,
Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi,
f.ü.f.d.
shahla.majidova@mail.ru*

Uzun əsrlər boyu Şərq və Qərb ölkələri arasında iqtisadi-siyasi, ticari əlaqələr mədəniyyətlərin də yaxınlaşmasına səbəb oldu və XVIII əsrin sonlarından Qərb ədəbiyyatında “orientalizm” deyilən bir cərəyan meydana gəldi. Artıq XIX əsrdə yazılan əsərlərdə Şərq mədəniyyəti və adət-ənənələri və Şərq ədəbiyyatından motivlər öz əksini tapırdı. Qərb ədibləri Şərq mədəniyyətinin əsrarəngizliyinə maraqları o qədər artır ki, onu daha yaxından öyrənməyə çalışır və məlumatları bilavasitə əldə etmək istəyirdilər. XVIII əsrin sonu XIX əsrin ilk onilliklərində bu mövzuda yazılan Uilyam Bekfordun “Vatek” (Vatek dedikdə xəlifə əl-Mütəsim Billahın oğlu Məhəmməd əl-Vasik Billah nəzərdə tutulur) mistik-fantastik poeması, Semuel Teylor Kolricin “Kubla-xan” (Kubilay xan), Corc Qordon Bayronun “Şərq poemaları” buna bariz nümunələrdir. Bu dövrdə Şərq romantikası və motivləri əks olunan maraqlı əsərlərdən biri də XIX əsr İrland şairi Tomas Murun 1817-ci ildə yazdığı “Lalla Rookh” epik-lirik poemasıdır.

“Lalla Rookh” poeması nəsr və nəzmlə yazılmış dörd hissəli əsərdir. Adından da göründüyü kimi, “Lalla rookh” lalə rux – lalə yanaq, al (lalə – klassik şərq ədəbiyyatında al qırmızı rəng) yanaq mənasını verib həm əsas obrazın adı, həm də şərq gözəllik rəmzi kimi verilmişdir.

“Lalla rookh”un yazılması ilə bağlı Tomas Mur öz qeyd edir ki, “It was about the year 1812, that, far more through the encouraging suggestions of friends than from any confident promptings of my own ambition, I conceived the design of writing a Poem upon some Oriental subject, and of those quarto dimensions which Scott’s successful publications on that form had then rendered the regular poetical standard” (Təxminən 1812-ci il idi ki, mənim şəxsi təşəbbüsümün inamlı təkanlarından çox dostlarımin həvəsləndirici təklifləri ilə hansısa Şərq mövzusu və Skottun bu mövzuda uğurlu nəşrlərinin dərc olunduğu o zamanın adi poetik standartı kimi təqdim edilən ölçülərə dair poema yazmağı planlaşdırdım).

Əsərdə şair minillik tarixə malik klassik şərq ədəbiyyatının əsrarəngizliyini, zənginliyini, özünəməxsus məzmun xüsusiyyətlərini xüsusi bir dillə verməyə çalışmışdır. Bu zaman onun Şərq ədəbiyyatının ümdə cəhətlərindən istifadə etməsi: islam dini ilə bağlı istilahlardan, ərəbcə söz və ifadələrin bolluğu, türk sözlərinin mətnə daxil etməsi əsərə ecazkar təsir bağışlayır və onu daha da cəlbəedici edir. Əsərdə həmçinin müxtəlif hadisə və məqamlarla əlaqədar Şərq-müsəlman adət-ənənələri də geniş yer almışdır.

ŞƏRQ XALQLARINA MƏXSUS ƏNƏNƏVİ MÖVZULAR AZƏRBAYCAN DASTAN YARADICILIĞININ QAYNAQLARINDAN BİRİ KİMİ

Xanım Mirzəyeva

AMEA Folklor İnstitutunun böyük elmi işçisi

f.ü.f.d.

xanim102@mail.ru

Klassik ədəbiyyatla aşiq yaradıcılığı daim qarşılıqlı münasibətdə olmuş, biri digəri üçün qaynaq rolunu oynamışdır. Bu baxımdan yanaşdıqda aşiq yaradıcılığının bir qolunu təşkil edən dastançılıq ənənəsində klassik ədəbiyyatdan bəhrələnmə özünü daha qabarıq şəkildə göstərir. Belə ki, klassik ədəbiyyatda işlək olan Şərqi xalqlarına məxsus bir çox ənənəvi mövzu, süjet və motivlər sonradan dastan yaradıcılığının məhsuluna çevrilmiş, yeni-yeni dastan nümunələri meydana gəlmişdir. Yazılı ədəbiyyata məxsus bir sıra mövzuların dastan şəklində formalaşmasının nəticəsi kimi yaranmış “Leyli və Məcnun”, “Fərhad və Şirin”, “Yusif və Züleyxa”, “Sənan və Tərsa balası”, “Şahzadə Bəhrəm” kimi dastanlar deyilənlərə konkret nümunə ola bilər. Görkəmli folklorşünas alim Məmmədhusəyn Təhmasib dastanlarda yazılı ədəbiyyatdan istifadənin iki yolunu göstərmişdir. Birincisi, dastançılar yazılı ədəbiyyat əsərlərindən istifadə edir, yəni onları müxtəlif şəkildə dastanlaşdırırlar. İkincisi, daha çox yazılı ədəbiyyata bağlı olan, hətta ona mənsub olan hər hansı bir şəxsiyyət tərəfindən yaradılmış əsər aşıqlar içərisində yayılır, məşhurlaşır, sonra da ifalarda dəyişə-dəyişə şifahiləşir, xalq dastanı şəklinə düşür.

Öncə verilən nümunələrdən də görüldüyü kimi, yazılı ədəbiyyatdan qaynaqlanan dastanlar içərisində Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinə aid mövzularda yaranmış nümunələr üstünlük təşkil edir. Təsadüfi deyil ki, Məmmədhusəyn Təhmasib dastanlarımızda yazılı ədəbiyyatdan istifadəyə aid müəyyənləşdirdiyi yuxarıda verilən birinci yola Nizami mövzuları əsasında yaranmış dastanları aid edir. Aşiq yaradıcılığında Nizami “Xəmsə”sinə daxil olan poemalardan istifadə ilə yaradılan dastanlar içərisində “Leyli və Məcnun”, “Fərhad və Şirin”, “Şirin ilə Fərhad” və “Şahzadə Bəhrəm” özünün məzmun xüsusiyyətləri baxımından digər dastanlardan seçilir. Belə ki, bu dastanlar Nizaminin poemaları əsasında yaransa da, öz məzmununa görə nəzərəcarpacaq dərəcədə onlardan fərqli xüsusiyyətlərə malikdir.

Aşiq yaradıcılığında yazılı mənbələr əsasında yaranan dastanlar təkcə Nizami “Xəmsə”si ilə məhdudlaşmır. Azərbaycan dastan yaradıcılığında Şərqi xalqlarına məxsus digər ənənəvi mövzularda formalaşmış dastanlar da vardır. Onlar içərisində “Yusif və Züleyxa”, “Sənan və Tərsa balası” kimi dastanların adını qeyd etmək olar. “Yusif və Züleyxa” Quran motivləri, “Sənan və Tərsa balası” isə Şeyx Fəridəddin Əttarın “Məntiqüt-teyr” (“Quşların söhbəti”) məsnəvisinin ən məşhur hekayəti əsasında yaranmış motivlərdir. Həmin mövzularda fars, türk və Azərbaycan ədəbiyyatında poemalar yaranmış, sonradan isə onların əsasında dastanlar formalaşmışdır.

Azərbaycan dastan yaradıcılığının mövzu qaynaqlarının bu aspektdən öyrənilməsi folklorşünaslığımız üçün olduqca əhəmiyyətlidir. Bu deyilənlər bir daha göstərir ki, dastan yaradıcılığımız mövzu, süjet və motiv baxımından zəngin və rəngarəngdir.

ОПЫТ ОПИСАНИЯ АРАБОЯЗЫЧНОЙ ПИСЬМЕННОЙ КОРРЕСПОНДЕНЦИИ

Исмаил Ибрагимович Ханмурзаев

*Институт истории, археологии и этнографии
Дагестанского федерального исследовательского центра РАН,
научный сотрудник,
hanmurzaev@yandex.ru*

Круг исследований и комплекс задач, стоящих перед востоковедческой наукой обширен. Одной из важных областей ее исследования является изучение письменной культуры народов Северо-Восточного Кавказа. Опираясь на опыт работ отечественных советских и российских исследователей нами была разработана следующая форма описания этих документов, включающая следующие пункты:

1. Порядковый номер. В виду того, что на одном листе может быть несколько писем, после основного номера в скобках дается сквозной номер.

2. Шифр. Инвентарный номер письма, под которым он хранится в архиве.

3. Формат. Данный пункт приведенный в следующем виде, к примеру, 22 × 16,9, где первая цифра размер по вертикали, а вторая по горизонтали. Размер приводится относительно расположения текста на листе.

4. Адресант, т.е. отправитель. Это мог быть либо один человек, либо несколько людей, а зачастую письмо писалось и от имени всего селения, общества и т.д.

5. Адресат, т.е. получатель письма. Здесь, как и в предыдущем пункте мог быть как один человек, так и группа лиц, сельская община, общество и т.д.

6. Краткая аннотация. Аннотация включает раскрытие или уточнение содержания документа (письма), указание на наличие различных записей и т.д.

7. Дата документа и место написания (если указано). Дата документа указывается по хиджре и в переводе на григорианское летоисчисление. Документы, не имеющие точной датировки, датируются по персоналиям, событиям и иным сведениям, приводимым в письме. В случае невозможности этого датировка будет производиться по палеографическим признакам.

8. Дополнительные сведения. В этом пункте указываются сведения о наличии штампов печатей, их цвет, размер, легенда. А также приводятся посторонние записи, выписки, имеющиеся как обычно на обороте письма.

9. Почерк (тип письма), цвет чернил, язык. Кроме того, здесь же дается информация о языке написания документа.

10. Внешняя характеристика бумаги. Дефекты. В этот пункт включена информация о цвете, плотности бумаги, наличие филиграней, страна возможного производства, информация о степени сохранности документа включая небольшое описание наблюдаемых дефектов. Также дается сведения о количестве строк письма, и о расположенности текста.

Таким образом на основе многолетней работы с указанными источниками автором предлагается схема описания письменной корреспонденции, которая дает возможность получить максимальную информацию по источнику.

ВЛИЯНИЕ ИНДИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА РАЗВИТИЕ ФОЛЬКЛОРА ИНДОНЕЗИИ

Насибахон Азизовна Абдуганиева

*Ташкентский государственный
университет востоковедения, преподаватель*

Тел: +998909593721

nasiba.azimova91@gmail.com

В данном исследовании предпринята попытка показать влияние индийской литературы на фольклор Индонезии. Влияние литературы Индии, прослеживается в разнообразных аспектах, таких как мифология, эпические сюжеты, литературные жанры и тематика.

Влияние индуистской культуры пришло в Индонезию в первом тысячелетии до н.э. благодаря торговым путям из Индии в Китай, которые пролегали в основном через Суматру и Яву, попадая частично на Бали в Индонезии. Восточная Суматра, остров Ява и остров Бали приняли и адаптировали течения буддийской и индуистской культур, которые сосуществовали всегда мирно, а затем и вовсе получили наибольшее распространение на этих территориях Индонезии.

Именно остров Ява подвергся наибольшему влиянию индуистской религии и философии на искусство и архитектуру. Связано это с тем, что люди на Яве верили в анимизм, почитали богов, которые, считалось, живут на вершинах гор или в кратерах вулканов. Хорошо известно, что в истории классической литературы и фольклора Индонезии и Малайзии большую роль сыграли буддийские и «небуддийские» мифические сюжеты, проникшие в страны Юго-Восточной Азии из Индии: истории из собраний «Панчатантра», «Хитопадеша», «Двадцать пять рассказов Веталы»¹⁰.

Древнеиндийский эпос настолько сильно интегрировался в индонезийскую культуру, что «Махабхарата» даже был переведен на индонезийский язык и имеет свою версию (немного отличительную от индийской), то есть адаптированную для индонезийского народа. А отдельные сцены из «Махабхараты» и «Рамаяны» послужили пьесой для представлений театра теней «ваянг кулит»¹¹.

Благодаря ваянгу древнеиндийские эпосы «Рамаяна» и «Махабхарата» породили на островах Малайского архипелага множество вариаций. На территориях, населенных малайцами, «Рамаяна» трансформировалась в «Сказание о Сери Раме», а «Махабхарата» — в «Повесть о победоносных Пандавах»¹². Помимо этого, известен древнеяванский вариант «Рамаяны» и разнообразные повествования, восходящие к древнеиндийской «Махабхарате».

Вывод: Индийская литература имела значительное влияние на формирование и развитие фольклора Индонезии. Это связано с тем, что Индия, благодаря своей культурной и торговой активности, контактировала с островами Индонезии на протяжении многих веков. В ходе этих контактов, индийские эпосы, мифы и легенды проникли в местную культуру, влияя на традиции и представления местных жителей.

Однако необходимо учитывать, что индонезийская культура и литература, также были под влиянием многих других культур, включая арабскую, европейскую и местные австралийские традиции. В результате, современная индонезийская культура и литература — это уникальный синтез, в котором индийское влияние всего лишь один из компонентов.

¹⁰ Проблема литературных связей стран Юго-Восточной Азии с Индией серьезная, разработка ее только начинается и мы можем претендовать лишь на то, чтобы привлечь внимание к этой проблеме. См подробнее — Б.Б. Парникель «Трансформация и переосмысление заимствованного материала (Индийские этнические герои в Нусантаре / веб. Типология взаимосвязи средневековых литературе Востока и Запада. — М., 1977. — С.323.

¹¹ «wayang kulit» — (в переводе с индонез. яз., «театр теней») — куклы, вырезанные из кожи буйвола и натянутые на трости.

¹² Сказание о Сери Раме / пер. с малайского, предисл. и примеч. Л.А. Мерварт.М., 1961

ŞAHMATLA BAĞLI FARSCA SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN DİGƏR DİLLƏRİN LÜĞƏT FONDUNA DAXİL OLMASI VƏ TƏSİR İMKANLARI

Şahin Yusifli

*Bakı Dövlət Universiteti Şərqsünaslıq fakültəsinin dekan müavini,
Orta Şərq dilləri və ədəbiyyatı kafedrasının müəllimi
shahin.yusifli@outlook.com*

Fars dilinin lüğət fonduna mənsub və ya bu dilə digər Şərq dillərindən daxil olaraq ümumişləklilik qazanmış söz və ifadələrin digər dillərə nüfuz etmə qabiliyyəti diqqəti cəlb edən dilçilik məsələlərindəndir. Bu söz və ifadələr arasında farsdilli klassik poeziyada xüsusilə istifadə imkanlarına malik olan oyun leksikası da yer alır. Oyun leksikası fars dilində qədim leksikoloji qat olduğu üçün onun tədqiqi uzun zaman ərzində unudulmuşdur və tədqiqatçıların onun tarixi qatlarını araşdırmaq əvəzinə təsviri məsələlərə diqqət etmişdilər. Bu leksik vahidlər dil ilə poeziya arasında yer aldığından yalnız linqvopoetik tədqiqatlar daxilində onların funksionallığının araşdırılması daha məntiqi nəticələr əldə etməyə imkan verir. Belə ki, klassik farsdilli ədəbiyyatda ən işlək oyun ad və atributları şahmat oyununun leksik fəzası ilə bağlıdır. Bu baxımdan şahmat oyunu daxilində və dolayısıyla şahmatla əlaqədar leksemlərin Hind-Avropa qrupunun digər dillərinə daxil olması qeyd olunan məsələdə istisna deyil. Bu dil qrupuna aid olmayan ərəb, türk dili kimi dillər bu aspektdə alış-verişdə iştirak etsələr də, eyni ailə daxilində alış-veriş daha çox ingilis və fransız dilində nəzərə çarpır. Xüsusilə Avropa dillərinə daxil olmaları tarixi gedişatla və ya oyunun qitəyə doğru yol alması ilə bağlıdır. Burada diqqəti cəlb edən məsələ oyun və atributlarının müxtəlif dillərdə adlanması fars dilindəki vahidləri təqlidən və ya sırf bənzəri olaraq yaradılmasıdır. Şahmatdakı fiqurların adları digər dillərə sirayət edərkən leksemin həqiqi və ya ümumi mənası əsas götürülmüş, bu sözlər hesabına başqa leksik vahidlər də formalaşdırılmışdır. Bu faktlar onu göstərir ki, fars dilində bu istiqamətdə yaranan sözlər dilin öz daxili qatları üçün də bir zamanlar yeni hesab olunmuş, böyük şairlər məhz oyunların dar lüğəvi kontekstində müxtəlif idiomatik əsaslı sabit və sərbəst söz birləşmələri yarada bilmişdilər. Bu cür ifadələrin digər dillərə nüfuz etməsi dillərin morfolojiya və leksik qatının tarixi əsaslarını tədqiq edərkən ortaya çıxan prioritet sahəni formalaşdırır. Bu bir tərəfdən dillər arasında müqayisəli tarixi dilçilik baxımından xüsusi bir keçidi təşkil edir.

MAHMUD ZƏNCANI VƏ ONUN “TƏHZİB ƏS-SİHAH” ƏSƏRİ

Sevda Muradova

*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Ərəbdilli əlyazmalar şöbəsinin böyük elmi işçisi
sevda.muradova.78@list.ru*

XI-XII əsrlər Yaxın Şərq, o cümlədən Azərbaycan elm və mədəniyyətinin çiçəkləndiyi bir dövrdə bir sıra Azərbaycan alimləri elmin müxtəlif sahələrində dəyərli əsərlər yaratmışlar. Bu özünü filologiya və konkret olaraq dilçilik sahəsində də göstərir. Bir ənənə kimi azərbaycanlı alimlər ərəb dilçiliyinin nəzəri və tətbiqi məsələlərinə dair sanballı əsərlər yazmış, bununla da təkcə Azərbaycan elminə deyil, ümumşərq mədəniyyətinə böyük xidmətlər göstərmişlər.

Belə alimlərimizdən biri də Mahmud bin Əhməd əz-Zəncanidir. Onun “Təhziib əs-sihah” əsəri hələ yazıldığı dövrdə böyük şöhrət qazanmışdır. Tam şəkildə “Tərvihül-ərvah fi təhziibi-s-sihah” adlanan bu əsər İsmayıl bin Həmməd əl-Cəvhərinin məşhur “əs-Sihah” adlı lüğətinin ixtisarıdır (şərhidir). Mahmud Zəncani həmin əsəri uzun müddət araşdırmış, ondan daha yaxşı, asan istifadə etmək üçün onu ixtisar etmiş, həm də əsərə sırf lüğətçilik nöqteyi-nəzərindən yanaşaraq, onu qısaltmışdır.

Əsərin nadir və maraqlı nüsxələrindən biri AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun xəzinəsində B-2378 şifrəsi altında mühafizə olunur. Əlimizdə olan bu əlyazma nüsxəsi 21x15 sm (18x10) ölçüsündə olub, məcmuə daxilində yerləşir. Paleoqrafik xüsusiyyətlərinə görə əlyazmanın XVII əsrin birinci yarısında köçürüldüyünü güman etmək olar. Əsər aydın nəstəliq elementli nəsx xətti ilə ahərli Avropa kağızında yazılmışdır.

Kitab 162 vərəqdən ibarətdir. “Təhziibüs-Sihah” əsəri məcmuədə 57a-162b vərəqlərini əhatə edir. Lüğətə daxil olan hər kök (əsas) söz mətnin haşiyəsində qırmızı xətlə ayrıca verilir. Həmçinin haşiyədə mətnlə əlaqədar ara-sıra qeydlərə də təsadüf edilir. Lüğətdəki əsas (kök) sözlər hərəkələnmişdir.

Əlyazmanın cildi üzərinə tünd qəhvəyi rəngli dəri çəkilmiş kartondan ibarətdir. Vərəqlər zamanın təsiri nəticəsində ləkələnmişdir. Kitabın sonunda əsərin katibi Nasir Nəsrullanın belə bir qeydi də diqqəti cəlb edir ki, o, üzünü köçürməklə bərabər, həm də onu təhrir (redaktə) etmişdir.

“Təhziibüs-sihah” iyirmi doqquz bölmə, bir neçə yüz fəsildən ibarətdir. Hər bölmə ərəb dilindəki sözlərin son hərfi əsasında düzülüb, sonra baş hərflər, daha sonra orta hərflər tapılır. Klassik lüğət tərtibində yeni olan bu üsulu İsmayıl Cəvhəri yaratmışdır. Sözü son hərfinə görə tərtib olunan bu cür lüğətlər şeir, mənzum nəsr yazılmasında böyük təcrübi əhəmiyyət daşıyırdı.

Bu səpkili izahlı lüğətlərin tərtibində əsas məqsədlərdən biri də sözün əsl məğzini və onun mənə çalarlığını düzgün öyrənmək və başa düşməkdən ibarət idi ki, bundan da geniş miqyasda hüquq sahəsində, məhkəmə işlərində istifadə edirdilər. Çox güman ki, Mahmud Zəncani “Nizamiyyə” və “Mustansariyyə” mədrəsəsində dərs dediyi vaxt, eləcə də Bağdadın baş qazısı olduğu dövrdə tərtib etdiyi lüğətdən istifadə etmişdir.

Əlyazma ərəb dilinin tarixi leksikologiyasının öyrənilməsində qiymətli mənbə kimi diqqəti cəlb edir.

CURCI ZEYDAN VƏ ONUN “İSLAM MƏDƏNİYYƏTİ TARİXİ” ƏSƏRİNİN QISA İCMALI

Əzizə İsmayılova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu
Ərəb filologiyası şöbəsi, elmi işçi
a.ismailova78@mail.ru*

Tanınmış ərəb yazıçısı Curci Zeydan (1861-1914) onun adını tarixdə əbədləşdirəcək dörd nəhəng əsər qoyub getmişdir. Bu, ədibin 22 tarixi romanları, beşcildlik “İslam mədəniyyəti tarixi” əsəri, dörd cilddən ibarət “Ərəb ədəbiyyatı tarixi” və Qahirədə 130 ildən çox bir müddətdə və bugün də çap olunan “əl-Hilal” jurnalıdır.

Əslən livanlı, ancaq bütün həyatını Qahirədə yaşamış dünyaca məşhur olan bu ərəb yazıçısı beşcildlik “Tərixu təmədduni-l-isləmi” (1901-1906) - “تاريخ التمدن الاسلام” (“İslam mədəniyyəti tarixi”) adlı tədqiqat əsərində ərəblərin Cahiliyyət dövrü də daxil olmaqla təqribən 6-7 əsrlik bir dövrdə ədəbi-mədəni, elmi-fəlsəfi, dini-ictimai həyatını qədim ərəb tarixçilərinin, filosof və səyahətçilərinin əsərlərinə istinad etməklə araşdırır.

Curci Zeydanın cildlər üzrə - “Qədim ərəblərdə mədəniyyət”, “Cahiliyyətdə ərəb hökumətləri”, “Qureyşilər və onların ticarəti”, “Kəbeyi-Müəzzəm” “İslamiyyətə dəvət”, “Raşidi, Əməvi və Abbasi dövlətləri”, “Valiliklər, Bərid və onun mövqe və vəzifələri” və s. kimi idarəçilik və digər quruculuq işləri barədə aparılan araşdırmalar təşkil edir. Bunlar araşdırmanın birinci cildində ehtiva olunmuşdur.

“İslam mədəniyyəti tarixi”nin ikinci cildi əsasən Məhəmməd peyğəmbərin, Raşidi xəlifələrinin, Əməvilər və Abbasilər dövründə cərəyan edən tarixi hadisələrin təfəssilatından və xüsusən xəlifə Məmun dövründə islam məmləkətinin coğrafiyasından bəhs edir. Təqdim olunan cildə “Abbasi məmləkətinin sərvəti” adlı bölüm öz məzmunu etibarilə cildin yadda qalan bölümlərindəndir. Bu bölümə xilafətin şəhərləri, kəndləri barədə məlumatlarla yanaşı, islam dövründə şəhərsalma mədəniyyətindən ətraflı danışılır, Bəsrə, Kufə, Fustat, Bağdad və s. kimi şəhərlərin inkişafında islam mədəniyyətinin geniş rolundan bəhs olunur.

Beşcildliyin üçüncü cildində müəllif islamdan əvvəlki ərəblərin elm və mədəniyyətindən tutmuş, ilkin islam dövrü ərəblərdə yazı mədəniyyəti, “Qurani-Kərim”, onun nüzu, toplanması, oxunuşu, ərəb dili və ədəbiyyatı, ərəb dilçi alimləri, ədəbiyyat rəvayətləri, əsasən də Əməvilər (661-750) və Abbasilər (750-1258) dövründə şeir məclisləri, xəlifələrin şairlərə göstərdikləri diqqət və qayğı, tərcümə ədəbiyyatı, musiqi və s. kimi onlarla, yüzlərlə məsələlərin şərhinə diqqət yetirilmişdir.

Curci Zeydan “İslam mədəniyyəti tarixi”nin dördüncü cildində Cahiliyyət və İslamın nəşəti dövrlərində Ərəbistandakı kölə və məvalilərə, Raşidi xəlifələrinin mədəniyyətin inkişafına xüsusi önəm vermələrinə, habelə ərəblərlə farslar arasında xilafətin idarəçiliyi barədə gedən açıq və gizli mübarizələrə, Abbasilər dövründə idarəçilikdə yaranmış vəzirlik sistemi və s. kimi onlarca siyasi və ictimai xarakterli məsələlərin şərhinə də öz münasibətini bildirmişdir.

“İslam mədəniyyəti tarixi”nin beşinci cildi isə özünün mövzu əlvanlığı, mövzu rəngarəngliyi ilə diqqəti daha çox cəlb edir. Burada islamın artıq bir dini ideologiya, məişət tərzinə və dövləti idarə sistemi kimi sabitləşdiyi dövrdə xilafətdə yaranmış ictimai təşkilatlar, kölə, əsir, cariyyə və sənətkarlar, musiqi, ailəyə münasibət, Misir və Əndəlisdəki islam abidələrinin memarlıq üslubu və s. məsələlər öz əksini tapmışdır.

Bir sözlə, Curci Zeydan tarixi mənbələr əsasında islam mədəniyyətinin inkişaf yolu haqqında olduqca səmimi tədqiqat əsəri yazmışdır.

COMPARATIVE METHOD AS A LEADING RESEARCH METHOD IN LEARNING RELATED LANGUAGES

Aygul Mirzayeva

*The Institute of Oriental Studies,
named after acad. Z.M.Bunyadov,
of the Azerbaijan National Academy of Sciences,
doctoral student
mirzeli89@mail.ru*

By applying the comparative method as one of the methods used in linguistic research, the language or languages are studied from different aspects. Showing three types of comparative methods, V.I. Kodukhov defines the comparative method applied in the study of related languages in the following way: "1. The comparative method is a research method and a system of analysis methods applied to regularity development of the structure of related languages, starting from the restoration of sounds and forms in the oldest period. Aghamusa Akhundov notes: "...the comparative-historical method is a method of studying the history of separate or related languages. The aim of the comparative historical method is to create a history of languages, and comparison is only a means to fulfill this task.

Rajabli, on the other hand, expressing his opinion about the comparative method, says that "due to its research method, the comparative-historical method can be applied only to the study of related languages. The fact that the languages are related and that they have the same origin means that they are derived from the same source.

As it is known, the outstanding German linguist F. Bopp is the founder of the comparative method in the history of linguistics. In 1816, he published his work entitled "On the Conjugation System of Sanskrit in Comparison with That of Greek, Latin, Persian, and Germanic," proving that the Sanskrit language is related to a number of European and Asian languages with linguistic facts. He presented the first work, which is considered the first example of the comparative method in world linguistic science. Thus, in addition to proving the kinship of these languages, F. Bopp also discovered the comparative-historical method as a scientific research method in the study of languages. Furthermore, in 1819, the German linguist Y. Grimm's "German Grammar," in 1820, the Russian linguist A.A. Vostokov's "Judgment about the Slavic language," and in 1821, the Danish linguist Y. Bredsdorf's "About the causes of language changes" were considered the first works written using the comparative method; they occupy an important place in the history of linguistics.

Until the discovery of the method, many opinions were expressed and research was conducted regarding the comparative approach to languages. However, due to the fact that Mahmud Kashgari's work was not published in the 11th century (1072–1074) before all the mentioned facts, it could not attract the attention of the scientific world. Thus, M. Kashgari, a great linguist of the Turkic world, was first engaged in the comparative study of languages, and the emergence of a comparative view of languages is connected with his name. He compiled a comparative dictionary of all Turkic languages and gave rich grammatical explanations in his work, "Dīwān Lughāt al-Turk." It was centuries later, at the beginning of the 19th century, that the comparative method was applied in European linguistics.

“TÜRKMƏN QARDAŞLIQ OCAĞI” VƏ “QARDAŞLIQ” JURNALININ İRAQ TÜRKMƏNLERİNİN ƏDƏBİ-MƏDƏNİ HƏYATINA TƏSİRİ

Hülya Aslanova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına
Şərqşünaslıq İnstitutu, elmi işçi
hulya.aslanova@gmail.com*

İraq tarixində ilk rəsmi türk cəmiyyəti olan Türkman Qardaşlıq Ocağı (ilk vaxtlarda “Türkman Qardaşlıq Klubu”) 1960-cı ildə Bağdadda mədəni və ictimai bir mərkəz kimi açılmışdır. İraq Daxili İşlər Nazirliyinin 7 may 1960-cı il tarixli icazəsi ilə yaradılmış bu cəmiyyət hər sahədə böyük xidmətlər göstərmiş, türkmanların tarixini, ədəbiyyatını, folklorunu və s. öyrənib araşdırmış, yaymış, ədəbi-mədəni həyatla yanaşı, siyasi yöndə də geniş işlər görmüş, onların sosial-mədəni hüquqlarını müdafiə etmiş, xalq birliyə, mübarizəyə çağırılmışdır.

Bu ocağın dəfələrlə hazırladığı ədəbiyyat və mədəniyyət gecələri, konfranslar və s. türkman ədəbiyyatına birbaşa təsir göstərmiş, onun inkişafı üçün şərait yaratmışdır. Bu təsir və şəraitin başında “Türkman qardaşlıq ocağı”nın nəşr etdiyi “Qardaşlıq” jurnalı gəlir. İlk nömrəsi 1961-ci ilin may ayının 1-də çıxan “Qardaşlıq” jurnalının türkman ədəbiyyatının inkişafında və yayılmasında rolu böyükdür. Bu rolu xüsusilə türkman nəsrini öyrənərkən aydın görmək olar. Nəzm ilə müqayisədə xeyli geridə qalan nəsrin inkişafında ümumiyyətlə mətbuatın, xüsusilə də “Qardaşlıq” jurnalının rolu danılmazdır. Məsələn, jurnalın çıxmasından on il əvvəl türkman dilində bir romanın yayımlanması imkansız idi. Eyni zamanda “Qardaşlıq” jurnalı yeni-yeni janrların yaranması və yayılması sahəsində də öz sözünü demişdir. İraq-türkman ədəbiyyatında xüsusi yer tutan və türkman ədəbi cəmiyyətində böyük əks-səda doğurmuş sərbəst şeirə dövrün əsas ədəbi nəşrində yer verilməsi bu janrın inkişafında müstəsna rol oynamışdır.

Jurnal bir hissəsi türkman, bir hissəsi isə ərəb dilində olmaqla iki dildə çıxırdı. Böyük bir nəslin ədəbi yaradıcılıq və araşdırma meydanı olan bu jurnal milli mədəniyyətə böyük töhfə vermişdir. Əta Tərzibaşının aşağıdakı sözləri jurnalın əhəmiyyətini çox aydın ifadə edir: “İraq türkmanlarının respublika dövrü ədəbiyyatını və ümumi mədəniyyət tarixini öyrənmək üçün digər qaynaqlarla yanaşı bu jurnalın kolleksiyalarından istifadə etmədən bir nəticəyə gəlmək çox çətinidir”. Jurnalın fəaliyyəti 1976-cı ildən sonra dayandırılmışdır. İnqilab Komandanlığı Şurasının 6 fevral 1977-ci il tarixli 156 sayılı qərarı ilə jurnal BƏƏS partiyasına tabe bir heyətin nəzarətinə keçir və yavaş-yavaş öz nüfuzunu itirməyə başlayır.

1966-cı ildə “Türkman Qardaşlıq Ocağı” yeni bir təşəbbüs irəli sürərək ali təhsil alan türkmanlar üçün “Universitet Tələbələrinin Yurdu”nu açmışdır. Yurdun maddi ehtiyaclarının ödənilməsində Kərkük türkləri yaxından iştirak edirdilər. 1970-ildə isə Kərkük ziyalılarından ibarət əlli nəfərlik bir qrup İraq hökumətinə öz milli və mədəni hüquqlarının tanınması üçün müraciət etmişdir. Nəticədə “Türkman Ədəbiyyatçıları Birliyi”nin qurulması və “Türkman Mədəniyyət Departamenti”nin təşkil edilməsi kimi mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir.

QIPÇAQ QRUPU TÜRK DİLLƏRİNDƏ KÖK SÖZLƏRİN MORFOLOJİ STRUKTURU

Faidə Omarova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqişnaslıq İnstitutu,
Nəşriyyat və elmi informasiya təminatı şöbəsi,
dissertant
filfay-6786@mail.ru*

Qıpçaq qrupu türk dillərinə aid olan qazax, qırğız, tatar, başqırd dillərində kök sözlərin tarixi həmin dillərin özü qədər qədimdir.

Qıpçaq qrupu türk dillərində kök sözlərin morfoloji strukturu əsasən üç komponentdən ibarətdir:

1) Həm qədim türk dilində, həm də müasir qıpçaq dillərində dəyişmədən, müstəqil işlənən komponentlər.

2) Qədim türk dilində müstəqil işlənən, müasir qıpçaq qrupu türk dillərində az rast gəlinən komponentlər.

3) Müasir qıpçaq qrupu türk dillərində fonoloji, morfoloji və semantik nöqteyi-nəzərdən öz müstəqilliyini itirmiş komponentlər.

Qıpçaq qrupu türk dillərindən olan qazax dilinin leksikasına nəzər yetirsək görürük ki, bu dildə qədim türk sözlərindən əlavə çoxlu ərəb və fars dilindən sözlər də var. Həmin sözlər qazax dilinin fonetik qaydalarına uyğun olaraq dəyişib və türk sözlərindən fərqləndirmək çox çətinidir. Lakin qazax dilində qədim türk sözləri də çoxlu saydadır.

“Orxon-Yenisey” abidələrində rast gəlinən bir qrup sözlərə hal-hazırda fonetik və semantik strukturunu dəyişmədən başqırd dilində mövcud olduğunu görmək olar. Bu sözlər həm “Orxon-Yenisey” abidələrində, həm də başqırd dilində mənə və formasını dəyişmədən işlənir. Məsələn, jaz sözü “Orxon-Yenisey” abidəsinə yaz, bahar mənasında işlənir. Həmin söz başqırd dilində də eyni mənədadır, yəni qış və yayın ortasında olan ilin fəslini bildirir. Yaxud “Orxon-Yenisey” abidələrində yay fəslinə “”jaj” kimi rast gəlinir. Müasir başqırd dilində həmin söz “йәй” kimi işlənir və həmin mənəni ifadə edir. Başqırd dilində bir qrup sözlər də var ki, onlar “Orxon-Yenisey” abidələrində başqa formada işlənib. Həmin sözlərin köklərinə müəyyən affikslər əlavə etməklə yeni sözlər yarandığını görmək olar. Məsələn, “kün” sözünə “tüz” affiksini əlavə etməklə күntүз (gündüz) sözü yaranıb. “Kün” kök yuvasından bəzi mürəkkəb sözlər də yaranıb: күnbatsuq – qərb, күнтоғсуq – şərq.

İstənilən dilin, o cümlədən qıpçaq qrupu türk dillərinin morfoloji quruluşu bilavasitə söz tərkibinin və söz quruluşunun öyrənilməsi ilə bağlıdır. Dilin morfoloji quruluşunun təyini isə başqa dillərlə müqayisədə dilin xassələrinin, daxili mənalarının, əsas xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsidir. Bu həm də dilin müasir sinxron quruluşunun və onun tarixi inkişafının morfonematik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi ilə sıx bağlıdır.

ƏBDÜLHAQ HAMİD TARHAN DRAMLARINDA ƏRƏB MOTİVİ

Ülviyyə Eminova

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq

Institutu, doktorant

yuliya.alimova.89@mail.ru

1852-ci ildə dünyaya gələn Əbdülhaq Hamid Tarhan Tənzimat dövründə ədəbi fəaliyyətləri ilə önəmli yer tutmuşdur. Əbdülhaq Hamid dramlarının mövzusu çoxşaxəlidir. Türk ədəbiyyatının “Makber şairi” hesab olunan Hamid Tarhan 85 illik ömründə 40-a yaxın dram əsəri yazmışdır ki, orada ərəb mühitinə, ərəb mədəniyyətinə geniş yer vermişdir.

Hamid İslam birliyi düşüncəsinə “Tarık yaxud Əndəlüsün fəthi”, “Nazife”, “İbn Musa”, “Tezer” və “Abdullahu-Sağır” əsərlərində xüsusilə toxunub. Burada ərəblərin əsrlərlə İspaniyada hakimiyyəti mövzu alınmaqla bir çox tarixi və uydurma ərəb obrazları yaradılıb. İlk ərəb obrazı olan Nazifə qürurlu və dininə bağlı gənc qızıdır. Valideynləri öldükdən sonra kral Ferdinandda qarşı mübarizə aparır. Onun ədalətli olduğunu qəbul etsə də, düşmən olduğunu unutmayan Nazifə Ferdinandın eşqini rədd edir. Əzmi və cəsarəti ilə kralı qalibkən məğlub vəziyyətinə düşürən Nazifə azadlığa qovuşmayacağını anlayanda intihar edər.

“Tarık” dramında ərəblərə geniş yer verilir. Tarık döyüşlərdə xüsusi şücaət göstərmiş komandirdir və Əndəlüsə göndəriləcək qoşuna başçılıq edir. Lakin bütün buna rəğmən çox sadə və dinindən dönməyən bir şəxsiyyətdir. Çətin vəziyyətlərdə səbirlidir və doğru yoldan çıxmaq üçün daim Allaha yalvarır. “Zehra, ben arabım, yalan söylemem. Çok şey bilirim, fakat riya bilmem. İslamın şerefini ilə yolunda seni feda ederim”.

“Tarık”ın davamı olan “İbn Musa” əsərində də Aziz, Azra, Valid, Süleyman Xəlifə kimi bir çox ərəb obrazları əks olunub. Aziz Əndəlüsün fəthindən sonra orada vali olan ilk ərəbdir. Bacarıqlı döyüşçü olmaqla bərabər, həm də şair ruhlu gəncdir. Valisi olduğu torpaqlarda insanlara bərabər-hüquqlu davranır, onların öz ibadətləri ilə məşğul olmağına mane olmur, bütün şikayətlərini dinləyir. Lakin bunlarla yanaşı o, bir dövlət adamı kimi təcrübəsizdir. Düşməni vəzifəyə gətirməklə səhv edir və nəticədə namaz qılan zaman öldürülür.

“Tezer”de Məlik Əbdürrəhman çox ədalətli hökmdardır, xalqını hər şeydən üstün tutan bir obrazdır. O, millətlər arasında fərq qoymadan onları birlik şəklində idarə etməyə çalışır. Sevdidiyi qız Tezerin xalqla arasında münafişə yarananda, öz sevgisini qurban verərək öldürülməsinə razı olur. Əsərin sonunda da özü xalq tərəfindən qurban edilir.

“Abdullahu-Sağır” əsərində isə Abdüllahü-sağır və anası ərəb obrazlarıdır. O hakimiyyəti itirmiş son Əndəlüs hökmdarıdır. Abdüllahü-Sağır qadın, eys-ışrət düşkünü, vətəni düşünməyən biri olaraq qələmə alınıb. Onun anası Sıdıka hatun isə ondan fərqli olaraq dininə və millətinə düşkün biridir və bu yolda oğlunu qurban verir.

Nəticə etibarilə Hamid ərəblərin əksəriyyətini qəhrəman və müsbət obraz şəklində qələmə almışdır. Əsərlərdə onların dininə bağlılığı, ədaləti, səbri, qəhrəmanlığı, İslamın böyüklüyü qüsursuz şəkildə göstərilib. Onun ərəbləri “qeyri” deyil, “bizdən biri” şəklində əks etdirdiyini söyləmək daha düzgün olardı.

XALİD ZİYA UŞAKLIĞIL ROMANLARINDA QADIN MƏSUMİYYƏTİ (NEMİDE VƏ NİHAL OBRAZLARI ƏSASINDA)

Aysel Vəliyeva

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun
Mərkəzi Asiya ölkələri şöbəsinin elmi işçisi
aisel.90@gmail.com*

Sərvət-i fünün yazıçıları öz romanlarındakı qadınların fərdi və sosial sahədə müstəqillik mübarizəsini göstərməyə çalışmışlar. Oxucu bu dövr romanlarını ard-arda oxuduqda obraz və mövzu etibarilə tək bir roman oxumuş hissinə qapılır. Çünki dövrün bütün romanlarının təməlinə ailənin sarsılması, pessimizm, bədbəxtlik və intihar durur.

Romanlarda yazıçılar öz kimliklərini gizlədə bilməyərək daim Avropa sənət və mədəniyyətini tərifləməyə, tanımağa çalışmışlar. Buna görə də qərb mədəniyyətini üstün tutan və xarakter xüsusiyyətləri etibarilə inandırıcılığı az olan obrazlar yaratmışlar. Bu dövrdə müasir ailə tipinin ilk nümunələrinə Xalid Ziya Uşaklığilin romanlarında rast gəlirik. Onun bütün romanlarında avropalı ailələri türk cəmiyyətinə nümunə kimi göstərmə ehtiyacı hiss olunur. Onun, eləcə də dövrün digər yazıçılarının fikrincə, qadın və kişi eyni məkanda, eyni zamanda yanbayan olmadıqca həqiqi mədəniyyət səviyyəsinə çatmaq mümkün deyil. Əvvəllər qapalı ailə həyatını ələ alan eyni yazıçıların romanlarında ənənəvi qadınların sanki yoxa çıxdığını və ailə məfhumunun ciddi şəkildə sarsıldığını görürük. Buna görə də romanlarda ənənəvi qadın tipi (namuslu qadın, sadıq həyat yoldaşı, özünü övladlarına həsr etmiş ana) yox dərəcədə azdır. Əsas qadın qəhrəmanlar Avropa mədəniyyətinə düşkün, alafraq həyat tərzinə qibtə edən və qərb mədəniyyətinə uyğun yaşamağa çalışan, buna görə də estetikaya, dəbə, sənətə, musiqiyə həvəsli olan qadınlardır. Bu qadınlar zamanında ya qərb tərzli təhsil müəssisələrində oxumuş, ya da o zaman dəb halını almış tərbiyəçilərlə böyüdülmüşdür. Romanlarda heç bir şəxs qərbin texnoloji üstünlükləri ilə irəli getmək, işləmək və cəmiyyətə faydalı olmaq məqsədi daşmır. Sadəcə aristokrat yaşayışı seçərək, qərbli görünmək qayğısı yaşamaqdadırlar. Bunun da təsiri ilə bir çox qadın obrazları vardır ki, onlar tək bir insana bağlı qalma, özünü sevməmə, özünə inamsızlıq və dəyərsizlik psixologiyasına yenilərək xəstələnmiş və ya intihara cəhd etmişlər. Məqalədə Xalid Ziyanın iki romanındakı intriqalarla dolu həyatlara sahib baş qəhrəman olan qadınlar yerinə, məsum və zəif qadın obrazlarına daha çox yer verilmişdir. Həmçinin duyğusal qıtlıq yaşayan, daim qarşı tərəfdən gözlənti içərisində olan (Kolet Doulinqin ifadə etdiyi kimi “kompleks popelyuşki” və ya “Sindirella kompleksi”nə sahib) bu qadın obrazları psixoloji baxımdan da dəyərləndirilmiş, oxuculara bu romanları tək cə romantizm və pessimizm arayışı ilə deyil, fərqli aspektdən də yanaşaraq oxumaları üçün vasitə olması məqsədi güdülmüşdür.

İSLAMDA QADIN MƏSƏLƏSİ

Türkan Mehdiyeva

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu
Ərəb filologiyası şöbəsi, elmi işçi
turkanazad15@gmail.com*

Hər bir toplumun öz inancı və bu inanca söykənən dayaq nöqtələri mövcuddur. İslam dininin dünyada böyük nüfuz qazanması həmin dayaq nöqtələrinin insani toplumlara güclü sirayət etməsidir.

Məhz qeyri-müsəlman insanların müsəlmanlığı sürətlə qəbul etmələrinin bir təzahürü də islamda qadına olan ehtiramdır.

İslam dinində qadın məsələsi böyük tarixi ənənələrə dayanır. Belə ki, İslama qədər Şərqdə qadına olan münasibət İslamın qəbulundan sonra köklü surətdə dəyişdi. Buna aydınlıq gətirmək üçün ilk növbədə “Qurani-Kərimə” üz tutmaq lazım gəlir. Çünki “Quran”ın əsas tələblərindən biri də İslamın qadına xüsusi münasibətidir.

Bundan başqa İslamda qadın məsələsi ülvü bir şəkildə səciyyələndirilir:

1. Qadın müsəlmanın anası və bacısıdır;
2. Qadın müsəlmanın zövcəsi və qızıdır;
3. Peyğəmbərə görə qadınlar və kişilər bir bütövün parçalarıdır.

Məhz bu sadalananlar qadının necə böyük bir qüvvə olduğuna dəlalət edir.

Yalnız İslam dini qadınlara böyük hüquqlar verdi. Bunlardan ən mühümü yaşamaq hüququ idi. İslamın doğulan qız uşaqlarını öldürmək adətini sıradan çıxardı. Bu, Quranda öz əksini müxtəlif formalarda tapmışdır: “O, istədiyini yaradır, istədiyinə qız, istədiyinə oğlan övladı əta edir.”

Ərəb islamşünası Həsən Əbdü-l-Vahaba görə, İslam fəthlərində qadınlar da kişilərlə bərabər iştirak etmiş, savaş meydanlarında vuruşmuş, yaralıları sağaltmış, orduya kömək məqsədi ilə var-dövlətini, bəzək əşyalarını, hətta saçlarını belə fəda etmişlər.

Məhəmməd əl-Qəzali yazır ki, İslam zamanında qadın şairlər, qadın müəllimlər, qadın xeyriyyəçilər çox olmuş, İslam və din yolunda, bəşəriyyətin intişarı yolunda əllərindən gələni etmişlər.

Məlik Kamil Məhəmmədin qızı Fatimə xanımın 1252-ci ildə Dəməşqdə tikdirdiyi xanəgahın kitabəsində belə bir yazı əks olunmuşdur :

“Bu xanəgahı ədalətli Məlik Məhəmməd ibn Adil ibn Əbubəkr ibn Əyyubun qızı Fatimə orada daldalanacaq yoxsul qadınlara vəqf olaraq bağışlamışdır. Bağışlamışdır ki, orada beş vaxt namaz qılıb gecələsinlər.”

Tarixdə Atikə bint Əbu-l-əla adlı xanım qiraətçi-alim, hədisçi, şair kimi tanınmışdır.

İslamdan sonra qadınlar təlimə cəlb olunmuş, kişilərlə bərabər onlar da savad qazanmışlar.

Qadınlar kişilərlə birgə həcc ziyarətində yaxından iştirak etmişlər.

Qadınlar kişilərlə birlikdə namaza qatılmışlar.

Qadınlar kişilərlə bərabər cihad etmişlər.

Qadınlara İslamda böyük hüquqlar tanınmışdır.

Həyat yoldaşı seçməkdə, toy və nişanlarda qadınlar da kişilərlə bərabər iştirak etmişlər.

Bayramlarda, şənliklərdə qadınların kişilərlə bərabər iştirakı təmin olunmuşdur.

Ziyarətlərdə, görüşlərdə və bu kimi mərasimlərdə qadınların iştirakı vacib sayılmışdır.

ƏBU TƏMMAM SİYASİ POEZİYASINDA XƏLİFƏ OBRAZI

Natəvan Bağirova

Nizami Gəncəvi adına

Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi, elmi işçi

natavan.kanan@mail.ru

Abbasilər dövrü ədəbiyyatının ikinci mərhələsi olan ənənələrə qayıdış dövrü ədəbiyyatının görkəmli simalarından biri şair Əbu Təmmamdır. 8-ci əsrin sonu 9-cu əsrin əvvəllərində Dəməşqlə Təbəriyyə yaxınlığındakı Casim kəndində doğulan Həbib ibn Aus Tainin yaradıcılığı klassik ərəb şeirinin müxtəlif janrları ilə zəngindir. Şair həm də məşhur “Həməsə” adlı antologiyanın müəllifidir. Mədhyyənin ustası kimi məşhurlaşan şair Əbu Təmmam Abbasi xəlifələrindən Məmunu, Mötəsimi, Mötəsimin oğlu Əhmədi, xəlifə Vasiqi, onların vəzirlərindən Əhməd ibn Əbu Davudu, Məhəmməd ibn Əbdülməlik Zəyyatı, sərkərdələrdən Məhəmməd ibn Yusif əs-Səğrini, Xalid ibn Yəzidi və digər əyanlarını mədh etmiş və məzmunca dolğun qəsidələr yaratmışdır. Əbu Təmmam kimi mahir bir sənətkarın siyasi poeziyada təsdiqi və özünün arzusu olaraq saray şairləri içərisində yer alması məhz xəlifə Mötəsimin dövrünə təsadüf etmişdi.

Xəlifələrə dair yazdığı qəsidələrində onların siyasi və hərbi qüdrəti, iradəsi və əzmi, döyüşləri yüksək idarəetmə bacarığına malik olması vəsf edilir. Şair xəlifələrin ictimai-siyasi fəaliyyətini, döyüş və müharibədə qazandıqları qələbəni təkcə onların güc və iqtidarı ilə əlaqələndirmir, bunu həm də ilahidən gələn bir dəstək və islam yolundakı fədakarlıq kimi təqdim edir. Bu motivlər xüsusilə xəlifə Mötəsimə həsr etdiyi qəsidələrdə daha qabarıqdır. Hətta ölkə xarabazara çevrilsə belə, şair xəlifənin Allah xatirinə bu vuruşları apardığı qənaətindədir.

Əbu Təmmamın yaradıcılığında xüsusi yer tutan ədəbi əsərlərdən biri xəlifə Mötəsimin zamanında baş verən Bizans şəhəri Ammoriyanın fəthinə həsr olunmuş “Fəth əl-futuh” adlanan qəsidə-mədhyyədir. Şair xəlifə Mötəsimin bu vuruşda Allah yolunda cihad etdiyini və Allah üçün düşməndən intiqam aldığını önə çəkir, bu səbəbdən bu döyüşün Bədr döyüşünə oxşar olduğunu söyləyir.

Daha bir qəsidəsində xəlifə Mötəsimi mədh edərkən onun zamanında evlərin abad, bağ-bağçaların yaşıl, su hövzələrinin şirin sulu olduğunu ustalılıqla təsvir edən şair, xəlifənin Tanrının ona bəxş etdiyi yüksək keyfiyyətlər fonunda səxavət və cömərdliyinin əlçatmaz üfüqlərə belə yetişdiyini təsvir edir.

Əbu Təmmam xəlifə obrazını canlandırarkən məcazlar, mübaliğə və təşbehlər, simvol və istiarələrlə fikrini daha bədii çalarlarla təqdim edir. Şair xəlifə məmduhlarını tərif edərkən həm də Quran ayələrindən iqtibaslar və təlmihlərlə fikrini əsaslandırır və onları ülviləşdirir.

Əbu Təmmam siyasi şeirinin mövzusunda xəlifələrin müxtəlif əyalətlərə təyin etdiyi valilər, onların ədaləti, ictimai mövqeyi barədə müsbət fikirlərini də daxil etmişdir. Ümumiyyətlə, Əbu Təmmam məmduhunun daha çox üzdə olan xüsusiyyətlərini, xəlifənin ədalət və səxavətini, ölkəni abadlaşdırdığını, əhəlinin sosial rifahının qayğısına qaldığını, vəzirlərin ayıq-sayıqlığını, ölkədə baş verənlərdən xəbərdar olduqlarını, sərkərdələrinin isə döyüşlərdə göstərdikləri hünər və rəşadəti mədh edir.

“KODEKS KUMANİKUS” ƏSƏRİNDƏ SİNTAKTİK ƏLAQƏLƏR

Aynur Saydova

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu,

elmi işçi

aynur.saydova@dilchilik.science.az

Müasir dövrdə türkologiyanın aktual problemlərindən biri abidələrin, əlyazmaların dilini konkret bölmələr üzrə tədqiqata cəlb etməkdir. Bununla da türk dillərinin köktürkcədən müasir dövrə qədər gələn inkişafını izləmək mümkün olacaqdır. XIII-XIV əsrlərdə yazılmış “Kodeks Kumanikus” da orta əsrlərdə yazılmış qiymətli əlyazmalardan biridir. Əsər latın əlifbasının qotik hərfləri ilə yazılmış qıpçaq abidəsidir. Əsərin əlyazması hal-hazırda İtaliyada Venesiya milli kitabxanasında saxlanılır.

Əlyazma bir neçə müəllif tərəfindən yazıldığı üçün anonim hesab olunur. Ümumilikdə 82 vərəqdən ibarət olan əsər yazarların kimliyinə bağlı olaraq şərti formada 2 yerə bölünür: birinci bölüm italyan və ikinci bölüm alman. 1-55-ci vərəqlər italyan bölümü, 56-82-ci vərəqlər alman bölümüdür. İtalyan bölümü italyanca-farsca-qıpçaqca lüğətdən ibarətdir. Alman bölümündə isə, əsasən, “Müqəddəs kitab”dan tərcümələr, qıpçaq dilinə çevrilmiş xristian dini məzmunlu nəğmələr, qıpçaq dilində notla yazılmış bir dini nəğmə, qıpçaq folkloruna aid tapmacalar və atalar sözləri, həmçinin latınca-qıpçaqca və qıpçaqca-almanca lüğətlər verilmişdir.

Əsər haqqında ilk dəfə M.J.Klaprot tərəfindən 1828-ci ildə məlumat verilmiş, G.Kuun tərəfindən 1880-ci ildə ilk dəfə tam olaraq nəşr olunmuş, müasir dövrdə isə M.Arquşah, Q.Günər, A.Qarkavets və s. tədqiqatçılar tərəfindən geniş araşdırmaya cəlb olunmuşdur. Aparılmış tədqiqatlarda transkripsiya, transliterasiya və tərcümə məsələlərinə daha çox diqqət yetirilmişdir.

Burada “Kodeks Kumanikus” əsərində verilmiş mətnlər, yəni dolayısı ilə əsərin alman bölümü tədqiqata cəlb olunmuşdur. Mətnlərdə sintaktik əlaqələr araşdırılmışdır. Tədqiqat prosesində XIII-XIV əsrlərə aid olan əsərdə sintaktik əlaqələrin həm tabesizlik, həm də tabelilik növlərinin müşahidə olunduğu görünür:

1. **Tabesizlik əlaqəsi** əsərdə həm həmcins üzvlər arasında: *İsi fanarlar bile, çıraqlar bile, ne bile anı izdediler baxçada* (Yanan fanarlar ilə, çıraqlar ilə, nəşə ilə onu bağçada izlədilər), *Gabriel frişte idirdi, Mariamga sövünçledi*. (Cəbrail mələk göndərdi, Məryəm müjdələdi), həm də tabesiz mürəkkəb cümlənin tərkib hissələri arasında: *Keçe kelir kara ulax, erte barır kara ulax*. (Gecə gələr qara oğlaq, sabah gedər qara oğlaq) müşahidə olunur.

2. **Tabelilik əlaqəsinin** də bütün növləri əsərdə izlənilir.

a. Yanaşma əlaqəsi: *altun xaç* (qızıl xaç), *beş batman*, *bay er* (varlı kişi), *tetik kişiler* (zirək insanlar), *ansızın kelse* (birdən gəlsə), *köp tözdi* (çox dözdü) və s.

b. Uzlaşma əlaqəsi: *cehan toldı* (cahan doldu), *karın yavı* (qarın yağı), *menim atım* (mənim atım), *kuş süti* (quş südü) və s.

c. İdarə əlaqəsi: *tülküçigij tüpegi* (tülkünün quyruğu), *hamış başı* (qamış başı), *bizim yazukumuz* (bizim günahımız), *tuşmanımızni yeñdi* (düşmənimizi məğlub etdi) və s.

Nümunələrdən də görüldüyü kimi, müasir dövrdə Azərbaycan dilində müşahidə olunan sintaktik əlaqə formaları hələ XIII-XIV əsrlərdə yazılmış əsərdə də eyni formada işlənmişdir. Bu, şərq dünyasının önəmli bir parçası olan türk dillərinin qrammatik quruluşunun nə qədər mühafizəkar, köklərinə bağlı, qədim dil olduğunun göstəricisidir.

XV ƏSR AZƏRBAYCAN ŞAIRİ ƏTAYİNİN “LEYLİ VƏ MƏCNUN” ƏSƏRİ

Məsumə Nuriyeva

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
Nizamişünaslıq şöbəsi, kiçik elmi işçi
masuma.nuriyeva@lit.science.az*

“Leyli və Məcnun” mövzusunda məsnəvi yazan şairlərdən biri də XV əsr Azərbaycan şairi Ətayidir. Günümüzdə yalnız “Divan”ı və “Leyli və Məcnun” əsəri gəlib çatan şairin həyatı haqqında əsərlərdə, demək olar ki, heç bir məlumat yoxdur. Ətayinin “Leyli və Məcnun” əsərində məsnəvinin yazılma tarixi və məmduhu haqqında heç bir qeyd və bilgi verilməmişdir. Əsər haqqında ilk dəfə Orhan Şaik Gökyay yazmışdır. Bundan başqa, Ağah Sırrı Ləvənd və Həmid Araslı “Leyli və Məcnun” mövzusunda yazılmış məsnəvilərdən bəhs edərək Ətayinin də əsərindən qısaca bəhs etmişlər. Nüşabə Araslı sözügedən əsərə həsr etdiyi məqaləsində türkoloq A.N.Samoyloviçin Ətayini cığatay şairi adlandırdığını, daha sonra isə Hadi Zərifov və E.Rüstəmovun da onun fikrini təkrarladıklarını yazır.

Şairin günümüzdə gəlib çatmış, lakin ədəbiyyat tarixinə düşməmiş, ərəb əlifbası ilə Azərbaycan dilində yazılmış, 63 vərəqdən ibarət “Leyli və Məcnun” əsəri “Failatün-failatün-failün” ölçüsündə yazılmışdır. Əlyazmanın sonu itdiyinə görə mətn tam deyildir. Şair əsərində Nizaminin “Leyli və Məcnun”undan tərcümələr etdiyini yazır. Lakin sadəcə tərcümə etməklə qalmayıb, həm də əlavələr, ixtisarlər və bəzi dəyişikliklər də etmişdir. Nizaminin “Leyli və Məcnun”u ilə Ətayinin “Leyli və Məcnun”u arasında oxşar və fərqli cəhətlər olduqca çoxdur. Ətayı sələfinin əsərinin ümumi süjet xəttini eyni ilə saxlamışdır. Leyli və Qeysin məktəbdə bir-birinə aşiq olması, Qeysin ailəsinin Leyliyə elçi getməsi, Leylinin İbn Səlama ərə verilməsi, Qeysin məcnun olub dağlara çıxması, Məcnunun atası ilə görüşü, atasının ölümü və s. Nizaminin “Leyli və Məcnun” poeması ilə eynidir. Fərqli cəhətlərə nümunə kimi isə Zeydin Məcnunun dayısı olmasını, İbn Səlamın Məcnunla görüşməsinə və daha başqa misallar da göstərmək olar.

Ətayı həmçinin eyniadlı məsnəvisində Dədə Qorqudu da xatırlayır. Əsərdə Dədə Qorquda aid çoxlu misraların olması müəllifin “Leyli və Məcnun”unu digər “Leyli və Məcnun”lardan ayıran əsas fərqlərdən biridir. Şair əsərində Dədə Qorquda aid nəsihətimiz kəlamalara yer verməklə həm də bizim həmin ibrətamiz hikmətlərdən xəbərdar olmağımıza vəsilə olmuşdur. Bu, eyni zamanda şairin qədim Türk dastanı “Kitabi-Dədə Qorqud”a yaxından bələd olduğunu göstərir.

XIX ƏSRİN SONU-XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ HİNDİSTANDA TARİXİ ŞƏRAİT, MƏDƏNİ MÜHİT VƏ MƏHƏMMƏD İQBAL YARADICILIĞI

Aygün Aslan

*Bakı Dövlət Universiteti, baş müəllim
ayka-aslanova@mail.ru*

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində islam dünyasının yetişdirdiyi dəyərli şəxsiyyətlərdən biri olan Allamə Məhəmməd İqbal (9 noyabr 1877 - 21 aprel 1938) müsəlmanların oyanış hərəkatını başladan bir mütəfəkkir və şairdir. O, eyni zamanda, bir islam filosofudur. Belə ki, digər filosoflar kimi sadəcə fəlsəfə ilə məşğul olmamış, digər şairlər kimi də yalnız şeir yazmamışdır.

Məhəmməd İqbal bütün biliyini, fəlsəfəsini və şeirini İslama və İslam millətlərinə xidmətə sərf etmişdir. İslam və İslam millətlərinə xidmət etməyən ürfan-bilik, zəka, fəlsəfə və şeir İqbaldan tamamilə uzaqdır. Onun qayəsi, bütün imkanlarıyla müsəlmanların özünə dönüşünə, fitrətlərinə qayıtmalarına kömək etməklə İslama xidmətə bağlıdır...

Əsasən, onun poetik yaradıcılığında əksini tapan İqbal fəlsəfəsi, İqbal dünyagörüşü, İqbal ideya-estetik qayəsi Hind-Pakistan müsəlmanlarının malik olduqları oxşar siyasi, sosial və mədəni məsələlərlə qarşılaşan digər İslam ölkələrinin də gələcəyə bağlı mədəniyyət açarına, koduna çevrildiyindən beynəlmiləl və beynəlxalq məzmunlu bir mahiyyət, məna qazanır.

Məhəmməd İqbalın bir yaradıcı şəxsiyyət kimi yetişməsində İqbaldan əvvəl və onun dövründə Hindistanda İslam cəmiyyətinin nizamı və ictimai-siyasi vəziyyətinin mühüm rolu olmuşdur. Qeyd etməliyik ki, XIX əsrdə, yəni İqbalın dövrünə qədər İslam cəmiyyəti həm sosial bəçimdə, həm də ədəbi-estetik, əxlaqi dəyərlər sistemində böyük bir inkişaf mərhələsi keçməsinə baxmayaraq dünyada gedən hadisələrə uyğun olaraq yeni bir mərhələyə qədəm qoymuşdu. Bu, klassik bəçimli, klassik formalı bir inkişaf idi və əsasən şəhər mədəniyyətində özünü göstərirdi. Müsəlmanlar burada - şəhərlərdə islam qanunlarına uyğun bir şəraitdə yaşasa da, islami qaydalar fərqli, özgür bir islam əxlaqı və bu əxlaq daxilində yeni bir İslam cəmiyyəti formalaşdırırdı.

Böyük islam elm adamı, təriqət mövlanəsi Əl-Qəzalini, Hənəfini, Şafini, Əl-Mənsuru, Əl-Malikini, Əl-Buxarini, Şeyx Nizami Gəncəvini, Mövlanə Cəlaləddin Rumini və başqalarını yetişdirmişdi və bunların hamısı da yaşadıkları tarixi mərhələdən asılı olmayaraq bir-birilərini tanıyır və əsərlərini oxuyur, öyrənirdilər... Ona görə də bütün İslam aləmində əsrlər boyu davam edən vahid islam təhsil-tədris sistemi, islam elmi, islam mədəniyyəti mövcud idi ki, bunların hamısını İqbal mənimsəmişdi.

Qərbin özündə baş verən ictimai və texniki inqilablar, çevrilmələr Qərbi Şərqlə doğru genişləndirdi. Qərbin Osmanlı imperatorluğuna qısqanclığı sürətlə artaraq düşmənçiliyə çevrildi. İngiltərənin Şərqlə doğru işğalçılıq planları sürət aldı. Belə bir tarixi şərait və Qərbin işğalçılıq basqıları müsəlman ziyalıları narahat eləyir, onları Qərbə qarşı mübarizəyə qaldırırdı. Bu mübarizələrdən biri də Məhəmməd İqbal idi.

Qeyd etdiyimiz kimi, Məhəmməd İqbal İslam mədəniyyətinin XIX əsrin axırları, XX əsrin əvvəllərində bəşəriyyətə bəxş etdiyi önəmli fikir adamlarından biridir və çox ziddiyyətli bir tarixi şəraitdə və maraqlı bir ədəbi mühitdə dünyaya gəlmiş, yaşayıb, yaratmışdır.

İRAQ-KƏRKÜK BAYATILARININ ETNOQRAFİK LEKSİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Sevinc Baxşiyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin

Şamaxı filialı, müəllim

sevinc.baxsiyeva65@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4122-2972

Kərküklərin dili ilə müasir Azərbaycan dili arasındakı xüsusiyyətləri müqayisəli şəkildə araşdırmaq üçün Kərkük bayatıları maraqlı tədqiqat obyektidir. Müşahidələr göstərir ki, bayatıların dili fonetik, leksik və qrammatik cəhətdən Azərbaycan xalq bayatılarının sanki bənzəridir.

Xalq şairi Rəsul Rza İraqda olarkən kərküklərlə, onların dili və ədəbiyyatı ilə maraqlanmışdır. O, xatirələrində yazır: “Neçə əsrlərdir ki, Kərkük, Ərdəbil, Mosul dolaylarında yaşayan, dili, adət-ənənəsi ilə hakim ərəb xalqına heç bir bənzəyişi olmayan, deyilənə görə, sayı yarım milyona yaxın bir xalq tarixini, milli xüsusiyyətini, möhnət və sevincini, arzularını, ümidlərini şeirin sehrkar dili ilə ölümsüz xoyrat, bayatı və mahnılarında ifadə etmişdir”. Folklorşünas M.Təhmasib Kərkük bayatılarının ruh, şəkil və ifadə tərzini baxımından Azərbaycan bayatılarından fərqlənmədiyini, eyni təxəyyül və təfəkkürün məhsulu olduğunu göstərir.

Görkəmli dilçi alimlər P.M.Melioranski, M.Ş.Şirəliyev, N.A.Baskakov, A.M.Şerbak, H.Mirzəzadə, Ə.N.Nəcib, Ə.Ə.Orucov və başqaları məşhur “İbn – Mühənnə lüğəti”nin ya İraqda, ya da Azərbaycanda yazıldığını qeyd edirlər, çünki əsər qədim Azərbaycan dilindədir.

Kərküklülər özlərini də, bizi də “türkmən” adlandırırlar. Tədqiqatlar sübut edir ki, bu söz indi əvvəlki mənəsindən fərqlənir. Professor Ə.Dəmirçizadə yazmışdır: “O dövrlərlə “türkmən” etnonimi indiki mənadan bir qədər fərqli işlənmiş, hətta indiki Bağdad ətrafındakı azərilərin türkmən adlandıqları da bu sözün əvvəlki mənası ilə əlaqədardır”.

Başqa mənbələr də professor Ə.Dəmirçizadənin bu fikrinin doğru olduğunu sübut edir. Şah İsmayıl Xətai şeirlərindən birində yazır:

Getdikcə tükənir ərəbin kuhi məskəni

Bağdad içində hər necə kim türkmən qopar.

İngilis tarixçisi Stefan Lonqriq “Müasir İranın dörd əsri” adlı kitabında göstərir ki, Şah İsmayıl Şirvanı tutduqdan sonra türkmənləri birdəfəlik Naxçıvan yaxınlığındakı vuruşda darmadağın etdi.

Şah İsmayıl və Stefan Lonqriq “türkmən” etnonimi altında azərbaycanlıları nəzərdə tutmuşlar.

Deyildiyi kimi, kərküklər özlərini də, bizi də “türkman” adlandırmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bizim danışığımızda olduğu kimi, onların danışığında da Orta Asiya türkmənlərinin dilinə elə bir yaxınlıq yoxdur.

İraq-Kərkük bayatılarının dili qədim və zəngindir. Belə ki, Kərkük dialektində “Kitabi-Dədəm Qorqud”da müşahidə edilən sözlərə rast gəlirik: qısrax (at), kəpənək (yapıncı), yayan (piyada), yoğurd (qatıq), nəsnə (əşya, alət), sığır (buğa, öküz), xırxız (oğlu).

Kərkük bayatılarında işlənən sözlərin əksəriyyəti dialekt və şivələrimizdə də işlənir. Məsələn: baba (ata), nənə (ana), varmaq (getmək), ənsə (arxa), yazı (çöl, səhra), darılmaq (əsbiləşmək) və s.

Aparılan müşahidələr Kərkük dialektinin Azərbaycan dili dialektindən cənub və şərq qrupu dialektlərinə daha yaxın olduğunu söyləməyə imkan verir.

CÜRCİ ZEYDANIN “FƏRQANƏ GƏLİNİ” ROMANINDA ERMƏNİLƏRİN MÖVQEYİ

Xeyransa Əliyeva

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına
Şərqşünaslıq İnstitutunun doktorantı
s.hayrunnisa@gmail.com*

XIX-XX əsrin görkəmli ərəb yazıçısı Cürçi Zeydanın (1861-1914) “Fərqa-nə gəlini” adlı tarixi romanı Azərbaycan tarixində ermənilərin dost adı ilə düşmənçilik mövqeyində olmasının bariz sübutu baxımından əhəmiyyətli rola malikdir.

Romanda ərəb xilafətinə qarşı mübarizə aparan Xürrəmilər hərəkatının başçısı, Azərbaycanın igid oğlu Babəkin ələ keçirilməsinin erməni cəusları vasitəsilə həyata keçirilməsi geniş şəkildə təsvir olunmuşdur. Belə ki, əsərdə təqdim olunmuş erməni obrazları xüsusi fəaliyyət göstərmişlər.

Əsərdə Babək və Cahan, Babək və Əfşin, Cahan və Əfşin, Səman, Dirğam və Əfşin xətti ilə əsərin iştirakçısı olan obrazlara müdaxilə edənlərdən biri də məhz erməni obrazı Vərdandır.

Vərdan Xürrəmilər hərəkatına qarşı olan şər məkrli erməni obrazıdır. Vərdanın arvadı Həylanə Babəkin adamları tərəfindən qaçırılır və o, həyat yoldaşı Həylanəni xilas etmək məqsədilə Dirğamın nökrəri olur. Dirğam nökrəri Vərdanı Cahanın atası Mərzibanla tanış edərək deyir: “Vərdan mənim həm nökrərim, həm də yoldaşımdır. Elə bir iş olmayıb ki, mən ona tapşırım, o isə yerinə yetirməsin. O iş həтта uçan quşun kəlləsində olsa belə, Vərdan həmin işi yerinə yetirməyə qadirdir”.

Vərdan əsərdə casusluğu çox məharətlə həyata keçirir. Belə ki, Əfşin ilə Babəkin köməkçisi arasındakı sövdələşməni izləyir. Həтта erməni Vərdan Babəkin qəsrinə hücum planının hazırlanmasında fəal iştirak edir. Cəuslarla daima təmasda olan Vərdan əsərin sonuna kimi nökrə simasında görünərək xəlifənin yanında özünə hörmət qazanır. Bu hörməti biz Əfşinin dialoqunda görürük: “Deməli, Əfşin kimi bir ölkə hakimi, quşun sərkərdəsi bu böyüklükdə ağ yalan deyir, bir imansız dığa isə həqiqəti söyləyir, hə? Heyif sənə, a dünya, heyif” .

“Fərqa-nə gəlini” romanında Vərdanın simasında ermənilərin xürrəmilərə düşmən kəsildiyini görürük. Babəkin düşmənlərinin əlinə keçməmək üçün Ermənistan dağlarına sığınaraq, erməni batriqlərinə inanaraq aldanılması azərbaycanlı igidin mənfur qonşusunu hələ də dost sanmasına işarədir. Vərdanın Babəkin yerinin tapılmasında xüsusi canfəşanlıq etdiyinin şahidi oluruq. O, ermənilərin azərbaycanlılara həmişə qibtə hissi ilə yanaşdığını dialoqunda təsdiq edir: “Mən güman etmirəm ki, o hansı bir erməni əyalətinəsə pənah aparsın, çünki ermənilərin onu görə-n gözü yoxdur və onu öldürməyə fürsət axtarırlar”.

Deməli, erməni batriqlərindən biri öz qəsrində Babəkin ələ keçirilməsindən ehtiyat edərək onu ova çıxardır və Əfşinə xəbər verir. Tarixdən də məlum olduğu kimi, Babək erməni əsilli Səhl ibn Sumbatın satqınlığı nəticəsində amansız işgəncə ilə edam edilir.

Biz sözlə, Azərbaycan xalqının bu gün də tarixi torpaqlarına göz qoymuş mənfur ermənilərin düşmənçilik mövqeyi tanınmış ərəb yazıçısı Cürçi Zeydanın “Fərqa-nə gəlini” romanında ərəb təəsübkeşliyi ilə yanaşılaraq təsvir olunsada, tarixi həqiqətlərin danılmaması baxımından əhəmiyyətli rola malikdir.

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA ŞƏRQ XALQLARININ FƏLSƏFİ VƏ İCTİMAİ FİKİR MƏSƏLƏLƏRİ

Hürnisə Bəşirova

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
Nizamişünaslıq şöbəsi, elmi işçi
besirovahuru@gmail.com*

XII əsr azərbaycançılıq fəlsəfi fikrinin banilərindən biri hesab olunan Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı Şərqi ədəbiyyatında intibah dövrü hesab edilə bilər. Şair əsərlərində dövrünün şahları, sultanları və hakim təbəqəsi ilə xəyali olaraq diskussiya keçirir, özünün dünyagörüşünü sistemli olaraq şərh edir. Şairin əsərlərində çox vaxt izah edilən dərin sosial ziddiyyətlər və bununla bağlı aşağı təbəqənin dili hesab olunan türk-Azərbaycan dilinin aşağılanması, şairin yaradıcılığında humanist etik-fəlsəfi tənqidi mütərəqqi bir dünyagörüşü kimi meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Nizami Gəncəvinin irəli sürdüyü bir çox mühüm tezislərə daha sonradan Nəsimi, Füzuli və sair kimi Azərbaycan ədəbiyyatının digər görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığında rast gəlirik. Hər iki şair əsərlərində öz ana dilini “şəkərpərə”, yəni “bir parça şəkər, qənd” adlandırmışdır. “Türklük”, “türk”, “türkzadə” sözləri Nizamidən əvvəl ədəbiyyatda bu qədər məşhur olmamışdı. Şərqi fəlsəfi düşüncəsində məşhur olan bu ifadələr Azərbaycan ədəbiyyatında məcazi-sirli mənada yalnız Nizaminin yaradıcılığından sonra məşhurluq tapır. Gerçək və gizli mənada şairin istifadə etdiyi bu sözlər müasir dövrdə yaşatmağa çalışdığımız azərbaycançılıq fəlsəfi fikrinin əsasıdır.

Məqalədə Nizami Gəncəvi irsində Şərqi xalqlarının fəlsəfi və ictimai fikir məsələlərini təhlil edərkən “Xəmsə”nin 1377-78-ci illərə aid edilən H-750 nömrəli Topqarı-Saray nüsxəsi əsas istinad mənbəyi kimi götürülmüşdür. “Xosrov və Şirin” dastanını Bərdənin ağsaqqallarının məsləhəti ilə qələmə alan Nizami Gəncəvi Xosrov şahın ölümündən sonra Məşhəddə dəfn olunması haqqında məlumat verir. Nümunədən gətirdiyimiz misallardan aydın olur ki, nəinki hal-hazırda, qədimdə də İrənin məşhur Məşhəd şəhəri tarixən müqəddəs insanların, şahların və əsilzadələrin son mənzil-qəbrəgahı olmuşdur. Dahi şairimiz deyir: “Baxmayaraq bu dastan atəşpərəstlərinin mənə onu behiştlik etdim. Əfsanəni nə qədər geniş şərh etdimsə, bir o qədər onun sirləri sirtir olaraq qaldı”. Bu səbəbdən düşünürəm ki, Azərbaycanın ölməz şairi və filosofu Nizami Gəncəvi yaradıcılığı Azərbaycan və o cümlədən də Şərqi xalqlarının fəlsəfi fikrinin təkamülü prosesinin təhlili zamanı bizim üçün əvəzolunmaz mənbədir.

FƏXRƏDDİN YAQUB İBN MƏHƏMMƏD FƏXRİNİN “XOSROV VƏ ŞİRİN” TƏRCÜMƏSİNİ FƏRQLƏNDİRƏN CİZGİLƏR

Samirə Əliyeva

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
Nizamişünaslıq şöbəsi, elmi işçi
samira.aliyeva@lit.sciense.az*

Nizami Gəncəvinin dünyaca məşhur “Xosrov və Şirin” əsərini türk xalqlarının öz ana dillərində oxumaq istəyi günü-gündən artırdı. XIV əsrdən etibarən əsər türk dilinə tərcümə olunmağa başlanmışdır. “Xosrov və Şirin” əsərinin ikinci türk tərcüməsi Aydınogullar sülaləsindən olan İsa bəyin sarayında yaşayıb-yaratmış Fəxrəddin Yaqub ibn Məhəmməd Fəxriyə aiddir. Şair poemanı 12 mart 1367-ci ildə türk dilinə çevirərək Aydınoglu İsa bəyə təqdim etmişdir. Əsər 168 vərəq və 4683 beytdən ibarətdir. Hərəkəli mətndə sətir sayı 15-dir. Sətirlər sütunlara bölünmüşdür. Əsərin yeganə nüsxəsi Almaniyada Marburq Dövlət kitabxanasında saxlanılır.

Fəxri əsərdə həm Nizaminin “Xosrov və Şirin”indən, həm Firdovsinin “Şahnamə”sindən, həm də özündən beytlər əlavə edərək əsəri daha da genişləndirmişdir. Bu da Fəxrinin tərcüməsini digər türk tərcümələrdən fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biridir. Mütərcim Bəhram Çubinin Çin xaqanını təhqir etməsi, Göytürk xaqanı üzərindəki qalibiyyəti, Xosrov Pərvizin qoşunlarını məğlub edib taxta oturması, Xosrovun Rum hökmdarı Qeysərdən kömək alıb Bəhramı məğlub edərək ikinci dəfə taxta çıxması və Bəhramın Çinə gedib Çin xaqanının qızı ilə evlənməsi, nəhayət, Qulun adlı şəxs tərəfindən öldürülməsi hissələrini “Şahnamə”dən götürüb türk dilinə tərcümə edərək “Husrev və Behram yerine çeriylə gelüp”, “Husrev Behram yerü yerine çeriylə gelüp yüz be-yüz olup...”, “Behram qız qardaşına gelüp qız qardaş nasihat etdüğü yerdür”, “Husrev begleriyle tanışduğun eydür”, “Çubin meydana girüp Behram çoqal giyüp Çubini öldürmek...”, “Qayser-i Rum banuyı Güstehem alup qızı Meryem qatına iledüp”, “Behram Çubin qaçup Çinə varduğun eydür” fəsillərlə əsərinə daxil etmişdir.

Nizami Gəncəvinin əsərindən isə “Şirinin Xosrovu elmə rəğbətləndirməsi”, “Büzürgümüdün “Kəlilə”dən qırx incə mətləb söyləməsi”, “Nizaminin oğlu Məhəmmədə nəsihət etməsi”, “Peyğəmbərin meracı”, “Nəsihət və kitabın sonu”, “Toğrul şahın Nizamini tələb etməsi” kimi fəsilləri tərcümə edib əsərinə əlavə etməmişdir.

Fəxrinin “Husrev u Şirin” tərcüməsi Xarəzmi Qütbdən sonra yazılmış ən qədim türk əlyazması kimi tarixə düşmüşdür. XIV əsr türk xalqlarının adət-ənənəsi, tarixi, məişəti, ictimai-siyasi vəziyyəti haqqında məlumat verən qiymətli əsərdir.

NƏVİZADƏ ƏTAYİNİN “HƏFT XAN” ƏSƏRİNDƏ SAYLARIN XARAKTERİSTİKASI

Lalə Paşayeva

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
Nizamişünaslıq şöbəsi, kiçik elmi işçi
lalepashayeva1989@gmail.com*

Azərbaycanın dahi şairi Nizami Gəncəvi elə bir uca şəxsiyyətdir ki, dünyada ilk “Xəmsə” yaradıcısı olaraq, həmçinin oradakı məsnəvi mövzularını da demək olar ki, birinci dəfə qələmə alaraq əbədi yaşarlığı ilə özündən sonra saysız nəzirə yazılmasına səbəb olmuşdur. Əsrlər boyu şairlərin ən böyük xəyalı “Xəmsə” sahibi olmaq idi. Nizami “Xəmsə”sinin dördüncüsü, dünyada məşhur olan “Həft peykər” eyni və ya bir az fərqli başlıqlar altında klassik Türk ədəbiyyatında ən çox nəzirə yazılan poemalar sırasındadır.

Şair əsərinə yeddi rəqəmini verməsi əbəs yerə deyildi. Yeddi rəqəmi ən sirli saylar arasında yer alır. Çin, Yunan, Misir, Hind və Türk mifologiyalarında yeddi rəqəminin müqəddəsliyinə hər zaman inanılmışdır. İslam, Yəhudi və Xristianlığın müqəddəs kitablarında tez-tez adı keçən yeddi rəqəmi Tanrı ilə dünyanı birləşdirən bir say olaraq qəbul edilmişdir. Məsələn Həyat ağacının yeddi budağı, Səfa və Mərvə dağlarının yeddi dəfə söy edilməsi, Kəbənin ətrafının yeddi dəfə tövvafı və yeddi daşla üç dəfə şeytanı daşlanması, Fatihə surəsinin yeddi ayəti kimi bir sıra fərqli müəmması var olmuşdur. İlahi və gizli bir qüvvəyə malik olan “Yeddi”nin möcüzələrini filosof şair Nizami Gəncəvi dərinə yiyələnmiş və ədəbiyyata gətirməyə tərəddüd etməmişdir.

Yaradıcılığı XVII əsrə təsadüf edən, yeddi Osmanlı sultanlığına şahid olan, məsnəvi və divan şairi kimi tanınan Nəvizadə Ətayı də Nizami Gəncəvinin davamçılardanındır. Ustad şairin əsərinə nəzirə yazan Nəvizadə Ətayinin “Həft xan” məsnəvisinin ən əhəmiyyətli qismini elə yeddi hekayə təşkil edir. Ətayinin zəngin biliyi və dünyagörüşü “Həft xan” əsərinin demək olar ki, hər beytində özünü təzahür edir.

Məqalədə “Həft xan”da fərqli formalarda işlənən sayların bir sıra çalarların izahına yer ayrılmışdır. Əsərdəki bəzi beytlərdə yer alan rəqəmlərin təsadüfən və ya mifoloji, astrologiya, fəlsəfi, numeralogiya kimi elmlər ilə bağlı olub-olmadığını araşdırmağa çalışacağıq. Məqalənin əsas məqsədi sayların təsir gücünün müəyyənləşdirilməsi təşkil edir. Bu məqsədlə, ilk növbədə, beytlərin rəqəmlərlə əlaqəsi təhlil edilmişdir.

QƏTRAN TƏBRİZİNİN “DİVAN”INDA İŞLƏNƏN PARÇA VƏ GEYİM ADLARI

Gövhər xanım Nağıyeva
Bakı Dövlət Universiteti,
Şərqsünaslıq fakültəsinin doktorantı
aghayeva500@gmail.com

Farsdilli ədəbiyyatda öz izini qoymuş məşhur şairlərdən biri də Qətran Təbrizidir. Onun “Divan”ında parça və geyim adlarının tədqiqi həmin dövrün geyim mədəniyyəti və məişəti haqqında geniş məlumatlar əldə olunmasına imkan verir. Belə ki, “Divan”da işlənən parça adlarına aşağıdakıları misal göstərə bilərik: qiymətli qara ipək (اکسون), ipək (پرنده), Şüştəri ipəyi (دیه شوشتری، پرنده شوشتری)، naxışlı ipək (پرنیان)، palaz (پلاس)، Tuz şəhərində toxunan kətan (توزی)، zamşa (حیر)، xəz (خز)، ipək (دییبا، دیباج)، Çin ipəyi (دییبه چینی)، zərli ipək (دییبه زربفت)، dinari (دیناری)، Rum ipəyi (منسوج رومی)، qırmızı ya göy ipək (سقلاطون)، Çin ipəyi (سقلاطون چینی)، şüştəri (شوشتری)، kətan (کتان)، bərk pambıq parça (کرباس)، parça (منسوج)، nəməd (نمد)، atlas (وشی). Bu parça adlarından bəzisinə bir dəfə, bəzilərinə isə altı dəfə rast gəlinmişdir. “Divan”da işlənən geyim adları isə bunlardır: köynəyin qolu (آستین)، şalvar (ازار)، köynək (پیرهن)، çul (جل)، çadra (چادر)، xristian çadrası (چادر ترسا)، paltar boğçası (رزمه)، zünnar (زنار)، qiymətli paltar növü-şüştəri (شوشتری)، naxışlı ipək paltar (عبقر)، əmmamə (عصابه)، papaq (کلاه)، kəmər (کمر)، ləçək (معجر)، niqab (نقاب)، şüştər qəbası (قبای شوشتری)، zirehə bənzər paltar (سلب). “Divan”da işlənən geyim adlarından daha tez-tez istifadə olunmuşdur. Məsələn, köynək sözünə iyirmi dəfədən artıq rast gəlinmişdir. Qətran Təbrizi parça adları, xüsusilə ipək növlərindən müxtəlif təbiət hadisələrinin təsviri üçün istifadə etmişdir. Məsələn, çəmənlik naxışlı ipəyə, şəh Rum ipəyinə, atəş Şüştər ipəyinə bənzədilmişdir. Şairin belə təşbihlər yaratması oxucunun zövqünü oxşayır və şeir dilinin bədiiliyini daha da artırır. Digər tərəfdən isə şairin farsdilli yaradıcılığında ustadlığından xəbər verir.

İNDU SUNDARESANIN “GÜLLƏRİN ZİYAFƏTİ” ROMANINDA TÜRK TARİXİ ŞƏXSİYYƏTLƏRİNİN BƏDİİ ƏKSİ

Leyla Pirimova

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
böyük laborant, doktorant
leyla.pirimova@mail.ru*

Hind əsilli Amerika yazıçısı İndu Sundaresanın “Tac Mahal” trilogiyası XVII əsr Babür imperiyasında baş verən tarixi hadisələrin bədii təsviri ilə olduqca zəngindir. Yazıçının “Güllərin ziyafəti” adlı romanı “Tac Mahal” trilogiyasına daxil olan ikinci romandır. Yazıçının bu romanı da “İyirminci arvad” əsəri kimi Babür hökmdarı Cahangir şahla onun iyirminci arvadı Mehrunnisənin məhəbbətindən bəhs edir. Ədib hadisələrin süjet xətti ilə əlaqədar olaraq XVII əsr Babür imperiyasında baş verən önəmli məsələlərə də diqqət yetirir. Əsərdəki hadisələrlə yanaşı ədib bir sıra türk tarixi şəxsiyyətlərinin bədii obrazını da yaradır. Cahangir şah, Mirzə Qiyas Bəy, Asaf Xan, Cahan şah, Xanlar Xanı Əbdürrəhim, Ruqiyyə Begüm, Mehrunnisə, Ərcümənd Banu imperiyanın tarixində önəmli rol oynayan tarixi şəxsiyyətlərdir.

Yazıçının əsas qəhrəmanlarından biri olan Cahangir şah uzun mübarizədən sonra nəhayət istəyinə çataraq imperiyanın 4-cü hökmdarı olur. Atası Əkbər şah kimi sevilmək və ona miras qalan imperiyanı qoruyub saxlamaq üçün bir sıra reformlar həyata keçirir. Ömrü boyu öz gənclik səhvini əziyyəti ilə keçirərək oğulları ilə hakimiyyət uğrunda mübarizə aparır. Əsərdəki obrazlardan biri də Mirzə Qiyas bəydir. O, Səfəvilərdən qaçaraq Babür imperiyasına sığınmış bir vəzirin oğludur. Yaxşı təhsil almış bacarıqlı biri olduğundan tezliklə Əkbər şahın etibarlı əyyanlarından birinə çevrilir. Cahangir şah Mirzə Qiyas bəyin qızı Mehrunnisə ilə evlənməsi onun şöhrətini daha da artırır. Xəzinədən külli miqdarda pul mənimsəməsinə baxmayaraq hökmdar sevimli arvadı Nur Cahana (Mehrunnisə) görə onu bağışlayır. Yazıçının yaratdığı digər bir obraz Asaf Xandır. Asaf Xan Mirzə Qiyas bəyin oğludur. Atası xüsusilə, də bacısı Mehrunnisə sayəsində dövlətdə önəmli vəzifələr tutur. Eyni zamanda Cahan şahın arvadı Ərcümənd Banunun da atası idi. Cahan şahın hakimiyyətə gəlməsində böyük rol oynayır və ömrünün sonuna kimi şahna xidmət edir. “Güllərin ziyafəti” ndəki obrazlardan biri də Cahan şahdır. Cahan şah tarixdə daha çox xanımının ölümü münasibəti ilə tikdirdiyi Tac Mahal abidəsi ilə tanınır. Əsərdəki tarixi şəxsiyyətlərdən biri də xanlar xanı Əbdürrəhmandır. Əbdürrəhman Əkbər şahı hakimiyyətə gətirən Bayram xanın oğludur. Atasının ölümündən sonra Əkbər şah tərəfindən qəyyumluğa götürülüb yetişdirilmişdir. Öncə Əkbər şahna, daha sonra da Cahangir və Cahan şahna xidmət etmişdir. Babür ordusunun başında dəfələrlə döyüşlərdə iştirak edir. Ədibin romanda yaratdığı qadın obrazlardan Ruqiyyə Begüm, Nurcahan (Mehrunnisə), Ərcümənd Banu da tarixi şəxsiyyətlərdəndir. Əkbərin hərəmdə qüdrət sahibi olan Ruqiyyə bu qüdrətindən istifadə edərək istədiyinə nail olmağı bacarır. Sarayda qüdrət sahibi olmaq üçün Nurcahan (Mehrunnisə) davamlı olaraq onunla məsləhətləşir. Əsərin baş qəhrəmanı Nurcahan isə yalnız yaşadığı dövrdə deyil müasir dövərdə də böyük marağa sahib bir tarixi şəxsiyyətdir. “Tac Mahal” trilogiyası bunun ən böyük sübutudur. Yazıçının romanda təsvir etdiyi obrazlardan biri də Ərcümənd Banudur. Ərcümənd Banu, Mumtaz Mahal kimi tanınan şərəfinə dünyanın səkkizinci möcüzəsi olan Tac Mahal tikilən tarixi şəxsiyyətdir.

Müasir dövərdə Hindistandakı hind milliyyətçiləri türklərdən qalma izləri silməyə çalışsalar da, mümkün deyildir. Keçmişini bilməyən gələcəyini inşa edə bilməz.

BAKUVİNİN “VİRDU-SƏTTAR” ƏSƏRİNİN ÜSLUBİ-POETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Şahanə Şahbazova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına
Şərqsünaslıq İnstitutu, Ərəb filologiyası şöbəsi
shahaneshahbaz@gmail.com*

Dinlər və məzhəblər daima insanın təfəkkür və mədəniyyətinin təkamülünə təsir etmişdir. Dinlər tarixinin dəqiq müəllimi ilə, hər millətin düşüncə, mənəvi varlıq və mədəni inkişafını göstərmək olar. Mövzumuz bu dini məzhəblərdən biri olan təsəvvüflə bağlıdır.

Sufizm İslam mədəniyyətinin mühüm bir qolunu təşkil edir. İlk dəfə Bəsrədə meydana çıxmış sufizm X əsrin sonlarından etibarən sufi icmaları vasitəsi ilə geniş yayılmağa başlayır və Azərbaycanın ictimai-siyasi, mədəni tarixində də mühüm rol oynamış gerçəkliklərdən biri olur.

Təsəvvüf, mürşid-şeyx deyilən kamilliyə çatmış sufi müəllimin nəzarəti altında sufi müridlərinin kamilliyə, qəlb və ruh saflığına, irfan sahibi olaraq həqiqi insanlıq məqamına ucaldılmasıdır. Bu məqama çatmaqda sufi virdləri mühüm vasitə olmuşdur. Vird Allaha yaxınlaşmaq üçün müəyyən zamanda edilən ibadət, dua və zikri ifadə edən təsəvvüfi bir termdir.

Təsəvvüf sahəsində yazılmış ən gözəl əsərlərdən biri Seyid Yəhya Bakuvinin dərvişlərin gündəlik olaraq oxumaları üçün ərəb dilində tərtib etdiyi dua və münacatlardan təşəkkül tapmış “Virdu-Səttar” əsəridir.

Azərbaycan təsəvvüf məktəbində yetişən mütəfəkkir alim Seyid Yəhya Bakuvi və onun inkişaf etdirərək yenidən təsis etdiyi xəlvətiyyə təriqəti XV əsrdən etibarən müsəlman aləmində böyük təsirə malik olmuş və geniş şəkildə yayılmışdır. Yazdığı əsərləri ilə xəlvətiyyə təriqətini daha da sistemləşdirən Seyid Yəhya Şirvani qırx ilə yaxın bir zamanda Bakıda Şirvanşahlar sarayında fəaliyyət göstərmiş, çox sayda mürid yetirmişdir. Tədqiqatlar nəticəsində Bakuvinin müxtəlif kitabxanalarda iki yüzə yaxın nüsxələri mövcud olan on doqquz əsəri təsbit edilmişdir. Onlar içərisində “Virdu-Səttar” əsəri poetik cəhətdən ən gözəl əsərlərdən biridir.

“Virdu-Səttar” əsəri nəsrə olduğu halda bir şeir kimi axıcı və qafiyəlidir. Bu səbəbdən müsəlmanlar tərəfindən daim oxunmuş və üzərinə ən çox şərh yazılan vird ünvanını almışdır. Təriqət mənsuclarının hər gün oxuduqları bu vird ərəb dilində və olduqca səlis bir üslubdadır. “Övrədu-Yəhya”, “Virdu-Səttar”, “Virdu-xəlvətiyyə” kimi adlarla yad olunan bu əsərə dəfələrlə şərh yazılmışdır. Bir neçə kitabxanada əlyazma nüsxələri olan əsər nəşr də edilmişdir.

“Virdu-Səttar”ın fərqləndirici xüsusiyyəti gözəl poetik üsluba malik olmasıdır. İlk əvvəl qeyd edək ki, bu əsər qafiyəli nəsrə - səc üslubunda yazılmışdır. Bu üslub orta əsrlərdə sufi virdlərində özünə daha geniş miqyas qazanmışdır. Seyid Yəhya da “Virdu-Səttar”da bu qafiyəli nəsrə əsas forma kimi götürərək səc üslubunda mükəmməl bir nümunə yaratmışdır. Əsərin ritmik quruluşu bu səbəbdən çox cəlbedicidir; səslərin düzümü ilə alliterasiya, əksər hissədə poetik baxımdan qafiyələnmiş misralar, bəzi yerlərdə qafiyəsizlik, təkrirlər - bütün bunlar, görünür, duanı daha geniş kütləyə çatdırılması üçün bir vasitə olmuşdur.

Virdu-Səttarın ecazını göstərən vacib ünsürlərdən biri də burda işlənən təkrir sənətidir ki, bu da, duada çağırışın təsir dairəsini artırmağa xidmət edir.

Əsərin xüsusi intonasiyası, təkrarlar sistemi, səslərin, sözlərin, sintaktik bəçimlərin ardıcıl təkrarı, xüsusi alliterasiya və paralellik, bədii formullar, ahəngdarlıq və harmoniya - bütün bunlar əsərə bədii cəhətdən bir mükəmməllik verərək qəlblərə daha güclü sirayət etməsinə birbaşa təsir etmişdir.

ŞƏRQ XALQLARI ƏDƏBİYYATINDA FOLKLOR NÜMUNƏLƏRİ

Gülnar İsmayılova

*Daxili İşlər Nazirliyi Daxili Qoşunlarının
Ali hərbi Məktəbinin müəllimi
gulnarqebleyeva@gmail.com*

Mifoloji-bədii dünyagörüşün izləri folklorda və klassik ədəbiyyatda indi də özünü büruzə verməkdədir. Folklor elmini peşəkar elmdən fərqləndirən ən başlıca keyfiyyəti şifahiliyin bütün mövcudluq prinsiplərini özündə əks etdirməsi ilə müəyyənləşir. Bir çox yazıçılar folklor nümunələrindən öz əsərlərində bəhrələnmişlər. Folklorşünaslığın ən qədim dövrlərdən bəri yaranıb formalaşan janrlarından olan nağıllar və dastanlar zəngin informasiya qaynağıdır. Türk folklorşünasları nağıl janrı ilə əlaqədar bir çox araşdırma aparmışlar. S.Uysal, Z.Göyalp, T. Alangu, N.Tezel, E.C.Güney, S.Sakaoğlu, U.Günay, B.Seyidoğlu, E.Artun və s. alimlər əsərlərində folklor nümunələrinin tədqiqatını aparmışlar.

Azərbaycanın dahi şairi Nizami Gəncəvinin ilk iri həcmli poeması – “Sirlər xəzinəsi” Yaxın Şərqdə geniş yayılmış didaktik əsərlər silsiləsindən biridir. “Sirlər xəzinəsi” və digər poemalarında şairin qədim Şərq folklor nümunələrindən geniş şəkildə bəhrələndiyi hiss olunur. Nizamişünas alim Nüşabə Araslının “Nizami Gəncəvi poeziyasının hind qaynağı” adlı elmi araşdırması dediklərimizi sübut edir. Alim qeyd etmişdir ki: “Nizami Şərqdə geniş yayılmış məşhur hind abidəsinə tez-tez müraciət edib, “Sirlər xəzinəsi”ndən tutmuş poemalarının hamısında təmsil səciyyəli hekayələrilə “Kəlilə və Dimnə”yə yaxınlaşıb. “Ovçu, it və tülkü hekayəsi”, “Harun-ər Rəşid və dəllək”, “Baqqal və tülkü”, “Bülbül və qızılquş” hekayələri “Kəlilə və Dimnə” abidəsinə xatırladır”.

Dahi şair “Xəmsə” sində “Kəlilə və Dimnə” motivlərinə toxunmuşdur. “Sirlər xəzinəsi”ndə kəfən geyib şahın hüzuruna gələn, nöqsanlarını çəkinmədən onun üzünə deyən qoca zahid, ya da Sultan Səncərin ətəyindən tutub, onun ədalətsizliyinə etiraz edən qarının əhvalatları bizə “Kəlilə və Dimnə” dəki Beydəbanın Dəbşəlim şahla söhbətlərini xatırladır. “İsgəndərnamə” poemasında isə şair “Gücünə məğrur olana nəsihət vermək, toxumu şor suya atmağa bənzəyər”, - deyir. Bu fikirlər “Kəlilə və Dimnə”də Şətrəbənin Dimnəyə dediyi: “Qədir-qiyət bilməyəne xidmət edib, nəsihət vermək şoranlıqda toxum əkmək kimidir” fikirlərlə yaxından səsləşir. Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poeməsindəki “Kəlilə və Dimnə” dən gətirdiyi qırx hekayə və bu hekayələrdən çıxarılan nəticələr “Qibtə Mariyanın nağılı” ilə oxşarlıq təşkil edir. Bu da böyük şairin özündən qabaqkı mədəni irsi nə qədər dərinədən mənimsədiyini göstərir.

Bildiyimiz kimi, folklor örnəkləri əsasən XIX yüzilliyin sonlarından başlayaraq yazıya alınıb. Burada bir sıra ziyalıların, folklorşünas alimlərin rolu qeyd edilməlidir. Həsən bəy Zərdabi, Seyid Əzim Şirvani, Süleyman Sani Axundov, Abdulla Şaiq, Mirzə Ələkbər Sabir, Abbas Səhhət, Rəşid bəy Əfəndiyev, Firudin bəy Köçərli kimi görkəmli şəxslərin yaradıcılığında folklor motivləri xüsusi yer tutub.

“Molla Nəsrəddin” jurnalında xalq ədəbiyyatı nümunələrinin yer alması, C.Məmmədquluzadənin “Anamın kitabı”, “Kamança” pyeslərində folklordan bəhrələnməsi, Ü.Hacıbəyovun xalq ədəbiyyatı əsasında yazılmış əsərləri, F.Köçərli, A.Şaiq, R. Əfəndiyev, Y.V.Çəmənəminlinin bir sıra məqalə və məktubları məhz bəhs etdiyimiz bu məsələlərlə əlaqədardır.

Bütün bunlarla bərabər, burada hər il “Ortaq türk keçmişindən orta q türk gələcəyinə” adlı beynəlxalq folklor konfransı keçirilir. Buraya dünyanın hər yerindən folklorşünas alimlər dəvət olunur. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi möhkəmləndikcə onun milli-mənəvi dayaqlarından biri olan folklorşünaslıq elmi də durmadan inkişaf edir.

NA DO-HYANQIN HEKAYƏLƏRİNDƏ BƏDİİ GERÇƏKLIYIN ƏKSI

Leyla Həsənzadə

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
elmi işçi
qasanzade.leyla@mail.ru*

Na Dohyang (1902–1927) məşhur povest yazıçısı və jurnalisti, tənqidi realizm ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəlləri Koreya ədəbiyyatı ənənələrinin davamçısı idi. Na Dohyang (əsl adı Na Bin) Seulda həkim ailəsində anadan olub. Orta məktəbi bitirdikdən sonra tibb texnikumuna daxil olub. Amma bitirmədən ədəbi təhsil almaq üçün Tokioya yollanır. Vətənə qayıtdıqdan sonra özünü bütünlüklə ədəbi fəaliyyətə həsr etmiş, bir çox qəzet və jurnallarda əməkdaşlıq etmişdir. Əsərində və baxışlarında neytral mövqə tutmuşdur. 1925-ci ildə “Burjua və ya proletar adlandırmağa ehtiyac yoxdur” məqaləsini dərc etdirir. Bir vaxtlar o, “Baekcho” mürtəce-romantik jurnalı ətrafında toplanan çevrəyə yaxınlaşır, lakin eyni zamanda proletar ədəbiyyatı da inkar etmir. O, qısa ömrünün, qısa ədəbi fəaliyyət dövründə (1921-1926) iki romanı (“Arzular” və “Ana”), çoxlu hekayələr, şeirlər, tənqidi məqalələr və reseenziyalar nəşr etdirmişdir. Koreya ədəbiyyatı üçün onun yaradıcılığının əhəmiyyəti çox böyükdür. Na Dohyan Azərbaycan oxucularına onun iki povestinin – “Tramvay dirijorunun gündəliyindən” və “Aşpazın oğlu”nun tərcümələrinin yer aldığı “Belə insanlar yaşayırdı” toplusundan tanınır.

Na Dohyanın yaradıcılığının aparıcı mövzusu işçilərin ağır həyatı, hakimiyyətdə olanların özbaşınalığı və ürəksizliyi, burjua cəmiyyətində fərdin əzilməsidir. Onun əsərləri faciə və ümid-sizliklə doludur.

Koreyada 20-ci illərdə yazıçılar arasında ən görkəmli yeri Na Dohyang tuturdu. O, 1919-cu il mart üsyanının məğlubiyətindən və ölkədə yapon müstəmləkə rejiminin güclənməsindən sonrakı çətin dövrdə sadə insanların həyatını təsvir etməyə müraciət etmişdir. Onun qısa hekayələrinin qəhrəmanı cəmiyyətin aşağı təbəqəsindən olan, həyatı asan olmayan, çox vaxt faciəli olan zəhmətkeşdir. Üstəlik, Na Dohyanın əsərlərindəki faciə özlüyündə təsadüf ilə bağlı deyil. Bu, qəhrəmanın düşdüüyü sosial şəraitin qaçılmaz məhsuludur. Onun faciəsi onu təkcə ağır işlərə deyil, həm də başqalarından alçaldıcı asılılığa məhkum edən hüquqsuzluğun və yoxsulluğun nəticəsidir.

Qəhrəmanı əhatə edən mühit, onun bu və ya digər şəkildə bağlı olduğu konkret insanlar, son dərəcə nadir istisnalar istisna olmaqla, istər ona yad olsunlar, istərsə də ən çox ürəksiz və qəddardirlər.

Qəhrəmanı əhatə edən mühit, onun bu və ya digər şəkildə bağlı olduğu konkret insanlar, son dərəcə nadir istisnalar istisna olmaqla, istər ona yad olsunlar, istərsə də ona ən yaxın görünənlər ürəksiz və qəddardirlər. Qəhrəman Na Dohyana özü təbii mənəvi insani keyfiyyətlərə malikdir - başqalarının kədərinə cavab vermək, xeyirxahlıq. O, çətin vəziyyətlərdə bu keyfiyyətləri özündə saxlayır, qeyri-insani şəraitdə insan olaraq qalır.

Bu yazıçının əlamətdar hekayələrindən biri də “Dəyirmanda” hekayəsidir. Hekayənin qəhrəmanı, kasıb kəndli Pan Won, dəyirman sahibi Şin Çi Gyu adlı kənd zəngininin evində xidmət edir. Kasıb kəndli olan Pan Wonun gənc arvadına baxır. Yumruğun sözləri və hərəkətləri onun zooloji mahiyyətini, təbiətin alçaqlığını, qəddarlığını, ürəksizliyini ortaya qoyur: “Axı, razılaşsan, istədiyini hər şeyə sahib olacaqsan. Pan Won kimi kasıbdan çox pul qazana bilməzsən. Həyatın bütün sevinclərini yaşamadan necə bir əsr yaşaya bilərsən?” Belə ki, Xing Chi Gyu ərindən ayrılacağı təqdirdə ona hər şeyi vəd edərək, işçisinin arvadını aldatmağa çalışıb. Müəllif zəngin adamı təsvir edərək onun heyvani ehtirasına işarə edir: “O, acgöz baxışları ilə Pan Wonun arvadını gözüylə yedi”. Hekayədə dəyirman sahibi ilə kəndlinin arvadının əlaqəsi təsvir edilir.

VYETNAM ƏDƏBİYYATININ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

Sevda Məmmədova

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
elmi işçi
nasirovs.19@inbox.ru*

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini əldə etdikdən sonra dünyaya inteqrasiyası istiqamətində çox böyük işlər görülmüşdür ki, xalqımızın dünyaya mədəni inteqrasiyasında Qərbi ölkələri ilə yanaşı, mədəniyyətin beşiyi olan Şərqi ölkələri, eləcə də Cənub-Şərqi Asiya ölkəsi Vyetnam Respublikası ilə qurulan çoxtərəfli əlaqələr və eyni zamanda mədəni-ədəbi əlaqələr xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Vyetnam ədəbiyyatının tarixinin, müasir Vyetnam ədəbiyyatının, Azərbaycan-Vyetnam mədəni-ədəbi əlaqələrinin, qarşılıqlı tərcümə məsələlərinin araşdırma obyektinə çevrilməsi ədəbiyyatşünaslığın zəruri problemlərindəndir.

Məlumdur ki, Cənubi Şərqi Asiya ölkələri dünyanın çoxtərəfli inkişaf etmiş ölkələrindəndir. Ulu Öndər Heydər Əliyevin Cənubi Şərqi Asiya ölkələri ilə çoxtərəfli əməkdaşlığa xüsusi diqqət ayırması ölkəmizin Prezidenti, cənab İlham Əliyevin fəaliyyətində də vacib məsələlərdən biri kimi öndədir. Azərbaycan və Cənubi Şərqi Asiya ölkələrinin müasir əlaqələri çərçivəsində Vyetnam Respublikası ilə çoxtərəfli əlaqələr, eləcə də mədəni-ədəbi əlaqələr inkişaf etdirilməkdədir.

Azərbaycan-Vyetnam münasibətlərinin təməli altmışıncı illərdə qoyulmuş, 1983-cü ildə Azərbaycan xalqının ümumimilli lideri Heydər Əliyevin SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini vəzifəsində işləyərkən Vyetnama səfəri, ardından ölkəmiz müstəqilliyini qazandıqdan sonra əlaqələrin rəsmiləşməsi, müasir əlaqələrin dünənini, bu gününü ehtiva edir. Azərbaycan-Vyetnam Dostluq Assosiasiyasının sədri Nqhiem Vu Khai və digər Vyetnam rəsmiləri Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan-Vyetnam tarixi dostluq əlaqələrinin təməlini qoyan bir şəxsiyyət olduğunu qeyd edirlər.

Müasir Vyetnam ədəbiyyatının tarixlərə söykənən inkişaf mərhələləri mövcuddur. Çünki təməl olmadan sütunlar möhkəm dayana bilməz. Vyetnam ədəbiyyatına (vyetn.,tı-nomi vanxok vu-yet nam) Vyetnamda yaşayan insanlar tərəfindən yazılan ədəbiyyat daxil edilməklə yanaşı, başqa ölkələrdə yaşayan Vyetnam dilində danışan insanlar tərəfindən yazılan ədəbiyyat da daxil edilir.

Vyetnam ədəbiyyatının inkişaf tarixi Vyetnam mifologiyası və nağıllar, Li sülaləsinin dövründə ədəbiyyat, epistolyar ədəbiyyat (bir yazıçının, mütəfəkkirin, şairin məktublar məcmusu), XIII-XIV əsrlər, XV-XVIII əsrlər, Çin şahzadələri və Nquyen şahzadələri, XIX əsr, müstəmləkəçiliyin son illərinin, Vyetnam Demokratik Respublikasının, Vyetnam Respublikasının, Vyetnam Sosialist Respublikasının, Vyetnam Diasporunun ədəbiyyatı kimi ədəbi-tarixi mərhələləri əhatə edir.

Dünyanın yaranması və quruluşu haqqında vyetlərdə təsəvvür yaradan ilkin ədəbi janr mifoloji ədəbiyyat sayılır. İlkin mifoloji təsəvvürlər donqsonq tunc zərb alətləri üstündə olan rəsmlərdən yaranıb. Bu rəsmlərin köməyiylə donqsonq mədəniyyətindən olanların Günəş ilahəsinə səcdə etdikləri aşkarlanıb. Li sülaləsinin dövründəki ədəbiyyat 10-cu əsrə ehtiva edir. 10-cu əsrdə Vyetnam xalqı buddizmi qəbul edir və Çin dilində Vyetnam ədəbiyyatı inkişaf etməyə başlayır. Eyni zamanda, dini ədəbiyyat sürətlə dəyişir və orada tezliklə müəllif obrazı yaranır. Vyetnam Çin tərəfindən dəfələrlə işğal edildiyinə görə 11-ci əsrə qədər yaradılmış yazılı nümunələrin əksəriyyəti klassik Çin dilində yazılmışdır. Epistolyar ədəbiyyat (bir yazıçının, mütəfəkkirin, şairin məktublar məcmusu) Vyetnam ədəbiyyatında mühüm yer tutur. Vyetnam dilində yazılmış ilk xatirələrin bir çoxu məktublar və ya şeirlərdir. Vyetnam dilində yazılan ilkin abidələrin çoxu müraciətnamə və ya şeir formasındadır. Vyetnamların yazı mədəniyyətində XIII əsr xüsusi bir dövr hesab olunur. Bu dövrə kimi Vyetnam xalqı Çin yazısından istifadə edirdi. Hətta bu yazı XX əsrə qədər rəsmi yazı olaraq istifadə olunmuşdur.

İHSAN OKTAY ANARIN “DUMANLI QİTƏLƏR ATLASI” ROMANINDA İNTERTEKSTUALLIQ

Aytən Tağıyeva

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu
Türk filologiyası şöbəsinin kiçik elmi işçisi
ayten.reshidli@gmail.com*

“Ədəbiyyatda roman tədqiq etməyin ayrıca çətinliyi vardır. Bu onun bənzərsiz quruluşundan qaynaqlanır. Roman inkişafını davam etdirən, hələ də tamamlanmayan janrdır” – söyləyən tədqiqatçı Bakhtin roman janrının elastik quruluşunun onun müasir dövr novator yazıçıların dil imkanlarına uyğunlaşa bildiyini dilə gətirir. Roman janrının bədii əsnəkliyi yazıçıya imkan verir ki, özündən əvvəl olan bütün nəsr nümunələrindən təsirlənib yeni əsər yaratsın. Nəzəriyyədə bu cür polifonik quruluş intertekstuallıq adlanır.

Postmodern yazar İhsan Oktay Anar əsərlərindən biri olan “Dumanlı qitələr atlası” romanında cərəyanın bütün xüsusiyyətlərini, o cümlədən intertekstuallığı özündə əks etdirmişdir.

Roman kor Uzun İhsan Əfəndi və onun xəyal dünyasından bəhs edir. Əsərin qəhrəmanı Uzun İhsan “Dumanlı qitələr atlası” kitabını yazır və oğlu Bünyəminə verir. Beləliklə, roman içərinə bir başqa əsərdən söz açılır. Əslində Bünyəmin Uzun İhsanın düşüncələrində yaşayır və onun qaranlıq dünyasının işıqlı həyatda inikasıdır.

Romanda yazıçı hadisələrin həqiqətən baş verdiyinə oxucunu inandırır. İlk baxışdan roman realistik görünüşə malik olsa da əsəri oxuduqca anlırsan ki, bu belə deyil. Yazıçı qısa zamanda oxucu ilə kontakta keçir, romanı necə yazdığını oxucuya çatdırmağa çalışır. Beləliklə, oxucuya sübut edir ki, romanda baş verənlər onun uydurmasıdır. Oxucuya aydın olur ki, postmodern yazar əsərinin “Allah”ıdır, onu necə istəyir elə yaradır. Oxucu isə iç-içə yazılmış mətnlərin, qarışıq süjet xəttinin-xaosun içərisində yazıçının ideyasını anlamağa çalışır.

Romanda Rene Dekartın “Düşünürəmsə deməli varam” fəlsəfi fikri leytmotiv kimi tez-tez səslənir. Bu leytmotiv yazıçının bilərəkdən postmodern oyun texnikası ilə oxucunun fikirlərini oxuduğunu, sanki onun ağı ilə oynadığını göstərir.

Uzun İhsan Əfəndi öz kitabını yazarkən yuxuda gördüklərini qeydə alır. Ruhun bədənə ayrılıb diyar-diyar gəzməsi kor “səyyah”ın məharəti idi. Yuxu, oyaqlıq, ölüm arasındakı sərhədlər dünyaya tam bəlli deyildir. Bu psixologiyanın da araşdırdığı dərin mövzudur. Qədim yunan mifologiyasında yuxu və ölüm tanrısı-Hipnoz və Tanatos əkiz qardaşlardır. Demək bu fikrin kökü tarixi bilinməyən ilk insan düşüncələrinə qədər gedib çıxır.

Yatarkən diyar-diyar gəzən Uzun İhsanın ruhu Bünyəmini izləyir, müxtəlif vaxtlarda fərqli qərarlar qəbul edərkən onun qulağına nəsə deyir, istiqamət verir və s. Uzun İhsan Bünyəmini bütün ruhu ilə təqib edir. Belə bir sual yaranır. Bünyəmin kimdir? Həqiqətdir yoxsa Uzun İhsanın təxəyyülü? Yazıçı buna aydınlıq gətirir. Əslində obrazların heç biri həqiqət deyil. Hər ikisi də özünün təxəyyülüdür.

Dünyəvi fəlsəfi düşüncəyə uyğun roman işıqlı dünya ilə qaranlıq arasında olan ruh və yuxular aləmindən bəhs edir, insanın varlığı məsələsini bir daha sorğuya çəkir. Əsərin qəhrəmanı kor yazıçı Xorxe Luis Borxesə xatırladır. Hansı ki, Xorxe obrazına Umberto Eko da “Qızılgülün adı” romanında müraciət etmişdir.

Əsərin ana ideası ilə səsləşən bu kiçik nümunələr göstərir ki, yazıçı Anar romanında fəlsəfə, mifologiya, psixologiya, ədəbiyyatla intertekstual əlaqə yaratmış, informasiya yüklü polifonik roman yaratmışdır.

AZƏRBAYCANDA ƏRƏB ƏDƏBİYYATININ ÖYRƏNİLMƏSİ VƏ TƏDQIQI (1957-2008)

Xədicə Həbibova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu,
Din və ictimai fikir şöbəsi,
kiçik elmi işçi
habibovaxedice@yahoo.com*

Ərəb ədəbiyyatı dünyanın ən zəngin və ən qədim ədəbiyyatlarından biridir. Bu ədəbiyyatın şifahi söz sənəti nümunələrinin 2000 ilədək yaşı vardır.

Yazılı ədəbiyyatın ilk mükəmməl nümunələri eramızın V-VI əsrlərində yaranmışdır. Artıq bu əsrlərdə ərəb poeziyası məzmun və forma cəhətdən təşəkkül tapmış, onun vəznləri, qafiyə sistemi, bədii ifadə vasitələri, mövzu çalarları formalaşmışdır.

Klassik və müasir ərəb ədəbiyyatı nümunələrinin araşdırılması, nəşri və təbliği sahəsində Azərbaycan ərəbşünaslarının böyük xidmətləri olmuşdur.

Xalqımızın tarixində ilk azərbaycanlı qadın-ərəbşünas, elmlər doktoru Aida İmanquliyeva ömrünü Şərq mədəniyyətini və ədəbiyyatını öyrənməyə sərf etmiş, ərəb-məhcər ədəbiyyatının tədqiqatçısı olmuşdur. 1975-ci ildə ilk kitabını – “Qələmlər birliyi ədəbi cəmiyyəti və Mixail Nuaymə” adlı monoqrafiyasını çap etdirmişdir. “Cübran Xəlil Cübran” və “Yeni ərəb ədəbiyyatının korifeyləri” (XX əsrin əvvəllərində Şərq və Qərb ədəbiyyatlarının qarşılıqlı əlaqələri problemlərinə dair) də alimin digər iki əsəridir.

Ərəb ədəbiyyatı sahəsindəki misilsiz xidmətlərinə görə professor Malik Mahmudovun adını vurğulamaq lazımdır. “Xətib Təbrizinin həyat və yaradıcılığı” (Bakı 1972), “Piyada Təbrizdən Şama” (1982), “Azərbaycanın ərəbdilli şair və yazıçıları (VII-XII əsrlər)” (Bakı 1983) əsərləri onun qələmindən çıxmışdır.

Azərbaycanda ərəb filologiya elminin inkişafında əvəzsiz rolu olan alimlərdən biri də akademik Gövhər Baxşəliyevadır. G. Baxşəliyeva ərəb ədəbiyyatının müxtəlif məsələlərinə və Azərbaycan-ərəb ədəbi əlaqələrinə dair 5 monoqrafiya, 10-dan çox kitab və 100-dən artıq elmi məqalənin müəllifidir.

Azərbaycanda ərəb ədəbiyyatı sahəsində aparılan elmi işlər haqqında L.M.Orucova və Z.Şıxəlibəylinin rus dilində birlikdə nəşr etdirdikləri “Azərbaycanda ərəb filologiyasının inkişafı” (Bakı 2004) kitabı diqqətəlayiqdir. Burada ərəb ədəbiyyatı və onun dövrləri haqqında məlumat verildikdən sonra Azərbaycanda ərəb filologiyası (ərəb ədəbiyyatı) sahəsində görülən işlər diqqətə çatdırılır. Burada da göstərildiyi kimi, müasir azərbaycanlı filoloq-ərəbşünaslar müasir Misir, Suriya, Livan, İraq ədəbiyyatlarında sosial motivlərin bərpası prosesini öyrənməyi qarşılıqlı məqsəd qoymuşlar.

Ərəb yazıçı və şairlərinin yaradıcılığını öyrənmə sahəsində Məmməd həsən Qəmbərov və Vilayət Cəfərovun əməyi az deyil. Belə ki, M. Qəmbərov Misir poeziyasında olduğu kimi, ərəb ədəbiyyatının digər aspektlərində monoqrafiyalar və çoxlu sayda elmi məqalələrin müəllifidir. Onun “Hafiz İbrahimin poeziyası” adlanan ilk monoqrafiyası Misir şairi Hafiz İbrahimin poetik irsinin hərtərəfli analizinə həsr olunmuşdur. “Ərəb ədəbi-bədii mənbələrində türk” adlı II monoqrafiyası ərəb bədii ədəbiyyatında uzun araşdırmaların nəticəsində ortaya çıxmışdır.

Onun Vilayət Cəfərovla birlikdə “Müasir ərəb siyasi lirikası” (1990) mövzusunda qələmə aldığı monoqrafiya ərəb millətlərinin milli-azadlıq mübarizələrinin ərəb ədəbiyyatındakı əksinə həsr olunmuşdur.

V. Eyvazovun isə 60-dan çox elmi məqalə və ərəb ədəbiyyatından şeir nümunələrinin tərcümələri onun qələminə məxsusdur.

Yuxarıda təqdim etdiklərimizin xaricində Azərbaycanda “Ərəb ədəbiyyatının öyrənilməsi və tədqiqi” sahəsində çoxlu sayda elmlər doktorluğu və fəlsəfə doktorluğu dissertasiyası müdafiə edilmişdir.

AZƏRBAYCANDA ÇAP OLUNAN ƏRƏBDİLLİ LÜĞƏTLƏR

Aynur Seyidova

*AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünəslıq İnstitutunun
Yazılı abidələrin tədqiqi və nəşri şöbəsinin
kiçik elmi işçisi
aynur.seyidova87@gmail.com*

Son dövrdə Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi ərəb ölkələri ilə ictimai-siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqələrinin genişlənməsi Azərbaycanda ərəb dilinə, ərəblər də Azərbaycan dilinə ciddi maraq oyanmasına səbəb olmuş, ərəbdilli lüğətlərin tərtib edilməsini zəruri etmişdir. Azərbaycanda tərtib olunan ərəbdilli lüğətlər aşağıda verilmişdir:

Ərəbcə-azərbaycanca lüğət (Bakı, Maarif nəşriyyatı, 1967). Həsən Zərinəzadə və Abbas Zahidin hazırladığı bu lüğətdə 32000 söz, 10000 ifadə vardır.

Ərəbcə-azərbaycanca lüğət (Bakı, Adiloğlu nəşriyyatı, 2007). N.N.Məmmədov, T.Ə.Sadıqlı və N.Ə.Qasimovun tərtib etdiyi lüğətdə 28000 söz vardır.

Azərbaycanca-ərəbcə lüğət (Bakı, Elm nəşriyyatı, 1972). Həsən Zərinəzadənin tərtib etdiyi bu lüğətdə təqribən 44000 söz və ifadə verilmişdir. Burada fellər salim kök hərflərinə görə tərtib edilmiş və onların fərqli bablardakı mənası verilmişdir.

Azərbaycanca-ərəbcə lüğət (Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2012). Vasim Məmmədəliyev, Vüqar Qaradağlı və Tərlan Məlikovun tərtib etdiyi bir cildən ibarət olan bu lüğətə 35000 leksik vahid daxil edilmişdir.

Ərəbcə-azərbaycanca lüğət (Bakı, Nurlar nəşriyyatı, 2012). Aygün Əlizadənin hazırladığı bu iki cildli lüğətdə 200000 söz və ifadə toplanmışdır.

Ərəbcə-azərbaycanca siyasi-hərbi terminlər lüğəti və beynəlxalq təşkilatların adları (Bakı, Qafqaz Universiteti nəşri, 2012). Məmmədəli Babashlı, Qafar Ocaqlı, Mahir Həmidov, Anar Eyvazov və Nuranə Həmidovanın birgə hazırladıkları bu lüğət ərəb dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə, xüsusən də siyasi məzmunlu tərcümə ilə məşğul olanlara üçün hazırlanmışdır.

Bunu ərəbcə necə deməli, azərbaycanca-ərəbcə danışmaq kitabçası (Bakı, Tural nəşriyyatı, 1993). Malik Qarayevin yazdığı bu kitabça ərəb dilində təhsil alan tələbələr, ərəb dili ilə maraqlananlar, ərəb ölkələrinə səyahət etmək və ya orada işləmək istəyənlər üçün hazırlanmışdır.

Ərəbcə-Azərbaycanca danışmaq kitabı (Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1993). Malik Qarayevin hazırladığı bu kitab 237 səhifədən ibarət olub ərəb ölkələrindən Azərbaycana gələn və ya burada işləyən ərəblər üçün hazırlanmışdır.

Ərəbcə-farsca sözlər lüğəti (Bakı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, 1966). B.T.Abdullayev, E.E.Orucov və Y.Z.Şirvaninin birgə hazırladığı bu kitab 1036 səhifədən ibarətdir. Burada 15500 söz və 700 ifadə toplanmışdır. Lüğət Azərbaycan ədəbiyyatındaki klassik əsərlərin daha rahat oxunması məqsədilə hazırlanmışdır.

Ərəb mənşəli qohum sözlər lüğəti (Bakı, Maarif nəşriyyatı, 1991). Fərhad Ələkbərovun tərtib etdiyi bu lüğətdə ərəb dilindən Azərbaycan dilinə keçən sözlər tədqiq olunmuşdur.

Azərbaycan dilində işlənen ərəb və fars sözlərinin qısa lüğəti (Bakı, "Kitab klubu" MMC, 2007). Rafiq Məmmədlinin hazırladığı bu lüğətə 5000-dək söz və söz birləşməsi daxil edilib.

Azərbaycanca-Ərəbcə məktəb danışmaq kitabçası (Bakı, Maarif nəşriyyatı, 1971). Ələsgər Məmmədov tərəfindən ərəb dilində təhsil alan şagird və tələbələr üçün hazırlanmışdır.

Müasir ərəb dilində türk mənşəli sözlər (Bakı, Elm nəşriyyatı, 1977). Abbas Zahidin yazdığı bu kitabda Osmanlı dövründə türk dilindən ərəb dilinə keçmiş və ərəbləşmiş sözlər haqqında məlumat verilmişdir.

MƏHƏMMƏD FÜZULİ POEZİYASININ İDEYA QAYNAĞININ ŞEYX QALİB YARADICILIĞINDA ƏKSİ

Gülər Abdullayeva

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
Türk xalqları ədəbiyyatı şöbəsinin dissertantı
guler32114@gmail.com*

XVI əsrin böyük söz ustadı Məhəmməd Füzulinin yaradıcılığı bir çox dünya xalqlarının ədəbiyyatına təsir etmiş, həmişə aktuallığı ilə diqqət mərkəzində olmuşdur. İstər öz dövründə, istərsə də sonrakı əsrlərdə onun poeziyasının təsiri ilə yüzlərlə davamçısı meydana gəlmiş, qəzəllərinə nəzirələr yazılmış, məsnəviləri nəzmə çəkilərək özündən sonra neçə-neçə məhəbbət mövzulu əsər-lərin yaranmasına yol açmışdır.

Məhəmməd Füzulinin təsiri ilə yazıb-yaratmış sənətkarlardan biri də Osmanlı poeziyasının son böyük şairi Şeyx Qalib olmuşdur. XVIII əsr türk təsəvvüf şairi Şeyx Qalibin istər “Hüsn və Eşq” əsərində, istərsə də qəzəl, qəsidə və qitələrinə Füzulinin təsiri açıq şəkildə özünü göstərməkdədir. Şeyx Qalibin dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin 3 qəzəlinə təxmisi, bir müsəddəs və bəzi qəzəllərinə nəzirələri var.

Şeyx Qalib Məhəmməd Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasında Məcnunun dilindən deyilən “Öylə sərməstəm ki, idrak etməzəm dünya nədir” qəzəlinə yazdığı təxmisdə eşq şərabından məst olan aşiqin halını öz halı ilə müqayisə etmişdir. Bundan başqa, Füzuli qəzəlləri ilə Qalib qəzəllərini birləşdirən ortaq cəhətlər onu göstərir ki, onların hər birində Füzuli ideyaları, onun ilahi eşq konsepsiyası dayanır.

M.Füzuli və Ş.Qalibin yaradıcılıqlarının əsas qaynaqlarını birləşdirən xüsusiyyət özünü “Leyli və Məcnun” poeması ilə “Hüsn və Eşq” əsərində göstərir. Hər iki əsərin mövzu, məzmun, forma, ideya, obraz, motiv və kompozisiya oxşarlıqlarını faktik material əsasında təhlil edib müqayisələr apardıqda görürük ki, Qalib yaradıcılığının ideya qaynağında Füzuli ənənələri dayanır.

Bədii söz sənətinin gözəlliyini əks etdirən bədii təsvir və ifadə vasitələrinin – alleqoriyanın lirik poeziyada poetik vasitə qismində təzahür forması mövcuddur. Alleqorik əsərlərdə poetik ifadə məcaz-metafor sistemində özünü göstərir. Hər iki şairin lirik yaradıcılığında bədii təsvir və ifadə vasitələrinin təsvirində təbiət hadisələrinə müraciətin özünəməxsus yeri var.

Məhəmməd Füzulinin “Leyli və Məcnun” Şeyx Qalibin “Hüsn və Eşq” poemasında istifadə olunun bədii ifadə vasitələrindən təzad əsas yerlərdən birini tutur. Bu, ilk növbədə, iki əsərin əsas ideyasında özünü göstərir. Çünki cəmiyyət ilə qəhrəmanların istək və arzuları arasında keçilməz sədd var. Bu sədd əsərlərin ideyası ilə cəmiyyət arasında təzadın olduğunu, bu təzadın ən son kulminasiya nöqtəsi isə sevən aşıqların cəmiyyətdən uzaqlaşmasıdır. Məcnun səhraya, Hüsn isə kimyanı əldə etmək üçün mənalar aləminə yola düşür.

Simvolik obraz olan Eşq vurğunu olduğu Hüsnün daşıyıcısıdır. Bu gözəllik ilk öncə əsər boyunca zahiri formanın təzahürü, getdikcə mücərrədiyyə yol açır. Hüsnüz Eşq yoxdur, çünki eşq gözəlliyin vurğudur. Bu baxımdan poetik təsvir kimi hər iki obraz metaforik fiqurdur. Bir mücərrəd anlayış kimi Hüsn Eşqin sevgi aləmində onu tamamlayan, onu bütövləşdirən, onun yarısını təşkil edən obrazdır. Bu baxımdan sevən aşiq rolunda, vurğun aşiq obrazının daşıyıcısı olan Eşq qəm mücəssəməsidir. Əsər boyunca kədər, qəm, əğyar obrazları simvolik surətlər kimi iştirak edir. Füzuli yaradıcılığında biz Məcnun obrazında onun qəmkeş, qəmin hərifli olan aşiq qismində iştirakını görürük.

FARS DİLİNDƏ MÜRƏKKƏB FEİLLƏRİN STRUKTUR-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Gülzar Quliyeva

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqişnaslıq İnstitutu,
kiçik elmi işçi
sherq_qizi@inbox.ru

Fars dilində söz yaradıcılığı çox zəngindir. Morfologiyanın çox böyük hissəsini feil bəhsi təşkil edir. Feilin quruluşu, zamanları, dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində feilin rolu müxtəlif tədqiqat əsərlərində müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən öyrənilmişdir. Lakin mürəkkəb feil məsələsinin bir çox cəhətləri hələ də lazımcına tədqiq olunmamışdır. Belə ki, bu vaxta qədər mürəkkəb feillərin tərkib hissələrinin sintaktik əlaqəsi, mürəkkəb feil və feili frazeologiyanın hüdudu, mürəkkəb feillərin adlıq hissəsində predikativ adlanan vahidin statusu və s. bu kimi məsələlər xüsusi tədqiqat obyektinə olmamışdır.

Mürəkkəb feillərin əmələ gəlmə üsullarına nəzər salsaq, onların mənasının nə qədər müxtəlif və zəngin olduğu aydınlaşmış olar.

İki və daha artıq müstəqil mənalı sözün yanaşı işlənməsi mürəkkəb feilin yaranmasında əsas vasitə hesab olunur. Mürəkkəb feillər iki hissədən – birinci hissəsi ad qruplu sözlərdən (isim, sifət, zərf və s.), ikinci hissəsi isə köməkçi feillərdən ibarət olur. Mürəkkəb feilləri yaranma üsuluna görə iki qrupa ayırmaq olar:

1) Müxtəlif nitq hissələrinin bir sadə feillə heç bir qrammatik vasitə olmadan yanaşması yolu ilə əmələ gələn mürəkkəb feillər. Məs:

سوگند خوردن - and içmək

سر کشیدن - baş çəkmək

2) Müxtəlif nitq hissələrinin bir sadə feillə müəyyən qrammatik vasitələrlə yanaşması yolu ilə əmələ gələn mürəkkəb feillər. Məs:

به وجود آمدن - meydana gəlmək

از دست دادن - əldən vermək

بازی در آوردن - oyun çıxarmaq

Mürəkkəb feillərin ikinci komponenti həm müstəqil mənalı feillərlə, həm də müstəqil mənaya malik olmayan köməkçi feillərlə ifadə oluna bilər. Müasir fars ədəbi dilində köməkçi feillərin müəyyən edilməsində fikir müxtəlifliyi vardır. Bəzi alimlər bir sıra feillərin köməkçi olduğunu yazdığı halda, digərləri onu köməkçi feillər cərgəsinə daxil etmir. Bununla bağlı olaraq bəzi alimlər köməkçi feillərin sayının üç (N.İ.Berezin – بودن، خاستن، شدن), bəziləri dörd (Ə.Qərib – هستن، بودن، شدن، است، هست، خاست، بودن، داشتن – E.Ə.Bertels – شدن، خاستن), bəziləri altı (E.Ə.Bertels – بودن، خاستن، شدن، است، هست، خاست، بودن، داشتن) olduğunu yazır. Bəzi tədqiqatçılar isə daha irəli gedərək isimlərlə birlikdə mürəkkəb feil əmələ gətirən ، دادن ، نمودن ، کردن ، ساختن və s. feilləri də köməkçi feillər sırasına daxil edir və onları sayını həddindən çox artırırırlar. Çünki müasir fars dilində, demək olar ki, bütün feillər isimlərlə birlikdə mürəkkəb feil əmələ gətirir. Məs: ‘

کف زدن خط کشیدن ، خواب دیدن və s. Əgər biz belə feilləri də köməkçi feillər sırasına daxil etsək, o zaman fars dilindəki bütün feilləri köməkçi feil hesab etmək lazım gəlir.

Mürəkkəb feillərin böyük əksəriyyətində köməkçi feil rolunda شدن، کردن، feilləri çıxış edir. “Etmək” mənasını verən کردن feili və onun sinonimi olan نمودن çox işlənən köməkçi feillərdəndir. Bu feillərin müstəqil işlənməsinə, demək olar ki, təsadüf olunmur.

XX ƏSRİN İKİNCİ YARISI AZƏRBAYCAN-ƏRƏB ŞƏRQİ ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAFINDA MƏHSULDAR MƏRHƏLƏ KİMİ

Ülviyyə Quliyeva

AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına
Şərqsünaslıq İnstitutu, Ərəb filologiyası şöbəsi
inspector_815@mail.ru

Azərbaycanla Ərəb Şərqi arasında istər iqtisadi, istər siyasi, istər humanitar sahədə qarşılıqlı faydalı münasibətlər tarixən mövcud olmuşdur. Və bu əlaqələrin davamlı inkişaf etdirilməsində ədəbi əlaqələrin rolu danılmazdır. Xüsusən ötən əsrin ikinci yarısından başlayaraq ədəbi əlaqələrin daha yüksələn xətlə inkişafını qeyd edə bilərik. Həmin dövərdə azərbaycanlı tərcüməçilərin (A.İmanquliyeva, V.Məmmədaliyev, M.Mahmudov, V.Cəfərov, M.Qəmərov, M.Qarayev və b.), eləcə də ərəb tərcüməçilərinin (Hüseyn Əli Məhfuz, Mişel Süleyman, Sinan Səid, Səlim Adnan, İraq türkü Əbdüllətif Bəndəroğlu və b.) Azərbaycan-Ərəb ədəbi əlaqələrinin genişlənməsində əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatının ərəb dilinə tərcümə edilmiş ilk iri həcmli əsəri M.Hüseynin «Abşeron» romanıdır. Roman 1954-cü ildə Qahirədə nəşr edilmişdir.

Bundan sonra uzun müddət Azərbaycan radiosunun ərəb verilişləri redaksiyasında işləmiş iraqılı Sinan Səid tərəfindən tərcümə edilmiş, onun yazdığı müqəddimə ilə 1971-ci ildə Bağdadda İraq Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən çap edilmiş «Ərəb ölkələri haqqında Azərbaycan nəğmələri», şair Nəbi Xəzrinin Mişel Süleyman tərəfindən tərcümə edilmiş və 1977-ci ildə Beyrutda nəşr olunmuş «Məhəbbət və fəlakət gözləri», 1974-cü ildə Bağdadda İraq Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən nəşr olunmuş «Çağdaş Azərbaycan şeirindən seçmələr» toplusu ilə Azərbaycan ədəbiyyatı bir daha ərəb oxucularına təqdim edilmişdir. Bu kitablarda müxtəlif mövzulu şeirlərlə bərabər Azərbaycan ədiblərinin çox məhəratlı və qəlb yangısı ilə Ərəb Şərqinin milli-azadlıq hərəkatına həsr olunmuş, müstəmləkə torunda boğulan məzlum ərəb xalqına müraciət xarakterli şeirləri də yer almışdır (Rəsul Rza - «Şəttül-ərəb», «Əlcəzair meydanında», «Cəbəlüt-tarıq»; Süleyman Rüstəm - «Ərəb dostlarıma», Osman Sarıvəlli - «Əlcəzair qızı», Nəbi Xəzri - «Ərəb qızı», Bəxtiyar Vahabzadə - «Yollar və oğullar», «Salam olsun şanlı İraq torpağına», «Ələddinin çırağı», Mirvarid Dilbazi - «Əlcəzair qızı», Məmməd Rahim - «Bağdad gecələri», Qasım Qasımzadə - «Ərəb qızının qanı», «Doğma səslər, yad səslər», «Bilinməz» və s.). Bu istiqamətdə uğurlu addımlardan biri kimi 1964-cü ildə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı tərəfindən buraxılmış «Dost əlləri» kitabını da qeyd etmək olar.

Bundan başqa 1976-cı ildə Moskvada «Progress» nəşriyyatı tərəfindən S.Vurğunun poeziyasından seçmələr «Şerlər» adı altında ərəb oxucusuna təqdim olunmuşdur. 1980-ci ildə isə tərcüməçi Yusif Abdo tərəfindən F.Kərimzadənin «Qarlı aşırım» əsəri, sonrakı illərdə N.Həsənzadənin bir sıra əsərləri də ərəb dilinə tərcümə olunmuşdur.

Qeyd olunmalıdır ki, həmin dövərdə müxtəlif ərəb ölkələrinin ədəbiyyatını ehtiva edən çoxsaylı nümunələr də mütəmadi olaraq yüksək peşəkarlıq və bədiiliklə tərcümə olunaraq azərbaycanlı ədəbiyyatsevərlərə çatdırılmışdır.

Beləliklə, yuxarıda qeyd edilən müxtəsər qeydləri yekunlaşdıraraq əminliklə belə elmi qənaətə gəlmək mümkündür ki, ötən əsrin ikinci yarısı Azərbaycan-Ərəb Şərqi ədəbi əlaqələrinin inkişafında xüsusən məhsuldar mərhələ olmuşdur.

QARABAĞIN ETNOTOPONİMLƏRİNİN ARAŞDIRILMASI

Aynur Mirzəyeva

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin

Xarici dillər kafedrasının baş müəllimi

azeri_0704@yahoo.com

Mənfur ermənilər əzəli və əbədi torpağımız olan cənnət Qarabağın ərazilərinə göz dikdikləri kimi, bizim toponimlərimizi özəlləşdirmək, adlarını dəyişdirmək üçün hər vasitəyə əl atırlar.

Qarabağın etnotoponimlərinin elmi şəkildə öyrənilməsi, Azərbaycanın dilçi, toponimist, tarixçi alimlərinin qarşısında duran, əsas vəzifələrindən biridir. Toponimlərdə xalqımızın tarixi, bu günü və gələcəyi öyrənilir. Qarabağın etnotoponimlərinin toplanılıb öyrənilməsi günümüzün əsas məsələlərindən biridir. Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Qarabağın etnotoponimlərinin öyrənilməsi, həmin ərazidə yaşamış tayfaların ən qədim sakinlər olduğunu sübuta yetirmək üçün əsas mənbədir.

Tayfa, qəbilə adları əsasında yaranmış toponimlər onomastik sistemdə etnotoponim adlanır. Qarabağın etnotoponimlərinin mənşəyi barədə hələlik az söz deyilmişdir. Coğrafi adların hərtərəfli və sistemli şəkildə öyrənilməsinin çox böyük siyasi, təcrübə və xüsusilə elmi əhəmiyyəti vardır. Belə ki, xalqımızın qədim salnaməsinin səhifələri olan bu adların müasir elmi səviyyədə araşdırılmasının ən başlıca əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onlarda təşəkkülətapma tariximizin, dilimizin formalaşmasında və inkişafında iştirak etmiş komponentlər, ulu babalarımızın keçdiyi yol, eləcə də bu ərazidə adacıqlar şəklində məskunlaşmış bir sıra başqa tayfa və etnik qruplar, onların müxtəlif dil qruplarına mənsub qəbilə, tayfa və xalqlarla tarixi əlaqələri və s. öz əksini tapmışdır. Toponimik adlar Azərbaycan xalqının əmələ gəlməsi probleminin həllinə kömək edən mühüm köməkçi tarixi mənbədir. Toponimlərdə xalqımızın formalaşmasında mühüm rol oynamış qəbilə, tayfa xalq və etnik qrupların adlarının əksəriyyəti əks olunduğu kimi, onlarda dilimizin bir sıra ən qədim və arxaik elementləri də yazılı mənbələrdən daha çox və daha mükəmməl mühafizə edilmişdir. Xalqımızın canlı tarixi, qədim inciləri və uzaq keçmişimizin yadigarları olan belə adlar dilimizin inkişaf tarixinin araşdırılması baxımından əvəzedilməz mənbədir. Qarabağ həqiqətlərini, türkçülük ideyasını türkmənşəli toponimləri, etnonimləri, etnohidronimləri dərin məzmunlu, dəyərli əsərlərində göstərmiş dilçi alim İlhami Cəfərsoy “Azərbaycanın türk mənşəli etnohidronimləri”, “Türk dillərində teonim və etnonimlər”, “Türk, Urartu, Alban etnolinqvistik uyğunluqları”, “İber və Hay folklorunda türk mifik təfəkkürünün izləri”, “Hayların və Armenlərin mənşəyi” və s. kimi əsərləri və bir sıra məqalələrində türklərin ölkəmizin ərazisində yerli xalq olduğunu, hay dilinin indiki ermənilərin dili olmadığını, hayların iltisacı dilli olub, Azərbaycan və Anadolu türklərinin qan qohumu olduğunu real faktlarla göstərmişdir. Müəllif qeyd edir ki, ermənilər qıpçaq, bulqar, xəzər dillərində yazılmış ədəbi-tarixi nümunələri öz dillərinə çevirib, orijinaları yandırmışlar. M. H. Baharlı “Azərbaycan” kitabında Baharlı, Bayat, Qaradağlı, Qaramanlı, Qubadlı, Kəngərli, Əfşar, Əhmədli, Otuziki, Xalac, Xocalı, Şahsevən və s. toponim və etnonimləri göstərməklə bərabər, onlar haqqında geniş məlumat vermişdir. Etnotoponimlərin araşdırılması, onların elmi faktlar əsasında öyrənilməsi, xalqımızın gələcək nəsillərə ən böyük töhfəsidir.

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA ƏLİŞİR NƏVAİ İRSİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ

Şahnaz Səfibəyli

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
Azərbaycan-Türkmənistan-Özbəkistan
ədəbi əlaqələri şöbəsinin əməkdaşı
shahnaz.nasibli94@mail.ru*

Türk xalqları ədəbiyyat tarixinin müqayisəli şəkildə öyrənilməsində, türk ədəbi dilinin rəsmi olaraq tarixi yer almasında böyük mütəfəkkir Əmir Əlişir Nəvai irsinin rolu ondan ibarətdir ki, ortaq ədəbiyyatların dəyəri və tarixi əhəmiyyəti məhz bu dahi şəxsiyyətin əsərlərində özünü göstərir. Əlişir Nəvainin həyat və fəaliyyətinin, ədəbi və elmi yaradıcılığının Azərbaycanda öyrənilməsi haqqında bəhs edərkən, akademik Həmid Araslinin və filologiya elmləri doktoru, professor Cənnət Nağıyevanın xidmətlərini xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Əlişir Nəvai irsi əsrlərdir ki, Azərbaycanda nəşr olunub, sevilib oxunduğu kimi, Nizami irsi də əsrlərlə Özbəkistanda eyni məhəbbətlə nəşr edilib, oxunub yayılmışdır. Əlişir Nəvai Azərbaycan xalqı üçün doğma olduğu kimi, Nizami də özbək xalqı üçün eyni səpkidə doğma gəlib.

Əlişir Nəvainin Azərbaycan ədəbiyyatında öyrənilməsi məsələsinə gəldikdə isə misal olaraq, Almaz Ülvinin “Hikmətli sözlər” kitabına nəzər yetirsək görərik ki, orada Nəvainin ictimai-əxlaqi fikirləri, həmçinin insanlara öyüd-nəsihətləri əks olunmuşdur. Şeirlərinin böyük bir qisminə elmi, təhsili ön plana gətirmiş, cəhalətin deyil, elmin insanlara qalacağını vurğulamışdır. Əlişir Nəvai irsinin Azərbaycan ədəbiyyatında öyrənilməsini bu kitabdakı şeirlərin izahında da görürük.

Əlişir Nəvai yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatında əsasən iki istiqamətdə – ədəbi təsir və ədəbiyyatşünaslıq – tədqiqat məqalələrinin (monoqrafiyalarının) yazılması ilə öyrənilmişdir. Çağdaş dövrümüzdə də Əlişir Nəvai yaradıcılığı hər zaman diqqət mərkəzində qalmış, dahi şəxsiyyət haqqında xeyli tədqiqat işləri yazılmışdır. Bunlardan akademik İsa Həbibbəylinin, akademik Möhsün Nağısoylunun, akademik Teymur Kərimlinin, AMEA-nın müxbir üzvü Nüşabə Araslinin, professor Ramiz Əskərin və bir çox başqa tanınmış elm xadimlərinin adlarını qeyd edə bilərik. Müasir dövr özbək ədəbiyyatının tədqiqi ilə dərinlən məşğul olan filologiya elmləri doktoru Almaz Ülvi Binnətova da öz tədqiqatlarının böyük bir hissəsini Nəvai yaradıcılığına ayırmış, dahi mütəfəkkiri sevə-sevə araşdırmışdır. “Əlişir Nəvai Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında”, “Əlişir Nəvainin əsri və nəsri (elmi-filoloji və dini – təsəvvüfi əsərləri (monoqrafiya)”, “Əlişir Nəvai və Azərbaycan ədəbiyyatı: Beynəlxalq Elmi Konfrans materialları” və bunun kimi daha neçə-neçə kitabları nəşr etdirmiş, Nəvai irsinin Azərbaycan ədəbiyyatında öyrənilməsində çox böyük xidmətləri olmuşdur.

İRAQ-TÜRKMAN ŞAİRİ MEHMET İZZƏT XƏTTATIN LİRİKASINDA “MİLLİ ÖZÜNÜDƏRK” ANLAYIŞI

Validə Şıxəliyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Türkoloji mərkəz

v.shikhaliyeva@gmail.com

XX əsrin millətçi şairi Mehmet İzzət Xəttat dövrün siyasi proseslərinə biganə qalmayaraq milli idealları uğurunda mübarizə aparan Kərkük aydınlarından biridir. Müxtəlif istiqamətli şeir yaradıcılığına malik Mehmet İzzət Xəttat eyni zamanda da dövrün tanınmış kallioqrafi kimi bir çox məscidlərin, kitabların, qəzetlərin, jurnalların və əlifba kitabının üz qabığının yazılmasında böyük rolu olmuşdur. Uzun müddət müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğul olaraq gənclərin maariflənməsində əlindən gələni əsirgəməyən millətçi şair məhkumluq həyatı dövründə də mübarizkarlığından əl çəkməmişdir. 24 yanvar 1970-ci tarixində verilmiş 24 nömrəli qərarla iraq-türkmanlarına verilən mədəni hüquqlar çərçivəsində Türkman dilli məktəblərin açılması dövrün böyük bir hadisəsinə çevrildi. Bu eyni zamanda millətin milli şüurun formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynaması üçün də vacib bir məqam idi. Burada əsas məsuliyyətli məsələ türkman müəllimlərinin və ziyalılarının üzərində düşürdü. Onlara verilən fürsətdən istifadə edən türkman aydınları millətin gələcək taleyinin həll olunmasında təhsilin rolunun önəmli olduğunu bildirdilər. Məktəblərdə Türkman milli marşının oxudulması əslində milli təfəkkürün oyanmasında dövrün aparıcı aydınlarının əsas dəsti-xətlərdən birini təşkil edirdi. Ancaq İraq hökuməti Milli şüurun oyanmasını məsələsindən təşvişə düşərək baş verəcək proseslərin qarşısını almaq üçün qəbul olunmuş qərara qadağalar qoyulmağa başlandı. İlk öncə kütləvi şəkildə müəllimlərin və qabaqcıl aydınlarının həbsinə başlanıldı. İraq hökumətinin düşünülmüş siyasətin əsas məqsədi milli fəlsəfənin formalaşması uğurunda görülən işlərin qarşısının alınması idi. Eyni zamanda insanlara şüuraltı qorxu tətbiq edərək onları tabeçilikdə saxlaya bilməkdir. İnsanlarda milliyyətçilik fikirlərini qırmaq üçün bu üsullara əl atmaq vacib məqamlardan biri olaraq aktual xarakter olaraq qalırdı. Millilik hər bir türkmanın qanında olduğuna görə heç bir hədə-qorxu onlardakı bu iradə və əzmi qıra bilmədi. *Milli təməl inancından dönməyən Mehmet İzzət qürurlu və vətənpərvər, səxavətli və təvazökar, mülayim xasiyyətli, bir şəxsiyyət idi.* M.I.Xəttat xalqın təəssübkeşliyini çəkən milliyyətçi şair olaraq hər zaman milləti qayğısını qalırdı. O, xalqın dərdinə ürəkdən yanan, onların qayğısını çəkən vətənpərvər şair olduğu üçün Kərküklülər onu çox sevir və dərin hörmət bəsləyirdilər.

DİLİMİZƏ KEÇƏN ALINMA SÖZLƏRİN İŞLƏNMƏ DAİRƏSİ DİLİMİZİN AKTUAL PROBLEMLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

Nərmin Rəhimova

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Türkoloji mərkəzin mütəxəssisi
narminrahimova7@gmail.com*

Dil meydana gələn yenilikləri həmişə özündə ehtiva edən bir məfhumdur. Dünya üzərində müxtəlif dillərin qədim vəziyyətinə nəzər saldıqda dilin tarixi və insan cəmiyyətinin tarixi arasında böyük bir əlaqənin olduğunu görmək mümkündür. Qədim dövrlərdə bütün dillərin söz bazası günümüzə nəzərən daha az olmuşdur. Ancaq zamanla dillərin birindən digərinə sözlərin keçməsi sayəsində lüğət ehtiyatları zənginləşmişdir. Sözsüz ki, hər bir dil başqa dillərdən sözlər almışdır. Həmçinin bizim dilimizə də müxtəlif dillərdən sözlər keçmişdir və dilimizdə alınma sözlərin miqdarı kifayət qədərdir.

Keçmiş dövrlərdən bəri xalqımız bir çox xalqlarla münasibətlər yaratmışdır və bunun nəticəsində həmin dillərdən dilimizə bir sıra sözlər keçmişdir. Müasir dövrdə də bu prosesin davam etməsindən dolayı olaraq dilimiz günü-gündən zənginləşir. Elmin inkişafı və yeni texnologiyaların meydana gəlməsi ilə, yeni sözlər yaranır ya da alınma sözlərdən istifadə edilir. Sözlər əksərən qonşu ölkələrin dillərindən dilimizə daxil olarkən dilimizin qayda-qanunları ilə uyğunlaşır.

Alınma sözlərin dilin böyüməsində və zənginləşməsində böyük rolu olmasına baxmayaraq bu sözlərin həddindən artıq istifadə olunması dilin saflığının korlanmasına səbəb ola bilər. Buna görə də, digər dillərdən sözlər alınarkən diqqətli olmaq və sözü düzgün məqamda işlətmək lazımdır. Əgər hər hansısa bir sözün bizim dildə qarşılığı varsa, alınma sözdən istifadə etmək əvəzinə öz sözü-müzdən istifadə etmək daha qənaətbəxş olar və beləliklə, dil öz saflığını qoruyar. Son zamanlar alınma sözlərdən virtual aləmdə daha çox istifadə olunması alınmaların yerli-yersiz şəkildə işlədilməsinə gətirib çıxarır. Bütün bunlar da dilimizin paklığını pozur və dilə yad təsirlər olmasına şərait yaradır. Bəzi sözlərin öz dilimizdə qarşılığı olsa da, bir çox yerdə – qəzet və jurnallarımızda, televiziya proqramlarımızda, sosial şəbəkələrdə insanlar sözlərin alınma versiyasından istifadəyə üstünlük verirlər. Məsələn: “zaryadka” – “yükləmə”, “adapter” – “yükləyici”, “embarqo” – “qadağa”, “evakuasiya” – “köçürülmə”, “proqnoz” – “öncəgörmə”, “kserokopiya” – “üzçixarma”, “like” – “bəyənmə”, “mesaj” – “ismaric” və s. kimi sözlərin qarşılığı müəyyənləşdirilib təsdiq olunmasına baxmayaraq, hələ də radiolarda, televiziyalarda, qəzet və jurnal yazılarında həmin versiyadan istifadə olunur.

Bu gün dilimizə daxil olan alınma sözlərin bir qisminin qarşılığının tapılmasına ehtiyac vardır. Doğrudur, bütün alınma sözlərin, terminlərin qarşılıqlarını tapmaq mümkün deyil. Amma elə alınma sözlər, terminlər vardır ki, onların qarşılığını vermək mümkündür. Məsələn, “müşahidə” sözü olduğu halda “monitorinq”, “icazə” sözü “lisenziya”, “köçürülmə” sözü “evakuasiya”, “alış-veriş” sözü “şoppinq”, “əla” sözü “super” sözləri işlədilir ki, bunun səbəblərindən biri müasir dəblə uyğunlaşmaq və dünyagörüşlü görünmə çabasıdır.

Azərbaycan dilinin təmizliyini qorumaq, onun korlanmasının qarşısını almaq hər bir Azərbaycan vətəndaşının borcudur.

MƏXTUMQULU FƏRAQİ TÜRKMƏN ƏDƏBİYYATININ GÖRKƏMLİ NÜMAYƏNDƏSİ KİMİ

Sayalı Cəfərova

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Türkologiya mərkəzinin Türk ədəbiyyatı
bölməsinin mütəxəssisi
saya.jafarova@mail.ru*

Məxtumqulu Fəraqi XVIII əsr türkmən ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, türkmən ədəbi dilinin banisi kimi şöhrət qazanmışdır. Məxtumqulunun poeziyasının əsas nailiyyəti klassik ədəbiyyatı folklor ilə yaxınlaşdırmasıdır. O, həmçinin türkmən ədəbiyyatını ərəb və fars təsirlərindən xeyli azad etmişdir. Məxtumqulu türkmənlərin birləşməsinə istəyirdi. Bu ideya onun yaradıcılığında mühüm yer almışdır. Bu məqsədlə danışıqlar aparmaq üçün bir sıra ölkələrə, o cümlədən Hindistana da səfər etmişdir. Məxtumqulunun yaradıcılığı Azərbaycanın görkəmli yazıçıları Molla Pənah Vaqifə və Molla Vəli Vidadiyə çox təsir etmişdir. Həmçinin Məxtumqulu özü də, heç şübhəsiz, Azərbaycan ədəbiyyatından təsirlənmişdir. Şair öz şeirlərində dönə-dönə görkəmli Azərbaycan şairlərindən dahi N.Gəncəvinin, İ.Nəsiminin, M.Füzulinin adını çəkmişdir. O, ərəb-fars ölçülərindən (əruz) imtina edən türk dünyasının ilk şairlərindən biridir. Məxtumqulu xalq ənənələrinə malik olan heca vəznini yaradıcılığının əsasına çevirib. O, türkmən ədəbiyyatında milliliyi tərənnüm etmiş, realizmi əsas təsvir üsulu saymışdır.

Türkmən xalqının ən böyük şairi olan Məxtumqulu Fəraqi lirikasında tərcümeyi-hal xarakterli nümunələr çoxluq təşkil edir. O, “Atamın” adlı şeirində atası Dövlətməmməd Azadi haqqında, “Mübtəla etdi” şeirində övladlarının itkisi ilə bağlı kədərini izah edir.

Məxtumqulu Fəraqi, ilk növbədə, vətəndaş şairidir. O, vətənə, onun dağına, aranına, suyuna, torpağına, bir sözlə, yurdunun bütün varlıqlarına qəlbən bağlı olan, onu sevən və yaradıcılığında bunu mədh edən sənətkardır. Şair bir tərəfdən təbiət lövhələri yaradır, digər tərəfdən təsirli ifadələrlə yurd sevgisini təbliğ edir.

Məxtumqulu Fəraqi sayəsində klassik türkmən poeziyasında fəlsəfi şeir yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Cəmiyyət hadisələri, insan, həyat, yaşamaq, ölüm və s. problemlər barədə şair düşüncələrinin poetik mənalandırılması Məxtumqulu Fəraqi fəlsəfi şeirinin əsasını təşkil edir. Şairin həm sufiyanə, həm də dünyəvi mahiyyət kəsb edən şeirlərində fəlsəfi ifadə tərzini daha üstündür. Buna görə də Məxtumqulu şeirlərini sırf əxlaqi-didaktik və fəlsəfi şeir deyə iki yerə bölə bilmirik.

Məxtumqulu yaradıcılığında didaktika özündən əvvəlki nəslin ədəbi ənənələri üzərində boy atmışdır. Lakin Məxtumqulu özünəməxsus formada bu tərzin inkişafına nail olmuşdur. Şair didaktikadan, bir növ, insanlara müraciət kimi istifadə edir. Bu özünəməxsus müraciətdə insanlar düzlüyə, vətən sevgisinə, böyüklərə hörmət etməyə, təhsilə biganə olmamağa səslənir.

Məxtumqulu Fəraqi türkmən ədəbiyyatında silinməz izlər qoyan bir sənətkar olmuşdur.

ORTAQ BİR TÜRK DİLİNİN İKİ FƏRQLİ QOLU (TÜRKİYƏ TÜRKÇƏSİ VƏ AZƏRBAYCAN TÜRKÇƏSİ)

Aynur Cəfərova

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Türkoloji mərkəzin türk dili bölməsinin mütəxəssisi
ceferova1987@internet.ru*

Dil ictimai bir hadisədir. Mənşə baxımından bir-birilərinə yaxın olan dillər eyni bir qaynaqdan çıxmış qohum dillərdir, bu qohum dillər bir dil ailəsini təşkil edir. Buna görə də dünya dilləri müxtəlif dil ailələrinə ayrılırlar. Dillər arasındakı olan bənzərliklər bunu göstərir ki, bir ailə təşkil edən və çox böyük fərqlərlə bir-birindən uzaqlaşmış dillər əslində bilinməyən bir vaxtda, hətda min il əvvəllər bir ana dilindən meydana çıxmışlar. Dillərin bir çox xüsusiyyətlərini eyni bir dil ailəsindəki dillərlə müqayisə etməklə ortaya çıxarmaq olar.

Türk yazı dilində ilk ələ keçən örnəklər Orxon-Yenisey abidələrinin dilidir. Orxon-Yenisey abidələrinin dili çox işlənmiş bir dil olaraq qarşımıza çıxdığı üçün bu dilin kökünün daha qədimə getdiyi düşünülür. Mahmud Kaşğarının ən çox bəyəndiyi və şivələrlə qarşılaşdırarkən “Türkçə” deyərək adlandırdığı Hakaniyə türkçəsi, başqa əsərlərində isə Kaşğar dili, Kaşğarı türkçəsi adı ilə adlandırdığı türk yazı dilidir. Türkologiyada türk dilinin bu ilk dövrü “qədim türkçə” ifadəsi şəklində işlənir. Türk dilinə nəzər yetirdikdə görürük ki, tarixi boyunca iki qrammatikaya qədim türkcə və Osmanlı türkçəsinə sahib olmuşdur. Qədim türk türkcəsinin özü də yeni yazı dilinin yaranması və inkişaf etməsi nəticəsində zamanla şimal-şərq türkçəsi və qərb türkcəsinə ayrılmışdır. Qərb türkcəsinin əsasını Oğuz şivəsi təşkil etdiyi üçün buna Oğuz türkçəsi də deyilir. Oğuz, yaxud qərb türkcəsinin özü də sahə baxımından iki dairə meydana gətirmişdir. Bunlardan biri Azərbaycan türkçəsi və Şərqi Anadolu sahəsini içinə alan şərq Oğuzcası, digəri isə Osmanlı sahəsini içinə alan qərb Oğuzcasıdır. Şərq və Qərb Oğuzcaları arasında ilk vaxtlarda çox az sahə fərqləri xaricində bir ayrılıq mövcud olmamış, bu sahə fərqləri yavaş-yavaş genişləyərək XVII əsrdən sonra şərq və qərb Oğuz dairələri meydana gəlsə də, yenə iki yazı dili olacaq qədər fərq mövcud olmamışdır. Başlıca ayrılıqlar kəlimə əvvəlindəki *b-m*, kəlimə daxilindəki *g-h*, kəlimə başında *t-d* konsontanatları, ilk hecadakı *e-i* və bəzi feillərin ətrafında toplanır. Bununla belə hər iki dil eyni oğuz qrupuna dayandığı üçün Azərbaycan türkçəsi və Osmanlı türkçəsinin dili müqayisə edilməyəcək qədər az fərq göstərməkdədir.

Müasir Türkiyə Türkçəsi isə Qərb Türkçəsinin üçüncü dövrəsidir. Cumhuriyyət dövrü başlayandan artıq Osmanlı türkçəsi ölü bir dil halına gəlmiş və 1908-ci ildən sonra yazı dili Türkiyə türkcəsinə keçmişdir. Osmanlı türkcəsindən fərqli olaraq, Türkiyə türkcəsi ərəb, fars dilinin təsirindən çıxmış və əski Anadolu türkcəsinin dil xüsusiyyətlərini özünə qaytarmışdır.

ƏBÜLFƏRƏC İSFAHANININ “NƏĞMƏLƏR KİTABI” FÜZULİNİN “LEYLİ VƏ MƏCNUN” ƏSƏRİNİN QAYNAĞI KİMİ

Cahan İsmayilzadə

*Bakı Dövlət Universitetinin magistrantı
jahanismayilzada@gmail.com*

Məhəmməd Füzulinin yaradıcılığının çoxsaylı qaynaqlarından biri də ərəb şeiri ənənəsidir. Şairin bir çox əsərlərinə ərəb üzri məhəbbət poeziyasının təsirini xüsusi qeyd olunmalıdır. Füzuli üzri şairlərin yaradıcılıqları ilə yaxından tanış idi. Bu tanışlıq vasitəsilə şair ərəb poetik ənənələrindən yaradıcı şəkildə faydalanmışdır.

Füzuli qələmə aldığı qəzəllərdən birində “Leyli və Məcnun” poemasına aid mənbələrlə yaxından tanış olduğunu bildirir. O, “Leyli və Məcnun” əsərini yazarkən Əbülfərəc İsfahaninin “Nəğmələr kitabı”na müraciət edib. Təbii ki, Məcnun haqqında əsər yazarkən Füzuli məhz Əbülfərəc İsfahaninin “Nəğmələr kitabı”na və ərəb üzri məhəbbət poeziyasının motivlərinə müraciət etmişdir. İsfahani bu kitabda Məcnun təxəllüsü ilə yazan bir neçə ərəb şairi haqqında məlumat vermişdir. Antologiyada Məcnunla bağlı “Qeys ibn Zərih və onun nəslə haqqında hekayətlər”, “Məcnun haqqında hekayətlərin davamı”, “Məcnun bənu Amir haqqında hekayətlər və onun nəslə” adlı fəsillər mövcuddur. Bu fəsillərdə Məcnun və Leylinin nəslə, Məcnunun Leyliyə sevgisi, Məcnunun poetik yaradıcılığı haqqında geniş məlumatlar yer almışdır. Üzri şairlər iki aşiqin pak, təmiz, saf eşqini təsvir edirdilər. Füzulinin eşq konsepsiyası da üzri məhəbbət poeziyası ilə eyniyyət təşkil edir.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında müxtəlif zamanlarda Nizami və Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemaları müqayisəli formada tədqiq olunmuşdur. Hər iki poemada bənzər nüanslar nəzərə çarpır. Lakin bu o demək deyil ki, Füzuli Nizamini təqlid etmişdir. Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsəri Nizamininki ilə oxşarlıq təşkil etsə də, Füzulidə özünəməxsus məqamlar çoxdur.

“MİN BİR GECƏ” NAĞILLARININ ƏRƏB ƏDƏBİYYATI TARİXİNDƏ YERİ

Gülnar Şərifli

*Bakı Dövlət Universiteti
Şərqişünaslıq fakültəsinin magistrantı
gulnarserifli@gmail.com*

Ərəb ədəbiyyatı dünya ədəbiyyatının ən zəngin tərkib hissəsidir. Bunu sübut edən çoxsaylı əsərlər mövcuddur ki, təkcə ərəb-müsəlman mədəniyyətində tarixiliyi, bədii-estetikliyi, geniş sujet və kompozisiyası ilə seçilən “Min bir gecə” nağıllarının adını çəkmək kifayətdir.

Bu nəhəng abidədən danışarkən onun yüzilliklər boyunca keçdiyi dərin təşəkkül və təkamül mərhələsi diqqət çəkir. Abidənin nə vaxt və necə yaranması ilə bağlı bir çox mülahizələr, fikirlər söylənilmişdir.

Əvvəlcə əsərin nə üçün yazıldığına diqqət yetirək. “Min bir gecə”nin məzmununa nəzər saldıqda onun nə məqsədlə yazılmasını müəyyənləşdirmək mümkündür. Əsərin girişindən məlum olduğu kimi abidə gələcək nəsillərə ibrət dərsi verməyə, insanları həyatın müşküllərindən, yaxşılıq və pisliklərdən, nadanlıq və dürüstlükdən, əxlaq və əxlaqsızlıqdan agah etməyə xidmət edir.

Abidənin mənşəyi kimi -VI əsrdə İranda Sasanilər sülaləsinin dövründə meydana gələn “Hezar əfsanə” adlı hekayələr toplusu göstərilir. VIII əsrdə Abbasilər dövründə isə artıq bu əsər ərəb mühitinə keçmiş əlavələr və dəyişikliklərlə zənginləşdirilərək “Min gecə”, “Min nağıl”, “Min bir gecə” adları ilə tanınmağa başlamışdır. X əsrdə artıq “Min bir gecə” bütün ərəb xilafətində məşhurlaşmışdır. Riçard Berton və bir çox ərəbşünaslar da “Hezar əfsanə”nin “Min bir gecə”nin prototipi olduğu faktını təsdiq etmişlər.

“Min bir gecə” nağıllarında mövcud olan obrazların adlarına diqqət etsək ərəb adları ilə yanaşı hind (Sindibad), türk (Əlibaba), iran (Şəhriyar, Şəhrizad, Bəhram, Rüstəm, Ərdəşir) adları da mövcuddur ki, bu da abidənin mənşəyinin digər Şərqi xalqlarını təmsil etdiyini göstərir.

Tədqiqatçıların çoxsaylı araşdırmaları nəticəsində danimarkalı alim İ.Estrup “Min bir gecə”nin üç inkişaf mərhələsi keçməsinə fikrini ümumiləşdirmişdir. Bundan sonra A.Y.Krımiski və E.Littman bu mərhələlərdən çıxış edərək abidənin üç layını; Hind-İran, Bağdad, Misir laylarını müəyyənləşdirmişlər. Laylar bir-birindən tarixi, coğrafi reallıqlar, tematik ünsürlər və süjet, kompozisiya cəhətdən fərləndirilmişdir. Bu laylar arasında Misir layı digərlərinə nisbətən həcmcə daha çoxdur. Ümumilikdə isə “Min bir gecə”nin mətni məkan və zaman etibarını ilə daha çox ərəb xalqının təfəkkürünə xidmət edir.

Abidə ərəb ədəbiyyatında və tarixində çox önəmli əhəmiyyət daşımaqdadır və özündən sonra yaranmış ərəb ədəbiyyatına təsiri danılmazdır.

Bu cəhətdən ərəblərin eləcə də bütün Şərqi ədəbi və tarixi salnaməsi hesab olunur.

FARS DİLİNDƏ ENKLİTİK ƏVƏZLİKLƏRİN XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR

Zahidə İsmayılova

Bakı Dövlət Universiteti, Şərqsünaslıq fakültəsi

zahideismayilova@bsu.edu.az

Enklitik və ya bitişən əvəzlilər (ضمایر متصل) fars dilinin ən qədim mərhələlərində işlənmiş şəxs morfoloqiyasıdır. Bunu qədim və orta fars dilinə aid yazılı abidələrin dilinin öyrənilməsi sübuta yetirmişdir. Klassik fars dilində, xüsusilə nəzmdə enklitik əvəzlilər geniş yayılmışdır. Enklitik əvəzlilər, əsasən, obyekt münasibətlərini ifadə edir, həm əsas, həm də köməkçi nitq hissələrinə qoşulur. Bitişən əvəzlilər müasir fars dilində vasitəli və vasitəsiz tamamlığın ifadəçisi kimi çıxış edir. Forma baxımından mənsubiyyət şəkilçiləri ilə oxşarlıq təşkil edir. Lakin daşdığı məna və məzmun etibarilə onlardan tamamilə fərqlənir. Məsələn:

من آن مورم که در پام بماند
نه زنبورم که از نیشم بنالند (سعدی شیرازی)

Mən o qarışqayam ki, məni ayaq altı əzərlər
Arı deyiləm ki, neştərimdən nalə etsinlər.

Yuxarıdakı beytdə مور (qarışqa), زنبور (arı) sözlərinin axırındakı م (əm) qısa xəbər şəkilçisi, نیش (neştər) sözünə qoşulan mənsubiyyət şəkilçisi, yalnız پام (payəm) sözünün sonunda م (əm) bitişən əvəzlik sayılır, “م - مəni” mənasında vasitəsiz tamamlığı bildirir. Başqa sözlə, misra من آن مورم که در زیر پا بماند şəklini alır.

Belə hallarda kontekst və situasiya məsələyə aydınlıq gətirilməsində önəmli rol oynayır. Həm də nəzərə almaq lazımdır ki, enklitik əvəzlilər digərlərindən fərqli olaraq, bütün nitq hissələrinə artırılır, konkret mənanın ifadəçisi qismində çıxış edir. Enklitik əvəzlilər isim, isimləşmiş sifət, sifət, məsdər, feil, zərf, əvəzliyin müxtəlif növləri (şəxs, qayıdış, işarə, qeyri-müəyyən və s.) və s. ilə işlənir.

گرم و خونین به منش باز آری
تا برد ز آینه قلبم زنگ (ایرج میرزا)

İsti və qanlı onu mənə gətirərsən ki,
Qəlbimin aynasından kədəri aparəsən.

زاغ را میل کند دل به نشیب
عمر بسپارش از آن گشته نصیب (خانلری)

Qarğanın ürəyi yoxuşa meyil edər
Ona o səbəbdən uzun ömür nəsisib olub.

چه خوش گفت زالی به فرزند خویش
چو دیدش پلنگ افکن و پیل تن (سعدی شیرازی)

Zal öz övladına nə yaxşı dedi
Onu güclü və pəhləvan gördükdə.

بیگنه از خانه بروم کشید
موی کشان بر سر کویم کشید (نظامی گنجوی)

Günahsız olaraq məni evdən çölə qovdu
Saçımın tutaraq məni küçənin başına (qədər) sürüdü.

Yuxarıdakı birinci misalda enklitik əvəzlik şəxs əvəzliyinə, ikincisində qeyri-müəyyən saya, üçüncü beytdə feilə, dördüncü nümunənin birinci misrasında mürəkkəb feilin ad hissəsinə, növbəti misrada isə ism birləşmişdir.

Fars danışq dilində enklitik əvəzlilərin işlənməsi daha geniş yayılmışdır. Bitişən əvəzlilər köməkçi nitq hissələrinə, o cümlədən bağlayıcı və ön qoşmalara qoşulur.

“DİVANÜ LÜĞAT-İT-TÜRK” ABİDƏSİNDƏ FEİLİN ZAMAN KATEQORİYASI

Zəhraxanım Rəhimova
BDU, tələbə
rehimovaz2004@gmail.com

Ortaq türk ədəbiyyatı qədim dövrdə Orxon-Yenisey abidələrinin, orta dövrdə isə dörd möhtəşəm və misli bərabəri olmayan klassik əsərin üzərində yüksək mövqeyə çatır. Türk ədəbiyyatının əvəzolunmaz abidəsi, eləcə də Azərbaycan türklərinin, şübhəsiz, yazılı yaddaşı adlandırılan “Dədə Qorqud” dastanları, “Oğuznamələr”, qədim əsəti, Orta Asiya və Altay xalqlarının tarixinə əsaslanan, həcminə görə ən böyük əsər hesab olunan “Manas” dastanı, Türk milliyətinin ən böyük şairi hesab olunan Yusif Balasaqunlunun “Qutadqu bilik” əsəri və ilk türk ensiklopediyasının əsasını qoyan Mahmud Kaşğarının “Divanü lüğət-it-türk” əsəri həmin dörd möhtəşəm abidələrin içərisinə daxildir. “Divanü lüğət-it-türk” əsəri Türk xalqlarının dil özəlliklərini özündə əks etdirən, türkün dili, ədəbiyyatı, mədəniyyəti, ictimai-siyasi tarixi, düşüncə tərzini haqqında məlumat verən qiymətli əsərdir.

Tarixdə ilk türk-islam dövləti olan Qaraxanilər dövlətinin hakimiyyət dövrü boyunca saray daxilində mühüm və ön planda yer tutan simalardan biri də Mahmud Kaşğari olmuşdur. Bir çox mənbələrdə dahi dilçinin təhsil həyatında əldə etdiyi nailiyyətlər və elminin mükəmməl şəkildə olması haqqında yazılar mövcuddur. Hər halda, şübhəsiz, bu gerçəkliyi inkar etmək qeyri-mümkündür. Onun belə bir əsəri yazıb ortaya qoyması artıq bütün deyilən müsbət fikirlərin reallığını bir daha sübut edir. “Divanü lüğət-it-türk” əsərinin vacib özəlliklərindən biri də əsərin ilk türk ensiklopediyası olmasıdır. Ərəbcə qələmə alınan bu əsər iyirmi il toplama, iki il düşünüb-yazmaq zəhmətinin nəticəsidir.

Belə bir mükəmməl abidədə dilçiliyimizin bir sıra maraqlı və ətraflı izah tələb edən mövzularını müasir dilimizlə müqayisə etmək çox önəmlidir. Bu mövzulardan biri də olduqca mürəkkəb xarakteristikaya malik olan morfologiyanın bir hissəsini təşkil edən “feilin zamanları” bəhsidir.

Feilin zamanları bir çox dillərdə olduğu kimi 3 yerə bölünür: keçmiş, indiki və gələcək.

Keçmiş zaman şühudi və nəqli olmaqla iki yerə bölünür. Keçmiş zamanın özünəməxsus şəkildə digərlərindən fərqlənən xüsusiyyəti ilk dəfə bu divanda aşkar edilmişdir. Şühudi zaman forması şahidlik və qətilik bildirir. Elə ilk dəfə şühudi keçmiş zamanla nəqli keçmiş zamanın arasındakı fərq burada nəzərə çarpmışdır. Belə ki, şühudi zamanda hərəkətin baş verdiyinə şahidlik edən var. Amma nəqli zamanda isə əksinədir. Məsələn, divanın dilindən nümunə: Barçın yadhım kərildi. (şühudi k.z), ol barmış, ol ketmiş. (nəqli k.z).

İndiki zaman bir çox türk dillərində, eləcə də, Azərbaycan dilində olduğu kimi -ır/-ir/-ur/-ür şəkilçilərinin vasitəsilə yaranır.

Əl il suwı aka turur,
Kaya tübi kaka turur
Balık təlim baka turur,
Kölünq takı küşörür.

Gələcək zamanda isə əmr şəklinə qalın ahəngli və “ğ” lı sözlərdə “ğay”, incə ahəngli və “ke” li sözlərdə isə -gəy/-kəy şəkilçisi qoşulur: “bu ət toğrağü - bu ət doğradılacaq ətdir”

Qeyri-qəti gələcək zamanda isə -ır/-ar/-ər/-ır/-ir/-ur/-ür şəkilçiləri köməyə gəlir.
Kulak eşitsə, könqil bilir,
Köz körsə, üdhik kəilir.

MÜNDƏRİCAT

İsa Həbibbəyli Akademik Ziya Bünyadov haqqında söz	4
Gövhər Baxşəliyeva Elmimizin Ziya Bünyadov zirvəsi.....	6
AKADEMİK Z.M.BÜNYADOVUN MƏNBƏŞÜNASLIQ ELMİNƏ VERDİYİ TÖHFƏLƏR VƏ ORTA ƏSRLƏR ŞƏRQİNİN TARİXİ MƏSƏLƏLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ	
<i>История культуры Центральной Азии в исследованиях академика Зии Буниятова</i> Хамидулла Болтабоев	7
<i>Академик З.М.Буниятов и хорезмские рукописи европейских фондов</i> Гулноз Искандаровна Халлиева	9
<i>Значение труда Аббас-Кули-Ага Бакиханова «Гюлистан – и Ирам» (Баку: Элм, 1991) / под редакцией академика З.М.Буниятова</i> Даниял Сайдахмедович Кидирниязов	10
<i>История государства Хорезмшахов в научных трудах академика З.М.Буниятова</i> Алишер Худайбердиевич Дониёров	12
<i>Akademik Ziya Bünyadov və Şərq mənbələrində “Qafqaz”</i> Qasım Hacıyev.....	13
<i>Böyük Azərbaycan tarixçisi Ziya Bünyadovun elmi irsi yeniyetmə gənclərdə milli mənlük şüurunun formalaşdırılması vasitəsi kimi</i> İntiqam Cəbrayilov	14
<i>Azərbaycanın xilafət dövrü tarixşünaslığında Ziya Bünyadov yaradıcılığı</i> Nərgiz Əliyeva	16
<i>Ölməzlik qazanmış böyük insan (akademik Ziya Bünyadovun əziz xatirəsinə)</i> Tahirə Həsənzadə	17
<i>Ziya Bünyadov fenomeni Xarəzm nəşrlərində (tarixçi-alim Umud Bekmuhəttədin tədqiqləri əsasında)</i> Almaz Ülvi Binnətova	18

<i>Orta əsrlər ərəbdilli mənbələrinin görkəmli tədqiqatçısı</i> Xanımzər Kərimova	19
<i>Z.M.Bünyadov və Əbubəkr ibn Xosrov Əl-Ustadın “Munisnamə”si</i> Rəna Rzayeva	20
<i>Вклад З.М.Бунятова в историческую науку и противодействие армянским фальсификациям</i> Рафик Сафаров	21
<i>Akademik Ziya Bünyadovun yaşadığı həyat yolu və ideya irsinin bəzi məqamları haqqında</i> Əli İbrahimov	22
<i>Ziya Bünyadovun Azərbaycan tarixşünaslığına gətirdiyi yeniliklər</i> Sevinc Qasımoğlu	23
<i>Azərbaycanın şərqşünas-alimi – akademik Ziya Bünyadovun elmi irsi (21.12.1923-21.02.1997)</i> Samirə Mir-Bağırzadə	24
<i>Akademik Z.M.Bünyadovun tərcüməçilik fəaliyyətində orta əsrlər tarixi mövzusu</i> Yaxşıxanım Nəsirova	25
<i>Ziya Bünyadovun ədəbi yaradıcılığı haqqında</i> Fikrət Süleymanoğlu	26
<i>Ziya Bünyadov tariximizin ən görkəmli nümayəndələrindən biri kimi</i> Cəmil Quliyev	27
<i>Azərbaycan şərqşünaslığı və tarix elmlərinin inkişafında akademik Ziya Bünyadovun rolu</i> Seyhun Ağayev	28
<i>Məsud bin Namdar... Ziya Bünyadov... Volf Mendeleviç Beylis...</i> Elnarə Zeynalova	29
<i>Qafqaz Albaniyasının tarix və ədəbiyyatının tədqiqində akademik Ziya Bünyadovun rolu</i> Gülнар Əqiq Cəfərzadə	30
<i>Человек с большой буквы - З.М.Бунятов</i> Натаван Агаева	31
<i>Ziya Bünyadovun “Dinlər, təriqətlər, məzhəblər” kitabı və Qurani-Kərimin Azərbaycan dilinə mənacə tərcüməsi</i> Novruz Nuriyev	32
<i>Akademik Ziya Bünyadovun qədim tarixin tədqiqindəki rolu</i> Aysel Kərimova	33

<i>Административное управление государства Атабеков Азербайджана в научном труде З. М. Буниятова</i>	
Эльнара Буниятова	34
<i>Şərqsünas-alim Z.Bünyadovun qəhrəmanlıq yolu</i>	
Aynurə Məmmədova.....	35
<i>Əbdürrəşid Baküvinin “Kitab təlxis əl-asar və əcaib əl-məlik əl-qəhhar” əsəri Ziya Bünyadovun tərcüməsi ilə</i>	
Aynur Orucova.....	36
<i>Alban katolikoslarının fəaliyyəti Ziya Bünyadovun tədqiqatlarında</i>	
Jalə Əhmədova	37
<i>Ziya Bünyadov və bu gün</i>	
Ülkər Həsənova	38
<i>Ziya Bünyadov yaradıcılığında dini-fəlsəfi istiqamətlər</i>	
Fəridə Allahverdiyeva.....	39
<i>Akademik Z.M.Bünyadovun mənbəşünaslıq elminə verdiyi töhfələr və orta əsrlər Şərqinin tarixi məsələlərinin öyrənilməsi</i>	
Gülnarə Ağayeva.....	40

QƏDİM VƏ ORTA ƏSRLƏR ŞƏRQ TARİXİNİN TARİXŞÜNASLIĞI VƏ MƏNBƏŞÜNASLIĞI

<i>Сведения о тюрках в труде Ибн Ал-Касира «Начало и конец истории»</i>	
Наргиз Ахундова	41
<i>Караханидские каганаты в XI-XIII вв.</i>	
Ярослав Валентинович Пилипчук	43
<i>Предметная коллекция кунсткамеры как источник по изучению истории Азербайджана</i>	
Севиндж Алиева	44
<i>Yusif Xarəzminin “Məfatihul-ülum” əsəri həm də tarixi mənbə kimi</i>	
Zəkiyyə Əbilova.....	45
<i>К Вопросу О Биографии и происхождении Мирзы Мухаммед Гейдара Визирова</i>	
Фуад Тагиев	46
<i>Средневековый город Ширван (к постановке проблемы локализации)</i>	
Эльмира Джафарова.....	47

<i>Политическая обстановка на Южном Кавказе накануне монгольского нашествия по данным мусульманских источников</i> Тимохин Д.М.	48
<i>Историческая хроника «Дербенд-наме» на языках народов мира (памяти выдающегося Дагестанского тюрколога Гасана Оразаева (1947-2023))</i> Милена Нуриевна Османова	49
<i>О лингвистических трактатах, хранящихся в рукописных фондах Узбекистана</i> Малика Анваровна Насирова	51
<i>Сведения античных авторов о северных пределах Атропатены в последней четверти III – середине II века до н.э.</i> Рауф Меликов	52
<i>Some Aspects of the Diplomatic Gift Exchanges between the Safavid and Mughal Empires</i> Ahmad Guliyev	53
<i>Abdullah Naxçıvaninin “Şərh məsəbih əs-sünnə” əsərinin Bakı nüsxəsi</i> Rübabə Şirinova	54
<i>Osmanlı arxiv sənədlərində “Azərbaycan” toponimi</i> Zülfiyyə Vəliyeva Önlən	55
<i>Azərbaycanın erkən orta əsrlər tarixinə dair mənbələr</i> Aytac Şirəliyeva	56
<i>Əl-Məsudinin "Kitab ət-tənbih və əl-işraf" əsərində istifadə etdiyi mənbələr</i> Nüşabə Bayramlı	57
<i>Azərbaycanın XIII-XIV yüzilliklər tarixi türkdilli qaynaqlarda (ümumi dəyərləndirmə)</i> Bayram Quliyev	58
<i>Həmdullah Mustovfi Qəzvinin “Nüzhət əl-qulub” əsərində XIII-XIV əsrlər Azərbaycanın etnokonfessional tarixinə aid bəzi qeydlər</i> Nurlan Nəsirov	59
<i>Тамиловедение в Узбекистане: история и перспективы</i> Мактуба Махаматжановна Муртазаходжаева	60
<i>Urartu mixi yazılı mənbələrində Qərbi Azərbaycan ərazisində Etiuhi ölkəsi (^{kur} etiuhi/ni) haqqında məlumatlar</i> Ramin Əlizadə	61
<i>Межплеменной фактор в первой гражданской войне в халифате</i> Вели Жалы	62

<i>Menandrın "Tarix" əsəri Göytürk və Avar xaqanlığının tarixinə mənbə kimi əhəmiyyəti</i>	
Könül Allahverdi	63
<i>Qədim Şərqdə şəhərsalma mədəniyyətinin formalaşması</i>	
Selcan Həşimova	64
<i>"Səlcuqnamə"lər Şəddadilər dövlətinin tarixinin öyrənilməsi üçün mənbə kimi</i>	
Arzu Bəbirova	65
<i>Qutilərin Mesopotamiya ilə əlaqələrinin araşdırılmasında "Utuheqalın poeması" daş kitabəsi mənbə kimi</i>	
Səxavət Əmrahov	66
<i>Çağdaş Türkiyə tarixşünaslığında "Şərqin sonuncu imperatoru" nun şəxsiyyəti</i>	
Səbinə Aliyeva	67

MÜASİR ŞƏRQ ÖLKƏLƏRİNİN İCTİMAİ VƏ SİYASİ PROSESLƏRİ

<i>Значение победы Азербайджана в формировании тюркского полюса в мировой политике</i>	
Лала Ахмедова	68
<i>Naki bey Şeyhzamanlı'nın (Keykurun) hatıratı işığında XX. yüzylın başlarında Kuzey Azərbaycan'nın siyasi durumu</i>	
Cavid Qasimov; Tufan Altunöz	70
<i>The Ottoman Army's Aid to Southern Azerbaijanis Subjected to Armenian Genocide (1918)</i>	
Subhan Talibli	71
<i>Azərbaycan Demokrat Firqəsinin (ADF) yaranması və Cənubi Azərbaycanda milli dövlətçiliyin bərpasında rolu</i>	
Həsən Səfəri	72
<i>"İpək yolu iqtisadi kəməri" layihəsində Cənubi Qafqaz ticarət marşrutlarının yeri və Çinin bu xətlərə yanaşmasına təsir göstərən amillər</i>	
Ülkər Əliyeva	73
<i>İslam dini baxımından terrorizmlə mübarizə zərurəti və global əməkdaşlıq perspektivi</i>	
Məmmədli Babashlı	74
<i>Rusiya-Ukrayna müharibəsində Çinin mövqeyi</i>	
Zenfira Şıxəlibəyli	75

<i>Türkiyədə prezident idarəetmə sistemə keçilməsi və bunun nəticələri</i>	
Namiq Məmmədov	76
<i>Müstəqillik illərində Şamaxıda ali təhsilin inkişafı</i>	
Zərifə Cavadova	77
<i>İran İslam Respublikasının region dövlətlərinə qarşı yürütdüyü xarici siyasətin xüsusiyyətləri</i>	
Hüseyn Fəxrəddin	78
<i>Türkiyə Cümhuriyyəti: türk dövlətlərinin maraqlarının təminatçısı kimi</i>	
Təranə Tağıyeva; Hüseyn Muradov	79
<i>Dijital diplomasi və yumuşaq güc: Türk-Azərbaycan ilişkilerindeki rolü</i>	
Çağlar Çiçək	80
<i>Türkiyənin GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) layihəsinin həyata keçirilməsi və onun regional nəticələri</i>	
Fərman Əmirov	81
<i>Müasir dövrdə Qazaxıstan Respublikasının “Böyük ipək yolu” layihəsinin gerçəkləşməsində rolu</i>	
Dilbər Hüseynli	82
<i>Müasir Şərq ölkələrinin ictimai və siyasi prosesləri</i>	
Nigar Hacıyeva	83
<i>Rəsmi Dəməşq və Ərəb Dövlətləri Liqası münasibətləri</i>	
Samid Bağırov	84
<i>Suriyada siyasi hakimiyyətin keçid dövrünü şərtləndirən amillər (1994-2000-ci illər)</i>	
Orxan Nəcəfov	85
<i>Yaxın və Orta Şərq regionunun geosiyasi mövqeyi</i>	
Şahin Hüseynov	86
<i>Azərbaycanda ibtidai təhsil və təlim nəzəriyyəsinin inkişafı</i>	
Fidan Nəsirova	87
<i>Azərbaycan Respublikası ilə Yaxın və Orta Şərq ölkələri arasında münasibət</i>	
Aynur Qasımova	88
<i>XX əsrin əvvəllərində İranın Qərbi dövlətlərindən asılılığının səciyyəvi xüsusiyyətləri</i>	
Sevinc Məmmədova	89
<i>Yaponiya Mekonq ölkələri əməkdaşlığı</i>	
Afaq Nərimanova	90

<i>Suriyalı qaçqınların Antep və Şanlıurfada işsizliyə təsiri</i> Eynulla Səmədov	91
<i>Xəzər dənizinin enerji resurslarının istifadəsində</i> <i>Azərbaycan-Türkmənistan əlaqələri</i> Nəjdə Əsədova	92
<i>İkinci Qarabağ müharibəsi dövründə Azərbaycan-İsrail hərbi-texniki</i> <i>əməkdaşlığına Qərb mətbuatının münasibəti</i> Xuraman Abbasova	93
<i>Heydər Əliyevin “İpək yolu” strategiyası və Azərbaycan</i> Yaqut Qasımova	94
<i>Yaxın Şərq ölkələrindəki demoqrafik dəyişiklik və bunun</i> <i>dövlət iqtisadiyyatına təsiri</i> Misirxan Kazımlı	95
<i>Qarabağa “Böyük qayıdış”ın başlanğıcı</i> Nərgiz Mürvədova	96
<i>Tayvan kontekstində: yeni dövrdə ABŞ-Çin münasibətləri</i> Leyla Bəşirova	97

ŞƏRQ XALQLARININ DİNİ, FƏLSƏFİ VƏ İCTİMAİ FİKİR MƏSƏLƏLƏRİ

<i>Suriya mədəniyyətinin görkəmli şəxsiyyəti, Şərqi məfrianı, Suriya</i> <i>monofizikasının rəhbəri Qriqori Əbül Fərəc Bar-Ebrey</i> Məryəm Seyidbəyli	98
<i>Культурная интеграция женщин-мусульманок в европейское общество</i> <i>(на примере Федеративной Республики Германии)</i> Саадат Зейналова	100
<i>Erkən ərəb müsəlman siyasi-ictimai fikrində çoxmədəniyyətli</i> <i>müsəlman dünyası təsəvvürlərinin yaranması</i> Fərda Əsədov	101
<i>«Memory Wars» as a Tool for Destroying the Cultural Unity of Mankind</i> Dmitry Naumov	102
<i>Шариат и суфизм: герменевтические подходы</i> Ибрахим Усманов	104
<i>دور المستشرق الفرنسي جان بابتيست جاك لوي روسو في ابراز معالم الاضرحة والمزارات الدينية في العراق</i> معتز محي عبد الحميد	105

<i>Мухаммад Давуди - мусульманский богослов из закатальской зоны Азербайджана</i>	
Захид Алиевич Халаев; Арсен Омарович Муртазаев.....	106
<i>Мусульманские реформаторы-просветители Северного Кавказа первой трети XX в. и вопросы ваххабизма</i>	
Амир Рамазанович Наврузов	107
<i>Məmlük sultanlığı və Osmanlı imperiyasının siyasi şəxsiyyətlərindən biri Canberdi Əl-Ğəzali (?-1521)</i>	
Gülər Qafqazlı.....	108
<i>Исламский реформатор – арабский амīр ‘Абд Ал-Кāдир Ал-Джазā’ури (1808–1883) и его борьба против французской колонизации в XIX в.</i>	
Лейла Меликова.....	109
<i>Büveyhilər dövrü və şialikdə üsulilik məktəbinin formalaşması</i>	
Aslan Həbibov	110
<i>İbn Ərəbinin “vəhdəti-vücut” nəzəriyyəsinin digər anlayışlarla fərqi</i>	
Ələddin Məlikov	111
<i>Qədim mənbələrdə idarəetmə ideyaları</i>	
Zeynəddin Şabanov.....	112
<i>Salman Nərimanovun dini, ictimai, maarifçi görüşlərinə dair</i>	
Əli Fərhadov	113
<i>Осмысление Ислама в Центральной Азии через анализ историко-культурного единства и его воздействия на развитие региона</i>	
Еркин Байдаров	114
<i>Anthony Jenkinson’s “Declaration” as the First English Source on Safavid Religious Life</i>	
Lamiya Gafar-zada	115
<i>Türk-islam mədəniyyətində ağac motivi</i>	
Səbinə Nemətzadə	116
<i>Şərqin ilk demokratik respublikası - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhsil siyasəti</i>	
Dəyanət Musayev	117
<i>Müasir Azərbaycan islamşünaslığında Quran qissələrinin tərbiyəvi rolu</i>	
Əmmar Abbasov	118
<i>XIX əsrdə Şuşanın ictimai-dini mühitində xeyriyyəçilik problemi (epiqrafik abidələr əsasında)</i>	
Elnur Mustafayev.....	119

<i>XIX əsr İraqda dini təhsil sahəsində İrəvanilər mədrəsəsinin rolu</i> Dürdanə Cəfərli	120
<i>Şərqdə dinlər tarixi elmi ilə bağlı ilk mənbələr</i> Aliyə Mürsəlova	121
<i>Tarixi hadisələrə yanaşmada subyektivlik problemi</i> Raşa Quluzadə	122
	<i>قراءة تفكيكية في الدراسات الإستشراقية المعاصرة</i> 123..... <i>نظلة أحمد الجبوري</i>
<i>Отражение гендерных проблем в творчестве Суниты Джайн</i> Айтжамал Абдулазизовна Юнусова	125
	<i>نوي الهمم بين العنف الجسدي وثقافة الصمت</i> 126..... <i>أميرة احمد جمال عبد الحكيم</i>
<i>Sociocultural Consequences of Digitalization for Humanity</i> Igor Desjuevich	127
<i>Xülusi İstanbullu və Amasyadakı nəqşbəndi təriqət ocağı ilə bağlı bəzi təfəsilatlar</i> İsmayıl Umudlu	129
<i>Традиционные взгляды Рафи Рифаа Ат-Тухтави на роль женщин в обществе в Египте в первой половине XIX века</i> Первинэ Эфенди	130
<i>Şərq ölkələrində dekorativ tətbiqi sənətin inkişaf tarixi</i> Rərvanə Muradi	131
<i>Şərq xalqlarının incəsənətinə konseptual baxış</i> Vəfa Yüzbaşıyeva	132
<i>Mir Məhəmməd Kərim Bakuvinin “Kəşfül-həqiq” Quran təfsirindəki təfsir metodologiyası</i> Hilal Ağamoğlanov	133
<i>Orta əsr Azərbaycan ictimai-dini fikrinin formalaşmasında bəktaşilik təriqətinin rolu</i> Emin Orucov	134
<i>“Səfəvi renessansı” və Sədrəddin Şirazi</i> İbrahim Bağirov	135
<i>İslam fəlsəfəsi və yunan fəlsəfəsi arasında bağlılıq</i> İsmayıl Hüseynov	136

<i>İbn Miskəveyhin “Təhzibu-l-əxlaq” əsərində mənəvi xəstəliklər problemi</i> Fəxrəndə İbrahimova	137
<i>İslam fəlsəfəsində özünüdərək problemi</i> Sevda İsmayılova	138
<i>Uyğur mədəniyyətinin dünya mədəniyyətinə təsiri</i> Günay Novruzova	139
<i>Misirizm cərəyanı</i> Ləman Abdulova	140

ŞƏRQ XALQLARININ ƏDƏBİYYATI VƏ DİLİNİN TƏDQIQI PROBLEMLƏRİ

<i>Марси́е в диване Ба́дра Ширвани</i> Мехти Кязимов	141
<i>S.C.Pişəvərinin “Nadirə” romanının janr xüsusiyyəti, problematikası, obrazları və bədii dili</i> Salidə Şərifova	142
<i>Şərqsünas-alim Aida İmanquliyevanın yaradıcılığında məhcər ədəbiyyatına dair</i> Nərgiz Quliyeva	143
<i>Nizami Gəncəvi müasir ərəb ədəbiyyatşünaslığında</i> İmamverdi Həmidov	144
<i>Karay türklərinin mətbuat tarixində Aleksandr Mardkovskinin rolu</i> Elmira Məmmədova-Kekeç	145
<i>Стихотворные словари, как одна из традиционных форм востоковедческой лексикографии</i> Шафаг Алибейли	146
<i>Əhməd bəy Ağaoğlunun “Tanrı dağı” əsərində dini dəyərlərin qorunması</i> Xuraman Hümətova	148
<i>Hüseyn Cavidin “İblis” faciəsində Orta Şərqi dramatik tarixi</i> Lütviyyə Əsgərzadə	149
<i>Əruz vəzninə meydan oxuyan xalqın sevimli şairi</i> Pərvanə Məmmədli	150
<i>Ədəbi tənqid Güneydə çağdaş ədəbi prosesin önəmli bir qoludur...</i> Esmira Fuad	151

<i>Tuyuq yaradıcılığında Nəsimini izləyənlər: Mühyiddin Abdal və Sultan Divani</i> Səadət Şixiyeva	153
<i>К вопросу о закономерности взаимовлияния творчества тюркоязычных ученых средневековья в области изучения основ арабского языкознания</i> Лаура Оруджева	154
<i>Səlim Əl-Bustaninin “Budur” romanında bu gün ilə səsləşən aktual meyarlar</i> Səbinə Səmədova	155
<i>Ərəb ədəbiyyatında “hüseyniyyə” sirəsinin tarixi əhəmiyyəti</i> Lalə Bayramova	156
<i>Azərbaycanda Şəhriyar yaradıcılığından tərcümələr</i> Nüşabə Əlizadə	157
<i>Ərəb məhcər poeziyasında fəlsəfi motivlər (Mixail Nuayməninin nümunəsində)</i> Mahir Həmidov	158
<i>İctimai-siyasi, tarixi proseslər zəminində müasir ərəb ədəbiyyatında yaranan yeni obrazlar – qaçqınlar</i> Xumar Ələkbərova	159
<i>İki dilin müqayisəsi: Əlişir Nəvai və Cavad Heyət</i> Günay Verdiyeva	160
<i>Baba Kuhinin kimliyi və əsərləri</i> Aygün Əlizadə	161
<i>Müasir ərəb ədəbiyyatında Fələstin ədəbiyyatının yeri</i> Lalə Əliyeva	162
<i>Şəmsəddin Sivasinin “Gülşən-abad” əsərində türkmənşəli kəlmələrin işlənmə arealı</i> İnci Qasımlı	163
<i>Orta əsr müəllifləri Nizami Gəncəvinin milli kimliyi və vətəni haqqında</i> Təhminə Bədəlova	164
<i>Azərbaycan və Anadolu folklorunda qırxbasma və albasmadan qorunma ritualları</i> Məleykə Məmmədova	166

<i>Nizami Gəncəvi "Xəmsə" sində xalq inanclarının tərənnümü</i> Əsmətəxanım Məmmədova	167
<i>Azərbaycanı tədqiq və tətəbbö cəmiyyətinin fəaliyyətində dialektoloji araşdırmalar</i> Güntəkin Binnətova	168
<i>Nəsrin arxitektonik karkasının qurulmasında ön sözlərin (dibaçə/proleqomenon) funksiyası</i> Maral Yaqubova	169
<i>Sami dillərində (ərəb və ibri əsasında) isimlərin tərkibdə işlənməsi</i> Teymur Sadıqov	170
<i>Вопросы языковой политики и языкового строительства в КНР</i> Рафиг Аббасов	171
<i>Müasir fars dilçiliyində XI-XVII əsrlər ədəbiyyat və dil mənbələrinin araşdırılması haqqında</i> Vüqar Məmmədov	172
<i>Şərqi Azərbaycanın toponimləri</i> Aybəniz Həsənova	173
<i>Ибн Саллам ал-Джумахи и его произведение «Табакату фухули-и-шу'ара»</i> Ламия Гусейнова	174
<i>Muxtar Auezovun "Abay" romanında obrazların mənəvi aləminin təqdimatında psixoloji üsul</i> Turan Teymurov	175
<i>İndoneziyalı yazıçı Abdul Muisin "Yanlıq tərbiyə" əsərində Avropaya meyilin tənqidi məsələləri</i> Leyla Ramazanova	176
<i>Milli memuar janrının inkişafında təzkiyələrin rolu</i> Eyvaz Eminatlıyev	177
<i>Тема борьбы за свободу в творчестве Мирзаде Эшқи</i> Джаваншир Мамедзаде	178
<i>Cümhuriyyət dövrü Türkiyə ədəbiyyatında orientalizm (nəsr nümunələri əsasında)</i> Ülkər Səmədova	180
<i>Əhməd Nədimin şərqilərinin tematikası</i> Aygün Yusubova	181
<i>"Risaleyi-əruz" Əbdürrəhman Cami yaradıcılığında əruz elminə dair dəyərli mənbə kimi</i> Elnurə Babayeva	182

<i>C.Q.Bayronun “Şərq poemaları”nda Şərq xalqlarının mədəniyyəti və Şərq fəlsəfəsi</i> Mınayə Məmmədova	183
<i>XX əsrin əvvəlləri türk ədəbiyyatında yeni canlanma və gənc qələmlər</i> Gülüstan Həsənova	184
<i>İkinci Dünya müharibəsindən sonra yapon ədəbiyyatının ümumi mənzərəsi</i> Gülzar Yunusova	185
<i>Tənziyat romanında qədim Şərq ədəbi motivləri</i> Xanım Abdullayeva	186
<i>Некоторые примеры палиндромии в Коране</i> Гюльшан Гамидли	187
<i>Çində XX əsr inqilabları və onların ədəbiyyata təsiri</i> Nərmin Cahangirova	188
<i>Hind alimi Hadi Həsən Xaqaninin tədqiqatçısı kimi</i> Leyli Əliyeva	189
<i>Принципы лексикографического описания соматизмов в персоязычных словарях</i> Нигяр Агаева	190
<i>Tomas Murun əsrarəngiz Şərq nağılı – “Lalla rookh” (“lalərux”) poemasında Şərq motivləri</i> Şəhla Məcidova	192
<i>Şərq xalqlarına məxsus ənənəvi mövzular Azərbaycan dastan yaradıcılığının qaynaqlarından biri kimi</i> Xanım Mirzəyeva	193
<i>Опыт описания арабоязычной письменной корреспонденции</i> Исмаил Ибрагимович Ханмурзаев	194
<i>Влияние индийской литературы на развитие фольклора Индонезии</i> Насибaxon Азизовна Абдуганиева	195
<i>Şahmatla bağlı farsca söz və ifadələrin digər dillərin lüğət fonduna daxil olması və təsir imkanları</i> Şahin Yusifli	196
<i>Mahmud Zəncani və onun “Təhziб əs-sihah” əsəri</i> Sevda Muradova	197
<i>Curci Zeydan və onun “İslam mədəniyyəti tarixi” əsərinin qısa icmalı</i> Əzizə İsmayılova	198

<i>Comparative Method as a Leading Research Method in Learning Related Languages</i>	
Aygul Mirzayeva	199
<i>“Türkman qardaşlıq ocağı” və “Qardaşlıq” jurnalının İraq türkmanlarının ədəbi-mədəni həyatına təsiri</i>	
Hülya Aslanova	200
<i>Qıpçaq qrupu türk dillərində kök sözlərin morfoloji strukturu</i>	
Faidə Omarova	201
<i>Əbdülhaq Hamid Tarhan dramlarında ərəb motivi</i>	
Ülviyyə Eminova	202
<i>Xalid Ziya Uşaklıgil romanlarında qadın məsumiyyəti (Nemide və Nihal obrazları əsasında)</i>	
Aysel Vəliyeva	203
<i>İslamda qadın məsələsi</i>	
Türkan Mehdiyeva	204
<i>Əbu Təmmam Siyasi poeziyasında xəlifə obrazı</i>	
Natəvan Bağirova	205
<i>“Kodeks kumanikus” əsərində sintaktik əlaqələr</i>	
Aynur Saydova	206
<i>XV əsr Azərbaycan şairi Ətəyinin “Leyli və Məcnun” əsəri</i>	
Məsumə Nuriyeva	207
<i>XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində Hindistanda tarixi şərait, mədəni mühit və Məhəmməd İqbal yaradıcılığı</i>	
Aygün Aslan	208
<i>İraq-Kərkük bayatılarının etnoqrafik leksik xüsusiyyətləri</i>	
Sevinc Baxşıyeva	209
<i>Cürçi Zeydanın “Fərzanə gəlini” romanında ermənilərin mövqeyi</i>	
Xeyransa Əliyeva	210
<i>Nizami Gəncəvi yaradıcılığında Şərq xalqlarının fəlsəfi və ictimai fikir məsələləri</i>	
Hürnisə Bəşirova	211
<i>Fəxrəddin Yaqub ibn Məhəmməd Fəxrinin “Xosrov və Şirin” tərcüməsini fərqləndirən cizgilər</i>	
Samirə Əliyeva	212
<i>Nəvizadə Ətəyinin “Həft xan” əsərində sayların xarakteristikası</i>	
Lalə Paşayeva	213

<i>Qətran Təbrizinin “Divan”ında işlənən parça və geyim adları</i> Gövhər xanım Nağıyeva	214
<i>İndu Sundaresanın “Güllərin ziyafəti” romanında türk tarixi şəxsiyyətlərinin bədii əksi</i> Leyla Pirimova	215
<i>Bakuvinin “Virdu-səttar” əsərinin üslubi-poetik xüsusiyyətləri</i> Şahanə Şahbazova	216
<i>Şərq xalqları ədəbiyyatında folklor nümunələri</i> Gülнар İsmayılova	217
<i>Na Do-Hyanqın hekayələrində bədii gerçəkliyin əksi</i> Leyla Həsənzadə	218
<i>Vyetnam ədəbiyyatının inkişaf mərhələləri</i> Sevda Məmmədova	219
<i>İhsan Oktay Anarın “Dumanlı qitələr atlası” romanında intertekstuallıq</i> Aytən Tağıyeva	220
<i>Azərbaycanda ərəb ədəbiyyatının öyrənilməsi və tədqiqi (1957-2008)</i> Xədicə Həbibova	221
<i>Azərbaycanda çap olunan ərəbdilli lüğətlər</i> Aynur Seyidova	222
<i>Məhəmməd Füzuli poeziyasının ideya qaynağının Şeyx Qalib yaradıcılığında əksi</i> Gülər Abdullayeva	223
<i>Fars dilində mürəkkəb feillərin struktur-semantik xüsusiyyətləri</i> Gülнар Quliyeva	224
<i>XX əsrin ikinci yarısı Azərbaycan-Ərəb şərq ədəbi əlaqələrinin inkişafında məhsuldar mərhələ kimi</i> Ülviyyə Quliyeva	225
<i>Qarabağın etnotoponimlərinin araşdırılması</i> Aynur Mirzəyeva	226
<i>Azərbaycan ədəbiyyatında Əlişir Nəvai irsinin öyrənilməsi</i> Şahnaz Səfibəyli	227
<i>İraq-türkman şairi Mehmet İzzət Xəttatın lirikasında “milli özünüdərk” anlayışı</i> Validə Şıxəliyeva	228
<i>Dilimizə keçən alınma sözlərin işlənmə dairəsi dilimizin aktual problemlərindən biri kimi</i> Nərmin Rəhimova	229

<i>Məxtumqulu Fəraqi türkmən ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi kimi</i> Sayalı Cəfərova	230
<i>Ortaq bir türk dilinin iki fərqli qolu</i> <i>(Türkiyə türkcəsi və Azərbaycan türkcəsi)</i> Aynur Cəfərova	231
<i>Əbülfərəc İsfahaninin “Nəğmələr kitabı” Füzulinin</i> <i>“Leyli və Məcnun” əsərinin qaynağı kimi</i> Cahan İsmayilzadə	232
<i>“Min bir gecə” nağıllarının ərəb ədəbiyyatı tarixində yeri</i> Gülнар Şərifli	233
<i>Fars dilində enklitik əvəzlilərin xüsusiyyətlərinə dair</i> Zahidə İsmayılova	234
<i>“Divanü lüğət-it-türk” abidəsində feilin zaman kateqoriyası</i> Zəhraxanım Rəhimova	235

Kompüter tərtibçisi:
Bədii tərtibat:

R van  İlmanqızı
 alal  Məmməd

Formatı: 60x84 ¹/₈
Həcmi: 32  .v.
Sifariş: 2
Tirajı:200
Qiyməti müqavilə
 sasında

Red N Line MMC tərəfindən hazır diapozitivlərdən
istifadə olunmaqla çap edilmişdir.